

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ANADOLU'DAKİ İNGİLİZ
ESİRLERİ VE ESİR KAMPLARI**

DOKTORA TEZİ

Mahmut AKKOR

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU

HAZİRAN - 2013

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

I.DÜNYA SAVAŞINDA ANADOLU'DAKİ İNGİLİZ
ESİRLERİ VE ESİR KAMPLARI

DOKTORA TEZİ

Mahmut AKKOR

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Bu tez 13/06/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Ehabakar Sohaçlı	Olumlu	[İmza]
Urd. Doç. Dr. Purgut Sobası	Olumlu	[İmza]
Doç. Dr. Bayram İdiler	Olumlu	[İmza]
Doç. Dr. Lütfi Seyban	Olumlu	[İmza]
Doç. Dr. Mehmet İBRA	Olumlu	[İmza]

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mahmut AKKOR
13.06.2013

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışman hocam Prof. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU'ya değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Bütün süreç boyunca tez izleme jürimde bulunan sayın hocalarım Doç. Dr. İsmail HİRA ve Yrd. Doç. Dr. Turgut SUBAŞI, her anlamda yanımda olmuşlar, desteklerini ve katkılarını esirgememişlerdir. Tez savunmamda bulunan hocalarım Doç. Dr. Bayram AKÇA ve Doç. Dr. Lütfü ŞEYBAN'a ayrıca teşekkür ederim.

Bu vesile ile tezin hazırlanmasından son okunmasına geçen süreçte yardımcı olan tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve özellikle de eşim Nesrin AKKOR'a teşekkür etmekten onur duyarım. Ayrıca haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım.

Mahmut AKKOR
13 Haziran 2013

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vii
TABLO LİSTESİ	ix
ÖZET	x
SUMMARY	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: OSMANLI-İNGİLİZ MÜNASEBETLERİ	5
1.1. I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı-İngiliz Münasebetleri	5
1.2. I. Dünya Savaşı Dönemi Osmanlı-İngiliz Münasebetleri	10
1.2.1. Çanakkale Cephesi	11
1.2.2. Sina-Filistin-Suriye Cephesi	19
1.2.3. Irak Cephesi	29
1.2.4. Hicaz-Asir-Yemen Cephesi	40
BÖLÜM 2: DÜNYA'DA VE OSMANLI DEVLETİNDE SAVAŞ ESİRİ KAVRAMI VE STATÜSÜ	51
2.1. Tarihi Süreçte Savaş Esiri Kavramı ve Esir Statüsü	51
2.1.1. Savaş Esiri Kavramı	51
2.1.2. Savaş Esiri Kavramının Tarihi Gelişimi ve Esirlere Yaklaşım	51
2.1.3. Uluslararası Alanda Savaş Esirlerinin Durumunu Düzeltmeye Yönelik Faaliyetler	54
2.1.3.1. Cenevre Konferansı ve Sözleşmesi (1906)	56

2.1.3.2. Lahey Konferansı ve Sözleşmesi (1907)	57
2.2. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Sınırları İçerisinde Bulunan Savaş Esirlerine Yönelik Çalışmaları	58
BÖLÜM 3: ANADOLU'DA BULUNAN İNGİLİZ ESİRLERİNİN DURUMU..	62
3.1. İngiliz Esirlerinin Sayısı	62
3.2. İngiliz Esirlerinin Kamplara Taşınması	65
3.3. İngiliz Esirlerinin Kamplara Yerleştirilmesi	70
3.4. İngiliz Esirlerine Yapılan Muamele	73
3.5. İngiliz Esirlerinin Haberleşme Şartları	78
3.5.1. Para	81
3.5.2. Mektup	86
3.5.3. Koli	89
3.5.4. Kitap ve Gazete	92
3.6. İngiliz Esirlerinin İnanç ve İbadet İmkânları	92
3.7. İngiliz Esirlerinin Çalıştırılması	95
3.7.1. Demiryolu Yapımında Çalıştırılan İngiliz Esirleri	98
3.7.2. Tarım ve Ziraat Alanında Çalıştırılan Esirler	102
3.7.3. Diğer İş Kolları	103
3.8. İngiliz Esirlerinin Durumlarını İyileştirmeye Çalışan Devletler ve Teşkilatlar ..	104
3.8.1. Esirlerin Kendi Durumlarını İyileştirme Talepleri	107
3.8.2. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti	109
3.8.3. Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı	110

3.8.4. Yabancı Dernek ve Teşkilatlar	117
3.8.5. Yabancı Devletler ve Kurumlar	119
3.8.6. Bireysel Çalışmalar	123
3.9. İngiliz Esirlerin Sağlık Koşulları	124
3.10. Esirler Arasında Vefat ve Defin İşlemleri	132
BÖLÜM 4: İNGİLİZ ESİRLERİ'NİN BULUNDUĞU KAMPLAR	135
4.1. İngiliz Esirleri'nin Bulunduğu Anadolu Kampları	135
4.1.1. Adapazarı	135
4.1.2. Afyonkarahisar	137
4.1.3. Ankara	146
4.1.4. Belemelik	150
4.1.5. Bor	152
4.1.6. Bursa	153
4.1.7. Çankırı	158
4.1.8. Çorum	161
4.1.9. Darıca Çimento Fabrikası	162
4.1.10. Derince	165
4.1.11. Durak	166
4.1.12. Eskişehir	167
4.1.13. Eskişehir	168
4.1.14. Gediz	172

4.1.15. Gümüşsuyu Askeri Hastanesi	175
4.1.16. Hacıkırı	176
4.1.17. Harbiye Askeri Hastanesi	177
4.1.18. Harbiye Nezareti Hapishanesi	177
4.1.19. Haydarpaşa Askeri Hastanesi	178
4.1.20. Haydarpaşa alışma Kampı	179
4.1.21. İslahiye	180
4.1.22. İzmit	181
4.1.23. Kastamonu	183
4.1.24. Kırşehir	187
4.1.25. Konya	189
4.1.26. Kuşçular	193
4.1.27. Kütahya	193
4.1.28. Manisa	196
4.1.29. Nusaybin	202
4.1.30. Pozantı	203
4.1.31. Samatya	205
4.1.32. San Stefano	207
4.1.33. Sivas	210
4.1.34. Taşkışla Hastanesi	211
4.1.35. Ulaş	213
4.1.36. Urfa	213

4.1.37. Yedikule	214
4.1.38. Yozgat	216
4.1.39. Diğer Kamplar	220
4.2. İngiliz Esirleri'nin Anadolu'nun Dışında Bulunduğu Esir Kampları	220
4.2.1. Bağdat	220
4.2.2. Darbasiyah	222
4.2.3. Halep	224
4.2.4. Musul	224
4.2.5. Nasıra	226
4.2.6. Resulayn	227
4.2.7. Şam	229
4.3. Sivil Esirler	230
4.4. Esirlere Dönük Farklı Uygulamalar	233

BÖLÜM 5: İNGİLİZ ESİRLERİ'NİN MÜBADELE VE İADE

ÇALIŞMALARI	236
5.1. I. Dünya Savaşı Devam Ederken Yapılan Mübadele Çalışmaları	236
5.2. Bern Antlaşması ve İngiliz Esirler	241
5.3. I. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Esirlerin İadesi	246
5.4. Sivil Esirlerin İadesi	251
5.5. Esir Kamplarından Firar Teşebbüsleri	254

SONUÇ	257
KAYNAKÇA	263
EKLER	296
ÖZGEÇMİŞ	318

KISALTMALAR

ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AWM	: Australian War Memorial Office
BDH	: Birinci Dünya Harbi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CAB	: The Cabinet Papers
Çev.	: Çeviren
DH. EUM. KLU.	: Dahiliye Kalem-i Umumi
DH. EUM.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH. KMS.	: Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH. MB. HPS. M.	: Dahiliye Mebaâni-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH. SYS.	: Dahiliye Siyasi
DH. ŞFR.	: Dahiliye Şifre Kalemi
FO	: Foreign Office
Haz.	: Hazırlayan
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
İDUİT.	: Dosya Usulü İrade Tasnifi
KA	: Kızılay Arşivi
KHFKM	: Kızılhaç Heyeti'nin Fransa, Korsika ve Mısır Kampları Raporu
KHHB	: Kızılhaç Heyeti'nin Hindistan ve Burma Kampları Raporu
KHT	: Kızılhaç Heyeti'nin Türkiye Kampları Raporu
MV.	: Meclis-i Vükela

OBÇM : Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri
OHAC : Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti
s. : sayfa
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı Askerinin Günlük Gıda İstihkakı	106
Tablo 2: Esir Askerlerin Günlük Yemek Dağılımı	155
Tablo 3: Darıca'da Bulunan İngiliz Esirlerine Gönderilen Yardımlar	164
Tablo 4: Eskişehir'de Esirlerin Tükettiği Gıdaların Fiyatları	170
Tablo 5: İstanbul'da Gıda Fiyatları	171
Tablo 6: Konya'da Gıda Fiyatları	192
Tablo 7: San Stefano'da Hollanda Elçiliğinin Esirlere İki Hafta Bir Yaptığı Gıda Takviyesi.....	209
Tablo 8: Esirler için Temin Edilen Yiyeceklerin Fiyatları	218
Tablo 9: Anadolu'da Bulunan İtilaf Esirlerinin Sayısı	248

Tezin Başlığı: I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları

Tezin Yazarı: Mahmut Akkor

Danışman: Prof. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU

Kabul Tarihi: 13 Haziran 2013

Sayfa Sayısı: XI (ön kısım) + 295 (tez) + 22 (ekler)

Anabilimdalı: Tarih

Ekonomik rekabetin ortaya çıkardığı çatışma ortamı ve bloklaşma Dünya devletlerini önü alınmaz kanlı bir sürece sokmuştu. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti ile İngiltere farklı bloklar içerisinde yer almış ve 1914-1918 yılları arasında cereyan eden I. Dünya Savaşı'nın bir birlerine düşman devletlerinden olmuşlardı.

Savaş yılları boyunca Osmanlı Devleti ile İngiltere; Çanakkale Cephesi, Sina-Suriye-Filistin Cephesi, Irak Cephesi ve Hicaz-Asir-Yemen Cephesi olmak üzere dört farklı cephede mücadele etmişti. Bu mücadelelerde Osmanlı Devleti, İngiltere'den 23.500 askeri esir almıştı.

Esir alınan bu askerlerin bir kısmı, daha kamplara gönderilmeden evvel cephelerde yapılan ilk tedavilerinin ardından tekrar savaşamayacakları düşüncesiyle memleketlerine iade edilmişlerdi. İadeleri yapılanlar haricindekiler ise Anadolu'nun iç kısımlarına doğru sevk edilmişlerdi.

Anadolu sınırları içerisinde 38 ve dışarısında 7 tane olmak üzere toplamda 45 bölgede İngiliz askerleri için esir kampları oluşturulmuştu. Kamplarda kalan esirler için Osmanlı Devleti, eldeki imkanlar ölçüsünde en iyi muameleyi göstermeye çalışmıştı hatta cephelerde savaşan Osmanlı askerlerinden çok daha iyi şartlara sahip olan esirler vardı ancak yine de esirlerin çoğunluğu memleketlerinde sahip oldukları hayat standardında olmamanın mutsuzluğunu yaşamaktaydılar. Kendilerine yeterince iyi muamele yapılmadığı yönündeki şikayetlerin temelinde bu durum vardı.

Esirlerin şikayetleri ya da memnuniyetsizlikleri her bölgede aynı değildi bu sebeple İngiliz esirlerin durumları hakkında genel bilgilere yer verdikten sonra var olan şartları kamp bazında incelemeyi doğru bulduk, böylece daha sağlıklı bilgilere ulaşma imkanı elde ettik.

Cephelerdeki mücadeleler devam ederken gerekli görülen hallerde hasta ve malul esirler, memleketlerine iade edilmişti. İade işleminin çok daha fazla kişiyi kapsamaması ve düzenli yapılabilmesi için 1917 yılının son günlerinde Berne Antlaşması imzalandı. Antlaşma ile karşılıklı esir takası yapılmak istenmişse de savaşın sonunun gelmesiyle Osmanlı Devleti, elinde bulunan İngiliz esirlerini peyderpey serbest bırakmıştı.

Esirlerin hayat şartları hakkında incelemeler yaparken temelde yerli ve yabancı arşiv belgeleri ile ikinci el kaynaklardan istifade ettik. Yapılan inceleme neticesinde, birkaç basit kişisel tavidan kaynaklanan olumsuzluk haricinde esirlere karşı devlet tarafından kasıtlı kötü bir muamele yapıldığı yönünde delillerle karşılaşmadık.

Anahtar kelimeler: Esir, Anadolu, I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, İngiltere.

Title of the Thesis: British Prisoners and Prison Camps in Anatolia in the First World War	
Author: Mahmut AKKOR Supervisor: Prof. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU	
Date: 13 Jun 2013	Nu. of pages: XI (pre text) + 295 (main body) + 22 (appendices)
Department: History	
<p>The point of conflict and blocking that the economic competition revealed made the World states enter into an inevitable bloody process. Within this process, Ottoman Empire and Britain took parts in different blocks and became hostile states of the World War I, which occurred between the years 1914-1918.</p> <p>During the years of war, Ottoman Empire and Britain struggled in four different fronts; Gallipoli Front, Sinai-Syria-Palestine Front, Iraq Front and Hejaz-Asir-Yemen Front. Ottoman Empire had totally 23.500 prisoners from Britain in those struggles.</p> <p>Some of the captured soldiers were sent back to their hometowns, with the thought of that they will not be able to fight again after the first aid treatments in the fronts before they were taken to the camps. Those, except for the returned ones, were transferred into the internal parts of Anatolia.</p> <p>In total 45 regions, 38 of them within Anatolia borders and 7 of them outside, prison camps were made for British soldiers. Ottoman Empire, within the bound of possibility, tried its best to treat prisoners staying in the camps, even there were prisoners who had much better conditions, however most of them had been unhappy as they did not have the life standards that they had in their hometowns. That point formed the basis of their complaints that they had not been treated well enough.</p> <p>The complaints or the discontentedness of the prisoners were not same in every region, that's why we approved to investigate the present conditions based on camps after giving general information about the situations of British prisoners, so we had opportunity to obtain more reliable information.</p> <p>While these researches had been done about the life of prisoners, we benefited domestic and foreign archive documents basically and second-hand resources. In conclusion of the research, except for the negativity resulted from a few simple personal behaviors, we did not confront with any proofs about bad treatment done intentionally by the opposite state.</p>	
Keywords: Prisoner, Anatolia, First World War, Ottoman Empire, England.	

GİRİŞ

Tarih boyunca devletlerin ve milletlerin yaşadığı en geniş kapsamlı ve kanlı çatışması olan I. Dünya Savaşı'nın en temel nedeni, siyasi birliğini geç tamamlayan İtalya ve Almanya'nın dönemin şartları gereği büyük devlet olmanın ön şartı olan sömürge yarışına girmesiydi. Bu devletlerin özellikle de Almanya'nın sömürge kapma çekişmesi, beraberinde ekonomik rekabeti ve hızlı silahlanmayı getirmişti. Bu değişimler neticesinde Batı'nın büyük devletleri İttifak ve İtilaf olmak üzere iki gruba ayrılmıştı.

Bu grupların rekabeti, tüm dünyayı içine alan bir tufana dönüşerek önü alınmaz sonuçlar doğuran I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine neden olmuştu. Bu savaşla birlikte 1914-1918 yılları arasında dünya milletleri, tüm enerjilerini ayakta kalma mücadelesine harcamışlardı.

Var olma mücadelesi binlerce kişinin savaş meydanlarında hayatını kaybetmesine yine binlercesinin de savaştığı devlete esir düşerek uzunca bir süre özgürlüklerinden mahrum olmasına neden olmuştu. Dünya'yı saran bu çatışma ortamında Osmanlı Devleti ile İngiltere iki farklı blokta yer alarak ve çatışan devletler şeklinde konumlanmışlardı.

Tezin Konusu

Osmanlı Devleti; Çanakkale Cephesi, Sina-Suriye-Filistin Cephesi, Irak Cephesi ve Hicaz-Asir-Yemen Cephesi olmak üzere I. Dünya Savaşı süresince İngiltere ile dört farklı cephede mücadele etmişti. Bu mücadeleler neticesinde Osmanlı Devleti, İngiltere'den binlerce esir almış ve bu esirleri Anadolu'nun¹ çeşitli bölgelerinde

---

¹ Grekçede Doğu anlamına gelen Anadolu terimi, özellikle 14.yy.dan itibaren Türklerin Rumeli'ye geçmesiyle yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa Türkiyesi Rumeli olarak ifade edilirken, Asya Türkiyesi Anadolu olarak anlam kazanmıştır. (Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Ankara, 1988, s. 22-23).

Anadolu olarak adlandırılan bölgenin sınırları tam olarak çizilememekle birlikte bahsi geçen bölgenin tamamı, bugün Türkiye'nin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Türkiye'nin coğrafi bölge adları da dikkate alındığında, esir kamplarının gruplandırılmasında Türkiye'nin sınırları dikkate alınmıştır.

bulunan kamplara göndermişti. Kamplara gönderilen İngiliz esirlerinin genel durumları ve kamp hayatları bu çalışmada ayrıntılı bir biçimde incelenmeye alınmıştır.

Bu inceleme yapılırken konular arasındaki bütünlüğün sağlanması için birinci bölümde Osmanlı-İngiliz münasebetleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde geçmişten günümüze savaş esiri kavramı, esirlerin statüsü ve uluslararası görüşmelerde esirlerin haklarını iyileştirme çalışmaları örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde esirlerin kamplara taşınması ve yerleştirilmesi, çeşitli iş kollarında çalıştırılması, haberleşme imkânları, sağlık koşulları, inanç ve ibadetleri, esirlere yapılan muamele, yabancı devletlerin ve organizasyonların yardımları genel çerçevede dikkate alınarak açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde Anadolu sınırları içerisinde ve dışarısında tespit edebildiğimiz kamplar, temin edilebilen belgelerle ayrıntıya inilerek tek tek incelenmeye çalışılırken askeri esirler haricinde sivil esirlerin durumları da ayrıca irdelenmiştir.

Beşinci bölümde savaş devam ederken hasta ve malul esirlerin takasına dair girişimler, Berne Antlaşması'nda ve Mondros Mütarekesi'nde esirlerin durumu ve sonrasında esirlerin memleketlerine iadeleri ve bu süreçte yaşananlar her yönüyle anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezin Önemi

İngiliz askerlerinin Osmanlı Devleti'nin elinde esir olarak bulunduğu dönemde yaşadıkları, tezin ana konusunu teşkil etmektedir. Esirlerin genel durumu izah edildikten sonra özellikle esir kamplarının tek tek incelenmesi, tezin önemini arttıran önemli bir husus olmuştur. Çünkü her bir bölgedeki yaşam şartları bir diğerinden farklıydı. Hatta bazı kampların tamamen subaylardan oluşması, buralardaki hayat şartlarını son derece değiştirmişti. Öyle ki bu kamplara hiç muhafız verilmemişti ve esirler, tıpkı kendi memleketlerindeki gibi özgürce dolaşabilmişlerdi.

Bu çalışmada savaşın seyri içerisinde kampların birebir incelenmesi, kamplardan herhangi birinde ortaya çıkan kamp dışına gezintinin ya da kampa gelecek ziyaretçilerin sınırlandırılması, yemek ve konaklama imkanlarındaki eksiklikler gibi

durumların tüm kamplara mal edilmesinin önüne geçilmesi açısından son derece hayatidir.

Bu birebir inceleme tezin en önemli dayanak noktasını oluştururken, Osmanlı Devleti'nin askeri ve toplumsal yapısının savaş ortamı içerisindeki durumu ve ekonomik şartları akıllarda tutulmaya çalışılmıştır.

Tezin Amacı

Batılı güçlerin büyük devlet olmanın gereği olan büyük sömürgelere sahip olma hırsı Dünya'yı kanlı bir savaşa sürüklerken Osmanlı Devleti, bu tufanın önünde duramamıştı. Sürecin hızlı gelişimi ve savaşın başlangıcı, Balkan Savaşlarından henüz çıkan yorgun ve bitkin durumdaki Osmanlı Devleti'ni son derece zor durumda bırakmıştı. Devlet, yeterli hazırlığı yapamadan girdiği bu büyük savaşta kendi topraklarını savunmakla görevli askerlerine dahi yeteri kadar önem verememişti. Şartların bu denli zor olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti'nin elinde tuttuğu İngiliz esirlerine kasten ve sürekli olarak kötü muamele yapıldığı yönünde yazılar ve raporlar, Dünya kamuoyuna sunulmaktaydı.

Bu raporlarda esirlerin son çok kötü yerlerde tutulduğu, yeterli miktarda gıda verilmediği, kıyafetlerinin yetersiz olduğu, sağlık şartlarının kötülüğü hatta bu sebeple çok miktarda esirin hayatını kaybettiği sürekli olarak çeşitli yazılarda yer bulmaktaydı.

Bu çalışmada İngiliz esirlerine nasıl bir muamele yapıldığı ve ne tarz hayat koşulları sunulduğu, Osmanlı Devleti'nin ve Türk halkının ekonomik şartları hatta hayat standardı dikkate alınarak ayrıntılı şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Bu inceleme yapılırken, İngiliz esirlerine gösterilen yaklaşımdaki samimiyet, ortaya çıkan olumsuzlukların kasten mi yoksa devletin yoksunluklarıyla mı alakalı olduğu yerli ve yabancı kaynakların değerlendirilmesiyle ortaya konulmak istenmiştir.

Tezin Araştırılması Sırasında İzlenen Yöntem

Tezin araştırılması sırasında ilk başvuru noktamız Osmanlı Arşivi olmuştur. Bunun haricinde Kızılay Arşivi, Atatürk Kitaplığı, İngiliz Ulusal Arşivleri, İsviçre Kızılhaç Teşkilatı Arşivi, Avustralya Ulusal Arşivi, Avustralya Savaş Anıtları Bakanlığı Arşivi, Avustralya Kızılhaç Arşivi ve The Times Gazetesi Arşivi yapmış olduğumuz

araştırmamızın temel veri kaynaklarının temin edilmesine son derece büyük katkı sağlamıştır. Bu arşivler sayesinde ihtiyaç duyulan bilgilere birinci elden ulaşılmaya çalışılmıştır.

Temin edilen belgelerin bazısında knyeye bilgilerine ulaşılamamıştır. Örneğin, Avustralya'daki arşivlerden temin edilen belgeler, cd ya da pdf formatında gönderildiği için bazı belgelerin knyeye bilgileri tam anlamıyla tespit edilememiştir. İngiliz arşivlerindeki belgeler, fotoğraflama yoluyla bizzat şahsen temin edildiği için knyeye bilgilerinde genel olarak bir sıkıntı oluşmamıştır.

Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, kaynak temininde en yavaş ilerlenen arşivdi. Kaynakların bizzat yerinde incelenmek zorunda olunuğu, fotokopi verilmeyişi ve talep edilen belgeler için haftalarca süren bekleyiş ve sonrasında sınırlı sayıda belgenin cd ortamında verilmesi özellikle başka şehirlerden gelen araştırmacılar için son derece sıkıntılı bir durumdur.

Arşiv kaynaklarına ek olarak değerlendirilen yerli ve yabancı kitaplar, makaleler ve gazeteler haricinde günümüz bilişim çağının bir parçası olan online veri tabanları ile web sayfalarından da istifade edilmiştir.

BÖLÜM 1: OSMANLI-İNGİLİZ MÜNASEBETLERİ

Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin uluslararası arenadaki diyalogu uzun bir geçmişe sahipti. İlk dönemlerde dostane olan ilişkiler zaman içerisinde farklı bir sürece girmiş ve beraberinde yeni gelişmelere sahne olmuştu.

1.1. I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı-İngiliz Münasebetleri

Osmanlı Devleti'nin Anadolu sınırlarını aşarak beylikten devlete dönüşümü, beraberinde fetih yönünde bulunan devletlerle ve milletlerle de münasebet kurmasını sağlamıştı. Gerek çıkarları gereği gerekse coğrafi konumu itibariyle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin en geç siyasi ilişki kurduğu devletlerden biriydi.

Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin yollarını kesiştiren hadise Akdeniz ticaretiydi. 1570'lerden sonra İngiltere, Akdeniz ticaretine girmek için girişimlerde bulunmuştu çünkü Anvers ile yaşadığı ticari çekişmeler, Doğu'dan gelen malların İngiltere'nin eline ulaşmasını zorlaştırmıştı. Ayrıca Venediklerin Akdeniz'deki faaliyetleri de yine İngiliz ticaretini baltalamaktaydı. Bu durum karşısında İngilizler, Akdeniz'de kendi bayraklarının sallandığı gemilerle ticaret yapmak için Osmanlı padişahından müsaade istemişlerdi.² 1578'de İstanbul'a gelen William Harborne, bir taraftan ticari faaliyetlerde bulunurken, bir taraftan da sarayla irtibat kurmanın yollarını aramış ve 1579 yılının Mart ayında Kraliçe Elizabeth'e hitaben yazılan mektupla, İngiliz tüccarlarına ticaret yapma izni almıştı.³ Eylül 1580'de İngiliz tüccarlarına sınırlı oranda verilen imtiyazlarda genişletilme yapılmıştı.⁴ 19. yüzyılın başına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, İngiltere'ye ticaretle alakalı olarak 11 imtiyaz vermişti.⁵

Akdeniz ticaretiyle alakalı olarak 16. yüzyılda başlayan Osmanlı-İngiliz münasebetleri, 17. yüzyılda farklı bir noktaya taşınacaktı. 17. yüzyılın başlangıcı ile birlikte İngiltere'nin Hindistan'a yerleşmesi siyasi olarak Osmanlı-İngiliz münasebetlerinin

---

² Mühabat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 8.

³ Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri**, s. 12-13.

⁴ Turgut Subaşı, "Anglo-Ottoman Relations Before The Tanzimat", **New Millennium Perspectives in the Humanities**, Edited by Judi Upton-Ward, İstanbul, 2002, s. 203.

⁵ Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969, s. 12-13.

başlangıcını teşkil etmişti çünkü bu tarihten itibaren İngiltere'nin Doğu ile olan ilişkilerinin ağırlık noktası, gerek İngiltere'den Hindistan'a giden yolun güvenliğini sağlamak gerekse doğrudan Hindistan'ı olası dış tehlikelerden korumaktı.⁶

Hint ticaret yolu üzerinde bulunan Mısır'ın 1798'de Napolyon Bonapart tarafından işgali edilmesiyle İngiltere'nin Osmanlı Devleti topraklarındaki menfaat kaygılarında artış oldu zira Hindistan yolunda güçlü bir Fransa, İngiliz çıkarları açısından son derece tehlikeli idi. Özellikle Kuzey Amerika'daki İngiliz mağlubiyetleri, İngiliz tüccarlarını daha ciddi bir şekilde Hindistan yoluna yöneltmişti.⁷

Hindistan yolunda ticari faaliyetlerini geliştirmek isteyen tüccarlar için Mısır'da yaşanan sorunlar, İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nin Hindistan yolu üzerindeki topraklarına hızlı bir şekilde yakınlaştırmıştı. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sırasında Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın İngiltere'den yardım istemesi İngilizlerin Osmanlı Devleti topraklarındaki etkisini daha da arttırmıştı. Özellikle, 16 Ağustos 1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile İngiltere, Osmanlı Devleti topraklarında büyük ticari ayrıcalıklar elde etmişti.⁸ Bu durum Osmanlı topraklarında İngiliz etkisini artırırken, Ruslara karşı da Osmanlı Devleti'nin yanında bir İngiltere profili çizilmesini sağlamıştı. Akdeniz'de olası bir Fransız ya da Rus tehlikesi karşısında Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması, İngiltere açısından Hindistan yolunda son derece büyük bir öneme sahipti.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesi yolunda verdiği bu önem, 19. yüzyılın ortalarından itibaren farklılık göstermeye başlayacaktı. Özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile işbirliği ya da başka bir ifade ile dostluğu, 93 Harbinden⁹ sonra köklü bir değişikliğe uğramıştı. Aslında bu değişiklik uzun zamandır İngiltere'nin politik ve siyasi olarak tasarladığı planların hayata geçirilmesi için uygun bir zemin oluşturmuştu. Bir defa artık Osmanlı Devleti daha uzun süre ayakta

---

⁶ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)", *Akademik Bakış*, Sayı 14, Nisan 2008, s. 2.

⁷ P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999, s. 1.

⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, s. 92-108.

⁹ 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı.

tutulamazdı ve özellikle 1869'da Süveyş Kanalı'nın¹⁰ açılması ile birlikte Akdeniz ticareti Coğrafi keşifler öncesindeki hareketli günlerine dönmeye başlamıştı. Doğu Akdeniz'de her ne olursa olsun İngiliz hakimiyeti tesis edilmeliydi.

İngiltere, Akdeniz coğrafyası için bu planları yaparken Avrupa arenasına Almanya ve İtalya'nın da dahil olması İngiltere'nin daha kapsamlı politika üretmesini zorunlu kılacaktı çünkü 18 Ocak 1871'de Almanya'nın kuruluşu¹¹ gelecekte en çok İngiltere'nin çıkarlarını etkileyecekti. Bismarck'ın Başbakanlığında Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğratan Almanya, ilerleyen dönemde neler yapabileceğinin işaretini veriyordu.

Fransa'nın Almanya'ya mağlubiyetini gören İngiltere, bu tehdidi en aza indirmek için yeni kurulan İtalya'yı yanına çekmek istemiş ve bu amaçla bir Osmanlı toprağı olan Trablusgarb'a İtalya'nın asker çıkarmasına göz yummuştu.¹² Burada İngiltere'nin amacı, Avrupa kara coğrafyasında Almanya'nın etrafını, müttefik olduğu ülkelerle sarmaktı.

İngiltere, Almanya'nın etrafında bir güvenlik çemberi oluşturma mücadelesi verirken 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı patlak vermişti. Bu savaşla birlikte artık İngiltere, Osmanlı Devleti'nin daha uzun süre ayakta kalamayacağına kanaat getirmişti çünkü Ruslar karşısında Osmanlı Devleti, çok ağır bir yenilgi almış ve Ayastefanos Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı. Antlaşma hükümleri başta İngiltere olmak üzere Batılı güçlerin çıkarlarına uygun değildi, nitekim 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşmasının yerini almıştı.¹³

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu gören İngiltere, kendisi için gerekli olan yerleri alma derdine düştü. Bu amacı gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti

---

¹⁰ Arnold Talbot Wilson, **The Suez Canal: Its Past, Present, and Future**, Oxford University Press, London, 2007, s. 37-38.

¹¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 20.

¹² Yusuf Hikmet Bayur, "Trablusgarp ve Balkan Savaşları", **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1951, s. 232-233.

¹³ Durmuş Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 23.

topraklarında İngiltere'nin ilk yerleştiği yer, 1878 tarihinde Kıbrıs oldu.¹⁴ İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesindeki amaç olası bir Rus tehdidine karşı süratle Osmanlı Devleti'ni korumaktı. İngiltere, Kıbrıs'tan sonra 15 Eylül 1882'te de Mısır'a yerleşti.¹⁵ Bu iki bölgeye yerleşmekle de, Doğu Akdeniz'de Hindistan'a giden ticaret yolunun güvenliğini kendince temin etmiş oluyordu.

İngiltere, kendi geleceği için bu şekilde yatırım yaparken, Almanya'nın kuruluşu Osmanlı Devleti açısından da yeni gelişmeleri beraberinde getirdi. Almanya'nın yükselen gücü, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ancak bu etkileşim, daha ziyade dostane şekilde gerçekleşmişti. 20. yüzyılın başlangıcıyla birlikte Almanya'nın yükselişi devam etmiş ve 1910'lara gelindiğinde Almanya, sömürgeleri olmamasına rağmen Avrupa'nın en büyük sanayi ülkesi olmuştu.¹⁶ Almanya'nın bu yükselişi Osmanlı Devleti'nin de durumunu etkileyecekti çünkü 1910'lara gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin en büyük müttefiki durumundaki ülke Almanya idi. Ancak bu müttefikliğin çok da dostane olmadığı Trablusgarb savaşında kendini gösterdi. İtalya'nın 29 Eylül 1911'de Trablusgarb'ı işgal etmesine Almanya dahil hiçbir Avrupa ülkesi tepki göstermedi.¹⁷

Trablusgarb savaşı ile Osmanlı Devleti, sadece Kuzey Afrika'daki son toprağını kaybetmekle kalmamış aynı zamanda dünya siyasetinde ne kadar yalnız olduğunu da görmüştü. Bu durum, devletin ileri gelenlerini yeni ittifak arayışlarına yöneltecekti.

Dünya arenasında yalnız kalmak istemeyen Osmanlı Devleti'nin bu niyetle ilk ittifak önerisi götürdüğü ülke, İngiltere olacaktı. Trablusgarb savaşının devam ettiği dönemde ilk ittifak teklifi, eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in 21 Ekim 1911 tarihinde dönemin İngiltere Bahriye Nazırı olan Churchill'e mektup yazmasıyla gerçekleşti. İkinci teklif, 31 Ekim 1911'de Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın İngiliz Dışişleri Müsteşarına durumu iletmesi şeklinde olacaktı. 12 Haziran 1913'te Tevfik Paşa, bu kez ittifak

---

¹⁴ Ahmet Zeki Buluç, "Kıbrıs Politikasının Annan Belgesi ile Başlayan Kırılma Noktaları", **Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s. 77.

¹⁵ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 382-383.

¹⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 33.

¹⁷ Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 423-429.

önerisini doğrudan İngiliz Dışışleri Bakanı'na yapacaktı. Ancak bu tekliflerin hepsi, dönemin şartlarına uygun bir lisanla geri çevrildi.¹⁸

İngiltere'ye yapılan ittifak önerisinin sonuçsuz kalması, Osmanlı devlet adamlarını bu sefer Rusya'ya yöneltecekti. 1914 Mayıs'ında Talat Bey ve İzzet Paşa, Padişah V. Mehmet adına ailesinin sağlık gerekçesiyle o sırada Kırım'ın güney kıyısında yer alan Livadya'da bulunan Rus Çarını ziyaret etmişti. Ziyaretin son günü Talat Bey, Rus Dışışleri Bakanı Sazanof'un Rus ileri gelenleri için verdiği yemeğe katılmıştı. Talat Bey, yemek sonunda Sazanof'a Osmanlı Devleti adına ittifak teklifinde bulunmuş ama bu teklifin cevabı olumsuz olmuştu.¹⁹

İngiltere ve Rusya'dan olumsuz cevap alan devlet adamları bu sefer Fransa'ya ittifak önerisinde bulunacaktı ancak Fransa'dan da olumlu cevap gelmeyecekti²⁰ ve büyük savaşın arifesinde Osmanlı Devleti'nin ittifak yapabileceği tek devlet olarak geriye sadece Almanya kalıyordu.

Almanya ile Osmanlı Devleti'nin bir ittifak antlaşması imzalaması bazı tereddütler olmasına rağmen aslında beklenen bir durumdu. Zira 19. yüzyılın sonlarından beri iki devlet arasındaki ilişkiler son derece iyi durumda idi. Hatta Alman imparatoru II. Wilhelm, 18 Ekim 1898'de Osmanlı topraklarına ikinci ziyaretini gerçekleştirmişti. İstanbul ve çevresini 5 gün boyunca ziyaret eden Kayzer, 25 Ekim'de Hayfa'ya hareket etmişti.²¹ Bu ziyaret aslında iki devlet arasındaki bağların ne kadar kuvvetli olduğunun bir göstergesiydi hatta aynı zamanda Alman nüfuzunun Osmanlı topraklarındaki etkisini de gözler önüne seriyordu.

Osmanlı Devleti'nin bu şekilde Almanya'nın yanına kayması, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin iki farklı cephede yer almasının temelini oluşturdu. Bu iki farklı cephede yer alış, büyük çatışmaları da beraberinde getirdi.

---

¹⁸ Durdu Mehmet Burak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Babil Yayınevi, Ankara, 2004, s. 48.

¹⁹ Burak, **Türk-İngiliz İlişkileri**, s. 46-47.

²⁰ Burak, **Türk-İngiliz İlişkileri**, s. 50.

²¹ Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, s. 81-83.

1.2. I. Dünya Savaşı Dönemi Osmanlı-İngiliz Münasebetleri

Sanayi inkılâbının yaşanmasıyla birlikte XIX. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa’da hızlı bir sanayileşme ve beraberinde silahlanma dönemi başlamıştı. Bu hızlı gelişime, siyasi birliklerini geç tamamlayan Almanya ve İtalya’nın da eklenmesi Avrupa’nın güçler dengesinde bozulmalara neden olmuştu. Bu bozulmanın temelinde yatan faktör ise dönemin koşulları gereği, büyük devlet olmak için büyük sömürgelere sahip olmak isteyen Almanya’nın da ana karası dışındaki alanlara göz dikmesinden kaynaklanıyordu.

Almanya’nın bu şekilde toprak kazanma arzusu Dünya siyasetini kökten etkilemiş hatta 1914 yılına gelindiğinde Dünya genelinde bloklar oluşmuş ve yangının başlaması için bir kıvılcım beklenir duruma gelinmişti. Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük François Ferdinand’ın 28 Haziran 1914 günü Saraybosna’da Princip adlı bir Sırp tarafından öldürülmesi, Dünya’yı 4 yıl boyunca kasıp kavuracak büyük savaşın fitilini ateşlemişti.²²

Veliahdın ölmesi ile Avusturya, Almanya’nın desteğini alarak 28 Temmuz 1914’te Sırbistan’a savaş ilan etti.²³ Sırbistan’ı destekleyen Rusya’nın da Almanya’ya savaş ilan etmesi, Avrupa’nın ortasında başlayan bu ateşin tüm dünyaya yayılmasına neden oldu.

Savaş bu şekilde yayılmaya başlarken Osmanlı Devleti, ilk etapta tarafsız kalma arzusundaydı zira gerek Trablusgarb gerekse de Balkan savaşlarından yeni çıkmış ve bu kadar büyük çaptaki bir savaşı kaldırabilecek ne ekonomik yapıya ne de askeri donanımına sahipti. Osmanlı Devleti’nin tarafsız duruşunun diğer bir nedeni de hangi blokta yer alacağı konusundaki belirsizlikten kaynaklanmaktaydı.

Hal böyle devam ederken Osmanlı Devleti, farklı ülkelere ittifak tekliflerinde bulunmuş ancak olumsuz karşılık almıştı.²⁴ Çok da seçeneği kalmayan Osmanlı Devleti, Almanya ile 2 Ağustos 1914 Pazar günü Sadrazam Sait Halim Paşa’nın yalısında, I. Dünya

²² Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 100.

²³ Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 462.

²⁴ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)**, Çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 210-211.

Savaşına dahil olduğunu belgeleyen gizli ittifak antlaşmasını imzalamıştı.²⁵ Antlaşmanın imzasından bir gün sonra da ülke genelinde seferberlik ilan edilerek²⁶, savaş için hazırlık süreci başlatılmıştı.

Büyük savaş için hazırlıklar devam ederken Almanya'nın tazyikiyle²⁷ 14 Kasım 1914'te ilan edilen "Cihad-ı Mukaddes" ile ülke içerisinde saldırıların etkisi azaltmak ve birlik beraberlik hedeflenirken asıl amaç düşman devletlerine ait topraklarda Müslüman ahalinin desteğini almaktı.

Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşı girmesi netleşince, devletin topraklarının İtilaf devletlerinin açık saldırı alanı olmasının önüne geçilemeyecekti, zira Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü olan devletler için bu durum gerçek bir saldırı gerekçesiydi.

Buradan hareketle, I. Dünya Savaşı döneminde İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin savaştığı bölgeler ve cepheler incelendiğinde, savaş sürecinde iki devlet arasında yaşanan münasebetlerin anlaşılması daha kolay olacaktır.

1.2.1. Çanakkale Cephesi

I. Dünya Savaşı daha patlak vermezden önce Batılı güçler, Osmanlı Devleti üzerinde paylaşım planlarına başlamışlardı hatta bu paylaşım planları savaş dönemi boyunca da devam etmişti.²⁸ Yapılan bu gizli pazarlıklar neticesinde İngiltere ile Fransa, Ortadoğu'yu da kapsayacak şekilde Osmanlı Devleti'nin güney topraklarını paylaşma kararı almışlardı. İtalya, Anadolu'nun güneyini ve batısını alırken yine Yunanistan, Anadolu'nun batısını ve Doğu Trakya bölgesini işgal etme hakkını elde etmişti. Derin pazarlıklar sonucu, Rusya'nın da Boğazlar bölgesi²⁹ ile Anadolu'nun kuzeyini işgal

---

²⁵ İlhan Bardakçı, "Büyük Dehşetin 80. Yılındayız", **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 6, Ağustos 1994, s. 13-14.

²⁶ Çalışlar, İzzetin, **On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Haz. İsmet Gögülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 89.

²⁷ Alaeddin Örsal, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Görev Yapan Yabancı Subayların Birinci Dünya Savaşı'nın Askeri Yönetimi Üzerindeki Etkileri", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s. 353.

²⁸ Ömer Kürkçüoğlu **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 40-43.

²⁹ **Tercüman Gazetesi** Rus Gizli Belgelerinden Türkiye'nin Paylaşılması", 14 Ocak 1992, s. 8.

etmesine İngiltere ile Fransa onay vermişti. Ancak 1917 yılında Rusya’da Bolşevik ihtilalinin³⁰ patlak vermesi savaşı devletlerin tüm stratejilerini altüst etmişti.

Boğazlar bölgesi her ne kadar Rusya’ya bırakılmış olsa da, savaşın başlangıcında İngiltere’nin amacı, İstanbul’u alarak Osmanlı Devleti’ni bir an önce savaş dışı bırakmaktı. İngiltere, İstanbul’a ulaşmak için Çanakkale boğazına saldırı planları yaparken, Osmanlı donanmasının Sivastapol, Odessa ve Novorosisk adlı Rus limanlarını bombalamasıyla³¹ Osmanlı Devleti, 1 Kasım 1914 tarihinde resmi olarak savaşa dahil oldu. Osmanlı Devleti’nin resmi olarak savaşa girişi, artık İngiltere’nin daha rahat hareket etmesini sağlamıştı. Zira 13 Ağustos 1914’te, 3 İngiliz kruvazörünün Çanakkale Boğazı’ndaki tabyaları hafif bombardıman etmesiyle başlayan savaş, 3 Kasım 1914’de 5 Türk subayı ve 80 Türk askerinin ölümüyle sonuçlanan taarruzla resmîyet kazanacaktı.³² İngilizler, 3 Kasım’da resmen savaşı başlatmışlardı ancak Osmanlı Devleti’ne karşı resmi savaş ilanı, 5 Kasım tarihinde gerçekleşmişti.³³

İngiltere’nin Çanakkale Boğazı’na saldırmasının en önemli nedeni İstanbul’u almaktı. Ancak İstanbul’un alınması ile Osmanlı Devleti’nin savaş dışı kalması elbette tek beklenti değildi. Boğazlar bölgesine hakim olunarak hem Rusya’ya denizden yardım götürülebilecek hem de Almanya, Avrupa’nın doğusundan da kuşatılabilecekti. Ayrıca, boğazların açılması ile Rus ticaretinin de tekrar hareketlenmesi hesaplanıyordu.³⁴ Rusların yeniden kendilerini toparlaması, Balkan ulusları üzerinde de büyük etkiye sahip olabilirdi zira Balkan devletleri savaşın başında tarafsız olduklarını ilan etmişlerdi. Tarafsız olan bu devletlerin İtilaf Devletleri grubuna dahil edilmesi savaşı çok daha kısa bir sürede bitirebilirdi.

İngiltere’nin Osmanlı Devleti ve bölge devletleri üzerindeki bu planlarına ilaveten Rusya ile alakalı bir başka planı ise Rusya’nın Karadeniz’den dışarı çıkamayan

---

³⁰ Gündüz, Ahmet, “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt 6, Sayı 1, 2005, s. 2-3.

³¹ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 51.

³² Ulvi Keser, **Kıbrıs 1914-1923**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, KKTC, 2000, s. 5.

³³ Enis Şahin, “İngiliz The Times Gazetesine Göre Dicle Havzasında Türk-İngiliz Askeri Münasebetleri (1914-1918)”, **I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Cilt 2, 2009, s. 224.

³⁴ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)**, Çev. Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 337.

350.000 ton kapasiteli buğday ve petrol taşıyan ticaret gemilerine ulaşmaktı.³⁵ Bu durum Rusya'yı ekonomik olarak rahatlatacağı gibi İngiltere'ye de büyük katkı sağlayacaktı.

İngiltere, bu şekilde planlar yaparken Osmanlı Devleti de Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlamak için tahkimat yapmaya başlamıştı. Öncelikli hedef, boğaza hakim tepelerin iyice silahlandırılması ve gemilerin boğazdan geçişini engelleyecek mayınların döşenmesiydi.³⁶ İtilaf devletlerine ait donanmanın Çanakkale'den geçmesinin ne gibi sonuçlar doğuracağını tüm devlet erkânı biliyordu ve başkenti tehdit eden bu saldırı için geçiş güzergahı mümkün olan en iyi şekilde kuvvetlendirilmeliydi. Elde bulunan imkanlarla boğazı korumanın yeterli olamayacağı düşüncesi hakimdi, o nedenle de bu tedbirlere ek olarak iki adet denizaltının alınması da planlanıyordu.³⁷ Bu tarihe kadar boğaza yönelik bu denli büyük bir saldırı yapılmadığı için çatışmaların ne boyutta olacağı tahmin edilemiyordu.

Her iki taraf için de hazırlıklar devam ederken İngiliz Deniz Kuvvetleri Bakanı Winston Churchill, 1915 yılının Ocak ayında Çanakkale Boğazı'na karşı yapılacak olan saldırı planının tasarısını açıkladı. Churchill'e göre yalnız deniz kuvvetleriyle yapılacak olan bir hücum, başarı için yeterliydi. Öyle ki gemilerden yapılan top ateşi, Türk istihkâmlarını yıkarken, mayın tarayıcılar da gemilere yol açarak, boğaz rahatlıkla geçilebilirdi.³⁸ Churchill'in planı yoğun tartışmalar sonucunda kabul gördü, ayrıca Fransa da boğaza yapılacak bu saldırıda filosuyla İngiltere'ye yardımda bulunacaktı.

Ocak ayının ortalarına gelindiğinde, Boğaza yapılması kararlaştırılan saldırı gereği, İngiliz ve Fransız gemileri boğaz girişindeki Osmanlı kuvvetlerini deyim yerindeyse deneme ateşine tutmuştu. Bu saldırılar her ne kadar büyük kuvvetlerle yapılmıyor olsa da Osmanlı askerlerinin kazandığı başarılar da olmuştu. 15 Ocak'ta Boğaz'a giriş yapmak isteyen Fransız denizaltısı, mayına çarparak batmıştı. Ancak denizaltı tamamen

---

³⁵ Ahmet Eyicil, "Çanakkale Savaşları", **Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Ağustos 2009, s. 317-370, ss. 319.

³⁶ BOA, DH. EUM. KLU., 2/38.

³⁷ BOA, HR. SYS.,2107/4.

³⁸ Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 337.

batmadan önce Osmanlı askerleri yetişerek, mürettebatından kurtarabildiği kimi askerleri denizden çıkararak esir almıştı.³⁹

Şubat ayının sonlarına doğru boğaza karşı planlanan asıl saldırılar başlamış ancak İngilizlerin ağır kayıplar vermesiyle taarruza kısa süreliğine ara verilmişti. 1915 yılının Mart ayında yeniden başlayan saldırılar, 17 Mart'a kadar devam etti. 18 Mart günü o ana kadar yapılmış en büyük saldırı gerçekleştirildi. Bu tarihe kadar Çanakkale boğazına saldırıya katılan kuvvetlerin iki katı kuvvetle gelen İngiliz-Fransız filolarından oluşan İtilaf deniz gücü, sabahın erken saatleriyle birlikte Boğazı geçmek için saldırıya geçti.⁴⁰ Akşam saatlerine kadar devam eden yoğun çarpışmalar neticesinde İtilaf kuvvetleri boğazı umdukları gibi kolaylıkla geçemeyeceklerini anladılar ve ağır kayıplar vererek geri çekildiler.⁴¹ Ancak bu geri çekiliş, İngiltere tarafından bir yenilgi olarak gösterilmek istenmiyordu. Öyle ki, 23 Mart 1915 tarihinde Mısır'da çıkan Egyptian Gazette'deki bir yazıda "*Çanakkale Boğazı'nın donanmayla zorlayıp geçme hareketinin, kötü hava şartları nedeniyle durdurulduğu*" kaleme alınmıştı.⁴² Geri çekilişin hava muhalefetinden kaynaklanmadığı yakın zamanda anlaşılacaktı zira İngilizler, boğazı geçmek için artık deniz hareketinin yanında kara harekâtı da yapma kararı almıştı.

İngilizler kara harekâtı kararı olsa da, denizden ilerleme düşüncesinden de vazgeçmiyorlardı. 18 Nisan'da E-15 adlı denizaltı batırılmış ve mürettebatından 3 subay ile 29 asker esir alınmıştı. Zaman zaman bu şekilde denizden ilerlemeye dönük benzer olaylar yaşansa da, artık kara harekâtının başlaması için gün sayılıyordu.⁴³

Kara harekâtı ilk olarak; Kumkale, Beşike ve Bolayır üzerine yapılmıştı.⁴⁴ Ancak bu saldırı, aslında bir aldatmacaydı çünkü Ege kıyılarına yapılan bu saldırıyı kısa sürede

---

³⁹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 14.

⁴⁰ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Zeus Kitapevi, İzmir, 2006, s. 55.

⁴¹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 68-70.

⁴² A.Mete Tunçoku, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 86.

⁴³ Zafer Toprak, "Çanakkale'de kara, deniz ve hava gücü koordinasyonu", **Toplumsal Tarih**, Sayı 111, Mart 2003, s. 85.

⁴⁴ Toprak, **Çanakkale'de kara, deniz ve hava gücü koordinasyonu**, s. 85.

büyük bir taarruz takip edecekti. 25 Nisan günü, Gelibolu yarımadasına Seddülbahir ve Arıburnu üzerinden yoğun bir kara harekâtı başlamıştı. Ancak bu harekât, İngilizler tarafından da tam anlamıyla kabul görmemişti. İngiliz Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Amiral Fisher, bu saldırı hakkında bazı teknik itirazlar öne sürmüştü ancak Churchill, geri adım atmayınca Amiral Fisher ile aralarında politik bir kriz yaşanmış ve bu durum Amiral Fisher'ın istifa etmesiyle son bulmuştu.⁴⁵

İngilizlerin ağır kayıplar vermesi, Amiral Fisher'ı haklı çıkarmıştı. Ancak 25 Nisan günü yapılan bu kara saldırısına, 19. Tümen Kumandanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in birlikleri tarafından zamanında askeri müdahale edilmemiş olsa, belki de savaş, Osmanlı Devleti açısından, bu ilk kara harekâtıyla son bulabilirdi. Kara harekâtının yanında İngilizler, denizden de boğazı geçmek için girişimlerine devam ediyorlardı. 27-28 Nisan günlerinde İtilaf devletlerine ait bazı büyük gemilerin batırılması, donanmanın Bozcaada'ya çekilmesini sağlamıştı.⁴⁶ İngilizlerin başını çektiği itilaf donanmasının boğazı geçemeyerek Bozcaada'ya dönüşü derin bir moral bozukluğuna neden olmuştu. Bu geri çekilişle birlikte artık Çanakkale, deniz yoluyla değil kara harekâtıyla geçilmek istenecekti.

Muhtemel bir kara harekâtına karşılık Osmanlı ordusu da gerekli hazırlıklarını yapmıştı. Çanakkale Boğazı ve etrafını savunma görevi, 5. Orduya verilmişti. Gelibolu ve Anadolu yakası olarak ikiye ayrılan savunma hattında Esat Paşa'nın komuta ettiği 3. Kolordu, Gelibolu yarımadasında görev yaparken, 15. Kolordu da Anadolu yakasında Osmanlı topraklarını savunma görevini üstlenmişti.⁴⁷

Kara harekâtının başlangıç tarihi, İtilaf devletlerince 25 Nisan 1915 olarak belirlenmişti.⁴⁸ Gelibolu yarımadasına karadan yapılacak olan bu harekâta; İngiliz,

---

⁴⁵ Battle for Gallipoli: February 1915 - January 1916, http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwone/battle_gallipoli.shtml (04.07.2010)

⁴⁶ **The Times**, "Operations In The Straits", Tuesday, May 04, 1915_ pg. 7.

⁴⁷ Mete Tunçoku ve Cemalettin Taşkıran, **Çanakkale, Churchill ve Anzaklar**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2000, s. 39.

⁴⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi**, Cilt 5, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 10-12.

Fransız, Anzak*, Hint ve Kanada askerleri katılmıştı. Karadan başlayan bu taarruz, iki taraf içinde son derece kanlı şekilde devam etmekteydi. Bu kanlı savaşın canlı tanıklarından Çavuş D. Moriarty, 4 Haziran 1915 tarihinde günlüğüne düştüğü notta dikkate değer bilgiler veriyordu:

“Geldiğimizden bu yana en kötü gündü. Sığınağımı terk ettim ve görebildiğim kadarıyla ne olduğuna bakmak için dışarı çıktım. Bombardıman yaklaşık 4 saat sürdü ve eğer bu bombardıman altında sağ Türk kalmışsa, bu bir mucize olmalıdır. Bu süre zarfında bizim piyadelerimiz ilerliyordu ve geri dönebilen yaralıların bize söylediğine göre, iki tane Türk siperini ele geçirmişlerdi. Saat 13.30 sıralarında hareket etmek için hazırlıklarımızı yaptık ve 15.00’de tüm gece kaldığımız siperlerden dışarı çıktık. Siperlerdeyken bize doğru 1000 kadar Türk esirinin geldiğini gördüm ve tercüman vasıtasıyla konuşan bir tanesi, topçu ateşi sonrasında bulunduğu siperde bir tek kendisinin sağ kaldığı söylüyordu”⁴⁹

Savaşın başka bir canlı tanığı Yeni Zelandalı George Bollinger’in 9 Haziran 1915’te yaşananları şu şekilde kaleme alıyordu: “...Sıcak bastırıyor; milyonlarca sinek siperlere hücum etmekte. Siperlerin dışındaki yüzlerce askerimizin cesetlerinden etrafa yayılan leş kokusu dayanılır gibi değil. Dışarıda herkes bize inanıp güveniyor. Ancak, cephede ateş altındaki koşullar nedir, farkındalar mı? Anlayabiliyorlar mı, merak ediyorum. Cephede çarpışan herkesin biran önce barış istediğini ve bu isteğe engel olmadığını, acaba biliyorlar mı?”⁵⁰ Çanakkale cephesine gelen yabancı askerlerin günlüklerine düştükleri notlar sayesinde elde edilebilen bu bilgiler, yaşanan kanlı çarpışmalara dair verilebilen sadece iki örnek olmakla birlikte, İtilaf devletlerine ait birliklerin içinde buldukları ruh halini izah etmesi açısından bir fikir sahibi olunmasına yardımcı olmaktadır.

---

* İngilizce Anzac olarak ifade edilen kelimenin Türkçe kullanımı, Anzak şeklindedir. Anzac, (Australian and New Zealander Army Corps) Avustralya-Yeni Zelanda Ordu Birlikleri anlamına gelmektedir.

⁴⁹ A Gallipoli Diary, The Diary of Sergeant D Moriarty, http://ww1.osborn.ws/a_gallipoli_diary.htm (04.07.2010).

⁵⁰ Tunçoku, Çanakkale 1915, s. 90.

Çanakkale cephesinde yaşananlar, elbette ki sadece buraya farklı ülkelerden gelen yabancılar için zor değildi. Savunma hattında görev yapan Osmanlı askerleri için de çatışmalar son derece sıkıntılı geçmekteydi. Hele ki ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve yoksunluklar, cephede yaşanan çarpışmaları daha da ağırlaştırıyordu. Bu kanlı çarpışmaların tanığı olan Teğmen Mehmet Dursun, cephede yaşadıklarına şöyle ifade ediyordu: “...Her sıçrayışta birçok düşman maktulleri çiğneyerek cephemizde iki mevzi siper atladık. Nihayet son defa askerlere mevzi aldırduğım zaman, cinsini tayin edemediğim bir topçu mermisi kolumun aşağı kısmına isabet ederek ağır surette beni yaraladı. Takımı, çavuşuma teslim ettim. İki asil kalpli asker beni kolları arasında sargı mahalline götürdü. Soğanlı Dere’de kanın durdurulması için kolumun sarılmasından sonra hemen Kilitbahir Hastanesine gönderildim. Gözümü açtığım vakit kendimi yatakta kolsuz olarak buldum.”⁵¹

Yukarıda da ifade edildiği gibi askerlin günlüklerine düştükleri bu notlardan savaşın ne kadar zorlu geçtiğini anlamak zor değildir ancak içinde bulunulan bu şartlara rağmen savaş, son hızıyla devam etmekteydi. Kara savaşlarının yoğunlaştığı Ağustos ayına gelindiğinde İngilizler, çatışma alanlarında kendi birliklerinden ziyade, Anzak ve Hint askerlerini kullanmayı tercih ediyordu. Memleketlerinden binlerce kilometre uzakta yaşanan bu savaşa katılmak için gelen Hint ve Anzak askerlerinin ilk toplanma yeri Mısır’dı. Mısır’dan ayrıldıktan sonra Limni adasına getirilen askerler, oradan da Gelibolu yarımadasına sevk ediliyordu.⁵²

İngiltere, dışarıdan sürekli aldığı asker ve mühimmat desteğine rağmen, Çanakkale cephesinde herhangi bir ilerleme kaydedemiyordu. İlerleme kaydedilemediği gibi her geçen gün İngilizlerin kayıpları da artıyordu. Sadece 10 Ağustos 1915 günü yapılan çatışmalarda, Tümgeneral Shaw’ın komutasındaki Yeni Ordu’dan 13. Tümen, 10.500 kişilik mevcudunun 6.000 kişisini kaybetmişti.⁵³

---

⁵¹ **Cepheden Mektuplar**, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 29-31.

⁵² BOA, DH. EUM., 3. Şb, 5/13.

⁵³ Ahmet Altıntaş, **Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton’un Çanakkale Savaşları Raporu**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No: 7, Çanakkale, 1999, s. 58.

Savaşın bu çetin mücadeleleri devam ederken, İngiliz Daily Telgraph gazetesinin savaş muhabiri Ellis Ashmead Bartlett, Çanakkale cephesinde edindiği izlenimleri ve topladığı bilgileri kaleme alarak, 8 Eylül 1915 tarihinde İngiltere Başbakanı Asquith'e rapor şeklinde bir mektup yazdı. Mektubunun bir bölümünde; *“Yarımada'da bir tek mevkide hakim konuma sahip değiliz. Helles, Anzak ve Suvla Koyu gibi üç noktanın her yerinde düşman silahlarının hükmü altındayız.”*⁵⁴ diyen Bartlett, cephedeki ağır şartlardan bahsederek, İngilizlerin Çanakkale'de başarılı olamayacağı vurgusunu yapmıştı.

1915 yılı sonbaharı geldiğinde ise artık daha fazla kayba uğramak istemeyen İngilizler, cepheyi boşaltma kararı aldılar. Ancak İngiltere, her ne kadar cepheyi boşaltma kararı almış olsa da askerlerinin hepsini bir anda çekmemişti çünkü Osmanlı Devleti ile farklı cephelerdeki savaş hala devam etmekte olup, Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmını burada tutma niyetindeydi. Tabi bunu gerçekleştirmek için yapılan mücadelelerde kayıplar vermeye de devam ediyordu. 22 Ekim 1915'te İngilizlere ait E-20 denizaltısı batırılarak, mürettebatından 2 subay ile 6 asker esir alınmıştı.⁵⁵

Savaşın acı bir sonucu olarak karşılıklı kayıplar verilirken İngilizlerin cepheyi boşaltma süreci durmaksızın devam ediyordu. Cepheden boşaltma süreci başladıktan sonra İtilaf devletleri, tahliye işlemini 9 Ocak 1916'da tamamlamışlardı.⁵⁶

İtilaf devletlerinin askerlerini çekmeleriyle birlikte, Çanakkale cephesindeki çarpışmalar da son buldu. Tahliye işlemi tamamlandıktan sonra yaşanan ağır kaybın boyutu, artık her iki taraf için de hesaplanabilecekti. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında kayıp, 210.000 kişi dolaylarındaydı.⁵⁷ Ancak bu kayıp olarak nitelendirilen rakam, çarpışmalar sırasındaki her türlü kaybı kapsamaktaydı. Dolayısıyla bahsi geçen rakam, ayrıştırılacak olursa: 57.263'ü şehit, 11.178'i kayıp,

---

⁵⁴ Erkan Göksu, “İngiliz Savaş Muhabirinin Çanakkale Savaşı İtirafları”, **Bidder Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, Eylül-Aralık 2010, s. 66.

⁵⁵ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 191.

⁵⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1914-1922**, Cilt 3, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1978, s. 245.

⁵⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı**, Cilt V, 1 inci 2 nci ve 3 üncü kitapların özetlenmiş tarihi, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 252.

97.874'ü yaralı, 7.084'ü hava değişimi, 29.297'si hastalık sonucu ölüm, 14.000'i hastaneye götürülen olmak üzere toplam, 207.696 Osmanlı askeri savaş dışı kalmıştı. Kayıp olarak ifade edilen 11.178 kişinin çok büyük bölümü, İngiltere'nin ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden almış olduğu esir sayısını ifade etmektedir.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nin bu kaybına karşılık, İngiltere'nin kaybı ise, 213.980 kişiydi.⁵⁹ 213.980 kişi olarak verilen bu rakam içersinde; Anzak, Hint, Gurka, Afrika kökenliler ve İngiltere'ye asker sağlayan diğer milletlerin ve devletlerin askerleri de bulunmaktaydı.⁶⁰ 21 Ağustos 1915 tarihi itibariyle, Çanakkale savaşlarında İngiliz makamlarının vermiş olduğu sadece İngilizlere ait toplam kayıp miktarı, 87.630 idi.⁶¹ Bu toplam rakam içersinde; 17.608 ölü, 61.628 yaralı ve 8.394 kayıp bulunmaktaydı. Kayıp olarak ifade edilen 8.394 kişinin büyük çoğunluğu, Osmanlı Devleti tarafından esir alınan asker sayısını ifade etmekteydi. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, o günün şartlarında kayıt tutmanın zorluğu göz önünü alındığında, net rakamlara ulaşmak bir hayli zordur.

1.2.2. Sina-Filistin-Suriye Cephesi

Tarihte 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını kaybeden Osmanlı Devleti, Rus ordularının Anadolu'ya kadar uzanmasına engel olamamıştı. Rus ordusunun Anadolu'nun Doğu'sundan ilerlemesiyle Kars, Ardahan ve Batum olarak kabul edilen Elviye-i Selase, Rusya'nın kontrolüne girmişti. Batı'da ise Ruslar, Edirne'yi aşarak İstanbul'a kadar yaklaşmışlardı. Bu zor durum karşısında savaşı bir an önce bitirmek isteyen Osmanlı Devleti, Rusya ile 3 Mart 1878'de Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı.⁶² Ancak bu antlaşma, Batılı devletler için özellikle de İngiltere açasından büyük bir tehlike arz etmekteydi. Zira bu antlaşmayla, Rusya'nın artık Akdeniz'e inmesini engelleme ihtimali ortadan kalkmış

⁵⁸ Cemalettin Taşkıran, **Ana Ben Ölmedim**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 24.

⁵⁹ Burak, **Türk-İngiliz İlişkileri**, s. 100.

⁶⁰ Burhan Sayılır, "Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı", **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, Sayı: 18, 2006, s. 320.

⁶¹ **The Times**, "Our Losses In The Dardanelles", Friday, Sep 17, 1915_pg. 8; **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II**, s. 132.

⁶² Ahmet Sevgi, "Türk-Ermeni Meseleleri İle İlgili Bir Vesika", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9, 2001, s. 1.

olacaktı. Bu antlaşmayı engellemek isteyen İngiltere'nin girişimiyle Ayastefanos Antlaşması iptal ettirilerek yerine, 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştı.⁶³

Berlin Antlaşmasının imzalanması sürecinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım etmesinin elbette bir amacı vardı, o da Kıbrıs'a yerleşmek. Bu hedefe ulaşmak için, Ayastefanos Antlaşması'nın imzası sonrasında Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü buhrandan yararlanan İngiltere, Osmanlı Devleti'ni muhtemel bir Rus saldırısına karşı korumak bahanesiyle, 4 Haziran 1878'de Kıbrıs'a yerleşme hakkını elde etti.⁶⁴ Kıbrıs'a yerleşen İngiltere, artık asıl amacı olan Mısır için de çalışmalarını başlatabilecekti.

Mısır ve Kıbrıs, İngiltere için hayati önem taşıyan Hindistan yolu üzerindeki iki stratejik bölge idi. Bu iki bölgeye hâkim olan; Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika kıtasında önemli bir etkiye sahip olabilirdi. Özellikle 1869'da Süveyş kanalının açılması, Mısır'ı İngiltere açısından vazgeçilmez bir bölge haline getiriyordu. Kanal sayesinde İngiltere, Hindistan yolu üzerinde rahatlıkla hem ticaret yapabilir hem de kanalın kullanılmasıyla birlikte Afrika kıtasını dolaşma zorunluluğunu ortadan kaldırarak ticari masraflarını da düşürebilirdi.

Çıkarları doğrultusunda gerekli hazırlıkları yapan İngiltere, 11 Temmuz 1882 tarihinde Mısır'ı işgal etti.⁶⁵ Bu işgal hareketi 1914 yılına kadar devam etti ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte artık İngiltere, gerek Mısır'ı gerekse de Kıbrıs'ı ilhak ettiğini dünya kamuoyuna duyurdu.⁶⁶

İngilizlerin Mısır'da bulunması, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla daha da büyük önem arz edecekti. Bunun en önemli nedeni ise, savaş ortamında ihtiyaç duyulan asker ve yiyecek desteğini İngilizler, Kanal vasıtasıyla hızlı şekilde gideriyorlardı.

---

⁶³ Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1994, s. 317-322.

⁶⁴ Nejla Günay, "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", **Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, s. 117.

⁶⁵ Ahmet Yaramış, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883 – 1907)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 2, Aralık 2007, s. 125.

⁶⁶ Yavuz Güler, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi", **Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, Kırşehir, 2004, s. 104.

İngilizlerin Kanal'ı kullanarak elde ettikleri bu üstünlüğü gidermek isteyen Almanya, Osmanlı Devleti'ni Kanal'a yapılacak bir saldırı konusunda telkin ediyordu çünkü bu seferden istenen sonuç elde edilebilirse Süveyş kanalı tıkanabilir veya başarısız olursa bile o bölgedeki İngiliz kuvvetleri bağlı tutulabilirdi.⁶⁷

Alman Orduları Başkomutanı General Von Moltke, Kanal'a karşı yapılacak bir seferin ne denli önemli olduğunu Temmuz 1914'te Enver Paşa'ya anlatıyordu. General Von Moltke ile görüşükten sonra Enver Paşa, Şam'da bulunan 4. Ordu komutanı Zeki Paşa'ya olası bir saldırı için hazırlık yapması talimatını vermişti. Bu talimat karşısında Zeki Paşa, Kanal'a yapılacak bir saldırının başarısızlıkla sonuçlanacağını izah eden raporunu İstanbul'a göndermişti. Osmanlı Devleti'nin resmi olarak savaşa girişinden birkaç hafta sonra, Kanal harekatı konusunda olumsuz rapor veren Zeki Paşa, görevden alınarak yerine Bahriye Nazırı Cemal Paşa atanmıştı.⁶⁸

Cemal Paşa'nın denetimindeki 4. Ordu, Kanal'a yapılacak olan taarruzla görevlendirilmişti, ancak taarruz kararının alınması ile birlikte Cemal Paşa, ordusunun karşılanması gereken ihtiyaçlarının olduğunu rapor etti. Bir defa 200 km uzunluğundaki Sina çölü geçilecek, ardından kanalda çarpışmalar olacak ve nihayetinde kanalın diğer tarafına geçilecekti. Harekatın başarıya ulaşması için Cemal Paşa'nın emrine İzmir'de bulunan X. Tümen ile Tekirdağ'da bulunan VII. Tümen gönderildi. Ayrıca Hicaz'da bulunan XXII. Tümen'den de faydalanabileceği ifade edildi. Lakin şunu belirtmek gerekir ki, gerek Sina çölünün doğal zorlukları gerekse de lojistik destek sıkıntıları sebebiyle bu toplanan birliklerin ancak 3'te 1'i kanal harekâtında kullanılabilmişti.⁶⁹

Osmanlı Devleti, Kanal'a yapmayı planladığı taarruz için gerekli olan ihtiyaçlarını temine çalışırken, İngilizler de Kanal'ı savunmak için hazırlıklarına devam ediyorlardı. Kanal'ın Port Said'den Kantara'ya kadar olan bölümü, Kanal'ın yapay olarak taşırılmasıyla doğal bir su savunma hattına dönüştürüldü. Çöl tarafından gelebilecek olası bir saldırıya karşı da tehdit arz eden, 70 km.lik kesime 25.000 askerden oluşan bir savunma bloğu oluşturuldu. Ayrıca, birer İngiliz ile Avustralya tümeniyle karma Yeni

---

⁶⁷ Örsal, *Yabancı Subayların Birinci Dünya Savaşı'nın Askeri Yönetimi Üzerindeki Etkileri*, s. 353.

⁶⁸ Şarman Kansu, "Mısır Hayalinin Sonu", *Popüler Tarih*, Sayı: 14, Temmuz-Ağustos 2001, s. 18.

⁶⁹ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 131.

Zelanda tugayı da Kahire'den takviye amacıyla getirilmişti. Bu hazırlıklara ek olarak, 6 İngiliz ve 7 Fransız uçağı da savunmada yardım için bekliyordu.⁷⁰

İki devlet de savaş için gerekli hazırlıkları yapmışlardı ancak, İngiltere, Osmanlı Devleti'ne göre daha avantajlıydı çünkü hem kuvvet olarak üstündü hem de savunma yapacağı için daha avantajlıydı. Ayrıca İngiltere, Süveyş Kanalı'nı kendine doğal bir siper yaparken Osmanlı Devleti'nin orduları Sina çölünü de geçmek zorundaydı.

Savaş için gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti, 2 Şubat 1915 gecesi Timsah Gölüyle Acı Göl arasındaki bölgeden taarruza başlamıştı. Günün ağarmasıyla birlikte savaşın sonuçları da ortaya çıkmaya başlamıştı. İngilizler, Osmanlı kuvvetlerini kanala yaklaştırmamış, kanalı geçmeye çalışan askerlere ait tombazları ve salları da batırmıştı. Timsah Gölü ve Acı Göl üzerinden de ateş açan İngilizler, Kanal'ı iki yönlü ateş altına alarak Osmanlı askerlerine karşı savunmuşlardı.⁷¹ Tabii olarak Kanal'ın İngilizler tarafından bu denli kuvvetli savunmasının faturası, Osmanlı Devleti açısından ağır olmuştu.

I. Kanal harekâtında Osmanlı Devleti'nin kayıplarına ilişkin olarak farklı rakamlar belirtilmektedir. IV. Ordu komutanı Cemal Paşa'nın hatıratına göre Osmanlı Devleti'nin kaybı; 188 şehit, 381 yaralı ve 727 kayıptır.⁷² ATASE arşivine göre; 174 şehit, 417 yaralı ve 819 kayıp bulunmaktadır.⁷³ Bu taarruz sırasında kanalın batı kısmına geçebilen asker sayısının ise 500-600 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁴ Karşı kıyıya geçebilen bu askerlerin de büyük kısmı İngilizler tarafından imha edilirken, 250 kişinin de esir alındığı bilinmektedir.⁷⁵

---

⁷⁰ Kansu, **Mısır Hayalinin Sonu**, s. 19.

⁷¹ Cemil Çelik, "Birinci Dünya Savaşında Sina Filistin Cephesinde Birinci Kanal Seferi", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 1999, s. 129.

⁷² Cemal Paşa, **Hatırat (1913-1922)**, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul, 2006, s. 185.

⁷³ Çelik, **Birinci Kanal Seferi**, s. 139.

⁷⁴ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 132.

⁷⁵ **The Times**, "Turkish Prisoners in Cairo", Friday, Feb 05, 1915_ pg. 8.

I. Kanal harekâtında İngilizler kaybı ise 30 ölü ile 130 yaralı şeklinde ifade ediliyordu.⁷⁶ Ancak şunu da hatırlatmak gerekir ki İngilizlerin kaybına ilişkin olarak da tutarsız rakamlar bulunmaktadır. The Times gazetesine göre I. Kanal harekâtında İngilizlerin kaybı, 3 ölü ve 16 yaralıdır. Bu ölenlerin arasında ise subay rütbesinde asker bulunmamaktadır.⁷⁷

Kanal hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Cemal Paşa, Sina çölünü boşaltarak orduyu, Gazze-Birüssebi-Maan hattına çekmeye karar vermişti.⁷⁸ Süveyş Kanalı'na yapılan bu taarruz başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte, Almanya'nın istediği doğrultuda bir netice alındığı da muhakkaktı. Öyle ki, İngiltere, kanala karşı yapılan bu taarruz sonucunda bölgede daha fazla asker bulundurma kararı alacaktı.⁷⁹

İngilizler, Kanal'a yapılması muhtemel bir saldırı için hazırda beklerken, Osmanlı Devleti de kanala karşı ikinci bir saldırı planını çoktan hazırlamıştı ancak İngilizlerin Çanakkale'ye saldırımları, bu planı biraz ileri bir tarihe atacaktı.

Taarruzun ertelenmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti de bir önceki saldırıda yaşadığı sıkıntıları gidermek için hazırlıklarına hız vermişti. Almanya'dan yeni silahlar getirtilirken, 264 km.lik yeni bir demiryolu hattı da döşenmişti. Var olan yolların tamir edilmesiyle, kullanılabilir durumdaki karayolu uzunluğu, 570 km.yi bulmuştu. İçme suyu ihtiyacını karşılamak için motorlu tulumaların kullanıldığı yeni kuyular açılmış ve 38 km uzunluğunda su borusu hattı döşenmişti. Saldırı sırasında haberleşmeyle ilgili herhangi bir sorun yaşamamak için de, 100 km uzunluğunda telgraf hattı kullanıma hazır hale getirilmişti.⁸⁰

Osmanlı Devleti, yeni bir saldırı için bu hazırlıkları yaparken İngiltere de, Çanakkale Cephesi'ni boşalttıktan sonra hâlihazırdaki kuvvetlerini, buradan getirdiği yeni askerlerle takviye etmişti. Aslında İngiltere'nin, ordusunu bu şekilde takviye etmesinin amacı, savunma yapmak değil Sina çölünü aşarak Osmanlı ordusu üzerine taarruz

---

⁷⁶ Çelik, **Birinci Kanal Seferi**, s. 140.

⁷⁷ **The Times**, "British Losses At The Suez Canal", Monday, Mar 29, 1915_pg. 7.

⁷⁸ Cemal Paşa, **Hatırat**, s. 77.

⁷⁹ Burak, **Türk-İngiliz İlişkileri**, s. 92.

⁸⁰ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 132.

yapmaktı.⁸¹ Bu taarruz kararının alınmasının en önemli nedeni ise Kanal harekati sırasında Osmanlı Devleti'nin başarısız olması ve İngiltere'nin Çanakkale Boğazını geçememesi gerekçe gösterilebilir. Amacını gerçekleştirmek isteyen İngilizler, daha ileri harekate geçmeden evvel, kuvvetlerinin bir kısmını Kanal'ın doğusuna sevk etmeye çoktan başlamıştı.⁸²

İngilizlerin, kuvvetlerinin bir kısmını Sina çölüne doğru aktarması, bu bölgede keşif amaçlı bulunan Türk kuvvetleriyle, İngiliz kuvvetlerinin zaman zaman karşılaşmasına neden oluyordu. 23 Nisan 1916 tarihinde gerçekleşen Katya baskınıyla Osmanlı kuvvetleri, İngilizlerden 23 subay ve 257 askeri esir almıştı.⁸³ Bu başarı, Osmanlı kuvvetleri açısından iyi bir moral olmuştu fakat bu sefer de Arabistan yarımadasında ortaya çıkan bir iç mesele, sıkıntılı günler yaşatacağı.

İngiltere, Arabistan yarımadasında etkinliği arttırmak ve Osmanlı Devleti'nin gücünü kırmak için Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i kullanacaktı.⁸⁴ Arap milliyetçiliği temelli bir Arap devleti kurmak isteyen Şerif Hüseyin, İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda kullanılabilir en uygun kişiydi.⁸⁵ İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'ne isyan etmesi koşuluyla, Şerif Hüseyin'e bağımsız bir Arap devletinin kurulmasında destek olunacağı vaadi verilince Şerif Hüseyin, 1916 Haziran'ında isyan etmişti. Temmuz ayı bitmeden ise Mekke, Şerif Hüseyin'in eline geçerken, Ağustos ayı ile birlikte isyan, resmîyet kazanmış ve 1917 yılının Nisan ayına gelindiğinde Medine hariç Hicaz bölgesi, Osmanlı Devleti kuvvetlerince boşaltılmıştı.⁸⁶ Ocak 1919 tarihine gelindiğinde,

---

⁸¹ Akdes Nimet Kurat **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 20-21.

⁸² Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 133.

⁸³ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 133.

⁸⁴ Aaron S. Klieman, "Britain's War Aims in the Middle East in 1915", **Journal of Contemporary History**, Vol. 3, No. 3, The Middle East. (Jul., 1968), p. 251.

⁸⁵ Deniz Doğru, "I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, Şubat 2001, s. 51-57.

⁸⁶ Murat Çulcu, **Birinci Dünya Harbinde Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 34-73

Medine'nin Şerif Hüseyin kuvvetlerince işgaliyle Osmanlı Devleti'nin Arabistan yarımadasındaki hâkimiyeti son bulmuştu.⁸⁷

Şerif Hüseyin isyanının başladığı bu sıkıntılı günlerde Osmanlı ordusu da Kanal'a saldırmak için son hazırlıklarını tamamlıyordu. Cemal Paşa, anılarında Kanal harekâtı için toplanan asker sayısının 25.000'i geçmediğini ifade ediyordu.⁸⁸ Bu kadar az kuvvetle İngilizlere karşı nasıl bir başarı elde edileceği düşündürücüydü ancak taarruzun bu sefer ki hedefi kanalı geçmek değil, kanalın doğu kıyısında hâkimiyet kurmaktı.

Gerekli hazırlıklar başladıktan sonra ileri harekate geçen Osmanlı birlikleri, 3/4 Ağustos 1916 günü Katip Gannit ve Hodelennah hattının müdafasıyla mesul Avustralya birlikleriyle karşılaşmıştı. İki tarafın da münferit bir kaç başarısı olmakla birlikte, Türk taarruzu tüm cephe boyunca durdurulmuştu. Bu taarruzda İngilizler, 39. Alay komutanı Binbaşı Kamil Bey'in de içinde bulunduğu 500 askeri esir almışlardı.⁸⁹

Başarısız olunan bu çarpışmalardan sonra Osmanlı kuvvetleri geri çekilmeye başladı. 14 Ağustos'a gelindiğinde, Elariş'e kadar çekilen ordunun kaybı büyüktü. II. Kanal harekâtında İngilizlerin kaybı 1.130 kişi iken birleşik Alman, Avusturya ve Osmanlı birliklerinin kaybı 4.000 kişi dolaylarındaydı.⁹⁰ Bu denli başarısız saldırılar ve verilen kayıplar neticesinde Osmanlı ordusu, artık savunmaya geçerken İngilizler, taarruza yani kuzeye doğru ilerleme kararı almışlardı.

1916 yılı bitmeden İngilizler, Elariş'e kadar ilerlemiş ve büyük bir yığınak yapmıştı. 22 Aralık 1916'ya gelindiğinde denizden de desteklenen İngiliz ordusu, Elariş'i ele geçirmişti.⁹¹ Bu durum Osmanlı ordusunun tamamen Sina çölünden çıkarılması anlamına geliyordu.

---

⁸⁷ M. Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", **Ankara Üniversitesi, OTAM Dergisi**, Sayı: 6, 1995, s. 154.

⁸⁸ Cemal Paşa, **Hatırat**, s. 176.

⁸⁹ Kaya, Halit, "Refet Bele'nin Askeri ve Siyasi Hayatı (1881-1963)", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, 2008, s. 14.

⁹⁰ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 134.

⁹¹ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 134.

Sina yarımadasına tamamen hakim olan İngilizler, artık Suriye üzerine ileri harekate geçme kararı almıştı ve bu güzergahta ilk hedef Gazze idi. 26 Mart 1917 günü, Osmanlı kuvvetlerini geriden çevirmek isteyen İngilizler, ordunun kuzeyinde bulunan Gazze'ye saldırmıştı. 18.000 kişilik kuvvetle saldırıya geçen İngilizler, 3.000 kişilik Osmanlı ordusu karşısında mağlup olmuş ve geri çekilmişti. Bu saldırının İngilizler açısından bilançosu, 2.700 kayıp iken Osmanlı kuvvetlerinin kaybı, 1.500 kişiydi.⁹²

İngilizler, hiç beklemedikleri bir yenilgi almışlardı ancak bu mağlubiyet onları durdurmaya yetmemişti zira İngilizler, 19 Nisan'da ikinci bir taarruz yapmışlardı. Bu taarruza daha da hazırlıklı olan İngilizler, yine başarısız olmuştu. Ancak bu mağlubiyet İngilizlere beklenenden pahalıya mal olmuş ve 6.500 kayıp vermişlerdi. Bu savaşta, Osmanlı kuvvetlerinin kaybı ise, 2.000 kişi civarındaydı.⁹³

Gazze'ye yapılan bu taarruzlardan sonra İngilizler, 5-6 ay süren bir hazırlık evresine girmişlerdi.⁹⁴ Ancak Gazze bölgesi, İngilizlerin Osmanlı topraklarında ilerlemeye çalıştıkları tek güzergâh değildi. Öyle ki İngilizler, Gazze üzerine saldırı hazırlıkları yaparken 11 Mart 1917'de Bağdat, İngiltere'nin eline geçmişti.⁹⁵ Bu kayıp gerek Almanların gerekse de Türklerin itibarına ağır bir darbe vururken İngilizlere büyük bir moral olmuştu. Bu zor durumdan kurtulmak için Almanlar, gereken desteği Osmanlı başkomutanlığına vereceğini vaat ediyordu. Tabii olarak Almanlar tarafından yapılan bu destek, sadece Osmanlı Devleti'nin itibarı için değil, kendi menfaatlerini sağlamak için de yapılıyordu.

Almanya'nın desteğiyle Osmanlı Devleti'nin Balkan cephelerinden gelen askerleri ve yeni birliklerin katılımıyla Halep'te 7. Ordu'nun kurulmasına karar verilmişti. Bu 7. Ordu ile Irak'ta bulunan 6. Ordu'nun birleştirilmesiyle de 11 Temmuz 1917'de Yıldırım Ordular Grubu kurulmasına karar verilmişti. Bu kurulan yeni ordunun başına

---

⁹² Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 135.

⁹³ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 135.

⁹⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, Cilt 4, 2. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 2.

⁹⁵ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 40, Kasım 2007, s. 651.

da General Von Falkenhayn atanmıştı.⁹⁶ Bu düzenlemeyle birlikte İngilizlere karşı daha başarılı mücadelelerin yapılacağı ümit ediliyordu.

Yeni ordunun kurulup güneyde İngilizlere karşı kullanılmasına dair çalışmalar sürerken Rusya'da da iç karışıklıklar devam ediyordu ve bu durum Osmanlı Devleti açısından memnuniyet vericiydi. Çünkü Rusya'yla olan mücadelenin durma noktasına gelmesiyle 7. Ordu'nun Filistin bölgesinde kullanılmasına karar verilmişti. Bu karar sonucunda çarpışan devletler her ne kadar asker sayısı olarak birbirine eş değer duruma gelmiş olsa da, mühimmat açısından kıyaslandığında, İngiliz ordusu Osmanlı ordusundan üstün durumdaydı.

31 Ekim 1917'de İngilizler ileri harekâta geçmişlerdi. Daha önceki iki Gazze savaşının aksine Osmanlı birlikleri ciddi bir başarı gösteremeyerek Kudüs-Yafa hattına çekilmek zorunda kalmıştı. İlerlemeye devam eden İngilizler, 8 Aralık'ta da Kudüs'ü ele geçirmişti.⁹⁷ Kudüs'ün düşüşü Osmanlı ordusu içerisinde büyük bir huzursuzluğa neden olurken General Falkenhayn, Enver Paşa tarafından görevden alınarak yerine, Çanakkale cephesi komutanlığını da yapmış olan General Liman Von Sanders atandı.⁹⁸

Komutan değişikliği ile birlikte yeniden teşkilatlandırılan ordunun mevcudu, 28.000 kişiyi bulmuştu ancak savunmak zorunda oldukları cephe, yaklaşık 100 km.lik bir hattı. Yafa ile Lut Gölü arasında mevzilenen Osmanlı kuvvetleri, uzun süre bu hattı müdafaa etseler de mühimmat eksikliği, lojistik desteğin zayıflığı ve özellikle de hastalıklar neticesinde ordu mevcudu 23.000'e düşmüştü.⁹⁹

Eylül ayı ile birlikte mücadeleler yeniden başlamış ve 1 Ekim'de Şam, İngilizlerin eline geçmişti.¹⁰⁰ Aynı tarihte İngilizler, Beyrut'u da denetimlerine almışlardı. Şam'ın İngilizlerce işgaliyle Liman Von Sanders, komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak karargâhını Adana'ya taşımıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın da gayretleri bu cephede

---

⁹⁶ Kemal, **Musul Meselesi**, s. 651.

⁹⁷, İsmet Üzen "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9–11 Aralık 1917)", **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, 2009, s. 331-332.

⁹⁸ Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 45, Bahar 2010, s. 40.

⁹⁹ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 136.

¹⁰⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, s. 692.

yeterli olamamış ve 25 Ekim’de Halep, İngiliz-Arap kuvvetlerinin kontrolüne girmişti.¹⁰¹ 27 Ekim 1918’de Halep’in kuzeyinde, Bağdat ve Hicaz demiryolu hatlarının birleşim noktasında bulunan Müslimiye’nin işgaliyle birlikte Filistin ve Irak cephelerinin birbirleriyle olan irtibatı kesilmişti.¹⁰² Halep ve Müslimiye’nin kaybı, Osmanlı kuvvetlerini İskenderun-Cerabulus hattına çekilmek zorunda bırakmıştı. Bu geri çekilişle ortaya çıkan hat, Milli Mücadele döneminde, Misak-ı Milli’nin güney sınırı olarak kabul edilmişti.¹⁰³

Sina-Filistin-Suriye cephesinde yapılan mücadelelerde İngilizler, 90.000’den fazla Osmanlı askerini esir almıştı. İlk başlarda İngilizlerin aldığı esir sayısı, küçük rakamlarda iken, zamanla alınan esir sayılarında büyük artışlar yaşanmıştı. Öyle ki, sadece Gazze ve Birüssebi savaşlarında 10.000’den fazla asker, İngilizler tarafından esir alınmıştı.¹⁰⁴ The Times gazetesinin haberine göre, 26 Eylül 1918 tarihi itibarıyla İngilizlerin Filistin bölgesinde, Osmanlı Devleti’nden almış olduğu esir sayısı, 40.000 olarak veriliyordu.¹⁰⁵ Şam’ın ele geçirilişinde İngilizlerin tek seferde aldığı esir sayısı, 7.000 kişi olarak ifade edilmekteydi.¹⁰⁶

Osmanlı Devleti’nin İngiltere’den aldığı esir sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte 2.000 kişi civarında olduğunu tahmin edilmektedir. Tahmini rakam verilmesinin sebebi ise, cephenin tamamını kapsayan net bir esir listesine ulaşılamamasından kaynaklanmaktadır. Esir sayılarına ilişkin olarak parçalı şekilde elde edilebilen rakamlar ise şu şekildedir: Elariş bölgesinde bir kaza olan Katya’da 23-24 Nisan 1916’da yapılan mücadeleler sırasında 500 kişi civarında İngiliz askeri esir alınmıştı.¹⁰⁷ Bu esirlerin 23’ü subay, 300’den fazla er ve ilaveten 100 kadar da yaralı

---

¹⁰¹ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 136.

¹⁰² Kemal, **Osmanlı’nın Filistin Cephesi’ndeki Son Muharebesi**, s. 62.

¹⁰³ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 137.

¹⁰⁴ Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı (1914–1918)**, Çev. Abdullah Es, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995, s. 84.

¹⁰⁵ **The Times**, “40.000 Turkish Prisoners”, Thursday, Sep 26, 1918_pg.6.

¹⁰⁶ **The Times**, “Occupation of Damascus”, Thursday, Oct 03, 1918_pg. 8.

¹⁰⁷ Katya bölgesindeki muharebelere ilişkin olarak İsmet Görgülü, 23 subay ve 257 askerin esir alındığını belirtmektedir (Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 133).

bulunmaktaydı.¹⁰⁸ 27 Mart 1917 tarihinde yapılan I. Gazze muharebesinde, İngilizlerin 4.000 kişilik kaybı vardı, bu rakamın %10'nun esir olduğu düşünülürse, İngilizlerden tahmini 400 esir alınmıştı.¹⁰⁹ Kasım 1917 döneminde, Kudüs'ün kuzeyinde Tellifül bölgesinde yapılan çatışmalarda 300'den fazla İngiliz askeri esir alınmıştı.¹¹⁰

1.2.3. Irak Cephesi

Süveyş kanalının açılmasıyla birlikte, İngiltere'nin Ortadoğu coğrafyasına ağırlık vermesi, Osmanlı-İngiliz ilişkilerine zarar vermişti. Özellikle İngiltere'nin Kıbrıs ve Mısır'a yerleşmesiyle de Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya olan yakınlaşma süreci hız kazanmıştı. Bu yakınlaşmanın Almanya açısından beklentisi, Osmanlı Devleti'nin beklentisinden daha yüksekti. Zira Almanya, Osmanlı Devleti'nin topraklarını kullanarak İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek istiyordu. Ayrıca, varlığı yeni yeni ortaya çıkan petrol rezervleri de, Almanya'nın iştahını kabartan diğer bir etken olarak ortaya çıkıyordu.

Almanya'nın beklentilerini gerçekleştirmeye dönük fırsatlar elde etmesi, çok uzun sürmemişti. Öyle ki Osmanlı Devleti, toprakları üzerinde yaptırmak istediği demiryolu hattı projesini, Almanya'ya vermişti. Ekim 1888 yılında İstanbul-Ankara demiryolu hattı antlaşmasıyla başlayan imtiyazı, 1899'da Konya-Bağdat hattı ve devamında Basra körfezine kadar uzanacak demiryolu antlaşmaları takip etmişti.¹¹¹ Demiryolu antlaşmalarının Almanya'yı Ortadoğu coğrafyasına adım attırması, İngiltere'yi fazlasıyla rahatsız etmişti.¹¹²

İngiltere, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın yakınlaşmasının gelecekte Hint ticaret yolu üzerinde kendisine fazlasıyla sorun teşkil edeceğini iyi biliyordu. Bu nedenle İngilizler, Almanya'yı bu coğrafyadan uzak tutmak için Osmanlı hükümeti nezdinde girişimlere girmekte de geç kalmayacaktı. Ancak İngilizlerin Ortadoğu coğrafyasında imtiyazlar

---

¹⁰⁸İsmet Üzen, **1. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 139,162.

¹⁰⁹ Cemal Paşa, **Hatırat**, s. 202.

¹¹⁰İbrahim Arıkan, **Harp Hatıralarım**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 87.

¹¹¹ Değerli, **İngiltere'nin Doğu Politikası**, s. 7.

¹¹² İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 17.

elde etmek için girişimde bulunduğu dönemde, Osmanlı Devleti'nin halletmesi gereken daha büyük sorunları vardı çünkü Balkan devletleri ayaklanmış ve Bulgarlar, İstanbul yakınlarına kadar ulaşmıştı.¹¹³

Bulgarlarla uğraşan Osmanlı Devleti'ni köşeye sıkıştıran İngiltere, 29 Temmuz 1913'te Dicle-Fırat nehirleri üzerinde ticaret gemisi işletme hakkını elde etmekle kalmamış, Katar ve Bahreyn'in bağımsızlığıyla birlikte Kuveyt üzerinde Osmanlı egemenliğini sonlandıran antlaşmayı da Osmanlı Devleti'ne kabul ettirtmişti.¹¹⁴ Bu antlaşmayla İngiltere, Basra körfezi ve etrafındaki nüfuzunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiş oluyordu. Bu ise gelecekte, Irak bölgesinin işgalini, İngilizler lehine kuvvetlendiren önemli bir gelişme olacaktı.

Almanya'yla ittifak antlaşmasının imzalamasının akabinde Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesi, İngiltere'yi fazlasıyla rahatsız etmişti. Bunun en önemli nedeni ise, demiryolu projesiyle Ortadoğu'ya giren Almanya, Osmanlı coğrafyasını da kullanarak daha da güneye inebilir ve hem petrol bölgesini tehdit eder hem de Hint deniz yolu üzerinde sorun yaratabilirdi. Böyle bir durumla karşılaşmak istemeyen İngiltere, bölgedeki varlığını kuvvetlendirmek için Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa gireceği belli olunca, 15 Ekim 1914'te Bahreyn'e asker çıkardı.¹¹⁵ Bahreyn'e asker çıkarmayla İngiltere; Irak ve Basra bölgesindeki petrol yataklarını ele geçirmek için büyük bir avantaj elde ederken, rafinerilerin bulunduğu Abadan'a da, bir adım daha yaklaşmış oluyordu.

Bahreyn'e yerleştikten sonra kuzeye doğru hareket eden İngilizler, Türk kuvvetlerinin elinde bulunan Fav'a saldırmışlardı. Fav'ı ele geçirdikten sonra, Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşimiyle ortaya çıkan Şattülarap boyunca kuzeye ilerleyen İngilizler, Osmanlı Devleti'nin tüm savunma gayretlerine rağmen Basra'yı, 23 Kasım 1914'te işgal etmişti.¹¹⁶

---

¹¹³ Sezai Arslan, "Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları", Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, 2008, s. 36.

¹¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt 1, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 348-356.

¹¹⁵ Burak, **Türk-İngiliz İlişkileri**, s. 124.

¹¹⁶ **The Times**, "Basra Occupied", Tuesday, Nov 24, 1914_ pg. 8.

Basra'nın işgalinden sonra Dicle nehri boyunca kuzeybatıya doğru ilerleyen İngilizler, 9 Aralık 1914'te Kurna'yı işgal etmişlerdi. Bu saldırıda Albay Suphi beyin de içinde bulunduğu 45 subay ile 898 er de, İngilizlere esir düşmüştü.¹¹⁷ Esirler haricinde kalan Osmanlı kuvvetlerinin kaybı, 60 şehit ve 120 yaralıydı. İngilizlerin kaybı ise, 30 ölü ve 172 yaralı olmak üzere toplam 202 kişiydi.¹¹⁸ Kurna'nın düşüşü Bağdat yolunun İngilizlere açılması anlamına geliyordu.

Basra'nın düşmesinden kısa bir süre sonra, Kurna'nın da yüklü miktarda esir alınarak İngilizlerin eline geçmesi, Osmanlı Devleti nezdinde büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Irak bölgesinde özellikle de bölgenin en önemli şehri olan Bağdat da bile teşkilatlandırılmış bir ordusunu görmek mümkün değildi. Her şeye rağmen, Basra ve Kurna'nın elden çıkmasıyla birlikte durumu lehine çevirmek isteyen Osmanlı Devleti, Trablusgarp/Bingazi'de önemli işlere imza atan Yarbaylığa yeni terfi eden Süleyman Askeri Bey'i, seçilmiş bazı diğer askerlerle birlikte Irak cephesinde görevlendirmişti.¹¹⁹

Süleyman Askeri Bey, kişisel gayretleriyle yerel güçlerden oluşan 10.000 kişilik kuvvet meydana getirmişti. Bu hareketlilikten haberdar olan İngilizler, durumu daha iyi anlayabilmek için 20 Ocak 1915'te bir keşif taarruzu yapmışlardı. Bu taarruzda, Süleyman Askeri Bey yaralanmakla birlikte, 400 adamını da kaybetmişti.¹²⁰ İngilizlerin zayıf ve endişe içerisinde olduğuna ve bu nedenle de keşif taarruzları yaptığının inanan Süleyman Askeri Bey, Şubat ayı içerisinde Fırat vadisinde bulunan Nasiriye dolaylarında kuvvet toplamaya başlamıştı.¹²¹

Osmanlı Devleti, olası bir savaş için asker toplarken İngiltere de aynı şekilde var olan kuvvetlerini takviye etmekteydi. Asker toplamanın devam ettiği sıralarda, Irak'ta bulunan birliklerden sorumlu komutan General Barret, 1915 yılının Nisan ayında

---

¹¹⁷ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, Cilt 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, s. 392.

¹¹⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, Cilt 3, 1. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 107.

¹¹⁹ Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, s. 138.

¹²⁰ Charles V. F. Townshend., **Irak Seferi ve Esaret**, Tercüme Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni, Sadeleştiren Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 62.

¹²¹ Sabis, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, Cilt 2, s. 394.

rahatsızlanmıştı. Rahatsızlığı düzelmeyince Barret, sağlık sorunlarını öne sürerek kendi isteğiyle görevi bırakmış ve Hindistan'a dönmüştü. Barret'in görevi bırakmasından sonra Irak'ta bulunan İngiliz ordusunun komutası, General Townshend'e bırakılmıştı.¹²²

İngilizler açısından bu komuta değişikliğinin yaşandığı dönemde, Nasiriye bölgesinde asker toplamayı tamamlayan Süleyman Askeri Bey, Fırat boyunca ileri harekate geçerek Basra üzerine ilerlemekteydi. Osmanlı kuvvetleri, Bercisiyye ve Şuaybe bölgelerine yaklaştıklarında Şuaybe bölgesinde bulunan İngiliz kuvvetleriyle karşılaşmışlardı. Burada yaşanan çarpışmalarda Osmanlı Devleti, ağır bir mağlubiyete uğramıştı. Şuaybe bölgesinde Osmanlı Devleti'nin kaybı, 3000 şehit/yaralı ve 800 esirdi. İngilizlerin kaybı ise 1.000 kişi dolaylarındaydı.¹²³

Yaşanan bu ağır mağlubiyeti kaldırmayan Süleyman Askeri Bey, savaş meydanından çekilirken Bercisiyye koruluğunda intihar etmişti. Bu intihar olayı üzerine komutayı, Albay Nurettin Bey alacaktı.¹²⁴ Komutan değişikliği hemen yapılmış olsa da alınan ağır mağlubiyet ve ordu komutanının intiharı, bölgedeki askerinin moralini tamamen altüst edecekti.

Irak'ın güneyinde bu moral bozukluğu yaşanırken, İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Urmiye Gölü üzerinden İtilaf kuvvetleri, Irak coğrafyasına ikinci bir saldırı güzergâhı açmışlardı.¹²⁵ Musul'u ele geçirmek için yapılan bu plan, hali hazırda zor durumda bulunan Osmanlı birliklerini daha da köşeye sıkıştırmıştı. Az miktarda bulunan kuvvetler, Musul'un savunulması için daha da takviye edilmişti. Aynı zamanda savunmada kullanılmak üzere yerel aşiretlerden de yararlanma yoluna gidilmişti. Yerel aşiretlerden yararlanarak savunma hattı oluşturma fikri İran-İrak bölgesinde yoğun

---

¹²² Townshend,, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 65.

¹²³ Townshend,, *Irak Seferi ve Esaret*, s. 64.

¹²⁴ Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi*, Cilt 2, s. 398.

¹²⁵ Sakin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)*, s. 142.

olarak yapılan bir durumdu. Her ne kadar bölge içerisinde Osmanlı Devleti aleyhinde çalışma yapanlar olsa da devlet taraftarı olanlar da mevcuttu.¹²⁶

Osmanlı Devleti, Musul'a asker takviyesi yaparken, İngilizler Kurna üzerinden ileri harekate geçerek Kal-atü's-Salih'e ulaşmışlardı. Yaşanan çarpışmalarda Osmanlı kuvvetleri, fazla bir direniş gösterememişti. Kal-atü's-Salih'i hızlı bir şekilde geçen İngilizler, 3 Haziran 1915'te Amara'yı da ele geçirmişlerdi.¹²⁷

Amara'nın kolayca ele geçirilmesiyle İngilizler, daha da kuzeye gitmenin planlarını yapmaya başlamışlardı. İngilizlerin yeni hedefi Kut'ül Ammare idi ancak hemen ileri harekate geçmek de pek mümkün görünmüyordu. Osmanlı Devleti, Kut'ül Ammare'nin doğusuna yığınak yaparken, İngilizler de Irak'ta bulunan kuvvetlerinin işe yarar kısımlarını bu bölgeye aktarmıştı.¹²⁸ Aynı zamanda İngilizler, Dicle Nehri'nden de gerek yiyecek gerekse mühimmat nakliyesi için fazlasıyla istifade etmekteydiler.¹²⁹ Bu durum İngilizleri, lojistik konusunda fazlasıyla avantajlı duruma getiriyordu.

İki tarafta savaş için hazırlıklarını sürdürürken, Musul bölgesinde de zaman zaman ufak çapta çarpışmalar da yaşanmaktaydı ama İngilizlerin asıl önceliği Nasiriye idi. Nasiriye'yi ele geçirmek isteyen Irak İngiliz Seferi Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Sir John Nixon, birkaç yeni tümenle desteklenen ordu ile 24 Temmuz 1915'te Nasiriye'yi alarak amacını gerçekleştirdi. Saldırıdan kurtulabilen kimi askerler, Garraf Kanalı boyunca Kut'ül Ammare'ye nakledilmişlerdi.¹³⁰

İngilizler beklediklerinden daha hızlı şekilde Irak topraklarında ilerleyince, Kut'ül Ammare üzerine saldırma konusunda uzun süre beklemeyi gerekli görmüyorlardı. 11 Eylül'de Ale-l Garbi'ye ulaşan İngiliz kuvvetleri, ileri hareketin uygunluğundan emin

---

¹²⁶ Barış Metin, "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 2007, s. 116.

¹²⁷ Townshend,, **Irak Seferi ve Esaret**, s. 114-115.

¹²⁸ Sakin, **Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)**, s. 144.

¹²⁹ **The Times**, "Steamers On The Tigris", Thursday, Nov 25, 1915_pg. 9.

¹³⁰ Yavuz Ölçen, "Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kütülammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 1992, s. 10-11.

olmak için 13 Eylül'de keşif hareketi yaptırmıştı.¹³¹ İngilizler açısından saldırı durumunun uygunluğuna karar veren General Townshend, 29 Eylül'de Kut'ül Ammare'yi işgal etmişti.¹³² Kut'ül Ammare, Bağdat'a ilerlemek isteyen İngilizler için ele geçirilmesi gereken stratejik önemi olan bir bölgeydi. İngilizlerin I. Kut'ül Ammare savaşındaki kaybı, 1.129 kişi civarında iken Osmanlı Devleti'nin kaybı çok daha fazlaydı. 1.700 ölü ve yaralının yanında, 1.289 asker İngilizlerce esir alınmıştı, ayrıca 17 top da İngilizlerin eline geçmişti.¹³³

Kut'ül Ammare'nin alınmasının ardından kısa bir hazırlık süresiyle birlikte, Bağdat'a giden yol üzerindeki en önemli stratejik noktalardan birisi olan Selmanpak'a General Townshend, 22 Kasım'da saldırmıştı.¹³⁴ Bağdat'ın 50 km kadar güneyinde bulunan Selmanpak'ta General Townshend, hiç beklemediği bir savunmayla karşılaşmış ve anılarında bunu şöyle dile getirmişti:¹³⁵

“Avrupa’da hiçbir asker yoktur ki –bu ifademini altını çiziyorum- savunmada Türklerle kıyaslanabilsin. Almanların savunmada gayet iyi olduğu farz ediliyor. Fakat siperlerde bulunduğu zaman onlar Türklerle kıyaslanamazlar. Buna verebileceğim bir örnek Gelibolu’dur. Orada, bizim gemi ateşlerimizle birçok kayba uğrayan kıtalar, eğer Alman olsaydı yerinde kalamazlar ve hemen Türklerle değiştirilirlerdi. Hâlbuki Türkler bütün savaş boyunca yerlerinde kaldılar.”

İngilizler, beklemedikleri bu direniş karşısında, 800 kişi ölü olmak üzere toplam, 4.500 kayıp vermişti¹³⁶. Osmanlı Devleti'nin kaybı ise, 119 subay ve 5901 er idi.¹³⁷ Kayıp rakamları karşılaştırıldığında görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, savunma savaşı yapmasına karşın yine de İngilizlerden daha fazla kayıp vermişti.

---

¹³¹ Townshend,, **Irak Seferi ve Esaret**, s. 177.

¹³² Liman Von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, Haz. Resul Bozyel, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, s. 113.

¹³³ Townshend,, **Irak Seferi ve Esaret**, s. 177.

¹³⁴ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 157.

¹³⁵ Townshend,, **Irak Seferi ve Esaret**, s. 295.

¹³⁶ Şahin, **Türk-İngiliz Askeri Münasebetleri**, s. 225.

¹³⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, s. 107.

İngilizleri şaşkına çeviren bu müdafaa karşısında ordusunu Delabiha'ya çeken General Townshend, Osmanlı kuvvetlerinin ordusunu takip ettiğini anlayınca Kut'ül Ammara'ya kadar çekilme kararı almıştı.¹³⁸ Kut'ül Ammara'ya kadar çekilmedeki amaç, gerek ordunun moral bozukluğunu üzerinden atması, gerekse de ordusuna takviye yapmak için zaman kazanmaktı. Ancak bu geri çekilişle birlikte İngiliz ordusu, 2 Aralık 1915'te Kut'ül Ammare'de Osmanlı kuvvetlerince kuşatılmaktan kurtulamayacaklardı.¹³⁹ Böylece II. Kut'ül Ammare savaşı da başlamış olacaktı.

Kuşatmanın başladığı günlerde bölgenin savunmasını güçlendirmek isteyen Osmanlı Devleti, Irak cephesinde 12 Aralık 1915'te 6. Ordu'yu kurmuştu. Yeni kurulan bu ordunun sorumluluğu da Alman Mareşali Von Der Goltz'a verilmişti.¹⁴⁰ Ordu komutanlığına yabancı bir subayın atanmasını kabul etmeyen Nurettin Paşa, bu atamaya karşı çıkmıştı. Bu karşı çıkış üzerine, Nurettin Paşa görevden alınarak yerine Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa atanmıştı.¹⁴¹

Asker sayısının artırılarak yeni bir ordunun kuruluşu ve İngilizlerin Kut'ül Ammare'de muhasarası, Osmanlı askerleri üzerinde büyük bir moral artışına neden olmuştu. Öte yandan İngilizlerin moral durumu hiç de iyi değildi, zira savunmaya çekildikleri Kut'ül Ammare bölgesinde ne kadar kuşatma altında kalacakları belli değildi, üstelik ellerinde bulunan yiyecek stokuyla da iki ay dayanabilirlerdi.¹⁴² Ayrıca, savunma hattı kurmayı planladıkları bölge, yaklaşık 3,5 km uzunluğunda ve 1,6 km genişliğinde bir yarımadaydı. Dolayısıyla Dicle nehri üzerinden de Osmanlı kuvvetlerinin saldırısına müsait bir durumdaydı. Kut'ül Ammare'yi konumu itibariyle güvenli görmeyen General Remington, burayı savunmanın güç olacağını hatta nehirden gelebilecek saldırılara da açık olduğunu ifade ederek, Sin bölgesinde savunma hattı oluşturmanın

---

¹³⁸ Ölçen, **Kütülammare Muharebeleri**, s. 13.

¹³⁹ CAB, 37/159/42, **Report on the Siege of Kut-el Amara**, Lieutenant H. S. D. McNeal to Secretary of State for India, 16.11.1916, s. 1.

¹⁴⁰ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1947, s. 487.

¹⁴¹ Kemal, **Musul Meselesi**, s. 650.

¹⁴² Ölçen, **Kütülammare Muharebeleri**, s. 15.

daha güvenli olacağını ifade etmekteydi. Ancak bu teklif General Townshend, tarafından kabul görmemişti.¹⁴³

7 Aralık 1915'ten itibaren, General Townshend ve askerlerinin dışarıyla olan irtibatı tamamen kesilmişti. General Townshend'in bu kuşatmadan kurtulması bir hayli zordu çünkü Dicle nehri onları koruyan doğal bir hat gibi dursa da, aynı zamanda kendileri içinde, dışarı çıkışlarını engelleyen bir set durumundaydı. Aynı zamanda Osmanlı kuvvetleri, keşif uçuşları da yaparak kuşatmanın şiddetini arttırmak niyetindeydi.¹⁴⁴

Kuşatmanın başladığı günden itibaren, General Townshend ve askerlerini kurtarmak amacıyla İngilizler, birçok kez takviye asker göndermişlerdi.¹⁴⁵ Ancak gönderilen askerler de Osmanlı kuvvetlerinin yapmış olduğu bu seti aşamamıştı. General Townshend, dışarıdan gelecek takviye kuvvet ile kuşatmanın kaldırılmasını çok uzun süre bekleyebilecek durumda değildi çünkü kuşatma altında daha bir ay geçmeden, 5.000 kişi civarında ölü ve yaralı kaybı bulunmaktaydı.¹⁴⁶ İngilizler, kuşatmayı dışarıdan gelen yardımla dağıtmaya çalışırken, General Townshend de, içeriden dışarıya çıkmak için uygun fırsatları arayıp planlar yapıyordu.¹⁴⁷ Ancak bu planlardan hiçbirisi General Townshend açısından istenilen sonucu vermemişti. Irak cephesindeki durum İngilizler aleyhine bu şekilde devam ederken artık basın-yayın organları da İngilizlerin cephede yaptıklarından ziyade hava şartlarının zorluğu, don olayları, çamur birikintileri vs. konulardan bahsediyorlardı.¹⁴⁸ Cepheyle ilgili bu tarz haberlerin ağırlıkta olmasının sebebi, mağlubiyetlerle İngiliz kamuoyunun moralini bozmamaktı.

Aylarca süren kuşatmayı, aldığı onca desteğe rağmen yaramayan General Townshend, 29 Nisan 1916'da Osmanlı kuvvetlerine teslim olmuştu.¹⁴⁹ 7 Aralık 1915'ten 29 Nisan 1916'ya kadar süren 4 ay 23 günlük süre zarfında İngilizler, Osmanlı kuvvetlerinin

---

¹⁴³ Townshend,, **Irak Seferi ve Esaret**, s. 333.

¹⁴⁴ CAB, 37/159/42, **Report on the Siege of Kut-el Amara**, Lieutenant H. S. D. McNeal to Secretary of State for India, 16.11.1916, s. 4.

¹⁴⁵ Ölçen, **Kütülammare Muharebeleri**, s. 15.

¹⁴⁶ Townshend,, **Irak Seferi ve Esaret**, s. 333.

¹⁴⁷ Townshend,, **Irak Seferi ve Esaret**, s. 423-429.

¹⁴⁸ Şahin, **Türk-İngiliz Askeri Münasebetleri**, s. 226.

¹⁴⁹ BOA, DH. KMS., 38/18.

yapmış olduğu kuşatmayı yarıp dışarı çıkamamışlardı.¹⁵⁰ Bu geçen süre zarfında General Townshend'in yardımına koşan İngilizler, binlerce asker yardımında bulunmuşsa da bir sonuç alamamıştı.

Askeri yardımların dışında, yiyecek sıkıntısı çeken İngiliz askerleri için gıda takviyesinde de bulunulmak istenmişti. Gıda sevkiyatı için en uygun durum, nehir yolunu kullanmaktı ancak Dicle nehri boyunca tüm hat Osmanlı kuvvetlerince kuşatıldığı için nehirden yiyecek ulaştırmak da mümkün değildi.¹⁵¹ Nehir yoluyla yiyecek ulaştırmak mümkün olmayınca hava yolu da kullanılmıştı.¹⁵² Ancak yapılan tüm bu takviyeler ve yardımlar, bir sonuç getirmemişti.

Kut'ül Ammare kuşatmasının başından sonuna kadar toplamda çarpışan İngiliz askerlerinin sayısı, 50.000'e yakın iken Osmanlı askerlerinin sayısı, 25.000 dolaylarındaydı.¹⁵³ Osmanlı askerlerinin neredeyse iki katı mevcuda sahip olan İngiliz ordusunda, kuşatma sırasında ciddi asker kayıpları yaşanmıştı.¹⁵⁴ Öyle ki, sadece General Townshend'in teslim olmasıyla birlikte esir alınan İngiliz askerlerinin sayısı, ATASE arşivi kaynaklarına göre 13.000 kişiden fazlaydı.¹⁵⁵ İngiliz resmi kayıtlarına göre ise, Kut'ül Ammare kuşatmasında Osmanlı Devleti tarafından esir alınan asker sayısı, 13.672 olarak ifade edilmekteydi.¹⁵⁶ Bu toplam esir sayısı içerisinde ise çoğunluğu Hintliler oluşturmaktaydı. Toplam esir miktarı içinde ise Hintli esirlerin sayısı, 10.708 iken, İngiliz esirlerinin sayısı, 2.964'tü. İngilizlerin bu kaybına karşılık, İngiliz kaynaklarına göre Osmanlı Devleti'nin kaybı ise, ölü ve yaralı olmak üzere toplam, 5.000 kişi civarındaydı.¹⁵⁷

---

¹⁵⁰ CAB, 37/159/42, **Report on the Siege of Kut-el Amara**, Lieutenant H. S. D. McNeal to Secretary of State for India, 16.11.1916, s. 8.

¹⁵¹ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, Cilt 3, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 174.

¹⁵² The End of the Siege of Kut, April 1916, <http://www.firstworldwar.com/diaries/siegeofkut.htm> (09.07.2010).

¹⁵³ Şahin, **Türk-İngiliz Askeri Münasebetleri**, s. 230.

¹⁵⁴ **The Times**, "The Surrender of Kut", Thursday, April 29, 1919_17.

¹⁵⁵ BDH, 4281/68 – 031-02.

¹⁵⁶ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

¹⁵⁷ CAB, 37/159/42, **Report on the Siege of Kut-el Amara**, Lieutenant H. S. D. McNeal to Secretary of State for India, 16.11.1916.

Kut'ül Ammare kuşatmasında iki devlete ait toplam kayıp miktarlarına bakılacak olursa; İngilizlerin toplam kaybı, 40.000 kişiyi bulurken Osmanlı Devleti'nin kaybı ise yaklaşık, 11.000 asker civarındaydı.¹⁵⁸

İngiliz ordusunun tek bir çatışmada bu denli büyük miktarda asker kaybına uğraması, İngiliz hükümetinde büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştu. İngiliz hükümeti, bu mağlubiyetle birlikte kaybettiği prestijini yeniden almak için büyük bir ordu kurmak için hazırlıklar yapmaktaydı. Nitekim, Ocak 1917'den itibaren Irak cephesindeki güç dengesi, İngilizler lehine dönmeye başlamıştı.¹⁵⁹

İngilizlerin Irak cephesinde güçlenmeye başlamasının belki de en önemli sebebi, Rusya faktörüydü. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti, Kut'ül Ammare'yi aldıktan sonra güneye yani, Basra'ya doğru bir ileri hareket planı yapmamıştı. Hatta Rusların, Hanikin bölgesinden Bağdat'a doğru yaklaşımları üzerine, VI. Ordu Komutanı Halil Paşa'nın emriyle XIII. Kolordu, Kut'ül Ammare bölgesinden çekilmişti.¹⁶⁰ Kut'ül Ammare'nin savunulması için ise sadece, XVIII. Kolordu bırakılmıştı.¹⁶¹

Var olan kuvvetlerin önemli bir kısmının Kut'ül Ammare'den çekilmesi ve dikkatlerin İran coğrafyasından Bağdat'a doğru ilerleyen Rusya'ya verilmesi, İngilizlerin güneyde daha rahat hareket etmesini neden olacaktı. Nitekim İngilizler, 24 Şubat 1917'de Kut'ül Ammare'yi geri almıştı.¹⁶² Kuzeye doğru ilerlemeye devam eden İngilizler, 11 Mart 1917'de Bağdat'ı İngiliz topraklarına dahil etmişlerdi.¹⁶³ İngilizler, General Mod önderliğinde Bağdat'a girer girmez bir beyanname yayınlamışlardı. Bu beyanname, *"Biz buraya bir fatih ve düşman gibi değil sizin kurtarıcınız olarak geldik"* deniliyordu.¹⁶⁴ İngilizler, bunu yaparak sanki baskı altında bulunan bir bölgeyi

---

¹⁵⁸ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 157.

¹⁵⁹ Şahin, *Türk-İngiliz Askeri Münasebetleri*, s. 231.

¹⁶⁰ Metin, *İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, s. 106.

¹⁶¹ Burak, *Türk-İngiliz İlişkileri*, s. 163.

¹⁶² Şahin, *Türk-İngiliz Askeri Münasebetleri*, s. 232.

¹⁶³ *The Times*, "Baghdad in British Hands", Monday, Mar 12, 1917_ pg. 9.

¹⁶⁴ Mahmut Boğuşlu, *1. Cihan Harbi*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 179.

özgürlüğüne kavuşturmuş, bölge halkını Osmanlı baskısından kurtarmış gibi bir hava yaratmaya çalışmışlardı.

Bağdat'ın İngilizlerce işgali, Irak cephesinde bir dönüm noktası olmuştu. Bu işgalle birlikte İngilizlerin morali üst düzeydeyken, Osmanlı Devleti'nde ise büyük bir hayal kırıklığı yaşanmaktaydı. Nitekim Bağdat'ın işgaliyle birlikte, bu cephedeki güç dengesi tamamen İngilizlerin lehine değişecekti ve İngilizler bu özgüvenle kuzeye doğru ilerlemeye devam edecekti.

Büyük miktarda petrol rezervine sahip olduğu tespit edilen Musul'a doğru devam eden İngilizlerin Bağdat'tan sonraki işgal alanı, Dicle boyundaki Samarra şehri olmuştu.¹⁶⁵ Samarra, 24 Nisan'da işgal edildikten sonra, Dicle nehri boyunca kuzeye doğru ilerleyen İngilizlerin yeni hedefi Musul şehriydi.

Rusya, yaşadığı iç karışıklıklar nedeniyle ülke içerisinde hayli zor günler geçirmekteydi. Bu sıkıntılı durum ise haliyle Rusya'nın cephelerdeki mücadelelerine de yansımaktaydı. Nitekim Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı mücadeleleri hafifleyince, Osmanlı Devleti de askerlerinin büyük bir kısmını Musul'u savunmak için geri çekmişti. Ancak Musul'a odaklanıldığı bir dönemde; Bağdat ve Musul arasındaki bölge ihmal edilmişti. Bu nedenle de Kerkük'ün 7 Mayıs 1918'de işgali¹⁶⁶, İngilizler açısından son derece kolay olmuştu.

Savaşın sonunun yaklaştığı son günlere kadar Musul'u işgal etmekten vazgeçmeyen İngilizler, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde dahi saldırılarını durdurmamışlardı. Hatta mütarekenin imzasından bir gün sonra, Musul'un güneyindeki çarpışmalarda, 8.000 Osmanlı askerinin esir alındığı gazete sayfalarında yer alıyordu¹⁶⁷. Osmanlı askerlerinin esir alındığı tarihe bakıldığında, İngilizlerin mütareke hükümlerine karşı geldiği aleni olarak ortadır. Ancak yine de saldırılarını sonlandırmayan İngilizler, 3 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmişti.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ **The Times**, "Samarra Station Occupied", Wednesday, Apr 25, 1917_pg. 7.

¹⁶⁶ Şahin, **Türk-İngiliz Askeri Münasebetleri**, s. 234.

¹⁶⁷ **The Times**, "The Tigris Victory", Saturday, Nov 02, 1918_pg. 5.

¹⁶⁸ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 157.

Musul, İngilizlerin Irak cephesinde aldıkları son yer olmakla birlikte, aynı zamanda mütareke hükümlerine karşı gelinerek işgal edilen ilk bölge olma özelliğine de sahipti.

Cephede yaşananlara genel olarak bakıldığında İngilizlerin Osmanlı Devleti'nden aldığı esir sayısı yaklaşık 20.000 askerken, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu esir sayısı ise 14.000 kişi civarındaydı.

1.2.4. Hicaz-Asir-Yemen Cephesi

I. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları dolayısıyla Balkanlar'da bulunan topraklarını kaybetmişse de Ortadoğu coğrafyasında hala büyük bir üstünlüğü vardı. Suriye, Irak, Filistin ve Arabistan yarımadasının iç kesimleri hariç diğer bölgelerde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti devam etmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin bu kadar geniş bir coğrafyadaki hükmüne rağmen, petrol kaynaklarını elde etme gayesiyle hareket eden İngiltere, savaşın başında başta İran'ın güneyi olmak üzere, Arabistan yarımadasının güneyi ve doğusunda bulunan küçük beylikler üzerinde egemenlik kurmaya başlamıştı. İngiltere'nin hükmetmeye çalıştığı coğrafyada bulunan beylikler içerisinde en çok sözü geçen emirler ise; Hicaz'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Asir'de Seyit İdris, Yemen'de İmam Yahya, Arabistan'ın Necit ve Şamar bölgelerinde de İbni Suud ve İbni Reşit idi.¹⁶⁹ Görüldüğü üzere bölgede tek bir gücün hâkimiyetinden bahsetmek mümkün değildi.

Bu parçalı yapının içerisinde bulunan yöneticiler de, farklı düşünce yapılarına sahiptiler. Şerif Hüseyin ile Seyit İdris, İngiliz taraftarı bir duruş sergilerken, İbni Suud da doğrudan İngilizlerin yanında olmamakla birlikte İngiliz yanlısı bir politika gütmekteydi. İmam Yahya, Osmanlı Devleti taraftarı bir görüşte olsa da İngiltere ile de arayı bozmak istemiyordu. İbni Reşit ise, Osmanlı Devleti'ne her konuda gönülden bağlı olan tek kişiydi.¹⁷⁰ Bölgesel liderlerin görüşleri bu doğrultuda iken, bu kişilerin kendi aralarında anlaşabildiklerini söylemek de pek mümkün değildi. Öyle ki, Arap milliyetçiliği akımı uzun yıllardır bölgesel liderler arasında ciddi rekabetlerin yaşanmasına neden olmaktaydı. Bu rekabetin Osmanlı Devleti'nin geleceğini

¹⁶⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, Cilt VI, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 16.

¹⁷⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 16.

etkilememesi için II. Abdülhamit, tahta çıktığında Arap unsurlarının eğitilmesi için çeşitli Arap vilayetlerinde yeni eğitim kurumları açmıştı.¹⁷¹

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, bölgesel olarak bu fikri yapıya sahip olan liderler için de büyük değişimleri beraberinde getirmişti. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanal'ına yapmış olduğu iki başarısız taarruz girişimi ve devamında İngilizlerin kuzeye doğru ileri harekâtları, Arap coğrafyasındaki tüm dengeleri alt üst etmişti. İngilizler kuzeye doğru ilerlerken, Hicaz bölgesinde bulunan Osmanlı kuvvetlerinin de temizlenmesi gerekmektedir, zira geriden gelebilecek Osmanlı ordusu İngilizleri zor durumda bırakabilirdi. İşte böyle bir durumla karşılaşmak istemeyen İngilizler, iki cepheli bir savaş içerisinde bulunmamak için gerekli hazırlıklarını yapmaya başlamışlardı.¹⁷²

İngilizlerin ileri harekât yaptıkları güzergâh dikkate alındığında, Hicaz bölgesinin ya doğrudan İngilizlerin idaresinde ya da en azından kendi sözlerinin geçeceği bir yönetimin elinde olması gerekmektedir. Bu nedenle, Mekke'de bulunan Şerif Hüseyin faktörü göz ardı edilemezdi.

I. Kanal harekâtının başarısızlığından sonra Osmanlı Devleti'nin II. Kanal harekâtı için hazırlık yaptığı evrede, Şerif Hüseyin ile Kahire İngiliz Komiseri Sir Henry MacMahon, Hicaz bölgesi ve Arap dünyasına dair planlar yapmaktaydılar. Temmuz 1915'te Şerif Hüseyin, İngiliz Hükümeti'ne gönderdiği mektupta, olası bir askeri yardım karşılığında, Mersin ve Adana'yı içine alan İran sınırı boyunca Aden hariç Kızıldeniz ve Akdeniz'e sınır olan bu bölgenin muhtariyetini istiyordu¹⁷³. Ortadoğu coğrafyasının büyük bölümünü kapsayan bu alanın Şerif Hüseyin'e verilmesinin İngilizler tarafından kabul görmesi pek de kolay değildi.

Şerif Hüseyin'in bu talebi doğrultusunda; MacMahon, Şerif Hüseyin ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı arasında birçok mektup alış verişi yaşanmıştı. Temmuz 1915'te başlayan 8 adet olarak gerçekleşen mektuplaşma sürecinde, sınırların nereden geçeceği

---

¹⁷¹ Selçuk Günay, "II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 28, 1995, s. 98.

¹⁷² Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 262.

¹⁷³ Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 262.

ve nereleri kapsayacağı üzerinde pazarlıklar yapılmıştı. İngiltere; Adana, Mersin ve Suriye'yi bu sınırların dışında tutmaya çalışırken, Şerif Hüseyin de Beyrut ve diğer bölgelerin muhtariyetinde ısrar etmekteydi.¹⁷⁴

İngiltere, Şerif Hüseyin'in bu talebi karşısında ilk etapta temkinli davranmıştı hatta bu teklifi biraz da ağırdan alıyordu, ancak İngilizlerin Çanakkale Cephesindeki mağlubiyeti dengeleri değiştirmişti. İngiltere, yaşanan bu beklenmedik mağlubiyet karşısında, Şerif Hüseyin'in teklifini yeniden değerlendirecekti. Ancak İngilizler, Fransızlarla kağıt üzerinde olmasa da aralarında yapmış oldukları anlaşma gereğince, Suriye'deki Fransız haklarını da korumak istemekteydiler.¹⁷⁵ Yapılan pazarlıklar neticesinde, 10 Mart 1916'da MacMahon ile Şerif Hüseyin arasında anlaşmaya varılmıştı.¹⁷⁶ Yapılan anlaşma Şerif Hüseyin'in arzu ettiği topraklar büyüklüğünden çok uzaktaydı. Bir defa, Suriye ve Mersin-Adana bölgesi Fransa'nın işgal alanı olurken, bugünkü Irak toprakları da İngiltere'nin elinde kalmıştı. Bu bölgeler haricinde kalan alanda ise Şerif Hüseyin'in kontrolünde bir Arap devletinin kurulacağı benimsenmişti. İngiltere'nin Şerif Hüseyin'le yaptığı anlaşmadan haberdar olan Fransa, İngiltere'yi daha köşeye sıkıştırarak 16 Mayıs 1916'da Skyes-Picot antlaşmasını imzalatmıştı.¹⁷⁷

İngiltere, Şerif Hüseyin'e vaat ettiği bölgelerin bir kısmını aslında Fransa'yla arasında paylaşmıştı. Özellikle, bugünkü Filistin ve Ürdün coğrafyası, Şerif Hüseyin'e vaat edilmişken, aslında buralarda Fransa'nın varlığı kabul edilmişti. Diğer taraftan yine Şerif Hüseyin'e vaat edilen Kuveyt hariç Basra Körfezi'nin güney kıyıları ile Necd bölgesi ise, Aralık 1915'te imzalanan antlaşma çerçevesince İbni Suud'a verilmişti.¹⁷⁸ Görüldüğü üzere Şerif Hüseyin, İngilizler tarafından bir toprak aldatmacasının içine düşürülmüştü ama yine de İngilizlerin çıkarlarına hizmet etmekten de geri durmamıştı.

---

¹⁷⁴ Cemal Paşa, **Hatrat**, s. 262-263.

¹⁷⁵ Yılmaz Altuğ, "Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılışı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 25, Ekim 1969, s. 29.

¹⁷⁶ Nedim, **Filistin Savaşı**, s. 28.

¹⁷⁷ Şayan Ulusan, "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye", **Dokuz Eylül Üniversitesi, ÇTTAD (Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi)**, VIII/18-19, Bahar-Güz 2009, s. 237.

¹⁷⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 126.

MacMahon-Şerif Hüseyin antlaşmasının imzasının arifesinde İngiltere, çıkarları doğrultusunda, Şerif Hüseyin'den isteklerine çoktan başlamıştı. Öncelikle Şubat 1916 tarihi itibarıyla oğlu Ali'nin Medine'ye giderek Osmanlı Devleti'nin erzak ve cephane nakliyatını engellemek için demiryolunu kullanım dışı bırakması istenmişti. Diğer oğlu Abdullah, Suriye'de bulunacak ve Anadolu'dan gelecek olan Osmanlı kuvvetlerine karşı koyacaktı. İlâveten Osmanlı ordusu içerisindeki Arap unsurları da kendi safına çekmeye çalışacaktı.¹⁷⁹ Osmanlı ordusunu yıpratmak ve Ortadoğu coğrafyasında devleti birkaç cepheli savaşın içine sokmak için yapılan bu plan, Haziran ayı ile birlikte tamamen gün yüzüne çıkmıştı.

İngiltere'nin isteğiyle başlayan bu isyanın, İngilizler açısından maddi bir bedeli de vardı. Anlaşmanın imzasından, Temmuz ayının ortalarına kadar isyanın başladığı ilk günleri de kapsayan dönem içerisinde Şerif Hüseyin, İngiltere hükümetinden Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmek koşuluyla 258.000 sterlin nakit para yardımı almıştı.¹⁸⁰ Alınan bu para, Şerif Hüseyin'in yandaşları ve kendisini desteklemek koşuluyla etrafında bulunan kişiler arasında paylaşılmıştı. Tabii bu paylaşım içerisinde, halka dağıtılan paraların varlığı da bilinmekteydi.¹⁸¹

Dağıtılan paraların büyük kısmı, Hicaz bölgesinde yaşayan halka gitmişti. Bu bölgede yaşayan kişilerin büyük çoğunluğunu oluşturan Bedeviler, kırsal kesimde yaşamaktaydı. Dolayısıyla eğitim seviyeleri bir hayli düşük olan bu insanlar, her ne kadar Osmanlı Devleti'ne karşı bağlı olduğunu ifade etseler de, ekonomik olarak zor durumda olmaları, İngilizlerin çıkarları doğrultusunda çalışmalarını tetiklemişti. Ayrıca, Şerif Hüseyin'in Emir olarak bölge halkı üzerindeki etkisi de göz ardı edilemezdi.

Şerif Hüseyin, kendince gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra, isyan için uygun zamanı beklemeye başlamıştı. Süveyş Kanalı'na ikinci kez taarruz yapmak için hazırlanmakta olan Osmanlı ordusunun tüm dikkatini bu bölgeye yoğunlaştırdığı bir evrede Şerif Hüseyin, 5 Haziran 1916'da Mekke'de isyan etmişti.¹⁸² İsyanı tetikleyen görünürdeki

---

¹⁷⁹ Doğru, *Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri*, s. 56.

¹⁸⁰ Hülâgü, *İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları*, s. 149.

¹⁸¹ Hülâgü, *İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları*, s. 153.

¹⁸² Hülâgü, *İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları*, s. 147.

gerekece, Şerif Hüseyin'in Enver Paşa'ya çekmiş olduğu telgraf olmuştu. Telgraf'ta Şerif Hüseyin, Tebuk'ten Mekke'ye kadar uzanan Hicaz bölgesinde, kendi hâkimiyetinde bağımsız bir devlet kurmayı ve kurulan bu devletin ise saltanat sistemiyle kendisi öldükten sonra oğluna devrinin de kabul edilmesini ifade etmişti. Ayrıca, tutuklu ve sorgu altında bulunan bazı Arap ileri gelenlerinin de affedilmesini talep etmişti.¹⁸³ Bu taleplerinin kabul görmeyeceğini iyi bilen Şerif Hüseyin, kendisine gelen olumsuz cevap karşısında, isyan fitilini ateşlemişti.

İsyanın başlangıcından iki gün sonra, kendisini bağımsız Hicaz'ın kralı ilan etmesiyle de Osmanlı Devleti, kuvvetlerinin bir kısmını zorunlu olarak buraya kaydırmak zorunda kalacaktı. Kanal'a yapılacak ikinci bir harekat için hazırların devam etmesi, bölgeye hızlı şekilde müdahale yapılmasını zorlaştırmıştı. Nitekim 22 Eylül'e gelindiğinde, Mekke başta olmak üzere Cidde ve Taif de, Şerif Hüseyin kuvvetlerinin eline geçmişti.¹⁸⁴

İsyanın hızlı bir şekilde genişlemesi, hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti'ni bir hayli zor durumda bırakmıştı. İlaveten Kanal harekâtlarının da başarısızlığıyla, Ortadoğu'daki dengeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine değişmişti. Devamında ise Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile oğulları; Ali, Faysal, Abdullah ve Zeyd tarafından Hicaz'da çıkartılan Arap İsyanı'yla koordineli olarak yürütülen İngiliz taarruzu, Sina Yarımadası'nı geçerek Filistin'e intikal etmişti.¹⁸⁵

Filistin'e doğru gerileyen Osmanlı Devleti'nin Hicaz bölgesinde yapmış olduğu mücadelenin bel kemiğini Medine'yi savunmakla görevlendirilen Fahreddin Paşa oluşturmaktaydı. Özellikle Mekke'nin düşmesinden sonra Şerif Hüseyin, hızlı bir şekilde Medine'ye yönelmişti. Medine'ye yönelen Araplar, Medine'nin Suriye ile olan bağlantısını kesmek için bölgedeki demiryollarına zarar vermişler, özellikle de haberleşmeyi engellemek için 140'dan fazla telgraf direğini tahrip etmişlerdi.¹⁸⁶ Durumun farkında olan Osmanlı Devleti ise hasar gören yerleri hızlı bir şekilde tamir

---

¹⁸³ Cemal Paşa, **Hatırat**, s. XXXVIII.

¹⁸⁴ Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s. 185.

¹⁸⁵ Kemal, **Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi**, s. 41.

¹⁸⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, s. 175.

ettirmişti. Haberleşme sisteminde telgrafa ilaveten; helyosta (pırıldak) ve develi haberciler (neccabeler) gibi farklı sistemler de kullanılmıştı.¹⁸⁷

Arapların yaptığı tahribat vb. meselelerle uğraşılırken Mekke'nin müdafaası için de sürekli olarak bölgeye asker takviyesi yapılmaktaydı lakin Araplar da hızlı davranarak büyük bir başarı elde etmenin derdindeydi. Bu amaçla, Haziran 1916 sonunda başlayıp Temmuz ayının ilk haftası da devam eden saldırılarda, Araplar başarısız olarak geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁸⁸ Temmuz sonlarına doğru Medine yakınlarındaki Aşar Boğazı'na doğru yapılan Türk taarruzunda ise, hem bölgeye hakim olunmuş hem de birçok esir ele geçirilmişti.¹⁸⁹ Fahreddin Paşa, askerinin moralini bu başarıyla biraz düzeltmiş olsa da Medine'yi ele geçirmek için Arapların pes etmeye niyetleri yoktu.

Bu arada Taif, Arapların eline geçmişti ve yine hedefte Medine vardı. Medine'yi her ne pahasına olursa olsun müdafa etme niyetinde olan Fahreddin Paşa, IV. Ordu Komutanlığı'ndan asker takviyesi talep etmişti ancak devletin içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde bu isteğin karşılanması pek de mümkün olamamıştı.¹⁹⁰

Yardım talebinin geri çevrilmesi Fahreddin Paşa'nın bu mücadeleyi yalnız sürdüreceği anlamına geliyordu. Ancak etrafı çevrili olarak da ne kadar direnebileceği ise belirsizdi. Yine de bu zor durum karşısında Fahreddin Paşa, Medine'nin müdafaasını Haziran 1916'dan Ocak 1919'a kadar devam ettirmişti.¹⁹¹ Öyle ki Mondros Mütarekesi imzalanmış ama Medine'nin savunulması devam etmişti. Bu süre zarfında birçok zorlukla karşılaşan ve açlıkla mücadele eden Fahreddin Paşa, kutsal emanetleri 19 Mart 1917'de İstanbul'a göndererek büyük bir başarıya da imza atmıştı¹⁹². Bu denli büyük bir başarıya imza atmasına rağmen Fahreddin Paşa, Medine'de esir olmaktan

---

¹⁸⁷ **İstiklal Harbi'mizde PTT**, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009, s. 111.

¹⁸⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, s. 183.

¹⁸⁹ Çulcu, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, s. 128.

¹⁹⁰ Çulcu, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, s. 131-132.

¹⁹¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, s. 380-383.

¹⁹² Çulcu, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, s. 159-160.

kurtulamamıştı. Medine'den sonra Hicaz'dan hareket eden Paşa, İngilizler tarafından önce Mısır'a ardından da Malta adasına sürülmüştü.¹⁹³

Mekke ve Medine'yi içine alan Hicaz bölgesinin güneyinde ve Yemen'in kuzeyinde kalan bölgeye, Asir denilmekteydi. Asir bölgesinde sözü geçen kişi ise Seyyit İdris idi. Seyyit İdris, İngilizlerle yapmış olduğu anlaşma gereği¹⁹⁴, bölgede Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıkarmıştı. Hicaz cephesine oranla büyük çarpışmaların yaşanmadığı Asir'de amaç, Hicaz'da olduğu gibi Osmanlı kuvvetlerini burada oyalamak hatta mümkünse bölgeyi ele geçirmektir.

İsyanın görünürdeki sebebi, Hicaz'dakinden farklı olmasa da Osmanlı Devleti'nin bölgeye yeteri kadar yardım yapmaması, gereken hizmeti götürmemesi şeklinde ifade edilmekteydi. Ancak temelde yatan faktör ise bölgenin bağımsızlığını ilan etmektir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni bu coğrafyadan göndermektir.

1917-1918 yılları arasında bölgede yaşanan çarpışmalarda Osmanlı kuvvetleri, kısmi başarılar elde etmiş olsalar da Mondros Mütarekesi'nin imzası, tıpkı Hicaz cephesinde olduğu gibi burada da etkisini göstermiş ve bir müddet sonra askerlerin teslim olmasıyla son bulmuştur. Teslimiyet, mütarekenin hemen sonrasında gerçekleşmemiş, 19 Ocak 1919'da 12 maddeden oluşan bir protokolün imzasıyla hayata geçirilmişti. İmzalanan protokol gereği Osmanlı askerleri, Asir'in Kızıldeniz kıyılarından gemilere bindirilerek, Mısır'daki esir kamplarına sevk edilmişlerdi.¹⁹⁵

Asir'in güneyinden başlayıp Kızıldeniz ve Hint okyanusuna kadar uzanan bölgeye Yemen denilmekteydi. Yemen, Osmanlı Devleti'nin Arabistan yarımadasındaki en uç toprağıydı ve çoğu zaman güvenlik zafiyetleri yaşadığı bir bölgeydi. Yemen topraklarında bölgesel birçok yönetici bulunmaktaydı. Bu yerel yöneticilerin en büyük hedefi ise kendi bölgelerinde bağımsız bir devlet olmaktı.¹⁹⁶

---

¹⁹³ Ergün Hiçyılmaz, **Esir Kampları**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2001, s. 66-71.

¹⁹⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, s. 394-396.

¹⁹⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, s. 411.

¹⁹⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, s. 414.

Osmanlı Devleti'nden sonra bölgede en çok sözü geçen kişi, İmam Yahya idi. İmam Yahya, Şehare dağlık kesiminin kontrolünü elinde bulundurmakla birlikte, aynı zamanda Zeydilerin de lideriydi. İmam Yahya'nın bu denli sözü geçer durumda oluşu, bölgede hakimiyeti kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti'nin kendisiyle işbirliği yapmasını kaçınılmaz kılıyordu. Osmanlı Devleti'ni işbirliği yapmak konusunda zorlayan durum ise, bölgenin devletin merkezine olan uzaklığı, yerel güçlerin kendi aralarında bitmeyen çatışmaları ve bu çatışan kuvvetlerin zaman zaman birleşerek devlete karşı birlikte hareket etmeleriydi.¹⁹⁷

Bölgenin bu karışık içsel yapısına ilaveten, XX.yüzyılın başından itibaren İtalya'nın Kızıldeniz, Somali ve Yemen coğrafyasıyla ilgilenmesi, bölgede sıkıntılı günler yaşayan Osmanlı Devleti açısından yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmaktaydı. Ayrıca İtalya'nın bu durumuna ilaveten bir de, 1904 yılında Paris'te "Arabistan Araplarıdır" iddiasıyla kurulan Milli Arap Komitesi, güttüğü Büyük Arap İmparatorluğu fikriyle, Osmanlı Devleti'nin gelecekte bölgede büyük sıkıntılar yaşayacağını sanki bir işaretiydi çünkü Arap propagandası faaliyetlerine hız verilmişti.¹⁹⁸

XX. yüzyılın başlangıcıyla birlikte bölgeyle ilgili yurtdışında yaşanan bu gelişmelerin yanında, idari olarak bir hayli zor olan bu bölgeyi elde tutmak isteyen Osmanlı Devleti, Yemen'de en çok sözü geçen yerel lider olan İmam Yahya ile 1911 yılında bir anlaşma imzalamıştı¹⁹⁹. Anlaşmaya göre, yeni bir isyana mahal vermemek için İmam Yahya'ya yeni haklar tanınıyordu. Ancak, Seyyit İdris'in bulunduğu Asir bölgesinde sükuneti tam anlamıyla sağlamak pek mümkün olamamıştı.²⁰⁰ Asir bölgesinde bir huzur ortamı oluşmadığı gibi Seyyit İdris, Yemen'in kuzey bölgesi olan Tahame bölgesindeki kabileleri de ayaklandırma faaliyeti yürütmekteydi.²⁰¹ Ortaya çıkan yapı içerisinde

---

¹⁹⁷ Süleyman Kani İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 134-135.

¹⁹⁸ İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi**, s. 152.

¹⁹⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, s. 415.

²⁰⁰ Mehmet Arif Seyhun, **Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 7.

²⁰¹ Seyhun, **Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm**, s. 8.

genel bir değerlendirmeyele denilebilir ki, I. Dünya Savaşı öncesinde bölgede, ancak kısmı olarak sükûnet sağlanabilmişti.

Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle İngilizler; Hicaz ve Asir bölgelerinde yaptıkları gibi Yemen'de de yerel güçleri kendi taraflarına çekme politikası gütmüşlerdi. Lakin, Osmanlı Devleti'nin İmam Yahya'yla yapmış olduğu anlaşma, savaş dönemi boyunca kendini hissettirmiş ve İngilizlerle savaş alanı, Yemen'in Hint Okyanus'una doğru açılan kapısı olan Aden dolaylarında gerçekleşmişti.²⁰²

Her ne kadar asıl savaş alanı Aden bölgesi olsa da Yemen cephesindeki çatışmaların ilk başladığı yer, Kızıldeniz'e sınır olan Hudeydeydi. Rusların Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği gün olan 1 Kasım 1914, Yemen cephesinde de savaşın başladığı tarihtir. Hudeyde'den sonraki savaş alanı Taiz olacaktır ancak yukarıda da bahsedildiği gibi çatışmaların yaşandığı asıl yer, Aden bölgesi olacaktır.²⁰³

Aden bölgesinde, dolayısıyla Yemen cephesindeki çatışmalarda, Osmanlı Devleti'nin diğer cephelere oranla daha az askerinin var olduğu görülmektedir. İngilizlere karşı 6 Alay'la mücadele eden devlet, ilaveten İmam Yahya'ya bağlı yerel güçlerin de yoğun desteğini almıştı.²⁰⁴ Diğer taraftan İngilizlerin ise, 1915 yılı Haziran ayı itibarıyla Aden bölgesinde bulunan askeri mevcutları, 1600 Hintli ve İngiliz ile 1500 kabile askerinden oluşmaktaydı.²⁰⁵

Gerek asker sayısı gerekse de mühimmat yönünden Osmanlı Devleti'nden üstün durumda bulunan İngiltere, Lahic bölgesinde yapılan çarpışmalardan mağlup olarak Aden'e çekilmek zorunda kalmıştı. Geri çekilen İngiliz askerleri, yolları üzerinde bulunan kuyuları ve su kaynaklarını zehirlemişlerdi ancak bu hamleden Osmanlı askerleri yerine, kendi taraftarı olan yerli kabileler etkilenmişlerdi.²⁰⁶

---

²⁰² Seyhun, *Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm*, s. 10.

²⁰³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 418.

²⁰⁴ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 187.

²⁰⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 458.

²⁰⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 469.

Aden'e kadar çekilen İngilizler, Hint Okyanusu'nun kapısı sayılan bu bölgeyi korumak için sürekli takviye yapmaktaydılar. Özellikle Hindistan'dan getirdikleri askerlerin bir kısmını bu bölgeyi savunmak için kullanmaktaydılar.²⁰⁷ İngilizler, sömürgesi olan Hindistan haricinde İtalya'dan da gemi takviyesi alarak Aden'i savunma planları yapmaktaydı.

Mütareke'nin imzalandığı döneme kadar; Aden, Taif ve Hudeyde bölgesinde yapılan çarpışmalarda, Osmanlı askerlerinin birçok önemli başarıya imza attığı bilinmektedir.²⁰⁸ Ancak sürekli olarak sömürgelerinden, kendisini destekleyen yerli kabilelerden ve zaman zaman da müttefik olduğu devletlerden yardım alan İngiltere'yi Yemen coğrafyasından atmak mümkün olmamıştı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin de savaş sürecinde sıkıntılı dönemleri olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin yerli halkın idari anlamda etkisinde kalan Albay Ragıp, görevden alınarak yerine 9 Mart 1917'de Yarbay Galip getirilmişti.²⁰⁹ Bunun haricinde, kimi bölgesel çatışmalarda almış olduğu mağlubiyetler de bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti, Yemen cephesinde her ne kadar muhtelif başarısızlıklara da uğramış olsa, bölgeyi savunma konusunda sonuna kadar direnmişti. Lakin, Mütareke'nin imzası, o ana kadar bölge için mücadele eden askerlerde şaşkınlığa neden olmuştu. Çünkü Yemen'de bulunan askerler, son derece başarılı şekilde mücadelelerine devam etmekteydiler ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybettiğini belgeleyen mütarekeyi imzaladıklarını da düşünmemişlerdi. Böyle düşünmelerinin nedeni ise, Medine'yi savunan Fahreddin Paşa'nın silahlarını bırakmayışydı. Fakat durumun vahameti çok geçmeden anlaşılmış ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybettiği, Yemen cephesindeki Kolordu komutanınca da kabul edilmişti.²¹⁰

Mağlubiyetin kabulüyle birlikte İngiltere, Yemen cephesinde esir aldığı Osmanlı askerlerini, 5 kademede Mısır'da bulunan esir kamplarına nakletmişti. 20 Mart 1919'a

---

²⁰⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 474.

²⁰⁸ Seyhun, *Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm*, s. 50-52.

²⁰⁹ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 187.

²¹⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, s. 594-595.

kadar devam eden bu sevkiyatta Mısır'a nakledilen toplam esir sayısı 4803'tü.²¹¹ Bu esir miktarı, sadece Yemen cephesini kapsamaktadır. Hicaz ve Asir cephelerinde İngilizlerin esir aldığı asker sayısına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

İngilizlerin aldığı esir sayısı tam olarak bilinmese de, yine de birkaç kaynakta esir sayılarından bahsedilmiştir. Lakin, İngiliz askerlerinin ne kadarının Hicaz, Asir ve Yemen cephelerinde Osmanlı Devletince esir alındığına ise, herhangi bir kaynakta tesadüf edilememiştir. Bu sebeple, İngiliz esirlerine ait toplam miktarından bahsedilemiyor.

---

²¹¹ Hiçyılmaz, **Esir Kampları**, s. 86-87.

BÖLÜM 2: DÜNYA'DA VE OSMANLI DEVLETİNDE SAVAŞ ESİRİ KAVRAMI VE STATÜSÜ

2.1. Tarihi Süreçte Savaş Esiri Kavramı ve Esir Statüsü

2.1.1. Savaş Esiri Kavramı

Dünya'nın var oluşuyla birlikte insanoğlunun ortaya çıkışı ve beraberinde gelen nüfus artışıyla birlikte, kişiler ve gruplar arasındaki çekişmeler de ortaya çıkmıştı. Bu çekişmeler zaman içinde daha büyük grupları, toplulukları ve hatta devletleri kapsayacak şekilde bugüne kadar gelmişti. Yaşanan bu mücadeleler sırasında, tıpkı bugün olduğu gibi insan kayıpları yaşanırken, savaş meydanlarında ölmeyip savaştığı devlete veya topluluğa esir düşen insanlar da olmuştu. Arapça kökenli bir kelime olan esir, “savaşta düşman eline düşen kimse”²¹² anlamına gelmektedir.

Arapçada esir kelimesi “isar” (ip, bağ) ile bağlanmak anlamına gelir. Kelimenin bu şekilde ortaya çıkışında ele geçirilen kimsenin ellerinin ip ile bağlanması etkili olmuştur. Esir kelimesinin çoğulu “esrâ, üsera ve esârâ” şeklinde ifade edilir.²¹³

2.1.2. Savaş Esiri Kavramının Tarihi Gelişimi ve Esirlere Yaklaşım

Çatışmaların ve düşmanlığın insanoğlunun ortaya çıkışıyla birlikte çok eski devirlere dayandığı bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de (el-Maide 5/30) ifade edildiği gibi Hz. Adem'in çocuklarına kadar giden ilk insanın bulunduğu evreleri de kapsamaktadır.²¹⁴

Hz. Adem ve çocuklarıyla birlikte, insanoğlunun ortaya çıkışından 19.yy'a kadar geçen o uzun dönemde savaşlarda esir alınanların durumuna ilişkin olarak herhangi bir uluslararası hukuk var olmadığından ele geçirilen bu kişiler için keyfilik ön plandaydı. Savaşta galip gelen taraf karşısındakine istediği gibi davranmayı meşru görüyordu zira yaptığının yanlış olduğunu ortaya koyan bağlayıcı herhangi bir hukuk maddesinin var olup olmadığı bilinmemektedir. O nedenle çeşitli devirlerde her devletin kendine göre esirlere yönelik farklı uygulamaları olabiliyordu. Asurluların esir aldığı kişinin derisini

²¹² Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 234.

²¹³ Ahmet Özel, *İslam Devletler Hukuku'nda Savaş Esirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 53.

²¹⁴ Özel, *İslam Devletler Hukuku'nda Savaş Esirleri*, s. 25.

yüzüp ele geçirdiği şehrin kapısına asması, savaş meydanından kurtularak hayatta kalanların hepsini yaş farkı gözetmeksizin öldürmeleri dini bir görev kabul edilmekteydi. Farslıların esirleri fillere ezdirmesi; Eski Yunan ve Romalılar da esirlere işkence yaparak öldürmesi yine kendilerince haklı oldukları, esirlere dönük uygulamalardı.²¹⁵

Antik Roma dönemlerinde savaş esirleri genellikle gladyatör olarak kullanılmakta olup kendilerine Samnite, Thracian ya da Gaul gibi etnik kökenlerinin adı verilmekteydi. Savaş bölgelerinden ele geçirilen kadınlar ve çocuklar ise çoğunlukla serbest bırakılıyor ancak yaşandığı dönem itibariyle kadınların yasal bir hakkı olmadığı için kendilerine bir mülk gözüyle bakılıyordu.²¹⁶

İslamiyet öncesi Araplardaki uygulama aynı devirde bulunan diğer milletlerden ve devletlerden farklı değildi. Araplar, ele geçirdikleri esirleri toplu halde yakıyor ya da çeşitli işkenceler yaparak uzuvlarını kesiyorlardı.²¹⁷

Zaman ilerledikçe ele geçirilen esirlerin öldürülmeleri yerine kendilerinden faydalanılma yoluna gidilmeye başlanmıştı. Bu doğrultuda en çok kullanılan yöntem ise esirin köle yapılmasıydı. Kölelik haricinde yaygın olarak kullanılan diğer bir yöntemde esirin fidye karşılığında serbest bırakılmasıydı.²¹⁸ Esirlerin bu şekilde kullanılması hem maddi kazanç olarak görülüyor hem de beden gücünden faydalanılıyordu.

Ortaya çıktığı dönem itibariyle İslamiyet'in esirlere bakışı farklıydı. İslamiyet, esirlere işkence yapılmasını, aç susuz bırakılmasını şiddetle yasaklamıştı. Esir olan kişilerin de yaşam hakkı olduğu vurgulanarak merhametli yaklaşılması gerektiği ifade edilir ve esir olanlar ile cariyelerin serbest bırakılmasının büyük bir ibadet sayılacağı belirtilirdi.²¹⁹ Hz. Peygamber (S.A.V.), Bedir Savaşı sonrasında ele geçirilen esirlere iyi davranılması

---

²¹⁵ Özel, **İslam Devletler Hukuku'nda Savaş Esirleri**, s. 26.

²¹⁶ Prisoner of War, http://en.wikipedia.org/wiki/Prisoner_of_war (19.11.2010)

²¹⁷ Özel, **İslam Devletler Hukuku'nda Savaş Esirleri**, s. 27.

²¹⁸ Özel, **İslam Devletler Hukuku'nda Savaş Esirleri**, s. 27.

²¹⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuku İslamiyye ve Islahat'ı Fıkhiyye, Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 400.

gerektiğini emretmiş hatta Resulullah'ın bu sözü üzerine sahabiler kendi ekmeklerini esirlere vermişlerdi.²²⁰ Hatta bu sahabiler, giyecek kıyafeti olmayan kimi esirleri de giydirmişlerdi.²²¹ Ayrıca Hz. Peygamber (S.A.V.), bir kişinin sağken başka birinin herhangi bir uzvunu kesmesini, koparmasını insana yakışmayan, sadece kin ve nefreti arttıran bir davranış olduğunu ifade etmiş ve kesinlikle yasaklayarak “öldürme konusunda insanların en iffetli davrananı inananlardır” demişti.²²²

Osmanlı devleti döneminde de esirlere karşı İslami yaklaşım benimsenmiş ve onların da haklarının olduğu kabul görmüştü. Kanunî devrinde Anadolu'yu ve İstanbul'u ziyaret eden meşhur seyyahlardan Fransız Belon, esirler hakkında kısaca şunları söyler:

“Avrupa’da hizmetkârlar derecesinde Türkiye’deki esirlere iyi bakılmakta, efendileri tarafından eşit muamele görmektedir. her esir, kadiya müracaat edip hak isteyebilmektedir. Kadılar, efendisini şikâyet eden esirlere çok iyi davranmakta ve böyle bir şikâyete bile sebebiyet vermekten öteye suçları olmasa dahi efendiye çıkışmaktadır. İsteyen kadiya müracaat ederek hürriyetini elde etmek üzere para karşılığı çalıştırılmasını talep etmektedir. Efendiden memnuniyetsizliğin ifadesi olan bu davranış karşısında kadı, ekseriya esirin bir yıl çalıştıktan sonra âzâd edilmesine hükmetmektedir.”²²³

Yine Kanuni devrinde, üç yıl İstanbul’da harp esiri olarak çalıştırılan İspanyol seyyahı;

“Türkler, İspanya’da olduğu gibi harp esirlerinin alınlarını dağılayarak damga vurmuyorlar. Bunu yapmak, Türklerde büyük günah sayılıyor. Türklerde 4 yıl kürek çekmek, İspanyol kadırgalarında bir yıl forsalık yapmaktan iyidir. İspanyol kadırgalarında forsalar bir yıl devamlı kürek çekerler. Türk kadırgalarında ise sadece yazın kürek çekilir. İspanyol gemilerinde doyacak kadar peksimet verilmez. Türk gemilerinde peksimetin cinsi hem çok daha iyidir, hem de çok miktarda verilir. inşaatta çalıştırılan harp esirlerine ise Türkler, ücret öderler. Bu ücretleri biriktiren esir, fidyesini ödeyip serbest kalır. Ücretler çok yüksektir... Hristiyan

²²⁰ Özel, **İslam Devletler Hukuku’nda Savaş Esirleri**, s. 56.

²²¹ Ahmet Özdemir, “Hukuk Dilinde Harp Esirleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 2, Sayı 7, 1991, s. 573.

²²² Özel, **İslam Devletler Hukuku’nda Savaş Esirleri**, s. 61.

²²³ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Türk Toplumunda Köleler ve Cariyeler**, http://www.sosyalsiyaset.net/documents/osmanlida_kole_cariye.htm (19.11.2010)

kadırgalarındaki Türk esirleri neler çekerler, Türk kadırgalarındaki Hıristiyan forsaların durumu ise kötü değildir."²²⁴

diyerek yaşadıklarını kaleme alıyordu.

2.1.3. Uluslararası Alanda Savaş Esirlerinin Durumunu Düzeltmeye Yönelik Faaliyetler

Savaş şekilleri değiştikçe ele geçirilen esirlere yapılan muamelelerde de değişiklikler olmaya başladı. Özellikle Avrupa'da esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılması 17.yüzyıla kadar devam ederken, sivillerin esir edilmesi ise artık gereksiz bir uygulama ve devletin üzerinde bulunan ekonomik bir yük olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Özellikle paralı askerlerin kullanımının artması esirlere karşı daha hoşgörülü davranmanın yolunu açacaktı zira son savaşın galibi bir sonraki savaşta yenilebilirdi.²²⁵

16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başından itibaren Avrupa'nın ileri gelen siyaset ve hukuk felsefecileri, savaşlarda ele geçirilen esirlere yaklaşım konusunda daha ılımlı davranılması noktasında hemfikirdiler. Savaşı sonuçlandırmanın ötesinde can kaybına neden olan sebeplerin ortadan kaldırılması taraftarı olanların sayısı gün geçtikçe artıyordu. Savaş esirlerini fidyesiz olarak serbest bırakılmasını öngören ve köleleştirme uygulamasına son veren 1648 tarihli Vestfalya Antlaşması, Batı medeniyetinde bir dönüm noktasıydı.²²⁶

Vestfalya Antlaşması ile esirlerin haklarını gözeten bu tarihi başlangıçta Avrupa devletler hukukunda esirlerin durumuna ilişkin en ciddi adımlardan biri 1856 Paris Deklarasyonu olmuştu. Diğer bir girişim olarak 1874 tarihli Brüksel Deklarasyonu'nda da esirlere yapılacak muamele, 12 madde halinde ele alınmışsa da yürürlüğe konulamamıştı.²²⁷

---

²²⁴ Öztuna, Osmanlı Türk Toplumunda Köleler ve Cariyeler, http://www.sosyalsiyaset.net/documents/osmanlida_kole_cariye.htm (19.11.2010).

²²⁵ Savaş Tutsağı, http://tr.wikipedia.org/wiki/Sava%C5%9F_tutsa%C4%9F%C4%B1 (19.11.2010)

²²⁶ Savaş Tutsağı, http://tr.wikipedia.org/wiki/Sava%C5%9F_tutsa%C4%9F%C4%B1 (19.11.2010)

²²⁷ Durdu Mehmet Burak, "Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in Rusya ve Diğer Ülkelerde Kalan Türk Esirleriyle İlgili Önergeleri ve Bakanlıklardan Gelen Cevaplar", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 14, No 1, Mart 2006, s. 202.

1859 Solferino Savaşı, Avrupa’da günümüzde hala varlığını devam ettiren yardım teşkilatlanmalarına temel teşkil edecek durumların yaşanmasına neden olmuştur. Avusturya İmparatorluğu ve Fransız – Sardinya Birliği arasında Kuzey İtalya’da geçen Solferino Savaşı’nda ölü ve yaralıların hiçbir tıbbi müdahale olmadan savaş meydanlarında yatıyor olmasından son derece etkilenen Henry Dunant, ülkesine döndükten sonra 1863 tarihinde dört arkadaşıyla birlikte Cenevre Sözleşmesini hazırlamıştı. Özellikle yaralıların durumunu ilgilendiren bu sözleşme, Kızılaç teşkilatının temelini atacaktı.²²⁸

Henry Dunant ve arkadaşlarının önderliğinde hazırlanan 1863 tarihli bu sözleşme, bir yıl sonra 22 Ağustos 1864 tarihinde 16 ülke tarafından imzalanan Cenevre Konvansiyonu’nun temelini teşkil etmişti.²²⁹ Bu konvansiyonun hükümleri, 1899 Lahey Sulh Konferansı’nda Deniz savaşlarını da kapsayacak şekilde genişletilmişti. 8 Temmuz 1906’ya gelindiğinde 1864 tarihli konvansiyonun hükümleri gözden geçirilmiş ve kara savaşları ile ilgili yeni esaslar belirlenmişti.²³⁰

20. yüzyılın başlangıcıyla birlikte 19. yüzyılda yapılan bu düzenlemelerin yetersiz olduğu düşünülmüş ve I. Dünya Savaşı öncesinde yapılan bazı değişiklikler ve genişletmelerle Cenevre ve Lahey Sözleşmeleri ortaya çıkmıştı. 1906 Cenevre ve 1907 Lahey Sözleşmelerine ek olarak yapılan “Kara savaşının kanunları ve adetleri hakkında yönetmelik” in 4-20. maddelerinde, harp esirleriyle ilgili hükümler de yer almıştı.²³¹

İnsanoğlunun zihinsel olarak gelişimi, beraberinde medeniliği de getirecektir çünkü karşısındaki insanın haklarına saygı duyması ve ona kendisine muamele edilmesini istediği şekilde davranması, belirli bir bilgi birikimi ve hayat görüşüyle alakalıdır. Eski devirlere oranla savaşlarda daha fazla can kaybının yaşanması ve savaşların ağır yıkımı doğal bir tepki olarak harp hukukunu ortaya çıkarmıştı.

---

²²⁸ Özdemir, **Hukuk Dilinde Harp Esirleri**, s. 574.

²²⁹ Kızılay’ın Tarihçesi, <http://www.manisakizilay.org.tr/defaultgoster.asp?id=21>. (22.12.2010).

²³⁰ Özdemir, **Hukuk Dilinde Harp Esirleri**, s. 574.

²³¹ Yeni Türk Ansiklopedisi, **Kızılay maddesi**, Cilt 5, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1856-1859.

2.1.3.1. Cenevre Konferansı ve Sözleşmesi (1906)

Savaşlar sırasında esir alınan askerlerin durumu üzerine görüşmeler yapılırken, bir askerinin esir düşmeden daha savaş devam ederken yaralanması durumunda neler yapılması gerektiği hususunda da yeni fikirler ortaya atılmaktaydı. Savaş halindeki askerlerin durumlarının değerlendirilmesi amacıyla İsviçre Meclisinin talebiyle 11 Haziran 1906'da Cenevre'de uluslararası bir konferans toplanacaktı.

11 Haziran - 5 Temmuz 1906 tarihleri arasında 30'u aşkın devletin katılımıyla gerçekleşen görüşmelerin neticesi, yazılı olarak bir sözleşme altına alınmıştı. Sözleşmede savaş sırasında yaralanan ya da esir alındıktan sonra hastalanan askerlerin durumları ve sıhhi örgütlenmeler ile yardım teşkilatlarının yapılanmasına dair önemli maddeler şunlardır:

“Ordulara mensup olan hasta veya yaralı askerleri esir eden taraf milliyet ayrıcalığı yapmadan onları tedavi ettirmekle yükümlüdür. Hasta veya yaralı olarak muhasım tarafına eline geçen askerler tedavi ettirilmek şartıyla savaş esiri sayılır ve Devletler hukukunun esirlere dair genel savaş kurallarına tabi olurlar (Madde 1 ve 2).

Savaş sahasını işgal eden taraf, savaştan sonra gerek yaralıları, gerekse ölüleri tespit ederek onları yağma ve her türlü kötü davranışlardan korur. Eğer yaralılardan hastanelerde ölen olursa, ölüye ait şahsi her türlü eşya karşı taraf memurlarına teslim edilir (Madde 3).

Ordulardaki sıhhiye teşkilatlarına savaşan güçler tarafından saygı gösterilir ve himaye sağlanır (Madde 6).

Savaş sırasında yaralı ve hastaları buldukları mahallerden kaldırıp başka bir yere nakil ve tedavi eden birimlere mensup kişilere ve orduların maiyetindeki dini memurlara her zaman saygı ve himaye gösterilir. Bunlar hasım tarafın eline geçerse, savaş esiri muamelesi görmezler (Madde 9).

Yardım cemiyetlerinin kurallar çerçevesinde yaptıkları faaliyetlere engel olunamaz (Madde 10 ve 11)

İsviçre bayrağındaki renklerin tersine çevrilmesiyle oluşan beyaz zemin üzerine kırmızı haç işareti, ordu sıhhiye heyetlerinin işaret ve simgesidir (Madde 18).

Sözleşme hükümlerine uymak, ancak sözleşmeyi kabul eden iki veya daha fazla devlet arasında savaş olduğu takdirde zorunludur (Madde 24).”²³²

Esirlerin durumuna ilişkin olarak 30’u aşkın devletin katılımıyla hazırlanan Cenevre Sözleşmesi iyi niyetli bir girişimdi ancak kat edilmesi gereken daha çok yol vardı.

2.1.3.2. Lahey Konferansı ve Sözleşmesi (1907)

Cenevre Sözleşmesi savaş esirlerinin durumunun düzeltilmesi ve daha insani davranılması için çok önemli bir belgeydi ancak esirlerin durumu için daha kalıcı hamlelere ihtiyaç vardı ve büyük devletlerin bu toplantılara önyak olmaları gerekmektedir. II. Lahey konferansının toplanışı son derece önemliydi çünkü ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt’in önderliği ve Rus Çarı II. Nikola’nın girişimiyle konferans toplanacaktı.

Konferans, Osmanlı Devleti’nin de içinde bulunduğu 44 devletin temsilcilerinin katılımıyla 15 Haziran - 18 Ekim 1907 tarihleri arasında gerçekleşecekti. Konferansın ana gündemi silahsızlanma olsa da savaş esirlerinin durumu da ele alınacaktı. Konferans, silahsızlanma girişimleri açısından çok da verimli olamadı zira ülkelerin içinde bulunduğu güç yarışı ortadaydı. Ancak konferansta kabul edilen sözleşmeler, gelecekte esirlerin durumuna dair yeni yaklaşımlar ve düzenlemeler getireceğini düşündürmekteydi.²³³

Lahey konferansının asıl toplanma nedeni, silahsızlanmaydı ancak bu gündem haricinde esirlerin durumuna ilişkin olarak da farklı toplantılar yapılmıştı. Lahey konferansının savaş esirlerini ilgilendiren bölümü, “Kara Savaşının Kanunları ve Adetleri Hakkında Yönetmelik” ti. 4 nolu sözleşme olarak geçen belge, 17 maddelik üç

---

²³² Nebahat Oran Arslan, “I. Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, 2003, s. 18-19.

²³³ Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı**, Çev. Adnan Cemgil, s. 109.

bölüm olarak düzenlenmişti. 4-20. maddeleri kapsayan bu bölümler şu şekildeydi: 1. Savaşan taraflar, 2. Düşmanlıklar, 3. Düşman toprağındaki askeri yetkiler.²³⁴

4 nolu sözleşmeyle kabul edilen bu 17 madde, 1907 tarihine kadar yapılmış en köklü ve esirlerin hukukunu kayıt altına alan belgeydi. Uluslararası arenada bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti de olası bir savaş durumunda kendi topraklarında bulunan esirlere nasıl muamele edeceğine dair çalışmalar yapmaktaydı.

2.2. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Sınırları İçerisinde Bulunan Savaş Esirlerine Yönelik Çalışmaları

XX. yüzyılın başlarında savaş esirlerinin durumuna ilişkin yapılan çalışmaların sonuçları, çok kısa bir süre içerisinde değerlendirilebilecekti zira I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, yapılan çalışmaların ne kadar içten olduğunun da bir imtihanı olacaktı. Büyük savaşın başladığı ilk günlerde Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde bulunan savaş esirlerine ilişkin bazı düzenlemelerde bulunacaktı. Bunu yapmakla devletin amacı, savaş halinde bulunduğu ülkelere esir düşen insanının da aynı tutum ve davranışı görmesini istemesiydi.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na dahil olduğu dönemin hemen başlarında alınacak esirlere yapılacak muameleye ilişkin olarak “Üsera Hakkında Talimatname”yi ilan etti. 12 Kasım 1914'ten 3 Ocak 1915 tarihine kadar 90 nüsha halinde ilgili makamlara ve şehirlere gönderilen talimatname, 4 bölüm ve bu bölümler içerisinde bulunan toplam 28 maddeden oluşmaktaydı.²³⁵

Talimatnamenin birinci bölümünde esirlerin kamplara nasıl ve ne şekilde sevk edileceği, ne kadar maaş alacağı ve nasıl bir konaklama sistemi benimseneceği üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde esirlere hangi konularda ne kadar müsaade edileceği ve müsamaha tanınacağından bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde ödeme ve yaş konuları üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde esir komisyonları ve işleyişi hakkında izahat yapılır ayrıca cezayı gerektiren hallerde nasıl bir yol izleneceği hakkında bilgiler verilmektedir.

---

²³⁴ Oran Arslan, *Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri*, ss. 21-24.

²³⁵ BOA, DH. SYS., 123/11-30.

Üsera talimatnamesinden anlaşılacağı üzere savaşın başladığı daha ilk dönemde Osmanlı Devleti, savaşı insanileştirmek için esir alınması muhtemel askerlere nasıl davranılması gerektiğini kayıt altına almıştı. Lahey sözleşmesi hükümlerine Osmanlı Devleti'nin verdiği önemi gösteren bu belge, hızlı bir şekilde ilgili mutasarrıflıklara gönderilmiş ve esirlere bu doğrultuda muamele yapılması istenmişti.²³⁶ Bu belge, esirleri emniyet ve güvenlik altına alırken aynı zamanda esirlerin muhafazasından Garnizon komutanlarını ve garnizonun bağlı olduğu Kolordu komutanlarını sorumlu tutuyordu.²³⁷

Kendi toprakları içerisinde bulunması muhtemel esirler için Osmanlı Devleti, bu şekilde girişimlerde bulunurken, Batılı devletlerle de esirlerin durumuna ilişkin yeni düzenlemelere gidilecekti. 1912 tarihinde Washington'da toplanan 9. Uluslararası Kızılhaç Konferansında alınan karara göre; her devlet, elinde bulundurduğu esirlerin daha düzenli muhafaza edilmesini sağlamak için üsera komisyonu kuracak ve esirler hakkında sağlıklı haber akışı için de memurlar bulduracaktı. Oluşturulacak olan bu üsera komisyonları, Uluslararası Cenevre Komitesi ile irtibat halinde olacaktı.²³⁸

Savaşla birlikte başlayan esir almalar, esirlerle ilgili yeni düzenlemeleri beraberinde getirecekti. Esirlere ait işlemlerin düzenli ve sorunsuz yürütülebilmesi için 15 Nisan 1915'te üst rütbeli subayların yönetiminde üsera komisyonları kuruldu.²³⁹ Komisyonların hata yapmalarının önüne geçmek için de esirlerin isimlerinin Fransızca yazılması kararlaştırıldı.²⁴⁰

Savaşın ülkelerde bulunan üsera komisyonları, her esire ait isim, künye ve esirlerin tutulduğu yere ait bilgileri listeler halinde tutacaktı. Bu listeler herhangi bir ülke tarafından talep edildiği takdirde ise Kızılhaç merkez komitesi, esir komisyonu şubesine bağlı olduğu hükümeti vasıtasıyla ulaştıracaktı.²⁴¹

---

²³⁶ BOA, DH. SYS.,123/11-30.

²³⁷ Alaattin Uca, "1915 Yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri", **A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, 2003, s. 175.

²³⁸ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 32.

²³⁹ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 34.

²⁴⁰ Uca, **1915 Yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri**, s. 176.

²⁴¹ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 31.

Esirlerin bilgilerini muhafaza etmeye dair bu şekilde düzenlemeler yapılırken savaşın ilerleyen yıllarında alınan esir sayısında artış olunca üsera şubesinin de kurulduğunu görüyoruz. 13 Aralık 1917 tarihinden itibaren üsera şubesi, esirler hakkındaki bilgileri savaş halinde bulunan devletlere ulaştırmakla görevli olacaktı. Üsera şubesinin esirlerle ilgili olarak yapmakla yükümlü olduğu işlemler şunlardı:

“1. Üseraya ait malumat (kayıp, vefat, ahvali sıhhiye sual ve cevapları).

2. Vefat ihbariye ve varakalarının irsali.

3. Üseranın iskân ve iaşesi hakkında cereyan edecek muhaberat.

4. Üsera, kendilerinin tanzim ve tahriri hakkında muhaberat.

5. Muhalagat muamelatı.

6. Firar muamelatı (Şubeye de ayrıca malumat verilecektir).

7. Muamelat-ı Sıhhiye hakkında muhaberat.

8. Üsera talimatnamesinde mezkur olan mevad hakkında bil cümle muhaberat ve muamelat-ı mevadı saire hakkında yani üseranın kıtaya vürud ettiği, çalışması, bir kıtadan diğer kıtaya nakil, amele efradı meyanına kuvveyi umumiyelerinin tanzim ve irsalinde şubeye müracaat olunacaktır.”²⁴²

Üsera şubesi yukarıda yazılı hükümleri yerine getirmek zorundaydı ancak esir alınan asker sayısındaki artış, esir işlemlerinin artışı da beraberinde getirmişti. Bu da sürekli olarak esirlerin yönetimi hakkında yeni düzenlemelerin yapılmasına neden oluyordu. Esirlerin çokluğu ve farklı bölgelerde iskân ettirilmesi kumandanlık bünyelerinde de üsera komisyonlarının kurulmasına neden olacaktı. Kumandanlık bünyesinde bulunan üsera komisyonlarının görevleri şunlardı:²⁴³

---

²⁴² Oran Arslan, *Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri*, s. 35.

²⁴³ Oran Arslan, *Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri*, s. 36.

- “1. Her kumandanlıkta üsera işleriyle alakadar bir ser komisyonu bir merkez üsera komitesi ve taburların mevcuduna göre her tabur içinde birer mahalli muavin komite teşkil edilecektir.*
- 2. Üsera komisyonu birer reis ve iki azadan merkez üsera reisi ile taburların adedi kadar beş azadan mürekkep olacaktır.*
- 3. Bunlar müfettişlikten tayin ve intihab edilmiştir.*
- 4. Bunların isim ve imzaları müfettişliğe gönderilecektir.*
- 5. Talimatnameye göre icra edilecektir.*
- 6. Kumandanlıkların üsera işlerine çok ehemmiyet verdikleri.*
- 7. Her kumandanlıkta üsera şubesi arasında memurin izam ediyorum.*

M.M.Kumandanı

Fuad Ziya”

Osmanlı Devleti topraklarının çeşitli bölgelerinde tutulan esirlerin içinde buldukları durumundan haberdar olmak ve anında müdahale etmek için birçok üsera komisyonu kurulmuştu. Ancak bu kurulan üsera komisyonlarının sayısı arttıkça, koordinasyon eksikliği ve bilgi karmaşasının da yaşanması söz konusu olacaktı. Esirlere ait işlemlerin tek elden ve daha düzenli yapılabilmesi için esirlerle ilgili tüm düzenlemeler, 3 Nisan 1916’da Menzil Müfettiş-i Umumiliğine bağlanmıştı.²⁴⁴

---

²⁴⁴ Oran Arslan, *Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri*, s. 36.

BÖLÜM 3: ANADOLU'DA BULUNAN İNGİLİZ ESİRLERİ'NİN DURUMU

3.1. İngiliz Esirlerinin Sayısı

I. Dünya Savaşı boyunca dört büyük cephede Osmanlı Devleti'yle mücadele eden İngiltere'nin durumu, cephelerin izah edildiği bölümde ayrı ayrı açıklanmaya çalışıldı. İlaveten her iki devletin kayıplarına ilişkin bilgiler de yine her bir cephe için ayrı ayrı değerlendirilmek istendi. Bu değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkan tabloda özellikle esir sayılarına dair rakamlar verilirken birçok kaynak göz önünde bulunduruldu. Ancak ulaşılabilen kaynakların miktarı, zaman zaman esir rakamlarını ifade etmede zorlukların yaşanmasına da neden oldu.

Bu zorlukların yaşanmasındaki temel etken, savaş şartları içerisinde esir listelerinin tam tutulamaması ve kamplar arasında esir aktarımlarının yaşanmasıydı.²⁴⁵ Özellikle aktarımlar yapıldıkça listeler güncellenemediği için aynı esir, birden fazla kampta sayılarak, esir miktarı olduğundan çok daha fazla çıkabilmekteydi.

İngiliz esirlerinin miktarına ilişkin ilk bilgi 14 Kasım 1915 tarihine aitti. Bu tarihte İngiliz esirlerinin sayısı 535 olarak ifade edilmekteydi ancak esir sayısının artması bekleniyordu.²⁴⁶ Savaşın son günlerde düzenlenen bir belge, İngiliz esirlerinin sayısına dair çok net bir bilgi vermektedir. İngiliz arşiv belgelerinde tespit edilen bu rakam, 16.583'tü.²⁴⁷ Rapor olarak düzenlenen bir belgeden çıkan bu bilginin kayda geçtiği tarih, 25 Ekim 1918'dir. Bu tarih aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin savaştan çekildiği günlere denk gelmesi açısından da bakıldığında esir sayısının gerçeğe yakın olması muhtemeldir. Belgede toplam esir sayısının yanında ayrıntılı olarak ölü, yaralı ve hayatta olanlar da ifade edilmişti. Bu sayının ne kadar gerçekçi olduğu ise muğlaktır ancak bu raporun İngiliz meclisine sunulduğu düşünülürse, rakamın doğruluğu kabul edilebilir.

---

²⁴⁵ BOA, DH. ŞFR., 48/292.

²⁴⁶ FO, 383/92/201909, **Treatment of British Prisoners in Turkey**, 14.11.1915.

²⁴⁷ **Report on Treatment of British Prisoner of War in Turkey**, Miscellaneous, No. 24, House of Commons Parliamentary Papers Online, November 1918, s. 5. FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

İngiliz kayıtlarında geçen bu rakamı, tespit edilebilen diğer kaynaklardaki rakamlara ayarlayacak olunursa esir miktarında rakamsal farklılık ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ayırımı yapmadan önce İngiliz esirleri denildiğinde sadece İngiliz vatandaşlarını değil aynı zamanda İngiliz ordusunda savaşmış Osmanlı Devleti'ne esir düşen Avustralyalıları²⁴⁸, Yeni Zelandalıları²⁴⁹ ve Hintlileri²⁵⁰ de göz önünde bulundurmak gerekir. Örneğin, Irak cephesindeki Kut'ül Ammare savaşında Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den aldığı esir miktarı, ATASE arşivindeki belgelerde ortalama 13.000 kişi civarındadır.²⁵¹ Buna mukabil, İngiliz kaynaklarında bu savaşa dair esir miktarı, 13.672 olarak kayıt altına alınmıştır.²⁵²

Diğer bir savaş meydanı olarak Çanakkale cephesindeki duruma bakılacak olunursa, The Times gazetesinde çıkan bir köşe yazısına göre İngilizlerin, ölen İngiliz askerleri haricindeki kaybı, 8.394 olarak ifade edilmiştir.²⁵³ Verilen bu kayıp rakamı, çoğunlukla savaşılan devlete verilen esir miktarını ifade etmektedir zira belirtilen bu kişilerin akıbeti hakkında bir malumat yoktur. Çanakkale cephesinde savaşan İngilizlerden başka Osmanlı Devleti'nin Anzakların bir bölümü olarak İngiliz ordusundan almış olduğu Avustralyalı esir sayısı, Avustralya Ulusal Arşivi'ndeki belgelerde 104 kişi olarak ifade edilmektedir.²⁵⁴ Avustralya Ulusal Arşivi'nin verdiği rakamın aksine Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Avustralyalı esir sayısı, Avustralya Kızılhaç

---

²⁴⁸ **Report on the Prisoners of War Department of the Australian Red Cross Society**, September 1918. Belge, Avustralya Kızılhaç Teşkilatıyla internet üzerinden yapılan yazışmalar neticesinde CD'ye kayıtlı olarak postayla gelmiştir. Belge üzerinde yazılı künye bilgileri net okunamadığı için herhangi bir yanlış yönlendirme yapmamak adına belgenin sadece ismi yazılmıştır.

²⁴⁹ FO, 383/333/95879, **New Zealand Prisoners in Turkey**, High Commissioner's Office in London to The Under-Secretary of State, Colonial Office, S.W.L., 12.05.1917.

²⁵⁰ FO, 383/452/76639, **Treatment of British and Indian POW**, India Office to Prisoners of War Department, 01.05.1918.

²⁵¹ BDH, 4281/68 – 031-02.

²⁵² FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.; Report on the treatment of British prisoners of war in Turkey, Miscellaneous No.24 (1918), Presented to Parliament by Command of His Majesty, November 1918.

²⁵³ **The Times**, "Our Losses In The Dardanelles", Friday, Sep 17, 1915_pg. 8.

²⁵⁴ **Prisoners of War, Australians Captured in Turkey**, <http://naa12.naa.gov.au/scripts/imagines.asp?B=395661&I=1&SE=1> (11.06.2009). Belge, Avustralya Ulusal Arşivi ile internet üzerinden yapılan yazışmalar neticesinde temin edilmiştir. Taranmış olarak internet ortamına yüklenen belgenin künye bilgileri net olarak okunamamıştır.

Arşivi'ndeki kayıtlarda 202 olarak belirtilmektedir.²⁵⁵ Anzakların diğer bölümü olarak Osmanlı Devleti'nin Yeni Zelandalılardan almış olduğu esir sayısı, 32 idi.²⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den aldığı esir miktarının rakamsal olarak tam ifade edilemediği diğer bir cephe ise, Sina-Filistin-Suriye Cephesi'dir. Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'na saldırısıyla başlayıp İngiliz ileri harekatı ile devam eden cephede Osmanlı Devleti tarafından alınan esir miktarları: Katya bölgesinde yaklaşık 500 kişi²⁵⁷, I. Gazze muharebelerinde yaklaşık 400 kişi²⁵⁸, Kudüs'ün kuzeyinde Tellifül bölgesinde yapılan çatışmalarda, 300'den fazla İngiliz askeri esir alınmıştı.²⁵⁹

Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin mücadele ettiği son cephe olan Hicaz-Asir-Yemen Cephesi'nde ise İngiliz esir miktarına dair bir kayıt bulunamamıştır.

Her bir cephe için elde edilen rakamları topladığımızda ortaya çıkan İngiliz esirlerinin sayısı, 23.500 dir. Bu rakam içerisinde 202 kişiden oluşan Avustralya askerleri de bulunmaktadır. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki, İngiliz esirleri olarak addedilen rakam içerisinde İngiliz sömürgelerine ait Hintli esirler de bulunmaktadır. Ancak çarpışan iki devlet olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den almış olduğu esir miktarı, 23.500'dür ve bu rakam genel anlamıyla İngiliz esirleri olarak ifade edilmektedir.

İncelenmiş olunan kaynaklardan elde edilen veri, İngiliz resmi makamlarının tuttuğu kayıtlarla kıyaslandığında, 6.917 kişilik bir fark oluşmaktadır. Bu farkı izah etmek pek mümkün olmasa da İngilizlerin gerçekten doğru kayıt tutup tutmadığını tespit etme olanağı da maalesef yoktur ancak savaş ortamı içerisinde belki de İngilizler kayıplarını az göstererek moral elde etmek istemiş olabileceği düşünülebilir.

---

²⁵⁵ **Report on the Prisoners of War Department of the Australian Red Cross Society**, September 1918.

²⁵⁶ FO, 383/333/63265, **Conditions of New Zealand Prisoners in Turkey**, High Commissioner's Office in London to The Under-Secretary of State, Colonial Office, S.W.L., 26.03.1917.

²⁵⁷ Üzen, **1. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları**, s. 139, 162.

²⁵⁸ Cemal Paşa, **Hatırat**, s. 202.

²⁵⁹ Arıkan, **Harp Hatıralarım**, s. 209.

3.2. İngiliz Esirlerinin Kamplara Taşınması

Osmanlı Devleti, İngiltere ile yapmış olduğu savaşlarda en çok esiri, Irak Cephesi'nde yaşanan Kut'ül Ammare savaşında almıştı.²⁶⁰ 13.000'den fazla olan esirin taşınması ise sayının fazlalığı nedeniyle büyük önem arz etmekteydi.

Kut'tan nakledilecek olan İngiliz esirler, 3 gruba ayrılmış ve parça parça Anadolu'nun iç kısımlarına çeşitli ulaşım araçlarıyla gönderilmek üzere Dicle nehri boyunca Kut'un yaklaşık 15 km kuzeyinde bulunan Shamran²⁶¹'a yürütülerek getirilmişlerdi.²⁶² İlk toplanma kampı durumunda olan Shamran'daki İngiliz esirleri, Bağdat'a hareket ettikleri güne kadar açık alanda yaklaşık bir hafta muhafaza edilmiş ve kendilerine yiyecek olarak bisküvi zaman zaman da yumurta verilmişti.²⁶³ Ancak kuşatma sırasında fazlasıyla bitkin düşen ve dizanteri ile çeşitli mide rahatsızlıklarına yakalanan yaklaşık 300 esir, burada hayatını kaybetmişti.²⁶⁴

Shamran'dan sonra Bağdat'a hareket edecek olan esirler; subaylar ve askerler olmak üzere temelde iki gruba ayrılmıştı. Subayların bulunduğu grup, yolculuğa vapurla devam ederken²⁶⁵ askerler ise yürüyerek Bağdat'a intikal etmişlerdi. Bağdat'a yürüyerek giden bu grubun içerisinde olası sağlık sorunlarına müdahale edilebilmesi için ismi İlia olan bir Türk doktoru da bulunmaktaydı.²⁶⁶ Nehir boyunca en kolay ulaşım aracı olarak kullanılan vapur ise bir keresinde arızalanmış ve Bağdat'a kadar olan yolculuk başka bir vapurun kendisini çekmesiyle tamamlanabilmişti.²⁶⁷

---

²⁶⁰ BDH, 4281/68 – 031-02.

²⁶¹ Irak topraklarında bulunan Shamran, bugün Mazar Ar Rashid'in bulunduğu bölgedir.

²⁶² FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

²⁶³ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918, s. 1.

²⁶⁴ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

²⁶⁵ FO, 383/453/116388, **Captain K.D. Yearsley, Royal Engineers, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

²⁶⁶ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

²⁶⁷ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

Bağdat'a ulaşan esirlerden yüksek rütbeli askerler otel ve benzeri yerlere yerleştirilirken, düşük rütbeli askerin ikameti için şehrin dışında bulunan askeri kışlalar tercih edilmişti. Kışlalara yerleştirilen esirler, milliyet ayrımı gözetilmeksizin İngiliz ve Hintli olarak karma tutulmuşlardı.²⁶⁸ Bağdat'taki son gecelerinde esirler, morallerini arttırmak için bir konser de tertip etmişlerdi.²⁶⁹

Ortalama bir hafta Bağdat'ta kalan esirler, buradan Dicle Nehri boyunca Samarra'ya doğru yolculuklarına vapurla devam etmişlerdi. Son derece rahat bir yolculuk yapan esirlerin tek sıkıntısı vapurdaki sayının fazlalığıydı.²⁷⁰ Vapurlardaki esir sayısının bu kadar fazla olması biraz da yoksunluklardan kaynaklanmaktaydı, hatta kimi esirler bu yolculuğa yürüyerek devam etmek zorunda kalmıştı. Esirlerin taşınırken yaşadıkları sıkıntılar herhangi bir kasıttan değil Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlardan kaynaklanmaktaydı. Öyle ki, Devlet'in ülkeyi savunacak askerlere bile verebileceği yeterli yiyeceği bulunmamaktaydı. Ayrıca bu savaşın askerleri cepheye nakledecek vasıtalar ve bu vasıtaların kullanacağı yollar son derece yetersizdi.²⁷¹

Samarra'ya ulaşan esirlerden gerekli görülenler burada yeni oluşturulan hastanede tedavi altına alınmıştı. Hastane personeli içerisinde İngiliz personellerinden biri de bulunmaktaydı.²⁷² Esirler, bir sonraki durak olan Tikrit'e hemen gönderilmemiş, gerekli görülenler tedavileri bitene kadar burada tutulmuştur. Bu esirler daha sonrasında arkadan gelen diğer kabilelere dahil edilerek yollarına devam etmişlerdi.²⁷³

Samarra'da iki gün kalan esirlerin bir bölümü, yolculuğun Tikrit'e kadar olan kısmını eşeklerle gitmişlerdi. Eşeklerle yapılan bu yolculukta bir saat eşekle yolculuk eden, üç saat yürümüştü. Uzun bir yolculuğun ardından Tikrit'e ulaşan esirlerin bir kısmı Dicle

---

²⁶⁸ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery.**

²⁶⁹ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

²⁷⁰ FO, 383/453/116388, **Captain K.D. Yearsley, Royal Engineers.**

²⁷¹ Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, s. 24.

²⁷² FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

²⁷³ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

nehri yanında açık arazide tutulurken²⁷⁴ bir kısmı bir mandırada tutulmuştu. Esirlerin burada kaldıkları süre zarfında yerel halktan gıda teminine müsaade edilmişti ancak esir alındıkları günden itibaren sağlık durumlarının iyi olmayışı ve uzun yolculuğun da etkisiyle 20 esir, Tikrit'te hayatını kaybetmişti.²⁷⁵ Tikrit'in kayalık bölgelerinde uzanan kimi esirler Araplar tarafından taşlanınca, hasta olan diğer esirlerin ve bu kişilerin tedavilerinin devam edebilmesi için Hintli bir asistan doktor burada bırakılmıştı. Ancak bu doktorun, sonrasında hastalarla ilgilenmeyip yerel halkla yaşamaya başladığı bilinmekteydi.²⁷⁶

Tikrit'ten sonra Dicle Nehri boyunca kuzeye hareket eden esirlerin bir sonraki durağı Musul'du. Esirler burada askeri barakalara yerleştirilmiş ve kendilerine özgürce hareket etme imkânı verilmişti. Esirlerin yemek için restoranlara ya da alışveriş yapmak için pazara gitmelerine de müsaade edilmişti.²⁷⁷

Musul'dan hareket eden esirlerin Nusaybin'e üzerinden Resulayn'a ulaşmaları ortalama 12 gün sürmüştü.²⁷⁸ Yolculuk sırasında esirlerin en çok zorlandığı konu su sıkıntısıydı. Resualyn'a ulaştıklarında esirler, tren istasyonunun yakınında bulunan bir kampta tutulmuşlar ve bol miktarda su temin edebilmişlerdi. İlaveten, esirlerin yiyecek almalarına da müsaade edilmişti.²⁷⁹

Esirler, Resulayn'dan ayrılmadan önce iki gruba ayrıldılar ve büyük kısmı Hintlilerden oluşan grup, Bağdat demiryolu hattının Resualyn'dan Musul'a kadar olan bölümünün yapımı için burada bırakıldı ve diğerleri yola devam etti.²⁸⁰

---

²⁷⁴ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

²⁷⁵ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery.**

²⁷⁶ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry.**

²⁷⁷ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery.**

²⁷⁸ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

²⁷⁹ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery.**

²⁸⁰ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

Resulayn'da ortalama iki hafta gibi bir süre bekleyen esirler, Kut'tan gelen diğerkafilelerle birleştikçe trenle Halep'e doğru hareket etmeye başlamışlardı. Rütbelerine göre vagonlara yerleştirilen esirlerin yolculuğu son derece konforluuydu. Yolculukları sırasında esirler, yiyeceklerini kendileri temin etmiştiler. Halep'e ulaştıklarında yüksek rütbeli subaylar otellere yerleştirilirken, düşük rütbeliler ise yaklaşık 1,5 km uzaklıktaki Türklere ait barakalara nakledilmişlerdi. Herhangi bir haşaratın bulunmadığı etrafı hasırlarla çevrili bir çardağın bulunduğu odalara yerleşen esirlerin dışarıdan yiyecek teminine de müsaade edilmişti.²⁸¹

Halep'te ortalama 3 gün kalan esirler, trenle Amanos dağlarına ulaşmış ve burayı yük arabaları ile geçmişlerdi. Amanos dağlarını aşan esirler, Almanlar tarafından teslim alınmışlar ve Pozantı'ya kadar olan yolda Almanların kontrolünde kalmışlardı. Çukurova bölgesine ulaşan esir kabilelerinden hasta olanlar, Mersin'deki Amerikan Konsolosluğu'nun da yardımıyla Adana'nın hastanelerine ve kısmen de Tarsus'taki Amerikan Koleji'ne getirilmişti.²⁸²

Adana ve Mersin'de hastalık sonucu kalan esirler haricidekiler, Anadolu'nun iç kısımlarına doğru olan yolculuklarına devam etmişlerdi. Bu esirlerden bir kısmı Tarsus'tan Pozantı'ya kadar olan Toros dağları geçişini yürüyerek²⁸³ yapmışlarsa da genel çoğunluk bu kısmı motorla geçmişti.²⁸⁴

Pozantı'ya ulaşana kadar geçen süreçte Almanların gözetiminde olan bu esirler, kendilerine dağıtılan para ile ihtiyaçlarını karşılamışlardı. İhtiyaç duydukları malzemeleri temin eden esirler, gerek kendilerinden önce gelenler gerekse de kendilerinden sonra gelenler ile bir araya getirilerek belirli aralıklarla Pozantı'dan Konya'ya trenlerle gönderilmişlerdi.²⁸⁵ 25-30 saatlik tren yolculuğu sonrasında

---

²⁸¹ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery.**

²⁸² FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

²⁸³ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

²⁸⁴ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery.**

²⁸⁵ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery.**

Konya'ya ulaşan esirler, burada ortalama bir gün kaldıktan²⁸⁶ sonra yine trenle Afyonkarahisar'a nakledilmişlerdi. Afyonkarahisar, Anadolu'da bulunan esir kamplarının merkeziydi. Konumu itibariyle demiryollarının kavşağında bulunan Afyonkarahisar, savaş başladığından beri esir kampı olarak kullanılmaktaydı, bir başka deyişle merkez toplama kampıydı.²⁸⁷

Anadolu'nun iç kısımlarındaki kamplarda tutulmuş olan esirler, Afyonkarahisar'dan trenle yola devam ederek Eskişehir'e ulaşmışlardı. Esirler, ortalama iki gün kaldıkları Eskişehir'de evlerde muhafaza edilmişlerdi ve kaldıkları süre zarfında gerek restoranlara ve pazara gitmelerine müsaade edilmişti.²⁸⁸

Eskişehir'den tren yoluyla Ankara'ya geçen esirlerin birkaçı otele yerleştirilmiş²⁸⁹ olsa da çoğunluk zirai okullara ait binalara yerleştirilmişlerdi. Şehirden yaklaşık 2 km uzakta bulunan bölgede, esirlerin kolayca alışveriş yapabilme olanakları kısıtlıydı. Mesafenin uzaklığından kaynaklanan bu sıkıntıların giderilmesi için şehirden kişilerle anlaşılmişti. Esirlerin, gıda ihtiyacı giderilmeye çalışılmış ancak konaklama şartlarında da eksiklikler vardı özellikle yıkanma imkânları kıttı. Hasta oldukları için Tikrit'te bırakılan esirler, Ankara'da bulunan bu kafiye diğer gruplarla birlikte ulaştırılmışlardı.²⁹⁰

Ankara'ya demiryoluyla ulaşan esirler, buradan diğer esir kamplarına dağıtılmaktaydı. Denilebilir ki Afyonkarahisar'dan sonra Anadolu'da bulunan ikinci toplanma merkezi Ankara'ydı.²⁹¹

Ankara'dan Çankırı'ya hareket eden esirler, 4 günlük at arabası yolculuğu yaparken, Yozgat'a gidenler, 7 günlük yürüyüş sonrasında kalacakları yerlere ulaşmışlardı.²⁹² Bu

---

²⁸⁶ FO, 383/453/116388, **Captain K.D. Yearsley, Royal Engineers.**

²⁸⁷ KHT, s. 25.

²⁸⁸ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery.**

²⁸⁹ FO, 383/236/272848, **Treatment of the officers of the "Zaida" at Angora**, The Ambassador of the United States of America in Constantinople to the American Embassy in London, 13.11.1916.

²⁹⁰ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery.**

²⁹¹ FO, 383/335/204214, **Conditions of British POW at Angora**, Admiralty to Prisoners of War Department, 25.10.1917; FO, 383/335/223825, **Conditions at Angora**, The Hague to Foreign Affairs, 22.11.1917; FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

yürüyüş sırasında esirler, açık alanlarda konaklamışlardı. Ankara'dan hareket eden esirlerin gittikleri diğer bir bölge ise Çorum'du. Esirler, Çorum'a 5-6 gün süren at arabası yolcuğuyla ulaşmaktaydılar.²⁹³

Kut'ül Ammare'den alınan İngiliz esirlerinin Anadolu'nun iç kısımlarına doğru olan aktarımı bu şekilde gerçekleşirken Çanakkale Cephesi'nden esir alınanlar ise deniz yolu ile İstanbul'a sevk edilmişlerdi.²⁹⁴ Denizden yapılan bu sevkiyatta genellikle mayın gemileri kullanılmaktaydı.²⁹⁵ İstanbul'a gelen esirler, Samatya Üsera Garnizonu'na yerleştirilmiş olup burası Çanakkale ve Avrupa Cephelerinden alınan esirlerin toplanma merkeziydi.²⁹⁶ İstanbul'a ulaşan esirlerin kimisi çalışma kamplarında tutulurken kimisi de farklı bölge ve kamplara aktarılmıştı. Farklı kamplara aktarılan bu esirler için daha ziyade demiryolu kullanılmıştı.²⁹⁷

3.3. İngiliz Esirlerinin Kamplara Yerleştirilmesi

Farklı cephelerden ve bölgelerden alınan İngiliz esirler, savaş meydanlarından uzaklaştırılarak Anadolu'nun iç kısımlarındaki kamplara yerleştirilmişti. Kamp yerleri tespit edilirken mümkün olduğunca demiryolu hatlarına yakın yerler ve askeri yol geçişlerine dikkat edilmişti²⁹⁸. Esirlerin bu tarz bölgelere yerleştirilmek istenmesinin sebebi onları mümkün olduğunca kontrol altında tutabilmek isteğiydi.

Demiryolları vasıtasıyla özellikle Ankara, İstanbul ve Afyonkarahisar gibi toplama merkezlerine getirilen esirler, buralarda bir müddet tutulduktan sonra esaretlerini yaşayacakları asıl bölgelere gönderilmişlerdi. Esirlerin bu gönderim ve iskân

---

²⁹² FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry**.

²⁹³ FO, 383/453/109875, **Dr. Mac Clean's interview at Tchoroum**, The Netherlands Minister in Constantinople to The Hague, 26.07.1918.

²⁹⁴ BDH, 258/1068 – 033-2/1.

²⁹⁵ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

²⁹⁶ BOA, HR.SYS., 2225/61.

²⁹⁷ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

²⁹⁸ BOA, HR.SYS., 2219/16.

işlemlerinde özellikle Osmanlı Devleti'nin yayınlamış olduğu 12 Kasım 1914 tarihli Üsera Talimatnamesi²⁹⁹ dikkate alınmıştı.

Üsera Talimatname'nin 1. maddesine göre esirler, Harbiye Nezareti'nin belirlemiş olduğu garnizonlarda tutulmuştu. 4. maddeye göre esir subayların iskânlarında mümkün olduğunca onların haysiyet ve şereflerine uygun oteller veya konaklar kiralanması hususu üzerinde durulmuştu. Ayrıca subaylar kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olurlarsa eğer kabul etmeleri durumunda ihtiyaçları, Osmanlı Devleti tarafından giderilecekti. 5. maddeye göre, rütbesiz durumdaki esir askerlerin iskânında garnizonlarda bulunan kışlalar veya münasip binaların kullanılması gerekliliğinin ayrıca yiyeceklerinin ve gerekli tedavilerinin devlet tarafından karşılanacağı ifade edilmişti.³⁰⁰

Talimatname'den de anlaşılacağı üzere devlet, şartlar el verdiğiince özellikle subaylar için gereken en iyi konaklama seçeneklerini değerlendirmişti, tabi bu durum subayların rütbelerine göre değişiklik de arz etmekteydi. Ancak çalışma kampları haricinde Anadolu topraklarında bulunan esir garnizonları, Türk esirlerini elinde tutan İngilizlerden farklı olarak ağırlıkta şehir merkezlerinde kurulmuştu.³⁰¹ Bunun aksine, İngilizlerin Türk esirlerini muhafaza ettikleri yerler, genellikle şehir merkezlerinin dışında dikenli tellerle çevrelenen alanlardan oluşmaktaydı.³⁰²

Gerekli ayrışmalar yapıldıktan sonra esirler, kendileri için uygun görülen kamplara gönderilmişti. Kampların belirlenmesinde esirlerin sağlık koşulları ve çalışabilirlikleri göz önünde tutulmuştu. Çalışmaya elverişli olan büyük çoğunluk, Bağdat demiryolu hattının eksik bölümlerini tamamlamakla görevlendirilmişti. Esirler bu hat boyunca üç

---

²⁹⁹ BOA, DH.SYS., 123/11-30; BOA, HR.SYS., 2216/7.

³⁰⁰ BOA, DH.SYS., 123/11-30, s. 2.

³⁰¹ BOA, HR.SYS., 2225/21.

³⁰² Comité International De La Croix-Rouge, RAPPORTS de MM. F. THORMEYER, Em. SCHOCH & Dr F. BLANCHOD sur leurs visites aux camps de prisonniers de guerre ottomans et d'internés autrichiens et allemands aux Indes et en Birmanie; Février, Mars et Avril 1917, Juin 1917, s. 9 (Kızılhaç Heyeti'nin Hindistan ve Burma Kampları Raporu); Comité International De La Croix-Rouge, RAPPORTS de MM. Le Dr F. BLANCHOD, F. THORMEYER & Em. SCHOCH sur leur inspection des camps de prisonniers turcs en France, en Corse et en Egypte; Decembre 1916 et Janvier 1917, Mars 1917, s. 41 (Kızılhaç Heyeti'nin Fransa, Korsika ve Mısır Kampları Raporu).

ana sektörde yerleştirilmişti: Toros tünelleri, Amanos tünelleri ve doğuya doğru Resulayn'dan sonraki hat.³⁰³

Kamlara ulaşan esirlerin adları ve kişisel bilgileri çevirmenlerin eşliğinde Latin ve Türk harfleriyle listelere yazılırdı. Listeler tutulurken gelen esirlerden sağlık sorunu olanlar için doktor gözlemi ayrıca bir sütunda kayda alınırdı.³⁰⁴ Kayıt altına alınan genel bilgilerden sonra esirlerin nerede ve hangi muharebede esir edildikleri, mensup oldukları kıta, sınıf gibi askeri konular da kayıt altına alınmaktaydı³⁰⁵ ve bu hazırlanan listelerin bir nüshası Harbiye Nezareti'ne gönderilirdi³⁰⁶ ancak gerektiğinde listeler, esirlerin tabii olduğu ilgili devletlere de ulaştırılmaktaydı.³⁰⁷

Gerekli kayıt işlemleri tamamlandıktan sonra esirler; rütbelere, milletlerine ve sağlık şartlarına göre gruplara ayrıldıktan sonra kendileri için uygun görülen kamplara gönderilmekteydi. Üst düzey subaylar ve altındakiler rütbelere göre evlere ve otellere yerleştirilmişti. Buralarda kalanlar kiralarını kendileri karşılamaktaydı. Esir askerler, ekseriyetle buldukları bölgedeki devlet binalarında tutulmuştu. Devlet binalarının yetmediği durumlarda yeni barakalar inşa edilmiş ya da var olan kimi binalar bir süreliğine esirlerin kullanımına tahsis edilmişti. Bu binalarda kalan esirlerden herhangi bir ücret talep edilmemekteydi.³⁰⁸

Esirler, devletin uygun gördüğü şekilde çeşitli kamplara yerleştirilmiş olsa da kimi zaman buldukları kamplardan çeşitli gerekçelerle hoşnut olmayıp kendi istekleriyle yer değişikliği talebinde bulunan esirler vardı³⁰⁹ ancak bu taleplerin yerine getirilmesi

---

³⁰³ FO, 383/453/119689, **Report on Treatment of British POW by Bagdad Railway Company**, British High Commission at Constantinople to the Army Council, 01.12.1918; FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

³⁰⁴ Comité International De La Croix-Rouge, RAPPORTS de MM. Alfred BISSIER et D' Adolphe VISCHER sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 a Janvier 1917, Mars 1917, s. 47 (Kızılhaç Heyeti'nin Türkiye Kampları Raporu).

³⁰⁵ Hafize Key, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti Topraklarındaki Esir Kampları", Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2010, s. 58.

³⁰⁶ KHT, s. 47.

³⁰⁷ BOA, HR.SYS., 2193/35.

³⁰⁸ KHT, s. 44.

³⁰⁹ BOA, HR.SYS., 2884/7.

sadece Başkomutanlıktan gelen emirler doğrultusunda mümkündür³¹⁰ ve içinde bulunulan şartlara göre değerlendirme yapılmaktaydı. Aykırı bir durum olmadıkça, esirlerin talepleri dikkate alınarak kamp değişiklikleri yapılmıştı.³¹¹

Esirlerin kamp değişikliği talebi³¹², aktarılmak istenen bölgenin yerleşim durumuyla da yakından ilgiliydi zira her bölgede garnizon sistemi bulunmamaktaydı. Bunun yerine ev ve otel kiralama uygulamasına gidilmişti³¹³ ve bu sistemde konaklama masrafları, esirlere aitti³¹⁴. Kiralama yöntemiyle esir iskânında subayların konaklama ücreti, Osmanlı Devleti tarafından karşılanmaktaydı³¹⁵ hatta ilk başlarda kendi cebinden konaklama ücreti ödeyenlerin paraları daha sonra iade edildi.³¹⁶

3.4. İngiliz Esirlerine Yapılan Muamele

Savaşlarda bağlı oldukları devletler için çatışan askerlerin, mücadele ettiği devletin elinde düşmesi yani başka bir ifade ile esir olması binlerce yıldır var olan bir olgudur. Bu durumun yaşanması savaş içerisinde var olan bir durumdur ancak burada önemli olan esir alınan kişinin esaret hayatına başladıktan sonra karşılıklı siperlerde bir birbirine kurşun sıkan asker olduğunun unutulması ve mümkün olduğunca onun bir canlı olarak muamele görmesi gerekmektedir.

Osmanlı Devleti, esir aldığı kişilere son derece insani bir muamele yapmaktaydı ancak İngiltere'nin Osmanlı Devleti için yürüttüğü asılsız propagandalar, askerlerin ruh halini derinden etkilemekte ve Osmanlı Devleti'ne karşı daha hırçın olmasına neden olmaktaydı. Yalan yanlış beyanatlarla Kahire, Sidney, Melburn, Vellington ve Londra gibi büyük şehirlerde yayınlanan gazetelerde Türkler aleyhine ön yargılı kamuoyu

---

³¹⁰ KHT, s. 44..

³¹¹ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

³¹² KHT, s. 16.

³¹³ FO, 383/236/272848, **Treatment of the officers of the "Zaida" at Angora**, The Ambassador of the United States of America in Constantinople to the American Embassy in London, 13.11.1916.

³¹⁴ KHT, s. 56.

³¹⁵ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 58/28.

³¹⁶ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Bu çıkarılan gazetelerde Türklerin, acımasız, vahşi ve barbar oldukları, savaş esirlerine kötü davranıldığı ifadelerine sıklıkla yer verilmekteydi.³¹⁷

Bu kötü düşüncelerle savaştan askerler, esir düştüklerinde korkularıyla yüzleşmişlerdi ve bu nedenle de beklentileri çok farklıydı. Esaret hayatına başladıktan sonra korkularını yenen esirler, artık ekonomik eksikliklerin yarattığı sıkıntılarla yüzleşmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik yapı göz önüne alındığında esir alınan askerlerin savaş öncesindeki refah seviyesi genel olarak Osmanlı toplumunun sahip olduğundan yüksekti. Bu yüzden esir alınan askerlere sunulan imkanlar kimi zaman yetersiz düşünülebilirdi ama her şey devletin sahip olduklarıyla alakalıydı.

Osmanlı Devleti, esir aldığı askerler karşı ön yargılı davranmamaktaydı hatta Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarını korumakla görevli olan askerlerine olan yaklaşımına dair Alman generallerin raporlarında geçen görüşler şunlardı;

(Türkiye'de) hakim iklim şartları, demiryolu bağlantılarının fena oluşu, stepler, dağlar ve çöller, bulaşıcı hastalıklı yerlerden yüzlerce kilometrelik mesafelerin yürüyerek geçilmesi mecburiyeti, küçük rütbeli kumanda zümresinin fena bakımı, bütün bunlar, başka harp cephelelerinden ziyade (Türk) kıt'alarındaki askerlerin daha çok kaybına yol açmaktadır.³¹⁸

Ordu (efradına) çok az para veriliyor, fena besleniyor, fena giydiriliyor veya daha açıkça söylemek lazımsa, zabıtların aldıkları para çok az oluyor ve neferlere ise hiç para verilmiyordu. Ordular aç bırakılıyor, askerler pırıl-pırtık giyim (Lumpen) taşıyor ve yalın ayak geziyorlardı.³¹⁹

Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak içinde bulunduğu durum pek iç açıcı değildi, haliyle bu eksiklik devletin tüm kademelerine yansımaktaydı. Buna rağmen esir hukukunu benimseyen ve bunu elindeki imkânlar ölçüsünce uygulamaya çalışan Osmanlı Devleti, Lahey Sözleşmesini temel alıp Üsera Talimatnamesini yayınlayarak

---

³¹⁷ Eyicil, Çanakkale Savaşları, s. 334.

³¹⁸ Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, ss. 27-28.

³¹⁹ Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, ss. 50-51.

devletin ve esirlerin karşılıklı uyması gereken esasları kayıt altına almıştı.³²⁰ Lahey Sözleşmesi'nin 9. maddesine göre “*Her savaş esiri, bu konuda sorgulandığında, gerçek ismini ve rütbesini bildirme mecburiyetindedir. Bu kurala aykırı davranan esirin kendi sınıfından olan esirlere tanınan avantajlardan faydalanmasına bir kısıtlama getirilir.*” denilmekteydi.³²¹ Bu maddeyle ele geçirilen esirin ne şekilde muamele göreceği esirin tavrına ve tutumuna da bağlı olduğu ifade edilmekteydi.

Esirlere yapılacak muameleye ilişkin olarak Üsera Talimatnamesi'nin 4. maddesinde göre esir subayların eldeki imkân doğrultusunda şereflerine uygun otel ya da evlerde tutulacağı belirtilmişti. Üsera Talimatnamesi'nin 10. maddesine göre ise esirlerin kendi yemeklerini kendi inançlarına göre hazırlamalarında bir sakınca olmadığı, yemek tercihi konusunda bir zorlamanın da yapılamayacağı belirtilmişti ancak esirler için ayrılan erzakın yetmediği durumlarda esirlerin de gıda ya da maddi katkı sağlamaları gerekmektedir.³²²

Talimatname'nin 4. ve 10. maddelerinden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, elinde tuttuğu esirlere savaştığı asker gözüyle değil kimi durumda bir misafir edasıyla yaklaşmıştı. İngilizlerin Osmanlı askerlerini dikenli tellerin ardında tuttuğu kampların aksine İngiliz esirler, şehir merkezlerinde otellerde ve evlerde kalmışlardı. Hatta Bursa ve Eskişehir gibi kamplarda esirler, muhafızsız olarak şehir merkezinde rahatça dolaşabilmekteydiler.³²³ Esirlerin bu rahatlığı Kızılhaç raporunda bile yer almış ve benzeri taleplerin Türk esirler için de diğer devletlere teklif edilmesi gündeme gelmişti.³²⁴

Üsera Talimatnamesi'nin 3. Bölümü olan “Mahsusat ve İaşe” başlığı altındaki 12.-15. maddeler arasındaki hükümler genel olarak Osmanlı Devleti'nin savaş esirlerine nasıl muamele yapacağını belirtmekteydi.³²⁵ Maddeler genel olarak değerlendirildiğinde, esir

---

³²⁰ BOA, DH.SYS., 123/11-30.

³²¹ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 22.

³²² BOA, HR.SYS., 2216/7.

³²³ KHT, s. 16, 20.

³²⁴ KHT, s. 15.

³²⁵ BOA, DH.SYS., 123/11-30.

subaylara bağı oldukları rütbelerin Osmanlı Devletindeki karşılığı ölçüsünde maaş ödemesi yapılırdı.³²⁶ İngiliz subaylarına ödenen rakam rütbe farklılıklarına göre değişkenlik göstermekle birlikte aylık 6-7 lira arasındaydı.³²⁷

Subaylara istemedikleri bir işi maaş karşılığı bile olsa yaptırılamazdı. Subay rütbesi haricindeki askerler, eğer isterlerse belirli bir maaş karşılığı farklı işlerde çalışabilirlerdi ayrıca bu esirler, Osmanlı askerlerinin aldığı kadar para alır ve kışlalarda konaklardı.³²⁸

Askerlerin konaklama yerleri genel hatlarıyla çizilmiş olsa da subaylar açısından büyük bir esneklik vardı. Subayların kalacak olduğu yerler; oteller ve evler olarak belirlenmişti ancak bu mekanlarda kalan esirlerin konaklama ücretinin kimin tarafından karşılanacağı belli değildi. Bir taraftan bakıldığında bu esirler subay ve belirli bir maaş almaktaydılar ve istedikleri yerlerde konaklama imkanları vardı, dolayısıyla kalacak yer parasını kendi ceplerinden vermeliydiler. Ancak diğer taraftan bu kişiler, başka bir devletin gözetimi ve denetimi altındaydılar, bu nedenle de konaklama masrafları kendilerini alıkoyan devlet tarafından ödenmeliydi. İlk başlarda belirsiz olan bu durum, devletlerarası ilişkilerde karşılıklılık esası göz önüne alınarak Osmanlı devletinin kalacak yer paralarını ödemesiyle çözümlendi.³²⁹

Subay haricindeki esirlerden herhangi bir konaklama ücreti talep edilmezdi çünkü bu esirlerin yer seçme şansları yoktu. Bu esirler ya kışlalarda kalmışlar ya da devletin uygun gördüğü alanlarda esaret hayatlarını yaşamışlardı. Bu esirler, Osmanlı Devleti'nin kendi askerine sunduğu iase ve haklara sahiptiler.³³⁰

İngiliz esirleri çeşitli haklara sahipti ancak yabancı bir devletin elinde tutulmaları beraberinde uymak zorunda oldukları bazı kurallar da getirmişti. Disiplin ve düzen esir

---

³²⁶ 1916 yılı Nisan ayında yapılan bir ödemeye göre kara kuvvetlerinden bir teğmen 800 (16 £) kuruş alırken deniz kuvvetlerinden olan teğmenler 700 kuruş (14 £) para almıştı. FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

³²⁷ FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

³²⁸ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

³²⁹ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

³³⁰ BOA, HR.SYS., 2230/71.

kamplarında istenilen en önemli konuydu. Bu durum sağlandığı sürece esirler, belirli aralıklarla alışveriş yapmak için şehre gitme hakkına sahipti hatta kimi zaman muhafızsız gezinti bile yapabilmekteydiler. Böyle bir özgürlük esirler için uygun görülmesine rağmen hiçbir şekilde sabah ve akşam sayımından vazgeçilemezdi zira firar konusu kamp komutanlarının en çok ihtimam gösterdikleri husustu.³³¹

Osmanlı Devleti sahip olduğu imkanlar doğrultusunda savaştığı devletlerden aldığı esirleri rahat ettirmeye çalışmıştı ancak esirlere sunulan imkanlar kimi zaman ekonomik sorunlar kimi zaman da misillemelerle farklı yönere kaymıştı. Bu durum İngiltere için de geçerliydi zira kağıt üzerinde esirler için tüm imkanlar sunulmuştu³³² ama bu kurallara her zaman uyulduğu söylenemezdi.

İtilaf Devletleri ellerinde tuttuğu Türk esirlerinden konaklama ve yeme-içme masraflarını talep ettiği dönemlerde Osmanlı Devleti de benzer uygulamaya gitmişti. Devlet, elinde tuttuğu esirlerden zaruri ihtiyaçların temini için ya para talep etmiş ya da yapmış olduğu ödemeyi kesmişti.³³³

Anadolu'da bulunan kamplardaki genel esaret hayatı bir bütün olarak değerlendirildiğinde İngiliz esirleri kendilerine gösterilen muameleden memnundu. Esirlerin birçoğu ailelerine yazdıkları mektuplarda bu hoşnutluklarını dile getirmekteydi. Kasım 1916'da bir esir İngiltere'deki annesine gönderdiği bir mektupta "Türkiye'deki kamp şartları çok iyidir" diyordu. Başka bir esir, kız kardeşine yazdığı mektuplarında hiçbir sağlık sorununun olmadığını, güzel yemek ve okuyacak kitap konusunda sıkıntısının bulunmadığını ve bütün yardım paketleri ve mektupların kendisine ulaştığını söylemekteydi.³³⁴

İngiliz esirlerinin kamplardaki durumunun eşitlik esasına dayandığı Osmanlı hükümetince çok defa İngiltere'ye bildirilmişti ve İngiltere bu durumu çok iyi

---

³³¹ KHT, s. 44-45.

³³² Esir tutulan Türk esirleri nerede olursa olsun konaklamaya herhangi bir ücret ödemeyecekti. Buna ilaveten yeme-içme, sağlık giderleri, kılık-kıyafet gereksinimleri yine İngiltere tarafından karşılanacaktı. Çalışmak isteyen ya da çalıştırılan esirlere yapmış oldukları işe göre farklı miktarlarda saat ücreti ödenecekti. (FO, 383/452/7003, **Pay of Turkish POW Working on Railways**, Prisoners of War Department to War Office, 12.01.1918.)

³³³ KHT, s. 58.

³³⁴ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

bilmektedir. İngiliz arşivindeki incelememiz sırasında elde edilen bir belgede “Türk hükümeti, savaş esiri Türk subaylarının muhafız eşliğinde alışveriş yapmalarına müsaade edildiği oranda İngiliz esirlerine izin vermektedir”³³⁵ diye yazılmaktaydı.

Osmanlı Devleti, İngiliz esirlerine yapmış olduğu muamelede karşılıklılık ilkesini göz önünde tutmuştu ancak bazen elbette ki eksik kaldığı noktalar da olmuştu. Bu durum devlet kademesi tarafından kabul edilen bir durum olmalı ki 18 Şubat 1918’de Esir Muamelat Şubesi kurulmuştu.³³⁶ Bu yeni oluşumla birlikte artık ağır savaş ortamı ve kargaşası içerisinde esirlerle daha yakından ilgilenilme gayesi güdülmüştü.

3.5. İngiliz Esirlerinin Haberleşme Şartları

Osmanlı Devleti, gerek Lahey Sözleşmesi’nde gerekse de Üsera Talimatnamesi’nde kayda alındığı üzere esirlerin haberleşmesinde üzerine düşen sorumluluğu mümkün olduğunca yerine getirmeye çalışmıştı. Lahey Sözleşmesi’nin 16. maddesine göre “*İstihbarat/Danışma Büroları posta taşıma ücretlerinden muaftır. Savaş esirlerine gönderilen ya da savaş esirlerinin gönderdiği mektuplar havaleler ve değerli maddeler ile koliler gönderilen ülkede olduğu gibi gönderilme güzergâhındaki aracı ülkelerde de her türlü posta vergilerinden muaf olacaktır.*”³³⁷ denilmekteydi. Üsera Talimatnamesi’nin 7. maddesine göre ise “*Üseray-ı Harbiyeye mahsus olan veya onlar tarafından irsal olunan mektuplar, havale nameler nukud ve posta paketleri gerek mevrut ve gerek mahrec memleketde, gerekse mutavassıt memleketlerde her türlü posta ücretlerinden muaftır. Üseray-ı Harbiyeye mahsus hedaya ve ianat-ı ayniyeye her türlü ithalat rüsumundan vesaireden muaf olduğu gibi hükümetçe işletilen hatvetten ücret-ı nakliyeden de muaftır. Bilimum Üseray-ı Harbiyenin Memalik-i Osmaniye dahilinde nakli mesarifi Hükümeti Seniyece ifa olunur.*”³³⁸ ifadesi yer almaktaydı.

Bu iki maddeden de anlaşılacağı üzere esirlerin göndermiş olduğu postalar, hem esir tutuldukları ülkelerde hem de esirlerin bağlı olduğu ülkelere gidişteki tüm güzergahlarda ücretten muaftı. Ayrıca esirlerin haberleşmelerinde postaların geçtiği

³³⁵ FO, 383/453/115014, **Conditions of British POW in Turkey**, 11.10.1918.

³³⁶ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 54/29.

³³⁷ Oran Arslan, **Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 23.

³³⁸ BOA, DH. SYS., 123/11-30.

bölgelerdeki tüm devletlerin de sorumluluğu bulunmaktaydı. Örneğin İsviçre Posta Teşkilatı; İngiliz ve Türk esirlerinin haberleşmesiyle direkt alakadar olan devletti.³³⁹ Osmanlı Devleti'nde ise esirlerin haberleşmeyle alakalı tüm işlemlerinden OHAC³⁴⁰ sorumlu idi.³⁴¹

OHAC'ın sorumluluklarını belirleyen ve esirlerin de uymak zorunda olduğu kurallara ilişkin 16 Nisan 1916 tarihli talimatnamede alttaki ifadeler yer almaktaydı.³⁴²

1. Esir kampı kumandanları yalnız esirlere ait mektup, paket ve paraya yönelik hususlarda doğrudan doğruya Hilal-i Ahmer Merkezi Umumiyesi ile muhabereye mezundurlar.

2. Esir subaylara gönderilen para esirin bir maaşından fazla ise, fazlası isimlerine olmak üzere kasada saklanacak ve aynı zamanda kendilerine bilgi verilecektir.

3. Sansür edilmemiş mektupların esirlere verilmesi sakıncalı ve yasaktır.

4. Eğer yabancı ülkelerde bulunan bazı kişilerden doğrudan doğruya esir kampı kumandanlarına mektup gönderilirse bunlara verilecek cevapla birlikte gelen mektubu da esir kampları tarafından Menzil Müfettiş-i Umumiliğine gönderilecektir.

5. Bu mektuplara cevap verilecekse Menzil Müfettiş-i Umumiliği, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne takdim eder.

OHAC'ın sorumluluğu altında esirlere dağıtılan mektup ve kolilerin taşınmasında en çok kullanılan araç trendi.³⁴³ Trenler sayesinde malzemeler mümkün olduğunca hızlı ve sorunsuz şekilde esirlere ulaştırılmaya çalışılmıştı.

Postaların yerlerine güvenle ulaşması kadar içerisinde yazılanlar da son derece önemliydi. Savaş döneminde bulunduğu dikkate alındığına esirlerin her konuyu

---

³³⁹ BOA, HR.SYS., 2213/5; Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 119.

³⁴⁰ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti= Türkiye Kızılay Derneği

³⁴¹ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 121.

³⁴² Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 124.

³⁴³ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 126.

yazmaları mümkün değildi ve bu durum, Üsera Talimatnamesi'nin 8. maddesiyle esirlere beyan edilmişti.³⁴⁴ Bu maddeye göre;

“Üseray-ı Harbiye mektupları, namlarına gelen paketler gazeteler ve keza irsal edecekleri mevcud daima sansüre tabidir. Binaenaleyh iş bu mevad sansür edilmedikçe irsal olunmayacağı gibi sansür edilmedikçe kendilerine verilmez. Mahzurdan salim olmayanlar ise ita olunamaz.”

ifadeleriyle esirlere gelen farklı türlerdeki malzemelerin sansüre tabi tutulacağı belirtilirken sansür işlemi sonucunda sorunsuz olanlar ilgili esirlere verilecekti ancak uygun bulunmayanların teslimatı yapılmayacaktı.

Sansür işlemlerinin bu kadar sıkı yapılmaya çalışılmasındaki temel etken casusluk faaliyetleriydi. 1915 yılının başlarına kadar tespit edilebilen casusluk faaliyetleri şunlardı:³⁴⁵

1. Papazların muhaberatı,
2. Düşman devletlere mensup olanların tarafsız ya da dost ülkelere gelen mektuplara ayrıca varakalar yerleştirmesi,
3. Asıl metindeki yazılar arasına limon suyuyla yazılar eklenmesi,
4. Zarfın üzerinde pullar altında yazılar zuhuru,
5. Zarfın içi ortasında yazılar zuhuru,
6. Ermenilerin birçok hileyle Rusya ile haberleşmeye çalışmaları.

Tam anlamıyla casusluk olarak nitelendirilemese de hastanede yaralı olarak gelip tedavi altına alınan İngiliz ve Fransız esirleriyle İngiliz ve Amerikalı birçok kişinin görüşüp konuştuğu tespit edilmiş ve bu durumun esirlere uygulanan sansürü delebileceği düşünülmüştü. Bu görüşmelerin engellenmesi ya da izin alınarak

---

³⁴⁴ BOA, DH.SYS., 123/11-30.

³⁴⁵ Vahdet Keleşyılmaz, “Birinci Dünya Savaşı’nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 48, Şubat 2000, s. 144.

gerçekleştirilmesi hususu Harbiye Nezareti'nden OHAC müfettiş tabip Yüzbaşı İrfan Bey'e gönderilen 20 Haziran 1915 tarihli yazı ile bildirilmişti.³⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin casusluk kaygısıyla esirlerin haberleşme kaynaklarına temkinli yaklaşması kimi gecikmeleri beraberinde getirse de iletişimi en çok etkileyen sorun misillemeydi. Esir tutulan askerler bağlı buldukları devletler için zaman zaman zafiyet anlamına da gelebilmekteydi ve her devlet bu hassas mevzuyu yeri geldikçe kullanmıştı. Haziran 1916'da İngiltere'nin Türk esirlerinin haberleşme imkânlarını kısıtlaması üzerine, Osmanlı Devleti de elinde bulunan İngiliz esirlerinin haberleşme olanaklarına misilleme yapmıştı. Bu olay üzerine Amerikan Sefareti'nin girişimleriyle Osmanlı Devleti bu uygulamadan vazgeçmiş ve aynı iyi niyeti İngiltere'den de beklediğini Amerikan Sefareti'ne iletmişti.³⁴⁷

İngiltere'nin de yapmış olduğu kısıtlamadan vazgeçmesiyle sorun çözülmüştü. Savaş esirlerine dönük olarak yapılan bu tutum, aynı zamanda sivil esirler için de geçerliydi. Sivil esirlere olan bakış, savaşan tüm devletler için geçerliydi zira her devletin elinde savaş esirlerinden farklı olarak miktarı değişmekle birlikte sivil esirler de bulunmaktaydı. Bu esirler de diğer savaş esirleri gibi belirli bir kural silsilesine tabi olmalıydı. Bu konuda Osmanlı Devleti, sivil esirlere uygulanacak politikaya ilişkin düşüncesini İngiltere'yle görüşmüş ve mutabık olmuştu.³⁴⁸

3.5.1. Para

Esir kamplarında yaşayan gerek sivil gerekse de asker esirler için en hayati konu para idi. Yeterli paraya sahip olunması ihtiyaç duyulan malzemelerin kolaylıkla tedarik edilebileceği anlamına gelmekteydi. Ancak güvenlik gerekçeleriyle esirlerin yanlarında çok miktarda para taşımalarına müsaade edilmezdi. Bu nedenle esirlere gönderilen paranın tamamı kendilerine bir seferde verilmezdi. Bu konu, Üsera Talimatnamesi'nin 6. maddesinde "*Esir efradın nukut ve zii kıymet şeyleri bu makbuz emaneten ahz ve üsera komisyonunun kasasında hıfz olunup ihtiyacı için üzerinde bir mecdiyeden fazla para bırakılmaz ve sarf edip paraya ihtiyacı oldukça makbuzdan bittenzil hisse hisse*

---

³⁴⁶ KA, 23/265.

³⁴⁷ BOA, HR.SYS., 2254/24.

³⁴⁸ BOA, HR.SYS., 2252/61.

emanet akçesi tesviye olunur. Esir-i zabitan nukut ve'zi kıymet mevadını emaneten kasaya tevdi etmek veya nezdlerinde hıfz etmek hususlarında muhtardır.”³⁴⁹ şeklinde geçmekteydi. Buna maddeye göre esirlerin yanında 1 mecrediye³⁵⁰den fazlasının bulunmasına müsaade edilmezken paranın makbuz karşılığında verileceği belirtilmekteydi.

Esirlere para gönderim işiyle Amerikan sefaretleri ile tarafsız olan diğer devletlerin sefaretleri ve Cenevre Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti ilgilenmişti.³⁵¹ Ancak posta havaleleri ağırlıkta İsviçre postanesi üzerinden gerçekleşmekteydi.³⁵² İsviçre postanesine ilaveten banka havalelerinde yine İsviçre’de bulunan Bangu Federale de esirlere yardımcı olmaktaydı.³⁵³

Farklı kurumlar ve devletlerden gönderilen paraların esirlere sağlıklı şekilde ulaşması için Osmanlı Devleti, bazı tedbirler almıştı:³⁵⁴

1. *Esir kampına gönderilen para havale üzerinde ismi bulunan esire bizzat imzası mukabilinde verilir.*
2. *Para alan esire makbuzlar imza ettirilirken, alay hüviyet numaraları ve parayı aldıkları tarih ilave edilir.*
3. *Hiçbir sebep ve suretle birine ait para diğerine verilemez.*
4. *Toplu gönderilen paralar hepsine dağıtılacaktır. Dört nüsha üzerine kaç esire kaç kuruş verilmişse kendi lisanlarıyla isimleri yazılmalıdır.*
5. *İsmi bilinmeyen ya da başka esir kampına giden esirlerin paraları, şubeye bildirilecektir.*
6. *Bilinmeyenler ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderilecektir.*

---

³⁴⁹ BOA, DH. SYS., 123/11-30.

³⁵⁰ 1 Mecidiye = 20 Kuruş

³⁵¹ KHT, s. 51.

³⁵² BOA, HR.SYS., 2214/4.

³⁵³ KA, 839/1.

³⁵⁴ Oran Arslan, *Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri*, s. 130.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esirlere iletilecek para, öncelikle İstanbul'da bulunan Amerikan konsoloslughuna gönderilirdi.³⁵⁵ Amerikan konsoloslughu da eline ulaşan parayı ilgili esirlere dağıtmak için Osmanlı Bankasına yatırırdı. Yatırılan para, esir kampları dikkate alınarak paylaşırılıp esirlere dağıtılmaktaydı. Dağıtılan para esirlere ulaşmadan önce ve sonrasında bir takım işlemler dikkate alınarak yapılmaktaydı. Bunlar:

1. Dosya üzerinde yazılı kampların isimlerinin ve numaralarının araştırılması

2. Her bir ödeme için bir fiş düzenle düzenlenmeli ve bu fişler alfabetik sıraya göre dosyalanmalı

3. Kamplardan imzalanmış olarak geri gelen alınduların hazırlanması³⁵⁶

şeklinde ifade edilir. İşlemlerin sorunsuz yapılabilmesi ya da olası aksaklıkların önüne geçmek için bu tarz düzenlemelerin yapılması son derece sağlıklıydı.

Bu düzenleme esas alınarak başlatılan süreçte bankaya aktarılan para, esir komisyonlarına gönderilir ve buradan da parayı direkt esirlere dağıtan kamp komutanlarına ulaştırılırdı. Kamp komutanları, OHAC'dan gelen esir listelerini temel olarak makbuz karşılığı para dağıtımını gerçekleştirirdi.³⁵⁷ Vefat eden esirlere ait paralar, Kızılhaç'a geri iade edilirdi. Kızılhaç'ta kendisine geri gelen parayı Amerikan Sefareti'ne teslim ederdi.³⁵⁸

Paranın ödendiğine dair alınan makbuzları her bir esir, ayrı ayrı imzalıydı ve imzalanan makbuzlar, para havalesi yapana geri gönderilirdi.³⁵⁹ Esirlere gelen para listeleri ayrıca geliş sırasına göre listeler halinde muhafaza edilirdi.³⁶⁰

Esirlere gönderilen paralar, savaşın başladığı ilk yıllarda kurdan kaynaklanan farktan dolayı %10-20 karlı şekilde bozdurulurken³⁶¹ savaşın sonlarına doğru Osmanlı

---

³⁵⁵ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

³⁵⁶ KHT, s. 51.

³⁵⁷ KA, 94/204.

³⁵⁸ KHT, s. 51.

³⁵⁹ BOA, HR.SYS., 2225/21.

³⁶⁰ KA, 839/1.

ekonomisinin zor durumu döviz değişiminde de kendini göstermişti. Savaşın sonu yaklaştıkça esirlerin bazıları kurun düşüklüğü nedeniyle ellerine geçen para ile geçinmekte bir hayli zorlanmıştı.³⁶² Temmuz 1916'da İngiliz hükümetinin Anadolu'daki esirlere gönderdiği kişi başı 6 pound, 3 Türk Lirasına denk geliyordu. Mayıs 1918'de 1 pound 130 kuruş olarak bozulurken³⁶³ Haziran 1918'de 1 pound 102 kuruşa karşılık gelecekti. Büyükelçiliğin belirlediği kur, 150 kuruştur ama uygulamada buna dikkat edilmiyordu. 1 pound'luk İngiliz altını 631 kuruşa veya 1 pound'luk Türk altını 540 kuruşa karşılık buluyordu.³⁶⁴

Parası olan esirler, istese bile güvenlik gerekçesiyle belli miktardan fazlasını yanında taşıyamazdı ancak esir subaylar için bu rakam daha yüksek tutulurdu ki bu rakam, genellikle subayın bir aylık maaşa tekabül ederdi. Askerlerin yanında taşıyabileceği para, 20 Kuruş'u geçemezdi. Belirlenen bu rakamlardan fazlası kayıt altına alınarak kampın kasasında muhafaza edilirdi.³⁶⁵

Paranın muhafazası tek başına yeterli değildi öyle ki Başkomutanlık, OHAC'ın sorumluluk alanına giren bu para akışına ilişkin bilgileri düzenli olarak toplamaktaydı.³⁶⁶ Burada amaç OHAC'ın çalışmalarını takip etmek olsa da asıl önemli olan konu esirlerin ihtiyaçlarının zamanında ve düzenli giderilmesinin yanında bu bilgilerin İsviçre Kızılhaç Teşkilatı'na da düzenli olarak gönderilmesiydi.³⁶⁷ Esirlerin bağlı olduğu ülkeler ve aileleri bu tarz tarafsız organizasyonlardan ve devletlerden bilgi akışı sağlamaktaydı.

Menzil Müfettişliği, 27 Nisan 1916 tarihinde OHAC'a gönderdiği talimatla, Amerika veyahut Uluslararası Kızılhaç kuruluşları tarafından esirlere gönderilip OHAC

---

³⁶¹ KHT, s. 51

³⁶² FO, 383/453/113169, **Conditions of POW in Turkey**, 11.09.1918.

³⁶³ FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

³⁶⁴ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

³⁶⁵ KHT, s. 48.

³⁶⁶ KA, 693/3.

³⁶⁷ KA, 561/3.

tarafından Garnizonlara aktarılan paraların düzenli dağıtımını hususunda dikkatli olunmasını istemişti. Ayrıca bu talimatta, ödendi makbuzlarının para havalesi yapılan yere geri gönderilmesinin önemi de vurgulanmıştı.³⁶⁸

Uluslararası yardım cemiyetleri ve fonlar tarafından esirlere ulaştırılmak üzere İstanbul'da bulunan Amerikan büyükelçiliğine gönderilen paralarla ilgili olarak büyükelçilikte çalışan bir sekreter para gönderen cemiyetlere ve fonlara şu yazıyı göndermişti: “Savaş esirleri için gönderilen paraları doğrudan bizimle işbirliği yaparak para, giysi ve erzak aktarımı en candan şekilde yapan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne düzenli olarak gönderiyoruz. Londra'ya göndermek için havale edilen ve iletilen paralar için bireysel fatura alıyoruz”.³⁶⁹

Para havalelerinin bu kadar hassas olmasındaki temel etken, paranın esirlerin en önemli ihtiyaç kaynağı olmasından ileri gelmekteydi. Bu sebeptendir ki, 1915-1918 yılları arasında 42.410 adet havaleyle Osmanlı Devleti'ne ulaşan 684.961 lira, İtilaf Devletleri'nin esirlere dağıtılmıştı.³⁷⁰

İngiliz esirlere sürekli para havalesi gelse de kimi kamplarda bulunan esirler için ilave paraya ihtiyaç duyulduğu rapor edilmekteydi. Hollanda elçisinin kaleme aldığı bir raporda İngiliz subayları için ihtiyaç duyulan borç para miktarı ve dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekildeydi:

1. *Bursa için aylık 500 Lira, Afyon için aylık 1.500 Lira gereklidir. Ayrıca, her biri için ilaveten üçer aylık 1.500 ve 4.500 Lira'ya ihtiyaç vardır.*
2. *1 Liralık altın şuan 450 kuruş yapıyor bu nedenle 1 pound'luk altının karşılığı da 500 kuruş etmelidir.*
3. *Borç alınan para, İstanbul'da bulunan İngiliz Başkonsolosluğunca 3 ay içerisinde ödenebilir olmalı.*

---

³⁶⁸ KA, 690/11.

³⁶⁹ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

³⁷⁰ Mesut Çapa, “Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İtilaf Devletleri Esirleri”, **Toplumsal Tarih**, Cilt XI, Sayı 66, Haziran 1999, s. 56.

4. *Borç alınan para, her bir kampta İngiliz Hükümetince bilinen 3 ya da 5 üst düzey subay tarafından imzalı teslim alınmalıdır. Subayların adresleri ve bankalarının adları borç kağıtları üzerine yazılmalıdır.*
5. *Borç alınan para, 3 ay içerisinde geri ödenmelidir; a) Türk lirası, b) Türk lirası karşılığı altın, c) Pound karşılığı altın.*

Elçi, ihtiyaç duyulan paranın temininde bankalar, tüccarlar ve diğer İngiltere ya da Mısır'da kredi çekmek isteyenler için özellikle İngiliz malları almak isteyenlere fırsat doğacağını dile getiriyordu. İhtiyaç duyulan paranın bulunamaması durumunda başka bir seçenek olarak General Townshend'e gidilmesi de düşünülmüştü.³⁷¹

3.5.2. Mektup

I. Dünya Savaşı döneminin şartları göz önünü alındığında esirlerin gerek aileleriyle gerekse de dış dünyayla yaptıkları haberleşmeyi sağlayan en önemli araç mektuplardı. Ancak esirler istedikleri sayıda ve uzunlukta mektup yazamazdı. Osmanlı Devleti, esirlerin dört satırı geçmemek koşuluyla haftada bir mektup yazmalarına müsaade etmişti³⁷². Mektuplara ilaveten esirlerin kartpostal gönderme hakları da vardı. İngiliz Kızılhaç'ı ve OHAC tarafından kendilerine verilen kartpostalları kullanan esirler, mektuplara ek olarak bu uygulamayla birlikte aileleriyle daha fazla haberleşebilmekteydi.³⁷³

Mektuplarda uygulanan satır sınırlaması sadece esirlerin gönderdiği mektuplar için değil aynı zamanda esirlere gelen mektuplar için de geçerliydi. Mektupların satır uzunluğu ve sayısı az gözükmekle birlikte Osmanlı Devleti topraklarında bulunan esir miktarı göz önünü alındığında ciddi bir iş yükü anlamına gelmekteydi.

Bu önemli sorumluluğun yerine getirilmesi işini savaşın başlangıcında Harbiye Nezareti üstlenmişken bu görev, Kasım 1915'te OHAC'a verilmişti.³⁷⁴ Bu görev değişimiyle birlikte artık Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti'nden esirlere gönderilen

---

³⁷¹ FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

³⁷² BOA, HR.SYS., 2253/16.

³⁷³ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

³⁷⁴ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 121.

mektuplar, İstanbul'a gönderilecek ve buradan da OHAC vasıtasıyla mektup sahibi esirin bulunduğu kampta aktarılacaktı.³⁷⁵

OHAC, üzerine aldığı bu görevi yerine getirmek için yaptıklarını belirli esaslara dayandırmak mecburiyetindeydi. Mektuplarla ilgili haberleşmede uyulacak esaslara ilişkin olarak Üsera Talimatnamesi'nin 8. maddesi bu konuyu irdelemekteydi.³⁷⁶

Talimatname'de mektuplara sansür uygulanacağı belirtiliyordu ama mektupların tek başına sansüre uğraması yeterli değildi ayrıca bu mektupların üzerinde İstanbul'da bulunan Sansür Müfettişliği kaşesinin de bulunması gerekmektedir. Mühür bulunmayan mektuplar esirlere teslim edilmezdi.³⁷⁷

Teslim şartlarını taşıyan mektupların esirlerin eline ulaşmasında aksaklıklar da çıkabilmekteydi, bunun en önemli nedeni esirlere gönderilen mektup ve kolilerin Osmanlı Devleti'nde ulaştığı ilk yerin İstanbul olmasıydı. Esirlere gönderilen tüm malzemelerin tek merkez olarak İstanbul'da toplanması burada çok büyük bir yoğunluk oluşturmaktaydı ve bu durum zaman zaman karışıklıklara sebebiyet vermekteydi. Bu yoğunluk içerisinde gerekli tasnif doğru şekilde yapılsa bile bu sefer de yanlış ya da eksik yazılmış adresler yüzünden gecikmeler yaşandığı görülmekteydi.³⁷⁸

Mektupların esirlerin ellerine ulaşmasını geciktiren bu hadiseler haricinde, zaman kayıplarına neden olan başka bir sebep ise, güvenilir dil bilen eleman eksikliğiydi. I. Dünya Savaşı'nın başlarında İstanbul Sansür Müfettişliği bünyesinde 38 Müslüman ile 26 Gayrimüslim (18 Ermeni, 6 Musevi, 2 Rum) bulunmaktaydı.³⁷⁹ Bu kişiler, Batı dilleri konusunda sansür işlemini yaparken çok zorlanmazken bunun harici dillerde sorun yaşanmaktaydı. Özellikle Hintli esirler için dil sorunu büyük bir problem oluşturmuyordu. Hintli esirler için İngilizce yazılan mektuplar hızlı şekilde sansürlenip

---

³⁷⁵ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

³⁷⁶ BOA, DH.SYS., 123/11-30.

³⁷⁷ KHT, s. 48.

³⁷⁸ KHT, s. 1.

³⁷⁹ Keleşılmaz, **Birinci Dünya Savaşı'nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı**, s. 144.

ilgili kişiye verilirken Hintçe yazılan mektupların sansür işlemi uzun sürmekteydi³⁸⁰, bu da haberleşmede gecikmeler yaşatmaktaydı.

Bu gecikmelerin ve karışıklıkların önüne geçmek ve daha düzenli işlem yapmak için Mart 1917'de İstanbul Sansür Müfettişliği bünyesinde Üsera Sansür Komisyonu kurulmuştu.³⁸¹ Bu yeni oluşumla birlikte esir mektupları artık bu komisyon üzerinden takip edilmiş ve daha hızlı işlem yapılmıştı.

Savaşın başladığı tarihten 1 Ocak 1917'ye kadar İstanbul'daki üsera komisyonu üzerinden farklı kamplarda bulunan esirlere gönderilen mektup sayısı, 310.336'ya ulaşmıştı.³⁸² Sayı bu kadar yüksek olduğu için kasti olmamakla birlikte yoğunluk nedeniyle kimi zaman mektup ve kolilerin tesliminde gecikmeler yaşanmaktaydı. İstanbul ve yakın çevresi haricinde Anadolu'nun iç kısımlarındaki kamplara iletilecek olan mektup ve koliler için en önemli dağım merkezi Afyonkarahisar idi.³⁸³ Bu şekilde birden fazla merkezde denetleme ve incelemeye tabi tutulan mektup ve kolilerde gecikmeler yaşansa bile gerekli şartları taşımayanlar esirlere teslim edilmezdi.

OHAC'ın hazırladığı listelere göre teslimat yapan kamp komutanları, listelerde adı bulunmayan esirin akıbetini araştırdıktan sonra eğer adı geçen esir vefat etmiş ise mektubun üzerine öldü kaşesi basılarak gönderilen adrese geri iade edilirdi.³⁸⁴

Mektupların iadesini gerektiren diğer bir durum, zarf içersinden çıkan boş kağıt, yazılmış veya yazılmamış evraktı. Bu tarz mektuplar, ilgili esire teslim edilmezdi ya da sahibi yoksa İstanbul Sansür Müfettişliğine geri gönderilirdi.³⁸⁵

Mektupların sansür işlemine sadece gelen mektuplar değil esirlerin yazdığı mektuplar da takılmaktaydı. Esirlerin renksiz mürekkeple mektup yazması³⁸⁶ ciddi güvenlik

---

³⁸⁰ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

³⁸¹ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 127.

³⁸² KHT, s. 49.

³⁸³ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 126.

³⁸⁴ BOA, HR.SYS., 2225/21.

³⁸⁵ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 124.

³⁸⁶ KHT, s. 52.

kaygılarını da beraberinde getirmekteydi. Bu konuya çok dikkat edilmeye çalışılmışsa da ne kadar başarı sağlandığı hakkında kesin bir kayıt mevcut değildir ancak çok iyi oluşturulmuş bir sansür ekibinin bu tarz uygulamaların önüne geçebilirdi.

Esirlerin ellerine ulaşmayan mektuplar haricinde esirlerin aileleriyle haberleşmesini engelleyen en büyük sorun, misillemelerdi. İngiltere, Türk esirlerinin haberleşmesini kısıtlayınca Osmanlı Devleti de İngiliz esirlerinin haberleşmesini kısıtlamıştı ancak sorun Amerikan Sefareti'nin araya girmesiyle çözülmüştü.³⁸⁷ 1916 yılının sonuna doğru İngiltere, Türk esirlerinin haberleşmesine yeniden sınırlama getirince Osmanlı Devleti de Ocak 1917'de esirlerin ayda 4 kartpostal ile 2 adet mektup yazmasına misilleme olarak kısıtlama yapacağını İngiltere'ye bildirmişti. Osmanlı Devleti'nin bu tutumu, İngilizlerin geri adım atmasına neden olmuştu.³⁸⁸

3.5.3. Koli

Esirlerin haberleşmesinde mektup, tartışmanız son derece ehemmiyetliydi ancak kamplara gelen kolilerin önemi de bir o kadar fazlaydı çünkü kolilerle gelen malzemeler, genellikle esirlerin gerek maddi imkânlar gerekse de bulunduğu bölgedeki yoksunluklar nedeniyle temin edemediği gıda ve kıyafetlerden oluşmaktaydı. Bu sebepledir ki esirler için mektup kadar öneme sahipti.

Esirler için son derece önemli olan bu kolilerin esirlerin eline ulaşması sırasındaki güzergah mektuplar ile aynıydı, tabi bu durum mektuplardaki benzer gecikmelerin kolilerde de yaşanmasına neden olabilmekteydi. Bu gecikmelerdeki temel sorun, tüm işlemlerin İstanbul üzerinden yapılmak istenmesiydi. Savaş yıllarında İstanbul'da günlük ortalama 1.000-1.500 koli ayıklanıyor ve koliler çantalara yerleştirildikten sonra hızlı bir şekilde kamplara yollanıyordu. Koliler kamplara ulaştıktan sonra gerekli kontrol ve sansür işlemi uygulanıp ilgili esirlere verilirdi. Kolilerin esirlere teslim edildiğini gösteren listeler, sonrasında Kızılhaç genel merkezine gönderilirdi.³⁸⁹

---

³⁸⁷ BOA, HR.SYS., 2254/24.

³⁸⁸ BOA, HR.SYS., 2251/2.

³⁸⁹ KHT, s. 50.

Teslim listelerinin oluşturulması sırasında son derece dikkatli davranılıyordu zira içinde ne olduğu bilinmeden kampta gönderilen koliler³⁹⁰, esirin gözü önünde açılmaktaydı ancak her kolinin teslimi mümkün değildi ve sansürden geçemeyen koliler geri gönderilmekteydi. Sansüre takılıp esirlere teslimi yasak olan maddeler şunlardı:³⁹¹

a) *Bütün kağıt, baskı ve kitaplar sansür işlemi için İstanbul'a geri gönderilir. Gerekli inceleme yapıldıktan sonra uygun görülenlerin üzerine esirin adı yazılarak kamplara geri iade edilirdi.*

b) *Sıvı maddeler.*

c) *Türk askeri üniforması ya da yerli halka ait kıyafetler.*

Bu yasaklı liste haricinde Müslüman olmayan esirler kolilerinde likör, ispirto, alkol vs. benzeri içki türlerini alabilirlerdi ancak bu içeceklerin kullanım miktarları kamp otoritesinin inisiyatifi altındaydı. Ayrıca gelen koliler içerisinden çıkan ikinci ve daha fazlası kıyafet, ilgili esire verilmezdi. İkinci kıyafetin esire verilebilmesi için birinci kıyafetin kullanılamaz durumda olması gerekmektedir.³⁹²

Kızılhaç tarafından 1 Ocak 1917 tarihine kadar Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan esir kamplarına toplamda 33.531 adet koli gönderilmişti. Bu kolilerden 2.450 tanesi sadece Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla ulaştırılmıştı.³⁹³ Amerikan ve Hollanda Sefaretleri aracılığıyla 1915-1918 tarihleri arasında OHAC'a teslim edilen eşya ve yiyecek miktarı 8.765 balya idi. İlaveten Hollanda Sefareti'nin de esirler için gönderdiği yardımların toplamı 8 vagonu bulmuştu.³⁹⁴

Çeşitli yardım kuruluşlarının ve devletlerin gönderdiği kolilerden bazılarının esirlere ulaştırılmasında zaman zaman sorunlar yaşanmaktaydı. Ancak bu gecikmenin temel nedeni Osmanlı Devleti değil, kolilerin geçiş güzergahı olan Avrupa ve Asya

---

³⁹⁰ Koliler ilk olarak İstanbul'da kontrol edilmekteydi fakat kontrol işlemi yapıldıktan sonra koliler aynı özenle yeniden ambalajlanmadığı için koli içerisinde bazen kayıplar oluşmaktaydı. Bunun üzerine Kızılhaç'ın talebi de dikkate alınarak kolilerin yalnızca yollanan yerde kontrollerinin yapılması kararı alındı. Kolilerden kitap çıkması durumunda ise sansür işleminin yapılabilmesi için İstanbul'a geri gönderilmekteydi.

³⁹¹ KHT, s. 48.

³⁹² KHT, s. 48.

³⁹³ KHT, s. 50.

³⁹⁴ Çapa, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İtilaf Devletleri Esirleri*, s. 56.

yollarındaki tıkanma ve nakil sorunlarıydı.³⁹⁵ Ne kadar iyi niyetli olunursa olunsun, Fransa'dan, İngiltere'den hatta Hindistan'dan Osmanlı Devleti'ndeki esirler için yola çıkan bir koli için geçiş yapılacak ülkelerin sayısı göz önüne alındığında tam bir memnuniyet sağlamak maalesef mümkün değildi. Bu memnuniyetsizlikler içerisinde sorunlar nedeniyle 1917 yılı başına kadar İstanbul'a gecikmeli gelen koli sayısı, 13.000'e ulaşmıştı.³⁹⁶

Yol güzergahındaki gecikmeler haricinde İstanbul'a ulaşan kolilerin esirlere tesliminde de gecikmeler yaşanabilmekteydi.³⁹⁷ Bu gecikmelerin mümkün olduğunca azaltılabilmesi için OHAC, koli gönderimin sınırlandırılmasını istiyordu. OHAC'ın teklifine göre askerler için 1 koli, subaylar için ise 2 koli gönderimi yapılabilirse gecikmelerin ve aksaklıkların bir miktar önüne geçilebilirdi.³⁹⁸

Koli aksaklıkları zaman zaman çelişkili bir hal alabilmekteydi öyle ki, Hintli esirler kendilerine İngiliz esirler kadar koli gelmediğinden şikâyetçi olurken³⁹⁹ İngiliz esirler de kendilerine kolilerin gelmediğini dile getirmekteydiler. Ayrıca İngiliz esirleri kendilerine gelen kolilerin açılmış ve içlerinde eksik malzeme olduğunu belirttiklerinden bu serzenişin önüne geçmek için Osmanlı hükümeti tarafından kolilerin esirlerin gözünün önünde açılması kararı alınmıştı.⁴⁰⁰

Alınan bu karar, elbette esirlerin menfaatineydi fakat Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti, esirlere koli ve yardım gönderen fonlara ve organizasyonlara yazdığı mektupta “*ajans aracılığıyla yardım paketlerinden ziyade para gönderilmesinin şiddetle tavsiye edildiği ve böylece esirlerin kendi ihtiyaçlarını asgari ölçüde satın alabileceği*” vurgusu yapılmaktaydı.⁴⁰¹

---

³⁹⁵ KHT, s. 51.

³⁹⁶ KHT, s. 50.

³⁹⁷ FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

³⁹⁸ KHT, s. 51.

³⁹⁹ FO, 383/453/114106, **Allowance From British Relief and Indian POW**, Harbachan Singh to the Spanish Consulate in Aleppo, 27.09.1918.

⁴⁰⁰ BOA, HR.SYS., 2223/49.

⁴⁰¹ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

3.5.4. Kitap ve Gazete

Esirlerin dış dünyayla haberleşmesini sağlayan ya da haber almasını sağlayan başka bir araç; kitap ve gazete idi. Savaş şartları ve esaret durumu da göz önüne alındığında temini de en zor olan maddeler yine kitap ve dergiydi. Bu zor şartlara rağmen Osmanlı Devleti, İstanbul'da Fransızca yayın yapan "Hilal" dergisini almalarına müsaade etmişti. Bu dergiye ilaveten Kızılhaç tarafından Almanca çıkan Rus yayınları da yollanmaktaydı. Esirlere ulaştırılan bu yayınlar haricinde İngilizce ve Fransızca kitap temini noktasında Kızılhaç, birçok girişimde bulunmuştu.⁴⁰² Hatta bu girişimler sadece İngiliz vatandaşları için değil aynı zamanda İngiliz sömürgelerinden Hintliler için de Kızılhaç, 35 koli kitap ve dergi temin etmişti.⁴⁰³

Dışarıdan gelen destek haricinden esirlerin kendi kendilerine yaptığı çalışmalar da vardı. Örneğin Gediz kampında kalan esirler, "Kedos Gazette" adı altında kendi el yazılarıyla bir gazete çıkarmaktaydılar. Kamp komutanının müsaadesi altında çıkan bu gazete, esirlerin ülkelerine döndükleri tarihe kadar çıkmaya devam etmişti.⁴⁰⁴

3.6. İngiliz Esirlerinin İnanç ve İbadet İmkânları

İnanç, binlerce yıldır hayatın akışına yön veren insanları peşinden sürükleyen bir olgudur. Bu durum sadece barış dönemlerinde değil savaş şartlarında bile kendisini yoğun bir şekilde hissettirmişti.

Osmanlı Devleti de elinde tuttuğu esirlere inançlarını mümkün olduğunca sorunsuz yaşayabilmeleri için en uygun ortamı oluşturmaya çalışmıştı. Bunu gerçekleştirmek için de inanç konusunu, Üsera Talimatnamesi'nin 9. maddesinde "*Ciheti askeriyeye ve hükümet-i mahalliyece emr olunacak tedabir asayişî perveraneye tevfik hareket şartıyla üsera din ve mezheplerine ait muamelatta hazır bulunmak dahil olmak üzere ayin-i mezheplerinin icrasında serbestiyi tammeye müzahher olurlar. İcabat-ı ahvale göre*

---

⁴⁰² KHT, s.54.

⁴⁰³ FO, 383/332/4536, **Stores for Indian Prisoners in Turkey**, Indian Soldiers' Fund Committee to British Red Cross Society, 06.01.1917.

⁴⁰⁴ FO, 383/452/61940, **Kedos Gazette**, Mrs. Floyer to Prisoners of War Department, 08.04.1918; FO, 383/452/107696, **The Kedos Gazette**, L.C. Floyers to Prisoners of War Department, 20.06.1918; FO, 383/453/111587, **The Kedos Gazette**, The Hague to Foreign Office, 21.08.1918.

derece-i serbesti garnizon kumandanlığınca tahdid olunabilir.”⁴⁰⁵ diyerek esirlere tebliğ etmişti.

Bu maddeden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, asayişin bozulmadığı sürece esirlerin inançlarını mezheplerine uygun şekilde yaşamalarına müsaade etmişti. Esirlerin inançlarının gereğini yerine getirebilmeleri için Osmanlı Devleti tarafından her kampa bir rahip gönderilmişti.⁴⁰⁶ Ayrıca ayin ve ibadet yapabilecek bir yer de ayarlanmıştı.⁴⁰⁷

Rahip ya da ibadet için yer tedariki esirler açısından inançlarını yaşamak için zaman zaman yeterli değildi. Osmanlı Devleti, Afyonkarahisar’da bulunan esirler adına Almanya’dan Katolik ve Protestan rahipler talep etmişti ilaveten Protestan rahiplerin bu mezhebin hangi kolundan⁴⁰⁸ olması gerektiği ayrıca dikkate alınmıştı.

Afyonkarahisar’a gönderilen iki rahip, dini görevlerini aşarak farklı işlerle uğraşınca İstanbul’a çağırılmıştı. Ancak yaklaşan Noel tatili nedeniyle geçici olarak Apostolique delegesesi Monseigneur Dolci’nin tavsiyesiyle bir rahip Afyonkarahisar’a gönderilmişti.⁴⁰⁹ Bu geçici durum sona erdikten sonra da Kastamonu’daki üç rahipten ikisi bundan sonraki süreçte dini konularda esirlere yardımcı olmak üzere Afyonkarahisar’a yollanmıştı.⁴¹⁰

Rahipler sadece esir kamplarına gönderilmiyordu, aynı zamanda savaş meydanlarında yaralanan esirler için de rahiplerden istifade ediliyordu. Bu rahipler sayesinde özellikle hastanelerde bulunan esirlerin dini ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştı.⁴¹¹ Kimi zaman kalıcı rahip bulunamadığı ya da Osmanlı yönetimi tarafından kalıcı rahip atanmadığı

---

⁴⁰⁵ BOA, DH.SYS., 123/11-30.

⁴⁰⁶ KHT, s. 53.

⁴⁰⁷ KHT, s. 21.

⁴⁰⁸ Protestanlığın 3 ana kolu vardır: 1. Lutheryanizm, 2. Kalvinizm, 3. Anglikanizm (kimileri tarafından Protestan mezhebi olarak sayılmamaktadır ve bağımsız bir Batı Kilisesi olarak tanımlanmaktadır.). Diğer Protestan mezhepleri: Pentakostalizm, Baptistler, Metodizm i Adventism.

⁴⁰⁹ FO, 383/92/201909, **Treatment of British Prisoners in Turkey**, 14.11.1915.

⁴¹⁰ KHT, s. 53.

⁴¹¹ BOA, HR.SYS., 2218/19.

durumlarda bir rahibin esir kampına gidip gelmesine müsaade edilmişti.⁴¹² Bu durum süreklilik arz etmeyebilirdi zira yönetimin izni olduğu hallerde yapılabilmekteydi.

Yönetim tarafından görevlendirilenler haricinde Osmanlı Devleti'ne başvurarak esir kamplarında dini vecibelerin yerine getirilmesinde esirlere yardımcı olmak için görev almak isteyenler de olabilmekteydi. Anglikan mezhebine mensup rahip Dr. W. A. Wigram, Anadolu'daki esir kamplarından Afyonkarahisar, Çankırı ya da Pozantı'da görev almak istemiş ancak bu talep kabul görmemişti. Fakat aradan yaklaşık bir yıl geçtikten sonra Dr. W. A. Wigram, 9 Ekim 1916'da bizzat Başkumandanlık tarafından Afyonkarahisar'a görevlendirilmişti.⁴¹³

İnanç meselesinde diğer önemi bir husus farklı milletlerden ve inançlardan alınan esirlerdi. İngiliz esirlerinin tamamı aynı kökenden değildi. İngiliz esirleri adı altında münferit birkaç küçük grup haricinde Avustralyalılar, Yeni Zelandalılar ve Hintliler de bulunmaktaydı. Bu milletlerin genel İngiliz kültürü içerisinde yerel inançları ve bu inançlara uygun yaşantıları da vardı.⁴¹⁴

Yaşantılarıyla İngiliz esirleri içerisinde en çok ön plana çıkan grup, Hintli esirlerdi. Hintli esirleri farklı kılan diğer bir durum ise içlerinde çok fazla Müslüman bulunmasıydı. Bu Müslüman Hintliler, Kut'ül Ammare savaşı sırasında Osmanlı Devleti tarafından esir alınmışlardı. Bu esirler de tıpkı diğer İngiliz esirleri gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki esir kamplarına gönderilmişler özellikle de Bağdat demiryolunun yapımında kendilerinden üsera taburlarında istifade edilmişti.⁴¹⁵

Çalışma kamplarında çalıştırılanlar ya da diğer kamplarda iskan ettirilen Hintli esirlerden Müslüman olsun ya da olmasın bir kısmının Osmanlı Devleti tarafından kazanılabileceği düşüncesiyle zaman zaman diğer esirlerden farklı muamele yapılmıştı. Bu kişilerin kazanılabileceği düşünülmüştü çünkü Kut'ül Ammare savaşı daha devam ederken İngilizler safında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak istemeyen ve kimi zaman

---

⁴¹² BOA, HR.SYS., 2225/11.

⁴¹³ BOA, HR.SYS., 2215/4.

⁴¹⁴ Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 133.

⁴¹⁵ Cengiz Mutlu, **Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 102.

firar eden bu esirler⁴¹⁶, İngilizlere karşı cephede ya da cephe gerisinde takviye amaçlı kullanılabilirdi. Bu nedenle birçok farklı ırk ve dine sahip olan Hintliler içersinden Osmanlı Devleti'ne esir düşen Sih askerlerinin sakal ve bıyıklarını kestirmek istememeleri anlayışla karşılanmıştı. Yine esir Hintlilerin bir kısmına öküz etinin verilmemesi de Hitli esirlere gösterilen başka bir müsamahaydı.⁴¹⁷

Kızılhaç temsilcileri Anadolu'da bulunan esir kamplarını ziyaret ettikten sonra hazırladıkları raporlarında esirlerin genel durumunu değerlendirirken esirlerin inanç konusunda hiçbir sıkıntı yaşamadıklarını aksine beklenilenden daha iyi durumda olduklarını belirtmişlerdi. Hatta Osmanlı Devleti ile savaş halindeki ülkelere aynı durumdaki ihtiyacı olan Türk mahkûmlarının durumlarını hafifletmek için tavsiyede bulunacaklarını ifade etmekteydiler.⁴¹⁸

3.7. İngiliz Esirlerinin Çalıştırılması

Savaş şartlarının oluşturduğu ortam içerisinde var olan işlerin devamı ya da yenilerinin yapılabilmesi için iş gücüne ihtiyaç vardı ancak içinde bulunulan ortam gereği yeterli çalışan bulmak da son derece zordu. İşte bu işgücü eksikliğini savaşan devletler savaştıkları devletlerden almış oldukları esirlerle giderme yoluna gitmişti.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nden almış olduğu esirlerin bir kısmını Burma'da yol yapımı ve bahçe ziraatı işlerinde kullanmıştı.⁴¹⁹ Yine Burma'da tutulan Türk esirlerden 3.000 tanesi Aungban-Heho arasında demiryolu yapımında çalıştırılmıştı.⁴²⁰ Akdeniz havzasına gelindiğinde İngilizlerin yönetimi altında Kıbrıs'ta esaret hayatı yaşayan Türk esirleri; ormandan ağaç kesimi, Mağusa surlarının tamiri ve maden ocaklarında çalışma gibi farklı birçok işlerde kullanılmıştı.⁴²¹

---

⁴¹⁶ İsmet Üzen, "Türklerin Kut'ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)", *Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, s. 84.

⁴¹⁷ Keleşyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, s. 133.

⁴¹⁸ KHT, s. 15.

⁴¹⁹ Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim*, s. 115.

⁴²⁰ FO, 383/458/57927, *Employment of Turkish and Arab POW in India*, Army Department in India to Military Department in India Office, 02.04.1918.

⁴²¹ Halil AYTEKİN, *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 73.

Osmanlı Devleti de ihtiyaç duyduğu alanlarda çalıştırılmak üzere elinde bulunan savaş esirlerinden istifade etmişti. Bu ihtiyacın ne şekilde neye göre temellendirileceğini Üsera Talimatnamesi'nin 11. maddesinde “*Üseranın mazhar edilebileceği müsaadât-ı mahsusa ve hususiye icaba göre Harbiye Nezaretince tayin ve emr olunur.*”⁴²² diyerek izinlerin Harbiye Nezareti'nin kararına bağlı olduğunu belirtmişti.

Üsera Talimatnamesi'nin 14. maddesi “*Esir zabıtlar her türlü hıdmatdan muaftır. Fakat silah endaz üserayı devlet istidadlarına göre amele ve işçi olarak istihdam hakkını haizdir.*”⁴²³ maddesiyle esir subaylar her türlü çalışmadan muaf tutulurken esir askerler uygun görülen işlerde çalıştırılabilmekteydi.

Üsera Talimatnamesi'nin 15. maddesi “*Amele ve işçi olan, istihdam edilen üseraya devletçe takdir olunan bir yevmiye ita olunur. Ancak bu yevmiyenin bir kısmı hin-i itlakında ita kılınmak üzere emaneten komisyonun kasasında hıfz ve tehvin ihtiyacına kadar olacak kadar bir mikdarı haftalık vesaire tarzında yedine ita kılınır.*”⁴²⁴ sözüyle çalıştırılan esirlere belirli bir gündeliğin verileceği belirtilmişti ancak esirin hak ettiği paranın tamamı, belirli zaman dilimlerine bölünerek tek seferde hak sahibine verilmemişti.

Üsera Talimatnamesi'nin esirlerin çalıştırılmasıyla ilgili maddelerden anlaşılacağı üzere subaylar çalıştırılmaz ama askerler işçi olarak çalıştırılabildi. Çalıştırılan askerlerin günlük yevmiyeleri, iş nerede yapılıyorsa o bölgenin bağlı olduğu belediye tarafından belirlenmekteydi.⁴²⁵ Belirlenen bu rakam bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte günlük ortalama 20 kuruş civarındaydı.⁴²⁶ Belirlenen bu rakam içerisinde esirin günlük yiyecek istihkakı düştükten sonra bir miktar para da cep harçlığı olarak yanına bırakılır geriye kalan ise ülkelerine geri dönüşte verilmek üzere kamp kasasına bırakılırdı.⁴²⁷

---

⁴²² BOA, DH. SYS., 123/11-30.

⁴²³ BOA, DH. SYS., 123/11-30.

⁴²⁴ BOA, DH.SYS., 123/11-30.

⁴²⁵ KHT, s. 46.

⁴²⁶ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁴²⁷ KHT, s. 46.

Üsera Talimatnamesi'nin ilgili maddeli mucibince ve Osmanlı Devleti'nin elzem ihtiyaçları da göz önünü alındığında esirlerin çalıştırılmasından başka çıkar yol yoktu. Bu amaçla Osmanlı Devleti, İngiltere'den aldığı esirleri başta demiryolu yapımında olmak üzere tarım ve ziraat işleri dahil çeşitli işlerde çalıştırmıştı.

Osmanlı Devleti, esirleri farklı işlerde çalıştırmış ancak savaşın son dönemlerine yaklaşıldığında artık kamplarda kalan subayların genel çoğunluğu çalışmadığı için bu kişilerde ruhani bir bitkinlik ve sıkıntı hali vardı. Esirler de içinde buldukları bu durumdan kurtulmak ve kendilerine bir meşgale bulmak için Osmanlı Devleti'nin eksik gördükleri kimi alanlarında projeler üretmişlerdi. Esirlerin ürettiği bu projeler şu şekildeydi:⁴²⁸

1. Demiryolu çizimi:

a. Samsun - Sivas - Harput (Elazığ)

b. Bandırma - Bursa - Bilecik

c. Burdur - Antalya

2. Sulama:

a. Konya'da bulunan birçok göl ile Anadolu'da bulunan diğer göllerin sulama amaçlı olarak düzenlenmesi.

b. Konya bölgesinde bulunan arazi tarım için daha da geliştirilmeli.

3. Limanlar:

Karadeniz limanları ya da Antalya'daki rıhtımların dizaynı ve iç kesimler ile olan iletişimi vs.

4. Harita yapımı ya da diğer her türlü kadastro çalışmaları:

a. Petrol, demir ve diğer madenlerin araştırılması için çalışmalar.

b. Farklı alanlarda bulunan 20 kadar mühendisle yapılabilecek çeşitli çalışmalar.

---

⁴²⁸ FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

Savaş bittikten sonra esirlerin ürettiği bu projelerle alakalı olarak bir çalışma yapıp yapılmadığı bilinmemektedir. Buradan hareketle tasarlanan projeler, uygulama alanı bulamamıştır denilebilir.

3.7.1. Demiryolu Yapımında Çalıştırılan İngiliz Esirleri

Osmanlı Devleti, kuruluşundan yıkılışına kadar geçen dönemde kara ordusu ve gücüne dayalı bir devlet olmuştur. Hatta Osmanlı Devleti'nin bu yapısı, üç kıtaya hükmettiği ve büyük iç denizlere sahip olduğu dönemde bile değişmemiştir. Osmanlı Devleti, karayolu ağırlıkta varlığına devam ederken 19.yy'ın başlangıcı ile dünya üzerinde demiryolu yapımı çalışmaları başlamıştır. Saatte 9 mil hız yapabilen ve 10 ton yük taşıma kapasiteli ilk lokomotif 1804 yılında İngiltere'de yapılmıştır.⁴²⁹ Bu tarihten sonra Avrupa ve Amerika'da sürekli gelişim göstererek bugünlere ulaşmıştır.

Batı medeniyetlerinde demiryolu yapımı ve kullanımı her geçen gün gelişip artarken, demiryolu sisteminin Osmanlı Devleti'ne gelişi yarım yüzyıl sonradır. Anadolu topraklarında ilk demiryolu imtiyazı, 1856 tarihinde İzmir-Aydın hattının İngilizlere verilmesiyle başlamıştır.⁴³⁰ İngilizlere verilen bu imtiyazdan sonra Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde farklı tarihlerde farklı devletlere demiryolu yapımı konusunda birçok imtiyaz verilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin demiryolu yapımında önceliği Anadolu toprakları değildi. İlk etapta amaç, İstanbul ile Avrupa başkentlerinden Viyana ve Paris arasındaki demiryolu bağlantısını oluşturmaktır. Bu amaçla başlayan çalışmalar, 1274 km demiryolu hattının döşenmesiyle 1888'de sonuçlanabilmiştir.⁴³¹

Bu tarihten sonra artık Anadolu demiryollarının yapımı önemsenmiş olup özellikle bu hattın, Bağdat'a kadar uzaması arzu edilmiştir. İstanbul'dan Ankara'ya kadar ulaştıktan sonra devam eden bu hattın Ankara'dan başlayıp Bağdat'a kadar devam eden bölümüne "Bağdat Demiryolu" adı verilmiştir.⁴³²

---

⁴²⁹ İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, 2002, s. 312.

⁴³⁰ Ali Kemal Gürbüz, "Osmanlı İmparatorluğunda Demiryollarının Rolü", **Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 1999, s. 175.

⁴³¹ Yıldırım, **Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış**, s. 314.

⁴³² Edward Mead Earle, **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 35.

Bağdat demiryolu hattının tamamlanması aşama aşama gerçekleştirilmişti. Bu hattın yapımını başlatan süreç, 4 Ekim 1888'de Osmanlı Devleti'nin Deutsche Bank'a vermiş olduğu imtiyaz oldu.⁴³³ 99 yılı kapsayan bu imtiyaz ile Almanya, çalışır vaziyette bulunan İstanbul-İzmit hattını satın almanın yanında, bu hattın Ankara'ya kadar uzatılması hakkını da elde etti ve Ankara'ya kadar uzatılan hat 3 yıl gibi kısa bir sürede tamamladı.⁴³⁴

1892 yılı sonunda Ankara'ya ulaşan demiryolu bölgeyi hem stratejik hem de iktisadi olarak etkilemişti. Ankara ve civar bölgelerdeki buğday üretimi son derece artmış ve bu tarihe kadar Rusya'dan ithal eden Osmanlı Devleti, demiryolunun yapımı ile birlikte tahıl üretimini 1894-1896 yılları arasında iki katına çıkarmıştı.⁴³⁵ Bu iktisadi gelişim demiryolu yapımının gerekliliğini daha da arttırmıştı.

Ankara'ya kadar gelen hattın Bağdat'a kadar uzatılması kararı alınmış ve 1899'da Almanlarla ön sözleşme imzalanmıştı.⁴³⁶ 21 Ocak 1902'de de Bağdat hattının yapımı kesin kurallara bağlanarak, 18 Mart 1902'de Anadolu Demiryolu Şirketine gerekli yapım izni verilmişti.⁴³⁷ Bu kadar büyük bir öneme sahip olan demiryolunun Bağdat'a ulaşma güzergâhı olarak Padişah II. Abdülhamid, Ankara-Sivas-Musul-Bağdat hattını önemsiyordu.⁴³⁸ Ancak bölgenin coğrafi şartlarının zorluğu nedeniyle Anadolu'nun iç kısımlarına Ankara hattı haricinde yan bir hat olarak öngörülen Eskişehir-Afyonkarahisar-Konya demiryolunun Bağdat güzergâhı olarak devam ettirilmesi kabul edildi.⁴³⁹ Konya'dan Çukurova'ya gelen hat, buradan Halep'e uzanırdı. Halep'i

---

⁴³³ , Mustafa Albayrak "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Cilt: VI, 1995, s. 14.

⁴³⁴ Ayla Efe, "Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 18, 2005, s. 96.

⁴³⁵ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 2005, s. 135.

⁴³⁶ Yıldırım, **Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış**, s. 318.

⁴³⁷ Mustafa Sıtkı Bilgin, "The Construction of the Baghdad Railway and Its Impact on Anglo - Turkish Relations", **Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 1902-1913", Sayı 16, Ankara 2004, s. 119.

⁴³⁸ Efe, **Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı**, s. 98.

⁴³⁹ Efe, **Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı**, s. 98-99.

geçtikten sonra Nusaybin, ardından Musul ve Bağdat'a ulaşıldı ve en sonunda Basra körfezinde son bulurdu.⁴⁴⁰

I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti, Bağdat Demiryolu hattını henüz tamamlayamamıştı ama savaş başladığında hat, yapım amacından farklı olarak cephe bölgelerine asker ve mühimmat taşınmasında son derece önemli bir konuma geldi. Bu durum, hattın tamamlanmasına aciliyet kazandırmıştı. Bu acil duruma karşın iki bölgede hattın tamamlanması noktasında ciddi sıkıntı vardı; birincisi Toros dağları geçişi, ikincisi Resulayn'dan sonra Bağdat'a kadar uzanan bölüm.⁴⁴¹

Osmanlı Devleti, bu iki bölgenin bitirilmesini itilaf devletleriyle savaştığı cephelerden aldığı esirlerle deneyecekti. Demiryolu inşasında çalışan esirler arasında millet ayrımı yoktu. Devlet açısından amaç, bir an önce bu hatların tamamlanması ve kullanıma açılmasıydı.

Çalıştırılan esirlerin çoğunluğu Rusya'dan ya da İngiltere'den alınan esirlerden oluşmaktaydı. İngiltere'den alınan esirlerin çoğunluğu ise Kut'ül Ammare savaşında ele geçirilenler oluşturmaktaydı. Bu savaş'ta ele geçirilen 13.000'in üzerindeki İngiliz esirinin önemli bir bölümü, Bağdat demiryolu hattının yapımında kullanılmıştı.⁴⁴² Savaşın başlangıcından sonuna kadar geçen dönemde sadece Resulayn bölgesinde 10.000 Hint kökenli İngiliz esiri çalıştırılmıştı.⁴⁴³ Ekim 1918 tarihi itibarıyla Bağdat demiryolu hattı inşaatında aktif olarak çalışan esir sayısı 6.208 idi. Bu rakamın esirlerin milletlerine göre dağılımı; 610 İngiliz, 3.381 Hindu, 273 Gurka, 66 Fransız, 587 Sırp, 186 İtalyan ve 1.102 Rus şeklindeydi.⁴⁴⁴

Esir garnizonlarına kayıtları yapılan esirlerden demiryolu yapımında çalıştırılması planlananlar Pozantı-Belemedik bölgesine getirilmişlerdi.⁴⁴⁵ Getirilen esirlerin

---

⁴⁴⁰ Bilgin, *The Construction of the Baghdad Railway and Its Impact on Anglo - Turkish Relations*, s. 119.

⁴⁴¹ Bilgin, *The Construction of the Baghdad Railway and Its Impact on Anglo - Turkish Relations*, s. 119.

⁴⁴² FO, 383/227/126425, *British Prisoners of War in Turkey*, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.; FO, 383/456/41000, *Working on Baghdad Railway*, The Hague to Foreign Affairs, 05.03.1918.

⁴⁴³ Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)*, s. 102.

⁴⁴⁴ FO, 383/453/119689, *Report on Treatment of British POW by Bagdad Railway Company*, British High Commission at Constantinople to the Army Council, 01.12.1918.

⁴⁴⁵ BOA, HR.SYS., 2221/4.

miktarının fazlalığı zaten ekonomik durumu çok iyi durumda olmayan Osmanlı Devleti'ni iyice sıkıntıya düşürmüştü. Devlet bu sorunu aşmak için bu esirleri demiryolu yapımından sorumlu Alman şirketinin denetimine verdi ancak şirket de zaman içinde esirlerin temel ihtiyaçlarını karşılamada zorlanmıştı. Şirketin esirlere karşı temel sorumluluğu, esirlerin kalacak yerini ayarlamak, yapılan iş karşılığında yevmiyelerini ödemek ve gerekli tıbbi bakımı üstlenmekti.⁴⁴⁶

Pozantı-Belemedik bölgesindeki demiryolunun yapımından sorumlu olan şirket, esirlerin temel ihtiyaçlarını karşılamadan yanında yapmış oldukları mesainin karşılığı olarak kendilerine nakdi destek de vermişti.⁴⁴⁷ Şirketin her bir esir için belirlediği günlük mesai ücreti, 7-13 frank arasında değişmekteydi.⁴⁴⁸ Kazanılan paranın miktarı, yapılan mesainin süresine bağlıydı bu da her esirin eline geçen aylık toplam para miktarını etkilemekteydi. Esirlere yapılan ödemeler, aylık değil haftalık şeklindeydi.⁴⁴⁹ İhtiyaç sahibi olanlar, diğerlerine göre daha çok çalışmaktaydı.⁴⁵⁰ Çalışma kampları dikkate alındığında esirlerin hiçbiri çalışmaya zorlanmamıştı.⁴⁵¹

Şirket, denetimi altında bulunan esirlere yapmış olduğu ödeme haricinde kıyafet için de 6 milyon franktan fazla masraf etmişti. 1918-1919 kışı için şirketin esirlere dağıtmak için hazırladığı kıyafetler; 15.000 palto, 18.000 ceket, 24.000 pantolon, 27.000 iç çamaşırı ve 24.000 gömlekti. Esirlerin ihtiyaç duyduğu malzemelerin temini için şirket gereken önemi vermeye çalışıyordu. Şirketin önem verdiği bir diğer konu demiryolu yapımında çalıştırılacak kişilerin yeteneklerine göre iş kollarına ayrılmasıydı. Doktorlar sağlık servisinde, ticari yeteneği olanlar ofiste, dükkanlarda ya da makasçı, yetenekli esnaflar terzilik, ayakkabı yapımı, kilit ustası, tesisatçı gibi atölyelerde değerlendirilebilirlerdi. Makineciler ile elektrikçiler, elektrik istasyonlarında ve daha

---

⁴⁴⁶ FO, 383/453/119689, **Report on Treatment of British POW by Bagdad Railway Company**, British High Commission at Constantinople to the Army Council, 01.12.1918.

⁴⁴⁷ BOA, DH.EUM.,5.ŞB., 28/14.

⁴⁴⁸ FO, 383/453/119689, **Report on Treatment of British POW by Bagdad Railway Company**, British High Commission at Constantinople to the Army Council, 01.12.1918.

⁴⁴⁹ BOA, HR.SYS., 2214/6.

⁴⁵⁰ FO, 383/227/69657, **British Interests in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 11.04.1916.

⁴⁵¹ KHT, s. 19.

özel çalışmalarda kullanılıyordu. Durumu özel olan bir diğer grup, doktorlardı. Sağlık hizmetlerinin verildiği yerlerde görev alan sayıları 12'den fazla olan İngiliz doktorlarına ödenen aylık, eşdeğer rütbedeki Türk subayları ile aynıydı ve kendilerine verilen iş bittikten sonra serbest bırakılırlardı. İlaveten bu kişilerin mühendislerle beraber yemek yemesinde bir sakınca da görülüyordu.⁴⁵²

Toros dağı tünelleri ve demiryolu yapımında kullanılan esirler; Belemelik, Durak, Hacıkırı, İslahiye, Kuşçular ve Pozanti'da çalıştırılmışlardı.⁴⁵³ Demiryolu ve geçiş hatlarıyla alakalı olarak Toros dağı tünelleri haricinde esirlerin çalıştırıldığı diğer yerler: Ankara-Sivas demiryolu hattı, Resulayn-Musul demiryolu hattı, Haydarpaşa istasyonu inşaatı.

3.7.2. Tarım ve Ziraat Alanında Çalıştırılan Esirler

Osmanlı Devleti, kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde ekonomik faaliyetlerde en çok tarım ve hayvancılığa önem vermişti. Fakat savaş başladığında içinde bulunduğu şartlar gereği, eli silah tutan neredeyse herkesi askere almıştı. Bu durum, cephe gerisinde devletin hayati geçim şartlarını zora sokmaktaydı. Osmanlı Devleti, zirai faaliyetleri devam ettirebilmek için cephelerden elde ettiği esirleri çeşitli tarım arazilerinde ve çiftliklerde istihdam etmişti.⁴⁵⁴

Bu arazilerin nereler olduğuna dair tam bir bilgi bulunmasa da İzmir'in Tire ilçesi yakınlarında bulunan Ulaş⁴⁵⁵, Bursa⁴⁵⁶, İzmit⁴⁵⁷ ve İstanbul'un Büyükçekmece⁴⁵⁸ ilçesinde esirlerin tarım ve ziraat işlerinde çalıştırıldığı bilinmektedir.

---

⁴⁵² FO, 383/453/119689, **Report on Treatment of British POW by Bagdad Railway Company**, British High Commission at Constantinople to the Army Council, 01.12.1918.

⁴⁵³ 22.10.1917 tarihi itibarıyla Bağdat Demiryolu yapımını üstlenen şirket gözetiminde 737 İngiliz ve 4390 Hintli çalıştırılmaktaydı. (FO, 383/335/201878, **Numbers of Prisoners Working in Baghdad Railway**, Dutch Minister in Constantinople to The Hague, 22.10.1917.)

⁴⁵⁴ BOA, DH.ŞFR., 76/127.

⁴⁵⁵ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁴⁵⁶ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 47/36.

⁴⁵⁷ FO, 383/92/201909, **Treatment of British Prisoners in Turkey**, 14.11.1915.

⁴⁵⁸ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 38/26; FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

3.7.3. Diğer İş Kolları

Osmanlı Devleti, savaş boyunca aldığı esirlerin büyük kısmını demiryolu yapımında ve zirai faaliyetlerin devamında kullanmıştı. Ancak bu iş kolları haricinde çeşitli kamplarda kendilerinden istifade edilen farklı meslek gruplarından esirler de vardı.

Esirlerin çalıştırıldığı ya da destek alındığı iş kolları bölgelere göre değişiklik gösterebilmekteydi. Çalıştırılmak üzere belirli yerlerde istihdam edilen esirler, esaret süreleri boyunca sürekli aynı yerde kalmamışlardı. Bu kişiler ihtiyaç duyulduğunda ya da gerekli görüldüğünde farklı kamplara gönderilmekteydi.⁴⁵⁹ Hatta kimi zaman bazı mesleklere sahip esirlerin yerleri belirli aralıklarla değiştirilmekteydi. Bu nokta en çok öne çıkanlar rahipler ve tabiplerdi. Bu kişiler ihtiyaç duyulan kamplara gönderilmekteydi.⁴⁶⁰

Esirlerden en çok istifade edilen alanların başında çevre temizliği işleri vardı. İzmit Belediyesi himayesine verilen esirler, temizlik işleri de dahil birçok farklı alanda çalıştırılmışlardı⁴⁶¹ ancak esirler arasında bulaşıcı hastalık ortaya çıkınca bu uygulamadan vazgeçilmişti.⁴⁶²

İzmit haricinde Kastamonu bölgesinde de esirler, temizlik işlerinde değerlendirilmişti. Devrekani’de sokak temizliğiyle görevlendirilen Philibert Rubellin, kendisine ödenen paranın yetersiz olduğunu Hollanda Büyükelçiliğine yazmıştı.⁴⁶³

Ankara’da bulunan esirler, en çok demiryolu yapımında kullanılmıştı. Bunun haricinde kereste fabrikasında çalışmak ve motor tamiri yapmak esirlerin değerlendirildiği diğer iş kollarıydı.⁴⁶⁴

---

⁴⁵⁹ BOA, HR.SYS., 2227/6.

⁴⁶⁰ BOA, HR.SYS., 2225/38.

⁴⁶¹ BOA, HR.SYS., 2216/7.

⁴⁶² KHT, s. 37.

⁴⁶³ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 57/40.

⁴⁶⁴ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

Nasıra ve Şam'da bulunan özellikle sivil esirlerden hastanelerde fazlasıyla istifade edilmişti. Bu kişiler, esirlerin dilini de konuştukları için tedavi sürecini hızlandırmada ciddi katkılar sağlamışlardı.⁴⁶⁵

İzmit'in Darıca ilçesinde bulunan Çimento fabrikasında esirlerden uzun süre çalışanlar olmuştu.⁴⁶⁶

Esirlerin çalıştırılma şekilleri zaman zaman eleştirilere neden olmaktaydı, çünkü yer değiştirerek çeşitli işlerde kullanılan bu esirlere gereken önem verilmediği ve ilgilenilmediği dile getirilmekteydi. Ancak bu görüşün aksine Osmanlı Devleti, İzmit'teki bulunan bataklıkların kurutulması işini yapan İngiliz esirlerine kötü muamelede bulunduğu gerekçesiyle Mülazım Nazif Efendi hakkında soruşturma açmıştı.⁴⁶⁷

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, elinde tuttuğu esirlerin durumunu yakından takip etmeye çalışmaktaydı ancak savaş şartları gereği yetersiz kaldığı durumlar da olmuş olabilir fakat uygunsuz bir durum tespit edildiğinde görmezden gelinmemiştir.

Esirler, bahsi geçen alanlardan çok daha fazlasında kullanılmış olabilir çünkü savaş şartları gereği neredeyse eli silah tutan herkesin cepheye gittiği düşünülürse günlük hayatın devamı için temel ihtiyaçların bile karşılanması çok zordu. Bu nedenle esirlerin çalıştığı alanlarda geniş bir yelpaze vardı.

İstanbul'da bulunan esirlerin çok çeşitli işlerde çalıştırıldığı kayıtlara geçmiştir ama yapılan bu işlerin ayrıntılarına dair elde bulunan bir malumat yoktur.

3.8. İngiliz Esirlerinin Durumlarını İyileştirmeye Çalışan Devletler ve Teşkilatlar

Savaş şartları içerisinde Osmanlı Devleti, savaştığı devletlerden aldığı esirlere elindeki imkânlar ölçüsünde en iyi muameleyi yapmaya çalışmıştı ancak vatanını savunmak için cephelerde can veren askerleri için bile devlet, zaman zaman yetersiz kalabilmekteydi.

---

⁴⁶⁵ FO, 383/530/3892, **Treatment of British POW at the British Hospital at Nazareth**, Miss Edith Johncock, Matron of the British Hospital at Nazareth to British High Commission at Constantinople, 26.03.1919.

⁴⁶⁶ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁴⁶⁷ BOA, DH.ŞFR., 97/50.

Hal böyle iken savaş öncesi alışık olduğu refah seviyesinden kopup zaten kendi ülkesine kıyasla ekonomik ve hayat standardı farklı olan bir devletin eline düşen İngiliz esirleri çoğu zaman bulunduğu durumdan şikâyetçi olmuşlardı fakat kendilerine sunulan imkânlar genel olarak cephede savaşan askerlere bile sunulamamıştı.

Çanakkale Cephesinde 15 Kasım 1914-18 Şubat 1916 tarihleri arasında yedek subay olarak görev yapan elektrik mühendisi Tevfik Rıza Bey, 25 Aralık 1914 tarihinde günlüğüne düştüğü notta:

“Hava soğumaya başladı. Ateş yakmaya yakacağımız yok. Perişanlık ... Bizi burada tepenin bir köşesinde en gerekli ihtiyaçlarımızı karşılamadan bıraktılar. Hatta verdikleri ekmek bile -zannettikleri en iyi şey- rengi öylesine siyah ki yenilecek gibi değil. Ceplerinde para olmayan askerlerin kötü karavanalarına kaşık sallayan bu insanlara acıyorum. Bu insanlar subay adayları.”⁴⁶⁸

diyerek Osmanlı Devleti'nin başkentini koruyan en hayati cephesinde yaşanan bir durumu, ortaya koymaktaydı.

Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapacak askerlerin durumu bu şekilde iken İngiliz esirleri, esaret hayatı yaşamalarına rağmen son derece rahattılar ancak bu rahatlığın sınırı, İngilizlerin elinde tuttuğu Osmanlı askerlerine yapmış olduğu muameleyle doğru orantılıydı. Her ne kadar şartlı bir esaret hayatı olsa da düzenlemeler Başkomutanlık tarafından yapılmaktaydı. Başkomutanlıktan aldıkları emre göre hareket eden Garnizon komutanları, esirlerin her gün dışarı çıkmalarına müsaade etmiyordu, ilaveten dışarı çıkılsa bile yerel halkla irtibat kurmak yasaktı.⁴⁶⁹

Bu yasaklar savaş ortamı gereğince lüzumlu idi zira disiplini ve düzeni sağlamak ile esirlerin kaçışlarını önlemek kamp komutanlarının göreviydi. Kamp komutanları, sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez ya da gün içerisinde herhangi bir saatte esir sayımı yapmak zorundaydılar. Sayım sonuçları için kamp bilgileri haricinde özel kayıt tutulma mecburiyet vardı. Kamp komutanları asayiş ve düzeni sağlamak için belirli kuralları uygulamak zorunda olsalar da esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için haftada

---

⁴⁶⁸ Tevfik Rıza Bey, **Çanakkale Günlükleri**, Yay. Haz. V. Türkan Doğruöz, E. Yasemin Yüçetürk ve Raşit Gündoğdu, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli, 2012, s. 45.

⁴⁶⁹ KHT, s. 44.

bir kez şehre inmelerine müsaade etmekteydiler hatta subayların hizmetinde bulunan erler, gözetim altında olmak koşuluyla gerekli alışverişi yapmak için her gün şehre gidebilirlerdi.⁴⁷⁰

Esir askerlerin hakları Osmanlı ordusunda bulunan askerler ile aynıydı. Yiyecek, giyim, konaklama ve tıbbi ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Esirler, Osmanlı askeriyle günlük aynı gıda istihkakına sahiptiler.⁴⁷¹

Tablo 1

Osmanlı Askerinin Günlük Gıda İstihkakı

Tür	Miktar (gr)
Ekmek	900
Et	230
Bulgur	150
Tereyağı	20

Kaynak: Kızıllaç Heyeti Türkiye Kampları Raporu, s. 46.

Bulgur Anadolu insanının temel tüketim maddesiydi ve şartlar uygun oldukça aynı miktarda sebze ile yer değiştirmektedir. Şayet esirler, isterlerse kendi yemeklerini de hazırlayabilmekteydiler. Gıda temini haricinde temizlik için ayda 270 gr sabun ile aydınlatmada kullanmak için 30 gr gaz dağıtılmaktaydı. Esir subaylar için uygulama daha farklıydı. Subaylar, esir oldukları günden itibaren maaş almaktaydılar. Esir subaylar için ödenen rakam, Osmanlı Devleti'nde kendi rütbesindeki subay ile aynıydı. Subaylara verilen maaşın sürekliliği ve miktarı, İngiltere'nin Türk esirlerine yaklaşımına bağlıydı. İngiltere'den Türk esirlere gelecek olumsuz bir tutum aynı şekilde karşılık görmekteydi, bu da esirlere gösterilen muameleyi etkilemekteydi.⁴⁷²

⁴⁷⁰ KHT, s. 45.

⁴⁷¹ KHT, s. 46.

⁴⁷² KHT, s. 46.

Mümkün olduğunca düzenli ödenen maaş ile esirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında her kampta bir adet kantin de bulunmaktaydı. İsteğe bağlı olarak her esir, kendisine verilen yemeği beğenmediğinde ya da elinde parası olduğu sürece farklı ihtiyaçlarını gidermek adına kantin hizmetinde faydalanabilmekteydi.⁴⁷³

3.8.1. Esirlerin Kendi Durumlarını İyileştirme Talepleri

Daha önce belirtildiği gibi Osmanlı Devleti, himayesi altında bulunan esirlerin ihtiyaçlarını elinden geldiğince karşılamaya çalışmaktaydı. Bu durum kimi esirler tarafından kabul ve takdir edilirken kimi esirlerce yetersiz bulunmaktaydı. Kızılhaç heyetinin Anadolu'da bulunan esir kamplarını ziyareti sırasında esirlerin talepleri ve şikâyetleri kayıt altına alınmıştı. Her bir kampa göre farklılık gösteren bu talepleri ayrı ayrı aktarılmaya çalışılacaktır.

Savaşan devletler askerlerini hırslandırmak ve savaş sırasında pes etmelerini engellemek için çeşitli propaganda yöntemlerine başvurabilmekteydi. Bu durum neredeyse savaşan devletlerin hepsi için geçerliydi. Kimi zaman manevi kimi zaman dini duygular kimi zaman da korkular savaş sırasında askerler için itici güç olabilmekteydi. Türklerle savaşta İngiliz askerlerinin en büyük korkusu Türklere esir düşmektir. Bu korkunun nedeni, savaş öncesinde ve sırasında yapılan asılsız propaganda idi. İngiliz askerlerinden Pte Jonatham Walling, Osmanlı kuvvetlerince esir alındığında yapılan sorgusunda “... *Türkler esirleri kesiyor, bundan dolayı bir İngiliz, intiharı esarete tercih etmektedir...*”⁴⁷⁴ demektedir. Bu duruma başka bir örnek olarak Avustralyalı bir er ve çavuş, esir alındıklarında yapılan sorgularında “... *Almanlara karşı savaşa gidiyoruz diye karaya çıktık. Türklere karşı savaştığımızı anlayınca çok şaşırдық.. Türklere esir olursanız sizi bir taraftan keserler bir taraftan da yerler diye içimize korku saldılar...*”⁴⁷⁵ ifadeleri savaşan askerlerin nasıl bir etki altında bırakıldığını net olarak ortaya koymaktadır.

İşte bu ruhani durum altında esir alınan İngiliz askerlerinin en büyük korkusu, bağlı olduğu esir kampı komutanınca cezalandırılmaktı. Bu durum esirlerin bulunduğu

---

⁴⁷³ KHT, s. 47.

⁴⁷⁴ Sayılır, *Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı*, s.324.

⁴⁷⁵ Sayılır, *Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı*, s.325.

kampların geneline hakim bir korkuydu ve Kızılhaç delegelerini de iletilmişti. Konuyu araştıran delegeler, bir kez Sefer Fevzi Efendi'nin savaş esirlerine fiziksel ceza uyguladığını görmüş ve yönetmeliğe aykırı davranan bu kişi yargılanmasını talep etmişti.⁴⁷⁶

Kamplardaki duruma bakılacak olursa:

1. Bursa'da sağlık durumu iyi olmayan ama tutsak durumdaki General Meliiss'in yeterli sağlık hizmeti alamadığı belirtilmekteydi.
2. Kütahya'daki esirler, kendilerini yeteri kadar güvende hissetmemekteydiler. Kampta tutulan subayların hizmetinden sorumlu emir erlerinin sayısının düşürülmek istenmesinden duyulan bir rahatsızlık vardı. Rum olduğu varsayılan iki kişinin nedensiz yere tutuklandıkları düşünülmekteydi.
3. Afyonkarahisar'da tutulan esirler, çalışma saatlerinin uzunluğundan şikayetçiydiler. Belirlenen saatten fazlasını çalışmak istememekteydiler. Ayrıca Sefer Fevzi Efendi konusunda da tedirgindiler.
4. Konya'da tutulan esir subaylar, kendilerine önerilen evlerde yaşamak istemedikleri için otellerde kalmaktaydılar, ancak otel ücretlerinin yüksekliğinden rahatsızdılar.
5. Yozgat'ta bulunan esirler, kamp komutanının esirler arasında fazla bulunmamasından hoşnutsuzdular.
6. Kırşehir'deki esirlerin sorunu sağlıkla ilgiliydi. Esirler, kamp koşullarının gerektiği kadar sağlıklı olmadığından ve sterilize edilmeğinden şikayetçiydiler.
7. Kastamonu'da ölen esirlerin defin sonrasında mezarları başındaki haçların sökülmesi burada yaşayan esirlerin rahatsız oldukları konuydu.⁴⁷⁷

Kamplara ilişkin tutulan bu kayıtlar, Kızılhaç delegelerinin ziyaretlerinden hemen önce ya da ziyaretleri sırasında sığağı sığağına yaşanan durumlardan ibaretti. Kızılhaç

---

⁴⁷⁶ KHT, s. 53.

⁴⁷⁷ KHT, s. 54-56.

delegeleri taleplere ve şikayetlere ilişkin olarak Osmanlı Devleti'ndeki ilgili birimlerle görüşme yapmışlardı.

3.8.2. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşların insanileştirmesine yönelik çalışmalar başlamıştı. Bu çalışmalarda en çok ön plana çıkan kişi olan Henry Dunant, 1863 tarihinde dört arkadaşıyla birlikte Cenevre Sözleşmesini hazırlamıştı. Özellikle yaralıların durumunu ilgilendiren bu sözleşme, Kızılhaç teşkilatının temelini atmıştı.

Kızılhaç'ın kuruluşu Osmanlı Devleti'nde de yankı buldu. Kızılhaç'ın Osmanlı Devleti'nde karşılığı diyebileceğimiz dernek tüzüğü'nün ikinci maddesinde, (1) 11.06.1868 tarihinde "Mecruhin ve Merdayı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti" adıyla kurulmuş, 14.04.1877'de "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti", 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra "Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti", 1935'te "Türkiye Kızılay Cemiyeti" ve 1947'de de "Türkiye Kızılay Derneği" adını almıştı. (2) Tam adı "Türkiye Kızılay Derneği" olan kuruluş, "Türk Kızılayı" ve "Kızılay" adlarını da kullanır. Kızılay'ın Genel Merkezi Ankara'dadır.⁴⁷⁸

Bugüne kadar varlığını sürdüren Kızılay, I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, adı altında faaliyetlerini yürütmüştü. OHAC, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin çarpıştığı bölgelerde bizzat cephe içerisinde bulunurken İstanbul, Medine, Erzurum, Gelibolu dahil olmak üzere birçok yerde hastane açmıştı. Cephelelerden uzaklaştıkça yaralılar için nekahathaneler ve misafirhaneler kurmuşlardı. Tifüs, kolera, tifo ve dizanteri gibi salgın ve ölümcül hastalıklarla mücadele en ön saflarda yer almıştı. Kendi iç yapısından oluşturduğu Üsera Şubesi ile hem İtilaf Devletleri'nin elinde bulunan Türk esirlerin hem de Osmanlı Devleti topraklarında bulunan yabancı esirlerin aileleriyle olan haberleşmelerini temin etmişti.⁴⁷⁹

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde OHAC'ın vermiş olduğu hizmetlerden en önemlisi kuşkusuz cephe içerisinde ve cephe gerisinde açmış olduğu seyyar ve sabit hastanelerdi. İstanbul'da bulunan kendi kullanımına devredilen Beyoğlu hastanesi ile

---

⁴⁷⁸ Resmi Gazete, "Türkiye Kızılay Derneği Tüzüğü", 19 Şubat 2009, Sayı: 27146.

⁴⁷⁹ İsmail Hacıfettahoğlu, **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer**, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara, 2007, s.15.

birlikte Musul, Bağdat, Diyarbakır, Süveyş, Medine ve Romanya’da açmış olduğu hastanelerle cephede savaşan gerek kendi devletinin askerlerine gerekse de düşman askerlerine son derece hayati hizmetlerde bulunmuştu.

Çanakkale cephesinde kanlı mücadelelerin artmasıyla birlikte OHAC, bölgenin ihtiyacını gidermek için yatak kapasitesi 5.500 olan yedi tane hastane açmıştı ve bu cephedeki çarpışmaların devam ettiği dönemde bu hastanelerde 19.433 ihtiyaç sahibi tedavi edilmişti. Sabit hastanelerin bulunmadığı yerlerde seyyar hastanelerle hizmet veren OHAC, hasta ve yaralı esirlerle ilgilenmenin yanında onların ilgili yerlere sevk işlemleriyle de yakından alakadar olmuştu. Ayrıca tifüs gibi salgın hastalıkların tedavisinde OHAC, büyük hizmetlerde bulunmuştu.⁴⁸⁰

3.8.3. Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı

Cephelelerde kanlı mücadelelerin yaşandığı, var olma mücadelesi verildiği bir dönemde savaşan devletler ele geçirdikleri esirlere nasıl bir muamelede bulunacağını bilmemekteydi. Bu durumu ortaya çıkaran en önemli neden, öncelikle bu denli büyük bir savaşın bugüne kadar yaşanmamış olmasıydı. Diğer bir neden, esir alan devletin keyfi davranışlarını sınırlayan I. Dünya Savaşı’ndan önce kurulmuş organize yardım ve sağlık teşkilatlarının bulunmamasıydı.

Kızılhaç teşkilatı, savaş meydanlarında ve cephe gerisinde zor durumda bulunan askerlere yardım etme amacıyla kurulmuştu. Kuruluşundan I. Dünya Savaşı’na kadar geçen sürede teşkilata ciddi bir ihtiyaç duyulmamıştı. Ancak tüm dünyayı kapsayan bu denli kanlı bir mücadelenin yaşanması savaşın insanileştirilmesi noktasında Kızılay ve Kızılhaç teşkilatlarına büyük sorumluluk yükledi.

Kızılhaç teşkilatı Batılı büyük devletlerin bünyesinde kurulduğu için etkinliği OHAC’dan tartışmasız daha fazlaydı. Bu etkinliğin çok olmasının diğer bir nedeni olarak teşkilatın Batı’nın diğer devletleri bünyesinde de organize olabilmesinden kaynaklanmaktaydı.

---

⁴⁸⁰ I. Dünya Savaşında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin yapmış olduğu hizmetler hakkında daha ayrıntılı bilgi için (Mücahit Özçelik, Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Yabancı Esirler, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010.) adlı tezde “3.2.3.3.2 Kızılay’ın Birinci Dünya Savaşı’ndaki Faaliyetleri” bölümüne bakınız.

Savaşın başlamasıyla birlikte cephelerden esir alımlar da başlamıştı. İlk başlarda az miktarda olan esir sayıları, zamanla onbinlerle yüzbinlerle ifade edilmeye başlanmıştı. Esir sayılarının hızlı artışı beraberinde birçok sorun da getirmişti. Bu sorunların başında konaklama ve yeme-içme gelmekteydi.

Cephelerden alınan esirler, savaş meydanlarından uzak Anadolu'nun iç kısımlarındaki kamplarda tutulmaya başlamıştı. Aslında esirlerin tutulduğu yerler çoğu zaman kamp olarak bile nitelendirilemezdi çünkü İngilizlerin yaptığı gibi dikenli tellerle çevrili, her köşe başında asker beklenen muhafazalı alanlar değildi. Kampların birçoğu şehir merkezinde mahalle aralarındaki ev, kullanılmayan binalar ve otellerden oluşmaktaydı.⁴⁸¹

Esirler, Anadolu coğrafyasında mümkün olduğunca rahat ettirilmeye çalışılsa da kimi zaman istenilen memnuniyet elde edilememekteydi. İşte bu noktada yabancı kuruluşların esirlerin isteklerini dinleme ve kamp hayatlarını gözlemleme ihtiyacı ortaya çıktı.

Osmanlı Devleti, elinde tuttuğu esirlerin yaşantılarının incelenmesine karşı değildi ancak gerekli denetimlerin sadece kendi topraklarında tutulan esirler için değil, savaştığı devletlerin elinde bulunan Türk esirleri için de yapılmasını istemekteydi.⁴⁸² Bu durumu göz önünde tutarak Osmanlı Devleti; İngiltere, Fransa ve Rusya'daki Türk esirlerin bulunduğu kampların da inceleneceğini şart koşarak Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın Anadolu'da bulunan esir kamplarını ziyaret etmelerine 1 Ekim 1916'da müsaade etmişti.⁴⁸³

Osmanlı Devleti'nin bu şartlı talebi üzerine Anadolu'da bulunan esir kamplarını incelemek için Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti adına MM. Alfred BISSIER ve D' Adolphe VISCHER, 23 Ekim 1916'da İstanbul'a geldi. OHAC adına Bessim Ömer Paşa, Doktor Adnan Bey ve İzzet Bey ile birlikte İstanbul'a ulaştıktan bir sonra

---

⁴⁸¹ KHT, s. 26.

⁴⁸² BOA, HR.SYS., 2223/31.

⁴⁸³ BOA, HR.SYS., 2213/5.

görüşmüşler ve kampları ziyaret etmek için resmi izin çıkana kadar İstanbul'daki resmi kurumlarla gerekli bilgi paylaşımlarını yapmışlardı.⁴⁸⁴

İzin süreci beklenirken Kızılhaç heyeti, esirlerin durumlarını daha iyi inceleyebilmek ve ihtiyaç duyulan hususları tespit edebilmek için OHAC'ın çalışmaları hakkında bilgi toplamaya başlamıştı. OHAC'ın İstanbul'daki merkezini gezen heyet, mektupların itinayla sınıflandırıldığından ancak gerek zarfın üzerindeki adres eksikliği gerekse de esirin adının Osmanlıca çevirisinin doğru yapılamaması esirlerle haberleşmeyi aksatan bir durumdu. Ancak isimlerin yazımıyla ilgili başka bir aksaklık, kamplarındaki esirlerden de kaynaklanmaktaydı. Cahil olan arkadaşlarına yardım etmeleri amacıyla kamp komutanlarınca belirlenen bazı esirler, arkadaşlarının adlarını listelere özensiz ve düzgün yazmadıkları Kızılhaç heyetince bizzat dosyalar incelenerek tespit edilmişti.⁴⁸⁵

Adres ve isim yazımı yanlışlıkları sadece haberleşmeyi aksatmıyordu. Bu durum, para havalelerini de etkilemekteydi. Para aktarımıyla ilgili olarak Osmanlı Bankası'nda görevli Hamdi Bey'in Kızılhaç heyetine yapmış olduğu teklif memnuniyetle karşılanmıştı. Hamdi Bey, esirlere gönderilen paranın direkt savaşan devletler arasında transfer yapılması yerine, Kızılhaç Teşkilatı'nın Cenevre'deki Federal Bank'taki hesabına yatırılmasını teklif etmişti.⁴⁸⁶ Eğer bu gerçekleşirse hangi devletin esirleri için ne kadar para gönderdiği daha rahat takip edilebilecekti, bu da devletler arası karışıklıkları engelleyebilirdi. Nitekim Hamdi Bey'in bu teklifi kabul edilmiş ve heyetin ziyaretinden sonraki dönemde para aktarımları Federal Bank kanalıyla yapılmıştı.⁴⁸⁷ Bu girişimle Kızılhaç Teşkilatı'nın aracılığıyla esirlerin bir sorunu daha çözülmüştü.

Kızılhaç heyeti esirlerin durumlarının iyileştirilmesine dair İstanbul'daki görüşmelerini yaptığı sırada Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti de 25 Kasım 1916'da Hüdavendigâr, Kastamonu, Konya ve Ankara vilayetleriyle Karahisar-ı Sahib, Küthya ve Eskişehir mutasarrıflıklarına çekilen telgrafla Kızılhaç heyetinin polis refakatinde ve harp

---

⁴⁸⁴ KHT, s. 1.

⁴⁸⁵ KHT, s. 6.

⁴⁸⁶ KHT, s. 7.

⁴⁸⁷ KA, 635/126.

esirlerinden başkasıyla temas kurmamak şartıyla garnizonları ziyaret edebileceklerini bildirmişti.⁴⁸⁸

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden sonra Dahiliye Nezareti de 21 Aralık 1916'da ziyaretin gerçekleşeceği kampların bulunduğu illere gönderdiği telgraflarla Kızılhaç heyetine gereken hassasiyetin gösterilmesi ve yardım edilmesi belirtilmişti.⁴⁸⁹

Gereken resmi izinler alındıktan ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra Harbiye Nezareti tarafından Kızılhaç heyetine eşlik etmesi için Eskişehir Esir Garnizonu Komutanı Albay Yusuf Ziya Bey, İngilizce tercümanı olarak Afyonkarahisar kampında görevli Nevzat Bey ve OHAC temsilci olarak İstanbul esir ajansı müdürü İzzet Bey görevlendirilmişti.⁴⁹⁰

Esir kamplarını ziyaret eden heyet, yolcuğuna İstanbul'dan başlayıp sırayla gemiyle Mudanya'ya geçtikten sonra Bursa, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Ankara, Yozgat, Kırşehir ve İzmit üsera garnizonlarını ziyaret etmişlerdi. Heyet, adı geçen şehirlerdeki yolculuğunun 1819 km'sini demiryoluyla, 585 km'sini ise karayoluyla tamamlamıştı. Heyet'in 2404 km'lik yolculuğu Ocak 1917'ye kadar sürmüştü. Ziyaret sonunda Kızılhaç heyeti delegeleri genel durum değerlendirmesi yaptıkları bir rapor hazırlamışlardı. Hazırlanan raporda şu ifadelere yer verilmişti:

Doğu'nun misafirperverliğini çok takdir ettik, her yerde şehrin önemli zatlari kadar halk, kamu binalarındaki belediyeler bizim için yumuşak kilimler serili salonları hizmetimize sundular. Can sıkıcı tavuk ve hindilere komşuluk yapmak bize ilkel yaşamın büyüsunü yaşattı ve yaratıklarla insanların çekici birlikteliğini gördük. Arabayla ve trenle döne döne yolculuk yaptık. Ankara'dan Yozgat'a kadar iki at tarafından çekilen yerli arabayı kullandık. Bu arabanın sağlam yapısı en zor yol şartlarına dayanabiliyor. Demiryolundaki uzaklıklar hayal kırıklığına uğratacak kadar fazla. Kullanılan kömürün kalitesi, garlardaki bitmek bilmeyen durmalar, askerleri taşıyan vagonların çokluğu bunların hepsi şehirlerarası mesafenin inanılmaz bir şekilde uzun sürmesine neden oluyor. Normal zamanında Afyonkarahisar'dan Konya'ya 9 saatte gidilirken biz bazen nerdeyse iki katı zaman

---

⁴⁸⁸ BOA, DH.ŞFR., 70/97.

⁴⁸⁹ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 31/48.

⁴⁹⁰ KHT, s. 10.

harcıyoruz. Trenler ne sıcak, ne aydınlatılmış ama özenle dezenfekte edilmiş. Sert egzoz gazının aşırı rahatsız ettiği arabalarda uzun bir menzil kat ettik.

Geçtiğimiz rota şu şekildedir:

1. İstanbul'dan Bursa'ya

a. İstanbul'dan Mudanya'ya gemiyle

b. Mudanya'dan Bursa'ya demiryoluyla 42 km

2. Bursa'dan Eskişehir'e

a. Bursa'dan Bilecik'e arabayla 90 km

b. Bilecik'ten Eskişehir'e demiryoluyla 82 km

3. Eskişehir'den Kütahya'ya

a. Eskişehir'den Alayunt'a demiryoluyla 67 km

b. Alayunt'tan Kütahya'ya ve dönüş arabayla 40 km

4. Alayunt'tan Afyonkarahisar'a demiryoluyla 95 km

5. Afyonkarahisar'dan Konya'ya demiryoluyla 273 km

6. Konya'dan Yozgat'a

a. Eskişehir aracılığıyla Konya'dan Ankara'ya demiryoluyla 698 km

b. Ankara'dan Yozgat'a arabayla 205 km

7. Yozgat'tan Kırşehir'e, arabayla 100 km

8. Kırşehir'den İstanbul'a

a. Ankara'dan Kırşehir'e arabayla 150 km

b. Eskişehir aracılığıyla Ankara'dan İstanbul'a demiryoluyla 378 km

9. İstanbul'dan İzmit'e dönüş demiryoluyla 184 km

Kat edilen yol demiryoluyla yaklaşık 2.000 km'ye yakındı, arabayla gidilen yol ise 600 km civarındaydı. Buna Cenevre'den İstanbul'a, İstanbul'dan Mudanya'ya gidilen 2.535 km yol da dahil edilmelidir. Albay Annesley'e İstanbul'da, sürgün

edilen İngiliz subayların şikâyetlerini aktarılması için yalvardık. İstanbul'da bir hastanede Kastamonu'dan yeni gelen ve bize eksiksiz ve yararlı bilgiler veren bir İngiliz subayıyla karşılaştığımızı sevindik. İzmit deposuna girebilme iznini almaktan çok minnettar olduk ki bu programımızda yoktu.

Aynı zamanda Bağdat hattında çalışan sivil mühendisler olarak çalışan çok sayıda Rus, İngiliz ve Fransız'ın bulunduğu Beledikte bulunan Kilikya kapılarına gitmemiz yoğun taleplerimize rağmen reddedildi. Yine de burası hakkında uygun bilgiler edindik. Ödemeleri ve yiyecek durumları iyi. Tam tersine sağlık durumları, aldığımız bilgilere göre iyi değil. Sıtma, Torosların dağlık bölgelerini bile etkisi altına almış durumda. Savaş bölgesine ait olduğu kabul edilen bu iş şantiyeleri ziyaret edilemiyor.

Genel Değerlendirmeler

Osmanlı otoritelerinin Hindu, İngiliz ve Fransız subaylarının esaret hayatında yaşadıkları zorluklarını hafifletmek için ciddi çabalar sarf ettiğini biliyoruz. Bunu gördüklerimize dayanarak söylüyoruz. Turistler tarafından az ziyaret edilen ilkel haberleşme koşullarına sahip, Avrupa'da bulunan konforu sunmaya izin veren kaynakların yokluğunu göz önünde tutarak bu ülkedeki zorlukları hesaba katmak gerekir. Bursa'da, Eskişehir'de ve Afyonkarahisar'daki İngiliz ve Fransız subayların kullanımına en elverişli otel ve evler verilmişti. Bir kaç istisna dışında esir subaylar, kaldıkları yer ve günlük ihtiyaçlarıyla ilgili hiçbir şikâyetlerini bildirmediler. Askerler için durum farklıdır. Türk askerleriyle aynı rejime tabi tutulduklarını biliyoruz. Türk askerleri azla yetinmeyi biliyor ve en ağır mahrumiyetleri kabul ediyordu. Avrupalılar özellikle Kut'ül Ammare'den gelenlerin çoğunluğu 5 aylık kuşatmanın ardından çöldeki yürüyüşte eklenince öyle zayıflamışlar ki beslenme rejimleri de yetersiz olunca diğer esirlere göre kendilerini daha zor toparlanıyorlardı. Afyonkarahisar'da olduğu gibi çalışmaya çağrıldıklarında vermeye zorlandıkları çaba, direnme güçleriyle orantısız kalıyordu. Osmanlı askeri otoritelerini kınayacak bir durum yoktur çünkü bu, olağanüstü olayların bir sonucudur. Şartlar gereği hasta esirler için Avrupalı doktorlar tarafından verilen tıbbi bakımın öncelikli ihtiyaç olduğu gözlemlenmiştir. Hasta ve hükümsüzlerin mübadele yoluyla vatanlarına dönmesi noktasında raporlarımızda çok ısrar ettik.

Ziyaret ettiğimiz tüm nezarethanelerin içerisinde Eskişehir, bize en iyi durumda gözükendi. Müslüman Hint subayları herhangi bir gözetim olmaksızın şehirde turist gibi geziyorlardı. Onlarla garda, pazarda, futbol oynadıkları geniş meydana karşılaşılabilirsiniz. Esirlerin kaldıkları evler gayet düzenli ve iyi inşa edilmişti. Bu evlerde Kur'an okumak için toplanan esirler, bir odayı da camiye çevirmişlerdi. Konya'da hanlara yerleştirilen Hindular durumlarından pek şikâyetçi gözüküyorlardı. Çeşitli Brahman mezheplere mensup olan Hindular, son derece dindarlardı. Kamp komutanı, dinleri tarafından emredilen seremonileri yaptıklarını ve fakirlere sadaka verdiklerini söyledi. Bir odanın duvarına asılmış, dindar birinin güzel bir el yazısıyla Veda'nın bir ilahisini kayağantaştan yapılmış tabloya işleyişini fark ettik. Avrupalı ya da doğulu olsun esirlerde genel olarak dini eğilimler şeklinde ifade edilen bir kurtuluş arzusunun olduğunu tespit ettik.

Can sıkıntısı ve bunalıma karşı en büyük çare, entelektüel uğraşlardır. Birçok mahkûm okumak ve kendini yetiştirmek istiyor fakat İstanbul'daki sansürden dolayı kitaplar onlara inanılmaz gecikmelerle ulaşıyor. Osmanlı yetkililerinden sansürün tam olarak bu iş üzerine yetişmiş tercümanlar tarafından bizzat nezarethanelerde yapılmasını talep ettik.

Bize çok fazla şikâyetin geldiği Kütahya nezarethanesine iyileştirmeler yapmak gerekmektedir. İngiliz ve Fransız subaylarıyla aynı rütbede olan, özel evlere yerleştirilmiş Rus esirlerini de ziyaret etmek istedik. Sağlık durumları iyi olmayan subayların ya da askerlerin hepsinin daha iyi sağlık hizmeti alabilmeleri için ülkelerine gönderilmeleri gerektiğinde ısrar ettik.

Umuyoruz ki görevimiz olumlu sonuçlar verecek ve tarafsız raporumuz, Osmanlı İmparatorluğuyla savaş halindeki ülkelerde bulunan aynı durumdaki ihtiyaç sahibi Türk esirlerinin durumlarını hafifletmek için harekete geçmelerini sağlayacaktır.⁴⁹¹

Kızılhaç teşkilatının kampları belirli aralıklara ziyaret etmesi esirler arasında büyük bir memnuniyetle karşılanıyordu.⁴⁹² Şatların uygunluğuna göre ziyaretlerin sıklaşması arzu edilen bir durumdu.

---

⁴⁹¹ KHT, s. 10-15.

⁴⁹² FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

3.8.4. Yabancı Dernek ve Teşkilatlar

Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı haricinde Batılı devletlerin kendi iç bünyesinde kurduğu kimi yardım teşkilatları ve organizasyonları da esirlere yardım girişiminde bulunmuştu. Bu yardım kuruluşlarından en organize ve aynı zamanda tarafsız olanı Danimarka Kızılhaç Teşkilatıydı.

Danimarka Kızılhaç Teşkilatı'na bağlı delegeler, Anadolu'da bulunan esir garnizonlarını ziyaret etmek istemişlerdi. Tarafsız bir devlet olması sebebiyle Osmanlı Devleti, bu talebe Türk esirlerinin bulunduğu kampların da Danimarka Kızılhaç Teşkilatı'nca ziyaret edilmesi koşuluyla izin vermişti.⁴⁹³

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirleriyle en çok ilgilenen ve sorumluluk alan şüphesiz İngiliz Kızılhaç Teşkilatıydı. Teşkilat'ın Anadolu'da bulunan İngiliz esirleri hakkında bilgi aldığı birçok kaynak vardı. Bu kaynaklardan bir tanesi Papalığın İstanbul'daki temsilcisi Mösyö Dolci'ydi.⁴⁹⁴ Mösyö Dolci, sayesinde teşkilat, doğru bilgi ile yerleri belirlenen esirlere daha sağlıklı yardım yapabilmekteydi.

Savaşa katılıp çeşitli cephelerde çarpışan askerlerin bir kısmı, eğitimlerini yarıda bırakarak cepheye giden öğrencilerden oluşturmaktaydı. Savaşın getirdiği bu olağanüstü şartlar gereği muhakkak her devlet içerisinde az ya da çok öğrenci asker bulunmaktaydı. Bunu dikkate alan İsviçreli üniversite öğrencileri, savaş esiri olan öğrencilere yardım etmek amacıyla bir dernek kurmuştu. Dernek, savaşan tüm devletlere ulaştırmak üzere bir beyanname hazırlamış ve Osmanlı Devleti'ne de bir nüshasını göndermişti.⁴⁹⁵

Yabancı kökenli olsa bile Osmanlı topraklarında hizmet veren yabancı kuruluşlar da vardı. İstanbul'da bulunan İngiliz Yardım Fonu, Anadolu'da bulunan esirlere yardım eden başka bir kuruluştı. Fon, esirlere ulaştırılmak üzere kendisine gönderilen paraları Hollanda hükümeti üzerinden aktarmaktaydı. Mondros Mütarekesi'nin imzasından

---

⁴⁹³ BOA, HR.SYS., 2214/6.

⁴⁹⁴ FO, 383/452/29896, **Assistance From The Vatican For British POW in Turkey**, Prisoners of War Department to Central Prisoners of War Committee, 16.02.1918.

⁴⁹⁵ BOA, HR.SYS., 2453/11.

sonra İngiliz esirlerinin ülkelerine dönüş işlemlerinde kullanılmak üzere Fon'a gönderilen para, 79.418,63 Florins'ti.⁴⁹⁶

İngiliz Yardım Fonu haricinde Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirleriyle ilgilenen 41 tane Esir Fonu vardı. Bu fonlardan 35 ile iletişim kurulabilse de ancak 25'inden sağlıklı bilgi alışverişi yapılabilmekteydi. Bahsi geçen bu fonlar; Bedfordshires, Berkshire Yeomen, Border Regiment, British Merchant Service, Cheshire Regiment, Connaught Rangers, Duke of Wellington's Regiment, East Lancashire Regiment, East Yorkshire Regiment, Essex Regiment, Herefordshires, King's Own Scottish Borders, Lancashire Fusiliers, Norfolk Regiment, Oxf. and Bucks Lt. Inftry, Royal Army Medical Corps, Royal Engineers, Royal Flying Corps, Royal Warwickshires, Royal Welsh Fusiliers, Royal Worcesters, Scottish Rifles, Seaforth Highlanders, Suffolk Regiment, West Yorkshire Regiment ve Wiltshire Regiment'ti.⁴⁹⁷

Bu fonlardan başka Yeni Zelandalı esirlere yardım eden Kentish Regiment fonu vardı. Anadolu bulunan az sayıdaki kişiye yardım etmeye çalışan fon, kimi zaman yeterli düzeyde faaliyet göstermediği için eleştiriliyordu.⁴⁹⁸

Aktif durumda bulunan bu fonlar, Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı ve İstanbul'daki OHAC ile koordineli olarak faaliyet yürütmekteydi. Yapılan bu işbirlikleri neticesinde elde edilen bilgiler, İngiliz Kızılhaç Esirler Departmanı sekreterliğinden Bayan Popo-Hennessy ve Savaş Esirleri Yardım Komitesi'nden Young Beyefendi'den gelen bilgilerle mukayeseli olarak güncellenmekteydi. Bu kişilere ilaveten Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz Mültecileri Fonunda görev alan Arthur Baker ve Middleton Edwards'ta esirler hakkında bilgi toplayan ve onlara yardımda bulunan kişilerden birkaçıydı.⁴⁹⁹

---

⁴⁹⁶ FO, 383/531/1399, **Payments on Account of B.R.F.**, Prisoners of War Department to Treasury, 22.01.1919.

⁴⁹⁷ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁴⁹⁸ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁴⁹⁹ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

3.8.5. Yabancı Devletler ve Kurumlar

Uluslararası Kızıllaç Teşkilatı ve çeşitli ülkelere ait yardım kuruluşlarının yapmış olduğu yardımlardan başka esirlerin hayat koşullarını rahatlatmaya ve onlara destek çıkmaya çalışan devletler ve kurumlar da vardı. Bu devletler ve kurumlar, Anadolu'da bulunan İngiliz esirlere yardımlarını Konsoloslukları ya da temsilcileri vasıtasıyla yapmaktaydı. Konsoloslar ya da delegeler, esirlerin bulunduğu ilgili kamplara giderek esirlerin nelere ihtiyaç duyduğunu tespit etmekteydiler. Tespit edilen ihtiyaçlar, esirlerin bağlı olduğu ülkeler, yardım kuruluşları ya da aileleri tarafından tedarik edilmeye çalışılmaktaydı.

Esirlerin ihtiyaçlarını tespit etmek ve genel durumları hakkında bilgi edinmek için Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirlerini kamplarda ziyaret etmek isteyen ilk kişi, Amerikan Birleşik Devletleri'nin Bağdat Konsolosu olmuştu.⁵⁰⁰

Amerika, savaşa girdiği tarihe kadar tarafsız konumda olduğundan dolayı esir kamplarını ziyaret ederek İngiliz esirlere yardım etmek için birçok girişimde bulunmuştu.⁵⁰¹ Amerika'nın Osmanlı Devleti topraklarında bulunan İngiliz esirlerinin tutulduğu kampları ziyaret etme isteği genellikle olumlu karşılanmıştı. Bu olumlu yaklaşım temelinde yatan faktör, Amerika'nın tarafsızlığı değil İngiltere'nin elinde tuttuğu Türk esirlere ait bilgilerin Osmanlı Devleti'ne en sağlıklı bu devlet tarafından verilmesiydi.⁵⁰²

Amerika'ya karşı olan bu ılımlı hava nedeniyle İngiliz esirlerini ziyaret etme hakkı ilk kez Amerika'ya verilmişti. 1915 yılında Amerikan Elçiliği'nden bir haberci Afyonkarahisar'ı ziyaret etmişti.⁵⁰³ Esir kamplarını ziyaret eden yabancı temsilciler, esirlerin ihtiyaçları hakkında notlar tutup ihtiyaç sahiplerine destek çıkmışlardı.

Fakat Amerikan temsilcileri sadece, esirlerin ihtiyaç duyduğu malzemelerin tespitinde görev almamışlardı aksine ihtiyaç sahibi esirlerin kendilerine gönderilen kolileri teslim

---

⁵⁰⁰ BOA, HR.SYS., 2213/5.

⁵⁰¹ BOA, HR.SYS., 2214/2.

⁵⁰² BOA, HR.SYS., 2189/5.

⁵⁰³ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

alıp almadığını da zaman zaman kontrol etmişlerdi. Aynı zamanda bu kişiler, kamplara giderek milletlere göre kamplardaki esir dağılımlarına kadar ayrıntılı raporlar da hazırlamışlardı.⁵⁰⁴ Amerikan Elçiliği'nden Sayın Philip, Afyonkarahisar'daki kampı ziyaret ederek esirlerin ihtiyaçlarını hakkında bilgi toplamıştı⁵⁰⁵.

Amerikalı yetkililerden esirlerle ilgilenenler sadece İstanbul'da bulunanlar değildi. Amerika'nın Mersin Konsoloslugu Toros dağlarında demiryolu yapımında çalıştırılan esirleri yakından takip ediyordu. Esirlerden hasta ve yaralı olanları Adana'da bulunan hastanelere ve kısmen de Tarsus Amerikan Koleji'ne getiriyorlardı.⁵⁰⁶

Amerika haricinde esirlerin durumuyla ilgilenen diğer bir ülke, Hollanda idi. Hollanda elçisi Mösyö Polos ve eşine Başkumandanlık vekâletince İstanbul'daki hastanelerde bulunan İngiliz esirleri ziyaret etme izni verilmişti.⁵⁰⁷ Hollanda elçisinden başka yine elçilik görevlilerinin askeri geçiş bölgesi kabul edilmesi sebebiyle izin verilmediği Bağdat demiryolu hattındaki esir kampları haricindekilerin ziyaretine ayrıca müsaade edilmişti.⁵⁰⁸ Hollanda elçiliği ayrıca, subay olsun ya da olmasın Anadolu'da bulunan esirlere ülkelerinden kendileri için gönderilen aylık 6 pound'un aktarımı için de aracılık yapmaktaydı.⁵⁰⁹

Amerika ve Hollanda elçilikleri, esir kamplarını ziyaret ederken hiç şüphesiz ki yaralı, hasta ve sakat esirlere daha fazla ehemmiyet vermekteydi çünkü bu kişilerin savaş şartları içeriğinde çok fazla etkinlikleri artık olamazdı ve evlerinden uzakta gerek iklim şartları gerekse de hayat koşulları kendileri için ızdırap verici olmaktaydı. İlgili elçiliklerin görüşü, bu kişiler sağlık koşulları gereği savaşamayacak durumda olduğu için esir kamplarında tutulmasının da bir manası olmadığı yönündeydi.⁵¹⁰

---

⁵⁰⁴ BOA, HR.SYS., 2223/31.

⁵⁰⁵ KHT, s. 26.

⁵⁰⁶ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁵⁰⁷ BOA, HR.SYS., 2214/6.

⁵⁰⁸ BOA, HR.SYS., 2214/3.

⁵⁰⁹ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁵¹⁰ BOA, HR.SYS., 2238/7.

Esirlerin durumuyla yakından ilgilenen diğerk bir devlet İspanya idi.⁵¹¹ İspanya'nın durumu esirlerle ilgilenen tüm devletlerden farklı idi. İspanya'nın Petrograd Elçisi, Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki kamplarda bulunan Türk esirlerinin resmi temsilci durumundaydı.⁵¹²

İspanya'nın bu ayrıcalıklı yapısı kendisine Osmanlı Devleti'ne ait topraklarda bulunan esir kamplarında rahat hareket etme imkânı sağlamaktaydı. Hatta Bağdat demiryolu hattının bugünkü Türkiye-Suriye sınırını oluşturan bölümde çalışan İngiliz esirlerine gönderilen yardımlarla Halep'te bulunan İspanyol Fahri Konsolosluğu ilgilenmekteydi.⁵¹³ Gelen yardımların dağıtım işini Konsolosluğa bağlı İspanyol konseyi organize etmekteydi.⁵¹⁴

Anadolu'da bulunan İngiliz esirlerine yardım eden bir başka devlet, Vatikan'dı. Vatikan, Papa Nuncio tarafından görevlendirilen iki rahip, 1916 yılında Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esirleri ziyaret etme iznini elde etmişti.⁵¹⁵ Daha sonra İngiltere'nin Vatikan'daki temsilcisi Kont Salis, Vatikan'ın İstanbul'da bir etki oluşturmamasını ve İngiliz esirlerinin bu etkiden mümkün olduğunca istifade etmesini istemektedir. Bu sayede İngiliz esirleri, esaret hayatları süresince daha rahat yaşayabilirlerdi. Kont Salis'in girişimleriyle Vatikan, bu konuda gerekli adımları atmış ve Mösyö Dolci'yi Papalığın İstanbul'daki temsilcisi olarak görevlendirmişti.⁵¹⁶

Papa, sadece esirlere yardım etmek ve onların durumunu yakından takip etmekle kalmayıp kimi zaman onların serbest bırakılması için girişimlerde bulunmaktaydı. Papa, denizci Teğmen Geoffrey FitzGerald'ın memleketine gönderilmesi için Enver Paşa ile görüşmüştü. Bu talep karşısında Enver Paşa, ilgili esirin tekrar

---

⁵¹¹ BOA, HR.SYS., 2214/2.

⁵¹² **Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Beyin Raporu**, Dersaadet, 1335, s. 15.

⁵¹³ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁵¹⁴ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁵¹⁵ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁵¹⁶ FO, 383/452/29896, **Assistance From The Vatican For British POW in Turkey**, Prisoners of War Department to Central Prisoners of War Committee, 16.02.1918.

savaşmayacağına dair kesin temin vermesi dahilinde serbest bırakılacağını bildirmişti. Enver Paşa'nın kararı olumlu karşılanmış ve Teğmen Geoffrey FitzGerald, Papa'nın yapmış olduğu girişimle Şubat 1916'da serbest bırakılmıştı.⁵¹⁷

Savaşın son dönemine kadar İngiltere, kendi milletine ait esirlere doğrudan yardımda bulunmamıştı. Bu işlemi aracı dernekler, teşkilatlar ve fonlar aracılığıyla gerçekleştirmişti. Savaşın bitti denilebileceği günlerde İngiltere, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esirlere askeri kıyafet ve battaniye göndermeyi planlamaktaydı. Esirlere ulaştırılması planlanan malzemeler, her birinde 400 paketin bulunduğu sandıkların içerisindeydi ve Ulaştırma Bakanlığı tarafından Southampton'a gönderilmişti. Buradan Havre'ye ulaşan malzemeler, Fransa üzerinden Cenova'ya gönderildi. Kızılhaç Teşkilatı, gelen malzemeleri sağlıklı stoklamak için bir fabrika temin etti ve Avusturyalı kamyonların gelişine kadar hazır vaziyette bekletti. Cenova'da bekletilen malzemelerin sorumluluğu ise Teğmen E.F. Pinnington'a verildi.⁵¹⁸

Malzemeler nakliye yapılacağı günü beklerken Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirlere gerek bu malzemeleri gerekse de başkalarını göndermenin üç farklı yolu vardı:⁵¹⁹

- 1. Fransa üzerinden İsviçre ve oradan da Avusturya yolu kullanılarak yapılacak özel bir taşımacılık.*
- 2. Hollandalı Bakan Sayın Willebois'in 250.000 lira değerinde satın aldığı kıyafetlerin farklı kamplara dağıtılması.*
- 3. İskenderiye'den hareket ederek 15 Kasım 1918'de Kuşadası'na ulaşacak olan takas gemisi.*

---

⁵¹⁷ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

⁵¹⁸ FO, 383/453/115014, **Conditions of British POW in Turkey**, 11.10.1918.

⁵¹⁹ FO, 383/453/115014, **Conditions of British POW in Turkey**, 11.10.1918.

3.8.6. Bireysel Çalışmalar

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirleriyle düzenli ya da düzensiz olarak ilgilenen birçok devlet, teşkilat, dernek ve kurum vardı. Esirlere yardım faaliyetinde bulunan sadece bunlar değildi, ilaveten bireysel yardımlar da bulunmaktaydı.

İstanbul Harbiye Askeri Hastanesi'ne Çanakkale Cephesinde esir edilerek getirilen askerler, düzenli olarak Hollandalı bakanın kızı Mile de Villebois tarafından ziyaret edilmekte ve ihtiyaçları giderilmeye çalışılmaktaydı.⁵²⁰

Kut'ül Ammare savaşında ele geçirilen esirler, Irak topraklarından başlayarak Anadolu'nun iç kısımlarına olan ilerleyişleri sırasında Amerikan konsolosluguyla bağlantısı olmasına rağmen Mr. Brissel, yapmış olduğu yardımların bireysel gözükmesi için büyük çaba sarf etmişti.⁵²¹

Esirlerle bireysel olarak ilgilenen bir diğer kişi Mr. Bryant'tı. Mr. Bryant, özellikle Musul'da bulunan esirle yakından ilgilenmişti. Onlara şapka, diş temizleyici, mızıkça, şarkı kitapları, İncil ve dua kitapları göndermişti.⁵²²

Kamp ayırımı yapmaksızın Anadolu'da bulunan esirlerle ilgilenen bir diğer kişi Lady Burgholere idi. Lady Burgholere, kurmuş olduğu fon vasıtasıyla sadece Anadolu değil İngiliz esirlerin bulunduğu her bölgeye yardım götürmeye çalışmıştı.⁵²³

İsveç Başbakanı Huguenin, Adana'nın Pozantı bölgesinde demiryolu yapımı ve tünel kazma işiyle alakalı olarak görevlendirilen İngiliz esirlerinin ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmişti.⁵²⁴

---

⁵²⁰ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916; KHT, s. 39.

⁵²¹ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁵²² FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

⁵²³ **Wileman's Brazilian Revies**, "Lady Burgholere's Prisoners of War Fund", 04 June 1918, Vol.7, N.23.

⁵²⁴ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

3.9. İngiliz Esirlerin Sağlık Koşulları

Almanya ile İngiltere arasındaki ekonomik rekabet, dünyanın bugüne kadar gördüğü en büyük savaşın yaşanmasına neden olmuştu. Bu savaş, dünyanın tüm devletlerini ve milletlerini içine alarak az ya da çok etkilemişti. Savaşın başlamasından evvel rekabet halindeki devletler gerekli hazırlıklarını yapmışlar ve birbirlerine saldırmak için geçerli bir mazeret peşine düşmüşlerdi ancak Osmanlı Devleti'nde durum pek de iyi sayılmazdı. Devlet, Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmıştı ve hem ekonomik olarak hem de askeri olarak fazlasıyla zarar görmüştü.

Bu hazırlıksız yapı içerisinde I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa gireceğini taahhüt etmesiyle birlikte savaş için hazırlıklara hız verilmiş ve ordunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin temini için 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan edilmişti.⁵²⁵

Devlet, seferberlik ilan etmekle birlikte savaşa hemen girmemişti çünkü tamamlanması gereken çok eksik vardı. Özellikle cephede askerin savaşması muhtemel dönem kış aylarına rast geldiği için, kışlık kıyafet hazırlığı ve tıbbi malzeme eksikliğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu denli kuvvetli hazırlığa ihtiyaç duyulmasının sebebi, dünya üzerinde ilk kez bu kadar büyük çapta bir çarpışma sürecine girilmişti ve askeri teknolojinin gelişmişliği, muhtemel ölüm ve yaralı oranlarını arttırabilirdi. Savaşan askerler arasında kayıp oranının artışı, yeterli tıbbi hazırlıkla bir miktar da olsa düşürülebilirdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, gerekli tıbbi hazırlığın sağlanmasından çok uzaktı hatta Sarıkamış harekâtında tıbbi eksiklik bir yana kıyafet yetersizliğinden onbinlerce Osmanlı askeri hayatını kaybetmişti.⁵²⁶

Tıbbi imkanların eksikliği kimi bölgelerdeki revirlerde kendisi daha fazla hissettirmektedir. Ki bu durum daha savaş başlamadan önce Alman sağlık subaylarından bir heyet, Eczacı Binbaşı Friedrich Huttner'in sıhhiye revirleri müfettişi olarak Haziran 1914 yılında hazırladığı raporda; revirlerin kötü olduğu, yatakların adi pamuk, ot ya da saman ile doldurulduğu ve var olanların da büyük kısmının yırtık, nemli, kanlı ve pis olmasının salgın hastalıklara neden olabileceği belirtilmişti. Bu

⁵²⁵ Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 75.

⁵²⁶ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 471.

sağlıksız durumun düzeltilmesi için samanla doldurulmuş olan yatak takımlarının yakılması, nevresim vb. malzemelerin sabun ya da soda ile kaynatılarak dezenfekte edilmesinin gerekli olduğu demirden ya da tahtadan yapılan malzemelerden kullanılabilen durumda olanların yıkanarak boyanmasının aksi takdirde satılmasının zorunluluğu kaleme alınmıştı.⁵²⁷

Raporda bu bilgiler yer alırken şartların zorluğuna rağmen askeri sağlık hizmetlerinin yürütülmesi konusunda gösterilen ciddiyet de ayrıca dile getirilmişti.

Osmanlı Devleti, vatanın savunulmasında mücadele eden kendi askeri için bile bu şekilde sınırlı imkanlara sahipken savaştığı devletlerden aldığı esirler için kimi zaman daha iyi şartlar oluşturmaya çalışmıştı. Esirlere yapılacak muameleye ilişkin olarak hazırlanan Üsera Talimatnamesi'nin bazı maddelerinde esir alınan askerlerden hasta olanlar ve bunların tedavileri hususunda nasıl bir yol izleneceği çeşitli maddelerde izah edilmişti. Talimatname'nin 12. maddesine göre harple alakalı olarak ortaya çıkan hastalıkların tedavisi için esirlerden herhangi bir para talep edilmez, masraflar hükümetçe karşılanır denilmekteydi. 13. madde, tedaviye ihtiyaç duyan rütbesiz hasta esirlerden herhangi bir para talep edilmeyeceğini belirtmekteydi. 16. maddeye göre hastalanan esirlerin nakli için üsera komisyonları görevlendirilmişti. 21. maddede hastalanan esirler için oluşturulan cetvellerin Harbiye Nezareti'ne gönderileceği yazılmaktaydı.⁵²⁸

Üsera Talimatnamesi'nin ilgili maddelerinden de anlaşılacağı üzere devlet, elinde tuttuğu esirlerin sağlık durumuyla milliyet ayrımı yapmaksızın ilgilenmeyi taahhüt etmekteydi. Devlet, sürecin sağlıklı işlenmesi için esirlerin tutulduğu kamplarda yapılacak uygulamalardan Sahra Sıhhiye Müfettişliğini ve bağlı oldukları Ordulardaki Sıhhiye Başkanlıklarını sorumlu tutmuştu. Savaş devam ederken gerek esirlerin tedavileriyle ilgili uygulamalar gerekse de hastanelerin sorumluluğu Menzil Müfettişliğine verilmişti.⁵²⁹

---

⁵²⁷ Muharrem Uçar, "Birinci Dünya Savaşında Türk Ordularındaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010, s.115.

⁵²⁸ BOA, DH.SYS., 123/11-30.

⁵²⁹ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 111-112.

Esirlere daha iyi muamele etmek için yeni teşkilatlar oluşturan Osmanlı Devleti'nin savaştığı devletlerden aldığı esirler için yaptığı ilk şey, hasta ya da yaralı olanları cephe gerisinde kurulan “yaralı yuvaları” olarak adlandırılan yerlerde tedavi ettirmektir. Tedavisi buralarda yapılamayanlar ya da daha iyi tetkik gerektirenler, seyyar hastanelere ya da en yakındaki hastanelere sevk edilirdi.⁵³⁰

Çanakkale cephesindeki çatışmalarda ciddi şekilde yaralanan Türk askerlerinin ve ele geçirilen esirlerin ilk müdahalelerinin yapılabilmesi için Gelibolu yarımadasında Eceabat'ta bir hastane kurulmuştu.⁵³¹ Tedavi amaçlı olarak kurulan ve esirlerin de istifade ettiği bu hastane, İngiliz uçakları tarafından kasten bombalanmıştı.⁵³²

Bu tarz olumsuz durumlar yaşansa da seyyar hastanelere gelen esirlerin sağlık durumları ile yakından ilgilenilmekteydi. Buralarda yapılan tıbbi müdahaleden sonra yollarına devam eden esir kafilerine bir de doktor eşlik etmekteydi.⁵³³ Doktor nezaretinde yola çıkan esirlerden durumu iyi olanlar kamplara gönderilirken, ağır yaralılar ya da hastalar daha donanımlı hastanelere nakledilmekteydi. Esirlerin hastanelerle muhatap olduğu ilk yer İstanbul sonrasında sırasıyla Kudüs, Nasıra ve Şam'dı. İstanbul'daki hastaneler içerisinde bakım, tıbbi teçhizat, doktor kalitesi, sıhhi uygunluk vs. tüm etmenler değerlendirildiğinde en çok ön plana çıkan hastaneler; Haydarpaşa Askeri Hastanesi, Beyoğlu Zapyon ve Üsküdar'daki Zeynep Kamil'di.⁵³⁴

Bu hastaneler haricinde doğrudan İngiliz esirlerin kullanımına açılan hastaneler; Haydarpaşa Askeri Hastanesi, Harbiye Askeri Hastanesi⁵³⁵, Ankara Hilal-i Ahmer

---

⁵³⁰ Uçar, **Birinci Dünya Savaşında Türk Ordularındaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi**, s.112.

⁵³¹ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁵³² Ahmet Tetik ve Mehmet Şükrü Güzel, **Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 111-112.

⁵³³ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry**.

⁵³⁴ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁵³⁵ KHT, s. 39.

Hastanesi⁵³⁶, Adana'da bulunan hastaneler⁵³⁷, Darbasiyah'ta bulunan Kirisamush hastanesi.⁵³⁸

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan hastaneler yetersiz kaldığında yabancı devletlere ait hastanelerden de istifade edilmekteydi, özellikle Bağdat demiryolu hattı çalışmalarıyla bağlantılı olarak oluşturulan Alman ve Avusturya hastaneleri ön plana çıkıyordu.⁵³⁹

Hastanelerdeki tedavileri tamamlanan esirler, sağlıklarına kavuştuktan sonra kendileri için belirlenen kamplara gönderilmekteydi. Anadolu'nun dört bir yanındaki farklı kamplarda kalan esirler ihtiyaç anında kampta bulunan kamp doktoruna muayene olabilmekteydi.⁵⁴⁰ Ancak bazı kamplarda doktor olmadığından esirlerden talep gelmesi durumunda doktor kampa çağırılmaktaydı ya da kampta tedavi edilemeyen esirler, kendilerine en yakın hastanelere nakledilmekteydi.⁵⁴¹ Hastanelere nakledilen esirlerin isimlerini içeren listeler, OHAC Üsera Komisyonu memurları tarafından tutulmaktaydı.⁵⁴²

Kamp doktoru, kampa gelen her esiri olması gerektiği şekilde muayene etmekteydi ancak kamp doktorunun tek sorumluluğu bu değildi. Kamp doktoru, kampın ve esirlerin hijyen kurallarına uygunluğunu gözlemek durumundaydı. Temizlik eksikliği yüzünden oluşabilecek sorunları kamp komutanına rapor etmek ayrıca esirlerin yediği yemeğin kontrolünü yapma dta yine kendisine aitti.⁵⁴³

---

⁵³⁶ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁵³⁷ FO, 383/227/145140, **Affairs in Turkey**, 25.08.1916.

⁵³⁸ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁵³⁹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁵⁴⁰ KHT, s. 47

⁵⁴¹ KHT, s. 39.

⁵⁴² Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 106.

⁵⁴³ KHT, s. 47.

Hasta savaş esiri subaylar evde ya da garnizon revirinde tedavi edilirken esir askerler, askeri hastanelere ya da belediye hastanelerine gönderilirdi. Devlet, esir askerlerin tıbbi masraflarını kendisi karşılarken esir subaylar, bakım masraflarını kendileri karşılamak zorundaydı.⁵⁴⁴ Esir subayların tedavi masrafları sadece savaştan kaynaklanan hallerde devlet tarafından karşılanmaktaydı.

Esirlerin sağlık durumları, Osmanlı Devleti tarafından sürekli olarak takip edilmekteydi ancak ülke içerisinde sağlık koşullarını olumsuz etkileyen salgın hastalıklar da kol gezmekteydi. Rusya'dan gelen göçmenler, Galiçya cephesinden dönen Osmanlı askerleri, Hicaz'daki kolera, Mısır ve Beyrut bölgesindeki veba ve İspanyol nezlesi hacılarla, esirlerle ve deniz yoluyla Anadolu'ya taşınmıştı.⁵⁴⁵ Anadolu'daki sağlık şartlarının yetersizliği ve kötü beslenme bu salgın hastalıkları daha da arttırıp yaygınlaştırarak gerek yerel ahalinin, gerek cephede savaşan askerlerin gerekse de esirlerin ciddi sağlık sorunları yaşamasına hatta hayatlarını kaybetmesine neden olmuştu.⁵⁴⁶ Hayatını kaybedenler sadece esirler değildi aynı zamanda Osmanlı askerleri arasında da salgın hastalıklar görülmekteydi. Üçüncü Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa, tifüs hastalığından hayatını kaybetmişti.⁵⁴⁷

Üçüncü Ordu bünyesinde yapılan araştırmaya göre, Mart 1915'ten Eylül 1918'e kadar 19.619 kişi tifüs'e yakalanmıştı ve bu kişilerden 7.310'u hayatını kaybetmişti. Başka bir kaynakta hastalığa yakalanan kişi sayısı 93.000 verilirken, bu rakam içerisinde 26.322 kişi yaşamını yitirmişti.⁵⁴⁸

Görüldüğü üzere salgın hastalıklar cephede savaşan askerler arasında son derece yaygındı. Durum böyle olunca cepheden gelen esirler arasında da tifüs hastalığına yakalanan asker sayısı bir hayli yüksekti. Esir alınan bu askerlere cephe gerisinde her ne kadar ilk müdahale yapılmış olsa da hastalığın esir kamplarına kadar yayılmasının önüne geçilememişti. Yozgat esir kampındaki esirler arasında tifüs hastalığı ortaya

---

⁵⁴⁴ KHT, s. 47.

⁵⁴⁵ Ramazan Çalık ve Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, Konya, 2007, s. 206.

⁵⁴⁶ KHT, s. 35.

⁵⁴⁷ Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi*, Cilt 2, s. 316.

⁵⁴⁸ Çalık, *Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler*, s. 208.

çıkınca, 10 Aralık 1916'ta üç doktor kamptaki hastalığın tedavisi için görevlendirilmişti. Yozgat'taki duruma benzer bir hal, Afyonkarahisar'da da ortaya çıkmıştı. 14 Mart 1918'de kampta görülen tifüs hastalığının tedavisi için gereken tüm itina gösterilmişti ancak Kütahya'daki esir kampı kapatılarak buradaki esirlerin Afyonkarahisar'a aktarılması kamptaki tedaviyi zorlaştırmıştı.⁵⁴⁹

Gerekli tüm tedavi yöntemlerine rağmen esirler arasında salgın hastalıkların artışı yeni uygulamaları da beraberinde getirmişti. Esirlerin sağlık durumlarını kalıcı olarak düzeltmek ve hastalığın yayılmasını önlemek için 7 Aralık 1916'da Denizli ve Bor'da⁵⁵⁰ karantina kampları kurulmuştu.⁵⁵¹ Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde salgın hastalıklara yakalanan esirler, tedavileri için bu merkezlerden kendilerine en yakınına sevk edilmişlerdi. Tedavileri tamamlanan esirler, buradan kendileri için uygun görülen kamplara gönderilmişlerdi.

Salgın hastalıklar sadece askerler ve esirler arasında yaygın değildi. Anadolu'nun yerel halkı da salgın hastalıklarla mücadele etmekteydi. Sadece 7 Şubat 1917 ile 12 Mart 1917 tarihleri arasında İstanbul'da tifo ve tifüs hastalığına yakalanan kişi sayısı 286 idi. Hastalanan bu kişilerden de yaklaşık 45'i hayatını kaybetmişti. Devlet, ölümlerin önüne geçmek ve hastalığın yayılmasını engellemek için halka aşı tatbiki yapsa da çok başarılı olamamıştı çünkü göçler, asker terhisleri, dezenfekte araçlarının yoksunluğu gibi sebepler, tedavi sürecini zorlaştırmakta hatta kimi zaman başarısız kılmaktaydı.⁵⁵²

Salgın hastalıklar haricinde normal dönemdeki rahatsızlıklarda esirlerin ilk müracaat edecekleri kişi, kamplarda bulunan doktorlardı. Doktorlar, esirlere gereken tedavileri uygulamaktaydılar ancak tıpkı günümüzde olduğu gibi yerel bölgelerdeki tedavilerin yetersiz kalması durumunda hasta esirler, daha iyi imkanlara sahip hastanelerin

---

⁵⁴⁹ Oran Arslan, *Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri*, s. 110.

⁵⁵⁰ Bugün Niğde şehrine bağlı bir ilçedir.

⁵⁵¹ BOA, HR.SYS., 2225/38.

⁵⁵² Çalık, *Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler*, s. 208-209.

bulunduğu merkezlere gönderilmekteydiler. Bu nakil işleminde en çok tercih edilen yer genellikle İstanbul'du.⁵⁵³

Esirlerin tedavileriyle ne kadar yakından ilgilenilse de kimi zaman ölümlerin önüne geçilememekteydi. Ölüm olaylarını tetikleyen en büyük etken esirlerin cephelerde hasta, yaralı ve bitkin şekilde ele geçirilmeleri idi. Esirlerin durumu her ne kadar Osmanlı Devleti'nin eline geçtiğinde kötü olsa da devlet, esirlere elinden gelen itina göstermeye çalışmıştı ancak kimi bölgelerde ölüm vakalarında artış yaşanması yabancı devletlerin dikkatini çekmişti. Felemenk Sefareti'nin Ankara'daki ölüm olaylarına dikkati çekmesi üzerine Başkomutanlık Vekaleti tarafından yapılan incelemede İngiliz esirlerinin ölüm sebeplerinin esirlere gösterilen muameleyle alakalı olmadığı, bu kişilerin Kut'ül Ammare kuşatmasında ölü hayvan eti yedikleri ve bundan kaynaklanan mide sorunları olduğu sonucuna varılmıştı.⁵⁵⁴

Kamplarda hayatlarını sürdüren askerlerin esir alınmadan önce cephelerde yakalandığı salgın hastalıklar haricinde kişisel sağlık sorunları da görülmekteydi. Genel sağlık sorunları haricinde esirlerin en fazla tıbbi ihtiyaç duyduğu konu dış tedavisiydi. Başkomutanlık, Felemenk Sefareti'nin de yakından ilgilendiği bu konuda esirlerin ihtiyaçlarını gidermek için girişimde bulunmak istemişti ancak doktorun masraflarının kimin tarafından karşılanacağı netleşmeyince bir girişimde bulunulmamıştı. Felemenk Sefareti'nin İngiliz esirlerin dış tedavisi masraflarını üstlendiğini belirtmesi, sorunu çözmüştü.⁵⁵⁵ Akabinde Osmanlı Devleti, esir kamplarında bulunan İngiliz esirlerinin dış tedavileriyle ilgilenmek üzere dış doktorları görevlendirmişti.⁵⁵⁶ Dış doktorlarına ilaveten, esirler arasında diğer tıp alanlarıyla alakalı olan doktorların da çeşitli hastanelerde istihdam edilmesine başlanmıştı.⁵⁵⁷

Kastamonu ve Çankırı bölgesinde bulunan esirler, aileleriyle yapmış oldukları yazışmalarda dış muayenelerinden de bahsetmişlerdi. Kastamonu'daki kampta sabit

---

⁵⁵³ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁵⁵⁴ BOA, HR.SYS., 2227/51.

⁵⁵⁵ BOA, HR.SYS., 2228/8.

⁵⁵⁶ BOA, HR.SYS., 2229/66.

⁵⁵⁷ BDH, 2427/70 – 003; BDH, 2427/70 - 004.

duran doktor, ihtiyaç halinde Çankırı ve civar bölgelere gitmekteydi. Kastamonu'daki doktor haricinde yerel dış doktorları da bulunmaktaydı. Dış doktorlarından genel olarak memnun olan esirler, sadece Arap mülteci olan bir doktordan hoşnut değillerdi.⁵⁵⁸

Osmanlı Devleti, elinde bulunan imkanlar ölçüsünde tedavisi mümkün her hastalık için esirlere gereken ilgili ve alakayı göstermişti. Hasta olan esirler, öncelikle kamp bölgelerinde muayene edilmiş ve eğer burası yetersiz ise merkezi hastanelere sevk edilmişlerdi.⁵⁵⁹

Yapılan her türlü müdahaleye rağmen hastalığı Osmanlı Devleti toprakları içerisinde tedavi edilemeyecek düzeyde ilerlemiş olanlar, İsviçre'ye tedaviye gönderilmekteydi. Ancak burada kalan esirlerin sağlık koşullarına bağlı olarak mübadeleleri yapılabilmekteydi. Hastalığı son derece ilerlemiş olanlara ilaveten sakat esirler de yine İsviçre'ye gönderilmekteydi. Tedavi amaçlı İsviçre'ye gelen bu esirler de gerekli hallerde yine İsviçre üzerinden mübadeleye tabi tutulabilmekteydi.⁵⁶⁰ Bu mübadele işlemi yapılırken elbette keyfi yaklaşım söz konusu değildi çünkü esir değişimi hassas bir konuydu ve sorumluluk gerektirmekteydi. Esirlerin durumunu yakinen bilen ve tedavi eden doktorun mübadele edilebilir onayından sonra ilgili süreç başlamaktaydı.⁵⁶¹

Savaşın devam ettiği dönemde memleketlerine iadesi uygun görülen diğer esirler, çalışma kamplarındakilerdi. Özellikle Bağdat demiryolu hattında çalıştırılan esirlerden sağlık durumu iyi olmayanlar, bölgedeki sağlık heyetinin onayıyla olması gerektiği şekilde memleketlerine iade edilmişlerdi.⁵⁶²

Osmanlı Devleti, elinde tuttuğu esirlerin sağlık durumunu fazlasıyla önemsemişti fakat bu ilgi, yine de bazı esirler tarafından yeterli görülme-yebilirdi. Anadolu'da bulunan İngiliz esirlerinin durumunu kaleme alıp İngiliz Parlamentosu'na sunulan bir raporda Türk hastanelerine ilişkin olarak şu ifadeler yer alıyordu; "*Hakkaniyetle, bu tip*

---

⁵⁵⁸ FO, 383/453/110134, **Dental Treatment of POW in Turkey**, Prisoners in Turkey Committee to Prisoners of War Department, 31.07.1918.

⁵⁵⁹ KHT, s. 56.

⁵⁶⁰ BOA, HR.SYS., 2238/3.

⁵⁶¹ BOA, HR.SYS., 2246/5.

⁵⁶² Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 111.

*yerlerde (hastanelerde) Türk ya da esir yaralı ve hastalarına yönelik bir ayırım yapıldığını söyleyemeyiz, herkes demode bir medeniyet hali yüzünden kıvranmaktadır”.*⁵⁶³

3.10. Esirler Arasında Vefat ve Defin İşlemleri

İnsanoğlunun doğumu kadar ölümü de bilinen bir gerçektir ancak ölümün gerçekleşme şekli, gerçekleştiği yer ve zaman kimi durumlarda normal dönemden daha fazla ehemmiyet taşır. Savaş şartları içerisinde çarpışan askerler, savaş meydanlarında öldüğünde çoğu zaman olağan kabul edilirdi çünkü savaş, bir nevi hayatta kalma mücadelesiydi.

Bu yaşam mücadelesi içerisinde cephede savaşıp ölen askerlerin aksine hayatta kalıp da çarpıştığı devlete esir düşenlere daha bir önem verilmişti, bunun sebebi ise esir düşen bu kişilerin özgürlükleri sınırlandırılmıştı. Dolayısıyla, esir tutuldukları devlet tarafından kendilerine sunulan imkanlar ölçüsünde ihtiyaçlarını giderebilmekteydiler.

Osmanlı Devleti de savaştığı devletlerden aldığı esirlerin sağlık durumuyla yakından ilgilenmiş ama elinde tuttuğu esirler, gerek cephede gerekse de esir kamplarında yakalandıkları hastalıklar ve yaralanmalar sonucunda hayatlarını kaybetmişti.

Ankara’da tutulan İngiliz esirleri arasında ölüm oranı çok yüksekti. İngiltere, bu denli çok miktarda esirin hayatını kaybetmesinin sorumlusu olarak Osmanlı Devleti’ni görmekteydi.⁵⁶⁴ Bu iddialar üzerine Ankara’da tutulan esirlerin ölüm sebepleri araştırıldığında, ölenlerin çoğunluğunun Kut’ül Ammare kuşatması sırasında gıda eksikliğinden ve salgın hastalıklardan birçok hastalığa yakalanarak öldükleri sonucuna ulaşılmıştı.⁵⁶⁵ Kut’ül Ammare kuşatmasında İngiliz askerlerinin yiyecek bir peksimetinin bile kalmadığı ve her gün 20 kişinin öldüğü, Osmanlı Devleti’ne esir

---

⁵⁶³ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁵⁶⁴ FO, 383/334/157897, **High Death Rate Among British POW at Angora**, Prisoners of War Department to the Army Council, 13.08.1917; FO, 383/334/188723, **High Death Rate Among British POW at Angora**, Admiralty to Prisoners of War Department, 29.09.1917.

⁵⁶⁵ BOA, HR.SYS., 2227/51.

düşerek Büyükada'da yaşayan ve Mondros Mütarekesi'nin imzasına aracılık eden General Charles V. F. Townshend'in anılarında geçmekteydi.⁵⁶⁶

General Townshend, kuşatma sırasında yaralanan ve hastalanan askerlerinin tedavilerinin yapılabilmesi için bulduğu her fırsatta askerlerini Basra'ya göndermeye çalışmaktaydı.⁵⁶⁷ Fakat kuşatmanın süresi uzadıkça yaşam koşulları daha da ağırlaşmaya başlamıştı.

7 Aralık 1915'ten 29 Nisan 1916'ya kadar süren kuşatmada İngilizler, çok miktarda kayıp vermiş ve ölen kişiler, Kut'a defnedilmişti.⁵⁶⁸ Çetin mücadeleler sonucunda esir alınan askerlerin çoğunluğu neredeyse açlıktan ölmek üzereydi. Hayatta kalanların büyük kısmı ise salgın hastalıklarla mücadele etmekteydi. Esir alınan askerler, kuzeye doğru Dicle nehri boyunca hareket ederek Kut'un yaklaşık 15 km kuzeyinde bulunan Shamran'a geldiklerinde mola vermişlerdi. Bu zorunlu bir mola verişti çünkü kimi askerlerin durumu çok kötüydü ve esirlerin teslim alınmalarından bir hafta sonra neredeyse 300 kişi ölmüştü.⁵⁶⁹

Shamran'dan yola devam eden esirler, Bağdat'a ulaşmıştı. Bağdat'ta 11 tıbbi subay tarafından karşılanan esirler, şehir etrafındaki 6-7 hastaneye sevk edilerek bir an önce tedavilerine başlanmıştı ancak gelen kabilelerdeki hasta ve yaralı esir sayısı oldukça yüksekti. 10-15 bin yaralıyı var gücüyle tedavi etmeye çalışan doktorlar, salgın hastalıkların üstesinden gelmekte zorlanıyordu. Bu sıkıntıya kimi ilaçlardaki yetersizlik de eklenince durumları zaten kötü olan esirler, iyice zor duruma düşüyordu.⁵⁷⁰

Osmanlı Devleti, Kut'ül Ammare'deki askerleri işte bu sağlık koşullarında esir almıştı ve yapılan her türlü tıbbi müdahaleye rağmen, her zaman istenilen başarı elde edilememekteydi. Bu da esir İngiliz askerleri arasında ölüm oranını arttırmaktaydı.

---

⁵⁶⁶ Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s. 568.

⁵⁶⁷ HO, 45/10838/331607, **Report of the Mesopotamia Commission**, General Nixon to Secretary of State for India, 1917.

⁵⁶⁸ FO, 383/535/1716, **British POW buried at Kut**, Chaplain Harold Spooner to The Netherland Minister in Constantinople, 28.01.1919.

⁵⁶⁹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁵⁷⁰ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

İngiliz esirlerinin sağlık şartlarının bu denli ağır olmasına rağmen Batılı devletler, esirler arasındaki ölüm oranının yüksekliğini Osmanlı Devleti'nin tutumuna bağlamaktaydılar.⁵⁷¹ İngiliz kaynaklarına göre, 1 Ocak 1917'den 23 Temmuz 1918'e kadar geçen sürede hayatını kaybeden İngiliz sayısı 530, Hintli sayısı 733 olarak kayda geçmişti.⁵⁷² Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere ölüm oranının yüksekliği, temelde Osmanlı Devleti'nin tutumundan kaynaklanmamaktaydı.

Osmanlı Devleti, elindeki tüm tıbbi imkanları kullandığı halde hayatını kaybeden esirleri, bulunduğu bölge içerisinde en uygun yere defnetmekteydi. Yer seçiminde öncelik, kamp yerleşkesinin yakınlarındaki gayrimüslim mezarlıklarıydı. Cenaze merasimi ölen kişinin dini inancına uygun şekilde gerçekleştirilmekteydi. Cenaze törenlerine kampta bulunan tüm idari personel, muhafızlar ve esirler katılmaktaydı. Kastamonu kampında vefat eden 3 subay ve 3 asker kampın 15 dakika uzağındaki Rum mezarlığına defnedilmişti. Hıristiyan inancına göre defnedilen esirler için eldeki imkânlar ölçüsünde gereken yapılmaya çalışılmış hatta esirlerden birisi olan Yüzbaşı Spooner, rahiplik dahi yapmıştı.⁵⁷³

İzmit kampında vefat eden esirler, Rum bir rahip önderliğinde inançlarına uygun gerekli ayin yapılarak Hıristiyan mezarlığına defnedilmişti.⁵⁷⁴

I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihten Osmanlı Devleti'nin mütareke imzaladığı tarihe kadar geçen sürede İngiliz kaynaklarına göre ölen toplam esir sayısı, 3.290'dır⁵⁷⁵. Bu rakam, yine İngiliz kaynaklarında geçen Osmanlı Devleti topraklarındaki toplam esir sayısı olan 16.583 sayısının yaklaşık %20'sine tekabül etmekteydi.

---

⁵⁷¹ **New York Times**, "Half of the British Prisoners, Taken at Kut, Have Died", 21 June 1917_pg.1.

⁵⁷² FO, 383/453/113169, **Conditions of POW in Turkey**, 11.09.1918.

⁵⁷³ KHT, s. 56-57.

⁵⁷⁴ KHT, s. 38.

⁵⁷⁵ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

BÖLÜM 4: İNGİLİZ ESİRLERİ'NİN BULUNDUĞU KAMPLAR

4.1. İngiliz Esirleri'nin Bulunduğu Anadolu Kampları

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı süresince farklı cephelerde yapmış olduğu mücadeleler sonucunda İngilizlerden almış olduğu esirleri, Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki kamplarda tutmuştu. Bu kamplarda kimi zaman rahat bir hayat süren esirler, kimi zaman da sıkıntılı dönemler geçirmişti. Esirlerin kamp hayatlarındaki şartlarını, İngiltere'nin Türk esirlerine göstermiş olduğu muamele her daim etkilemekteydi.

Rütbelere, milliyetlerine ya da kampların yapısına göre gruplandırılan İngiliz esirlerinin tutulduğu Anadolu kamplarından tespit edilebilenlerin alfabetik sırası şu şekildedir: Adapazarı, Afyonkarahisar, Ankara, Beledik, Bor, Bursa, Çankırı, Çorum, Darıca Çimento Fabrikası, Derince, Durak, Eskişehir, Eskişehir, Gediz, Gümüşsuyu Askeri Hastanesi, Hacıkırı, Harbiye Askeri Hastanesi, Harbiye Nezareti Hapishanesi, Haydarpaşa Askeri Hastanesi, Haydarpaşa Çalışma Kampı, İslahiye, İzmit, Kastamonu, Kırşehir, Konya, Kuşçular, Kütahya, Manisa, Nusaybin, Pozantı, Samatya, San Stefano, Sivas, Taşkılla Hastanesi, Ulaş, Urfa, Yedikule, Yozgat.⁵⁷⁶

Kamplar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmeye çalışılırken kayıtların tutulduğu tarihteki esir sayısı esas alınmıştır. Sadece kamplarda bulunan esir miktarına göre genel esir sayısına ulaşmak mümkün değildir. Zira kamplar arasında gerçekleşen esir hareketliliği bir kişinin birden çok kampta bulunmasına neden olmuştur. Bu durum da sadece o bölgedeki esir kamplarındaki net esir sayısının tespitini zorlaştırmaktadır.

4.1.1. Adapazarı

Adapazarı, konumu itibarıyla İstanbul ile Anadolu arasında köprü görevi gören ve aynı zamanda demiryolu hattı üzerinde bulunan bir şehirdir. Adapazarı, İngiliz esirlerinin

---

⁵⁷⁶ Kamp adlarını yazarken her birine ayrı bir dipnot belirtmeden alfabetik bir sıralama yaptık. Kamplara ilişkin dipnotlar ve ayrıntılı bilgiler, çalışma içerisinde verilecektir.

bulunduğu çalışma kamplarından birisiydi ve şehirde 13 Kasım 1917 tarihi itibarıyla 6'sı Hintli olmak üzere toplam, 142 İngiliz esiri vardı.⁵⁷⁷

Kampın kurulduğu tarih tam belli olmamakla birlikte esirler, kampın ilk komutanından hoşnutsuzluk duymuşlar ve çalıştırılan esirlerin paralarının ödenmediğini dahi dile getirmişlerdi. 1917 sonbaharında kamp komutanının değişmesiyle⁵⁷⁸ birlikte asker, kamp şartlarının düzelmesinden ve yeni gelen komutandan son derece memnundular.⁵⁷⁹

Kamp içerisinde esirlerin istedikleri an muayene olabilecekleri bir doktor yoktu ancak gerekli görülen hallerde esirlerin muayeneleri de yapılmaktaydı.⁵⁸⁰

Savaş şartları gereği, şehirde yiyecek kıt ve fiyatlar yüksekti. Bu da esirlerin geçim sıkıntısı yaşamasına neden olmaktadır. 1917 sonlarına doğru kampta yaşam koşulları düzeltilmiş olsa da çok geçmeden kamp dağıtılmış ve burada bulunan esirler farklı kamplara aktarılmıştı.⁵⁸¹ Esirlerin gönderildiği kampların başında San Stephano kampı vardı.⁵⁸²

Kampın kapatılmasıyla birlikte farklı bölgelere gönderilen esirler, Adapazarı'ndaki günlerini özlemekteydiler. İngiliz asker R. Lushington, *"Bizim isteklerimizi ve ihtiyaçlarımızı anlayan, adil ve adaletli Türk binbaşısının yönetiminde bulunduğumuz Adapazarı'na terk ettiğimiz için çok üzgünüm. Bizimle oyunlar oynayan bu kişiden ayrıldığımız için herkes çok pişman"*⁵⁸³ diyerek gittikleri yeni yerlerde aynı rahatı bulamadıklarını ifade etmekteydiler.

---

⁵⁷⁷ FO, 383/335/216871, **List of Men at Ada Bazar**, British Legation, The Hague to Foreign Affairs, 13.11.1917; **The Times**, "Isle of Wight Men in Turkish Hands", Tuesday, Apr 16, 1918_pg. 4.

⁵⁷⁸ FO, 383/452/13486, **Treatment of POW at Ada Bazar**, Mrs. Calvert to Miss Lloyd Baker, Hardwicke Court, 22.01.1918

⁵⁷⁹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁵⁸⁰ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 110.

⁵⁸¹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁵⁸² FO, 383/453/115881, **Report on Visit of Inspection to San Stephano**, The Netherland Minister at Constantinople to British Minister at the Hague, 24.10.1918.

⁵⁸³ FO, 383/453/110585, **Bad Conditions of San Stephano**, Prisoners in Turkey Committee to Prisoners of War Department, 06.08.1918.

4.1.2. Afyonkarahisar

Afyonkarahisar, Anadolu'nun batısında bulunan demiryollarının kesişme noktasındaki bir şehirdi. Şehir, konumu itibariyle esirlerin en çok uğradığı merkezlerin başında gelmekteydi hatta merkezi toplama kampı konumundaydı.⁵⁸⁴ Buraya demiryolu vasıtasıyla gelen esirler, ya burada esaret hayatı yaşamaktaydı ya da başka kampa nakledilmekteydi. Durum her ne olursa olsun denilebilir ki Anadolu'da bulunan İngiliz esirleri en az bir kez burada bulunmuşlardı.

Kızılhaç heyeti tarafından ilk kez 28-29 Kasım 1916 tarihleri arasında ziyaret edilen Afyonkarahisar, deniz seviyesinde 1008 m yüksekte ve ovoidan 200 m yükselen bir kayanın ayaklarında kurulmuştu. Kızılhaç heyetinin Afyonkarahisar kampını ikinci ziyareti, Nisan 1918'de gerçekleşmişti.⁵⁸⁵

Savaşın başladığı ilk günlerden itibaren faaliyette olan kampta, İngiliz ve Fransız subaylar ile İngiliz, Fransız, Hintli ve Rus askerler mahkûm edilmişti.⁵⁸⁶ Kamp komutanlığını Kızılhaç heyetinin ziyaret ettiği dönemde Binbaşı Müslüm Bey yürütmekteydi⁵⁸⁷. Savaşın sonlarına doğru kamp komutanlığına Yarbey Ziya Bey getirilmişti⁵⁸⁸.

Subaylar ve askerlerin bir arada tutulduğu Afyonkarahisar'da Kızılhaç heyetinin kampı ziyaret ettiği döneme kadar 2.300 esir vardı. Kampta, 2 İngiliz askeri doktor ile 2 Hintli diş hekimi yardımcısının da dahil olduğu 67 İngiliz subayı ile birlikte 9 Fransız subayı da bulunmaktaydı. Subayların hizmetinde görev alan 29 İngiliz, 2 Hintli ve 1 Fransız emir eri vardı.⁵⁸⁹

---

⁵⁸⁴ FO, 383/453/114320, **Parcels to British POW in Turkey**, Lt.-Col. C. Corbould Warren to Lady Burgholere, 31.06.1918.

⁵⁸⁵ FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

⁵⁸⁶ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916; FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁵⁸⁷ KHT, s. 25.

⁵⁸⁸ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁵⁸⁹ KHT, s. 26.

Subaylar ve emir erleri haricinde kampta 482 İngiliz, 223 Hint, 26 Rus ve 6 Fransız askeri bulunmaktaydı. Çanakkale cephesindeki mücadelelerin devam ettiği bir dönemde 17 Nisan 1915 tarihinde batırılan İngiliz E-15 denizaltısının 27 kişiden oluşan mürettebatı ile 31 kişilik Avustralya denizaltısı AE2 ve Fransız Mariott denizaltılarının mürettebatları da bu kampta tutulmuştu.⁵⁹⁰ Bir diğer Fransız denizaltısı olan Zephire'nin 13 kişilik mürettebatı da diğer denizci esirlerle birlikte Mayıs 1915'te Afyonkarahisar'a getirilmişti.⁵⁹¹

Afyonkarahisar'a getirilen bu denizcilerin bir kısmı kamplara gelişlerinden kısa bir süre sonra Ankara'ya sevk edilmişti.⁵⁹² 15 Nisan 1916 tarihi itibarıyla kampa getirilen denizcilerden sadece 12 kişi burada kalmıştı.⁵⁹³

1915 yılı sonlarına gelindiğinde kampta bulunan İngiliz esirlerinin sayısı 225'e ulaşmıştı.⁵⁹⁴ İlerleyen dönemde kampta bulunan İngiliz subay sayısı artarken asker sayısında azalma yaşanmıştı. 1918 yılı bahar ayında burada 100 İngiliz ve 120 Rus subayı vardı.⁵⁹⁵ Ağustos 1918'e gelindiğinde kampta 125 İngiliz subayı, 14 kıdemli subay, 191 er ve 77 emir eri yaşamaktaydı ancak 200 kişilik yeni bir grubun trenle gelmesi bekleniyordu⁵⁹⁶.

Kampta bulunan subaylar ve askerlerin yaşam koşulları birbirinden farklıydı ancak bu durum sadece Osmanlı Devleti'ne özgü değildi. Buna benzer şartlar savaşın tüm

---

⁵⁹⁰ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

⁵⁹¹ FO 383/92/95052, **British Prisoners of War in Turkey**, Sir Edward Grey to Mr. Page, 19.07.1915.

⁵⁹² FO, 383/92/201909, **Treatment of British Prisoners in Turkey**, 14.11.1915.

⁵⁹³ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁵⁹⁴ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁵⁹⁵ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁵⁹⁶ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

devletler için geçerliydi. Kampa gelen subaylara bir üniforma, bir çift bot ve iki iç çamaşırı verilmişti.⁵⁹⁷

Subaylar, 7 farklı evde tutulmuştu. Bu evlerden dördü şehrin biraz dışında olup ortak bahçesi vardı. Diğer üç ev ise şehrin merkezinde aynı sokak üzerindeydi. Dört evin ortak bahçesi durumundaki alanın uzunluğu 33-50 metre arasındaydı ve şehir merkezindeki evlere göre daha konforluymuştu çünkü bu evler güneş gören ferah bir alandıydı.⁵⁹⁸

Binaların durumuna ilişkin herhangi bir şikayet yoktu, temizliği tatminkardı çünkü evler askerler tarafından peyderpey tamir edilmişti. Evlerde bulunan mobilyalar, subaylar tarafından alınmıştı. Zaman zaman evlerde yakacak odun sıkıntısı çekilmekteydi. Yazın bu eksik bir sorun oluşturmasa da kışın son derece önemliydi.⁵⁹⁹

Kızılhaç heyetinin ziyaretinin gerçekleştiği dönemde subayların sağlık durumları iyiydi ve o ana kadar herhangi bir ölüm olayı gerçekleşmemişti. Kampın açıldığı ilk dönemlerde subayların yemeği yerel bir lokantadan günde iki kez getiriliyordu ancak maliyetlerin artması üzerine bu uygulamadan vazgeçilmişti.⁶⁰⁰ Bunun yerine emir erlerinin şehirden gerekli gıdaları temin ederek subayların istekleri doğrultusunda yemek hazırlamaları kararlaştırıldı. Emir erlerinden ikisi muhafız eşinde her gün pazara giderek ihtiyaç duyulan malzemeleri temin ederdi.⁶⁰¹

Kampın açıldığı ilk dönemlerde esirlerin günde iki saat dışarıda gezinmelerine izin verilmekteydi ancak ilerleyen dönemde bu uygulamadan vazgeçilmişti.⁶⁰² Bunun yerine subayların haftada iki defa gruplar halinde dışarı çıkmalarına müsaade edilmekteydi.

---

⁵⁹⁷ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

⁵⁹⁸ KHT, s. 26.

⁵⁹⁹ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶⁰⁰ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

⁶⁰¹ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁶⁰² FO 383/92/95052, **British Prisoners of War in Turkey**, Sir Edward Grey to Mr. Page, 19.07.1915.

Ayrıca subaylar, haftada bir kez muhafız eşliğinde birbirlerini evlerinde ziyaret edebilmekteydiler. Dışarı çıkışlar, belirli bir sistematığe göre düzenlenmediği için bazen subaylar bundan hoşnut olmayabiliyordu. Subaylar, vakit geçirmek için kendilerine oyun ve kitap okuma alanı da oluşturmuşlardı ayrıca burada amatör tiyatro gösterileri de yapabilmekteydiler.⁶⁰³

Dini ihtiyaçların giderilmesi hususunda devlet, Osmanlı vatandaşı olan bir papazı bu kamp için görevlendirmişti.⁶⁰⁴

Subaylar kendilerine sunulan imkanlardan kimi zaman hoşnut olmasalar da esir askerlere göre daha rahat bir hayat sürmekteydiler.⁶⁰⁵ Afyonkarahisar'da tutulan esir askerler, Ermeni Kilisesi'yle bir Ermeni okuluna ve bir Müslüman okuluna (medrese) yerleştirilmişti.

Tamamı İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşan güçten düşmüş, çalışamayan ve iyileşme sürecinde olan esirler, kalenin bulunduğu tepenin kuzeydoğusundaki yamaçta gölgeliklerle çevrilmiş binalarda kalmaktaydılar. Esirlerin kaldığı binalardan olan kilisenin zeminine tahta döşenmiş, duvarları ise taştan yapılmıştı. 13 x 28 x 15 boyutlarında olan kilisede 120 asker kalmaktaydı. Kilisedeki ayin eşyalarının bulunduğu 4 x 9 x 5 ebatlarındaki odada 10 asker kalmaktaydı. Odanın karanlık bir bahçeye açılan küçük bir penceresi vardı.⁶⁰⁶

Okul'un zemini tahtadan olup duvarları kireçle sıvanmıştı. 11 x 13 x 4.50 boyutlarındaki bir odasında 60 asker yaşamaktaydı. Okul ve kilise gayet havadardı ama temizlik hakkında yapılacak çok şey vardı. Ayrıca bit gibi haşeratlar üzerine de şikâyetler vardı.⁶⁰⁷

---

⁶⁰³ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁶⁰⁴ FO, 383/92/201909, **Treatment of British Prisoners in Turkey**, 14.11.1915.

⁶⁰⁵ FO, 383/227/69657, **British Interests in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 11.04.1916.

⁶⁰⁶ KHT, s. 27.

⁶⁰⁷ KHT, s. 27.

Okulda ısınmak için yalnızca sobalar vardı ve bu sobalar kış için yeterli olmayabilirdi. Yaz aylarında bir araba yüklü odun, 3,5 kuruşa satılırken kış ayı geldiğinde fiyat, 12 kuruşa çıkmaktaydı. Geçen kış ayında bir eşek yükü odun, 120 kuruşa dahi satılmıştı. Kilise ve yakınındaki binalarda kalan esirler, sabah ve akşam yemeğini hazırlama karşılığında odun almaktaydılar. Çay ve özel yemek pişirme karşılığında esirlere daha fazla odun verilmesi de mümkün olabilmekteydi. Kış ayları Afyonkarahisar’da sert geçtiği için yakacak son derece önemliydi⁶⁰⁸.

Askerler hasırların üzerine konulan Türk şiltelerinde uyuyorlardı ama örtünmek için yeterince yorgan yoktu. Tuvaletler Türk tipi olup 4 tanesi kilisede, 9 tanesi de okulda bulunmaktaydı. Tuvaletlerin temiz olduğu söylenemezdi ama su, bol miktarda vardı⁶⁰⁹.

İçme suyu kaliteli ve yeterli miktardaydı. Subaylar kendileri için getirttikleri yaklaşık 9 lt su için 2,5 kuruş ödemekteydiler⁶¹⁰.

Esirlerin kullanımına açık olan 15 x 26 ve 11 x 20 ebatlarında iki adet avlu vardı. Esirler istedikleri taktirde günlerinin tamamını burada geçirebilmekteydiler. Çok düzenli olmamakla birlikte esirlerin kamp dışına çıkmalarına da müsaade edilmekteydi.⁶¹¹

Esirler yemeklerini kendileri yapmaktaydılar. Günlük olarak tükettikleri ana yemek bulgur, sebze çorbası ve etti. Yemeklerin kalitesi tatminkar olmakla birlikte, miktarı özellikle et konusunda kısıtlıydı. İngiliz esirleri günde 110-150 gr dana eti alırken, Hintliler koyun eti almaktaydı. Esirlerin tükettiği ekmeğin son derece kaliteli olup günlük istihkakları 900 gr.dı.⁶¹² 15 Nisan 1918’teki menü; sabah kahvaltısında 2 yumurta, ekmeğin ve sıcak su; akşam yemeğinde çorba, et, sebzeler, lezzetli bir yumurta, soğan ya

---

⁶⁰⁸ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶⁰⁹ KHT, s. 27.

⁶¹⁰ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶¹¹ KHT, s. 27.

⁶¹² KHT, s. 27.

da benzeri bir şey. Para yerine geçen çekler alındığında ilave olarak öğlen yemeği verilmekteydi. Ayrıca ekmeğin üzerine sürmek için reçel de alınabilirdi.⁶¹³

Esirlerin kullanabileceği üniformalar her daim temin edilememekte, bu nedenle çoğunlukla sivil kıyafet kullanılmaktaydı⁶¹⁴. Gerekli kıyafetlerin temini için esirler yardım kuruluşlarından ya da ailelerinden destek almaktaydı. Kampta bir terzi çalışmaktaydı ve bir Singer dikiş makinesi Rezerve Fonundan satın alınmıştı. Kunduracı olarak çalışan kişi; deri, ip ve çeşitli aletler talep etmekteydi⁶¹⁵.

Esirlerden birkaçı kendilerinden sorumlu muhafız subayından hoşnut olmayıp birkaç şikayette bulunmuştu. Bu konu, Harbiye Nezareti'ne iletilmişti.⁶¹⁶

Esirlerin ayda 4 satırdan oluşan 4 adet kart yazma hakkı vardı. Yazılan bu kartların esirlerin ailelerine ulaşması ya da ailelerinden kendilerine gelmesi noktasında bazı şikayetler vardı. Esirler, postaların kendilerine düzenli ulaşmadığını söylemekte hatta bazıları, paketlerin ellerine geçene kadar hasar gördüğünü iddia etmekteydi.⁶¹⁷

Amerikan Büyükelçiliği; para, kıyafet, çamaşır vb. malzemelerin teminiyle ilgilenmekteydi. Kampa ulaşan eşyaların dağıtım işi, esirler arasından seçilen Yarbay Warren tarafından yapılmaktaydı.⁶¹⁸ Yarbay Warren, sadece Amerikan Büyükelçiliğinden gelen yardımların dağıtımıyla ilgilenmiyordu zira kampta bulunan esirlerin aileleri ve esirlerin bağlı oldukları birliklere ait çeşitli fonlar da farklı dönemlerde ve miktarlarda yardımlar göndermekteydi. Yardım fonlarından ön plana çıkanlar; Duke of Wellington's Regiment, Royal Flying Corps ve Bedfordshires' dır.⁶¹⁹

---

⁶¹³ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁶¹⁴ KHT, s. 27.

⁶¹⁵ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶¹⁶ KHT, s. 28.

⁶¹⁷ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916. s. 4.

⁶¹⁸ FO, 383/453/114320, **Parcels to British POW in Turkey**, Lt.-Col. C. Corbould Warren to Lady Burgholere, 31.06.1918.

⁶¹⁹ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916. s. 5.

Bu fonlar aracılığıyla gelen malzemelerin dağıtımı hızlı bir şekilde yapılmaktaydı ancak özellikle para havalelerin kampa ulaşmasında gecikmeler yaşanabilmekteydi.⁶²⁰ Bu gecikmeler özellikle savaşın sonu yaklaştıkça daha da önem kazanmaktaydı çünkü enflasyon nedeniyle esirlere gelen paraların alım gücü düşmekte kur farklılıkları oluşmaktaydı.⁶²¹

Ermeni kilisesi ve okulu haricinde kullanılmayan bir medresede kalan esirler de vardı. Esirler arasından çalışabilecek durumda olanların seçildiği, sağlığı idare eder derecede olanların kaldığı bu binada 95 İngiliz, 105 Hintli ve 26 Rus kalmaktaydı.

Esirlerin kaldığı odaların zemininde döşeli herhangi bir malzeme yoktu ve odalarda ısınma sorunu vardı. Esirlerin gezinti için kullanabildikleri 45 x 62 ve 15 x 26 ebatlarında iki büyük bahçe vardı.⁶²²

Çalışma için her gün iki esir grubu oluşturulmaktaydı. 75 kişiden oluşan birinci grup, demiryolu yapımında çalışırken⁶²³ 30 kişiden oluşan ikinci grup okul yapımında kullanılmaktaydı. Esirlerin çalıştığı şantiyeler, kamptan 30 dk uzaktaydı. Esirlerin yaptığı iş zor olmasa da esirler, çalışma süresinin uzunluğundan şikayetçiydiler. Sabah 5'te başlayan iş, bir saatlik mola ile akşam 5'e kadar devam etmekteydi. Esirler, bu şantiyelerde yapmış oldukları çalışmanın karşılığında günlük 1 kuruş ücret almaktaydılar. Ancak kimi esirler bazen paralarını zamanında alamadıklarını söylemekteydiler. Bu tarz şikayetler olsa da medresede kalanlar, kilisede kalan esirlerle aynı muameleye tabi tutulmaktaydı. Ermeni kilisesinde kalan askerlerin büyük bölümü güçten düşmüş ve iş yapmaları zordu. Tıp diploması olmamasına rağmen Hint ordusunda görevli bir şirürji uzmanı, sağlık kontrolü için her gün onları ziyaret etmekteydi. Afyonkarahisar'da esirler arasında bulunan iki İngiliz askeri doktoru, esirler üzerinde mesleklerini icra etmek için izin istemişse de buna müsaade

---

⁶²⁰ KHT, s. 28.

⁶²¹ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁶²² KHT, s. 28.

⁶²³ FO, 383/227/87240, **Escape of British Prisoners from Turkey**, American Embassy in Constantinople to Foreign Office, 25.04.1916.

edilmemişti. Esirlerin sağlık hizmetlerinde yararlanılmasına 1918 yılının ortalarından itibaren başlanacaktı.⁶²⁴

Hastalara çadırdan kurulmuş hastanelerde bakılmaktaydı. Esirler, tahtalar üzerine yerleştirilmiş içersine ot doldurulmuş minderler üzerinde uyumaktaydılar. Hastanenin temizliği tatminkardı ve ama bazı odalar yeterince ısıtılamamıştı. Hastaneden sorumlu hekimin belirttiğine göre yatan esirler arasındaki hastalıklar: sıtma, dizanteri, tehlikeli sıtma, kronik bağırsak yangısı, kaşeksi, düzensiz ateş, nefrit ve halsizlikti.⁶²⁵

Subayların bulunduğu bölümden Binbaşı S. Haughton, I.K.S. ve Yüzbaşı Startin, subayların tedavileriyle ilgilenmekteydi. Bu kişilerin subayların bulunduğu bölümdeki evlerden birinde 21.07.1918'de 9 yataklı bir özel hastane açmasına izin verildi. Hastanenin masrafları, Rezerv Fon tarafından ödenmekteydi.⁶²⁶

Bu özel hastane öncesinde bütün vakalar, Türk hastanesine gitmek zorundayken hastane açıldıktan bir ay sonrasında tedavi edilen vaka 18'di. Tedavi edilenlerin hepsi Gelebek'ten yeni gelenlerdi ve içlerinden 4 kişi ölmüştü. Bunlar haricinde, Gelebek'ten yeni gelenlerden en az 10 tanesi Türk hastanesinde hayatını kaybetmişti⁶²⁷.

Afyonkarahisar'da tutuklu bulunan Yüzbaşı Coxon, kendisine yeterli malzemenin sağlanması durumunda⁶²⁸ - ki bu malzemelerin ya İstanbul'dan ya da deniz yoluyla İskenderiye'den getirilmeleri gerekiyor - gerekli bütün işleri yapmaya gönüllüydü. Ancak temel sorun, malzemelerin tedariki meselesiydi. Osmanlı yetkilileri, İzmir'de kendine daha yeni iş kurmuş olan Richard de Jong ile bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre Richard de Jong bütün malzemeleri kendisi tedarik etmek şartıyla seyahat ücreti dahil günde 10 kuruş yevmiye karşılığında Afyonkarahisar'a gidip Yüzbaşı Coxon'un altında çalışacaktı. Bu antlaşmaya ilaveten Yüzbaşı Coxon ile Richard de Jong'un Afyonkarahisar'daki işlerini bitirdikten sonra Gediz'e gitmeleri de

---

⁶²⁴ KHT, s. 28.

⁶²⁵ KHT, s. 28.

⁶²⁶ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶²⁷ KHT, s. 28.

⁶²⁸ FO, 383/453/111587, **The Kedos Gazette**, The Hauge to Foreign Office, 21.08.1918.

öngörölmüştü ancak Başkumandanlık Vekaleti tarafından buna müsaade edilmedi. Gereklî dışçılık malzemelerinin tedarikinden sonra görev, Yüzbaşı Coxon'a teslim edildi.⁶²⁹

Kızılhaç heyetinin ziyaret ettiği tarihe kadar dizanteri, sıtma, kronik bağırsak yangısı ve tifüsten ölenlerin sayısı 151 idi. Ölenler, Hıristiyan mezarlığına defnedilirken⁶³⁰ cenazeye 4 mahkum eşlik etmekteydi. Mezarlıkta gömülü olanların her biri için ayrı bir haç dikilmemişti.⁶³¹

1916 yılı itibariyle Afyonkarahisar kampındaki esir hareketliliği: giriş yapan esir sayısı 1.179, çıkış yapan sayısı 891, mevcut sayı 120 ve ölen sayısı 168'di.⁶³²

Mart 1916'da Stoker, Price ve Cochrane isimli üç subay Afyonkarahisar kampından kaçtı. Stoker, AE2'nin komutanıydı. Price, E15 denizaltısında teğmendi. Cochrane, 4 Eylül 1915'te ele geçirilen E7'nin komutanıydı. İzmir ya da Antalya yolunu kullanarak kaçtığı düşünölen bu kişiler içerisinde Cochrane, biraz Türkçe de biliyordu. Doğrulanmamış bir raporda, kaçan bu esirlere Enver Paşa tarafından kampa gönderilen diş doktoru bir Türk subayının yardım ettiği ifade ediliyordu.⁶³³

Bu kaçış hadisesi Afyonkarahisar kampı için yeni düzenlemeleri beraberinde getirdi. Öncelikle kamp komutanı değiştirildi ve geride kalan esirler için yeni düzenlemelere gidildi. Esirlerin konakladıkları bölgelerdeki yaşantılarına daha fazla dikkat edilmeye başlandı, kamp dışına yapılan gezintiler sınırlandırıldı, dışarıdan yapılacak alışveriş için sabit kişiler belirlendi. Bu düzenlemeler belirli aralıklarla gevşetilmiş ya da daha da

---

⁶²⁹ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶³⁰ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁶³¹ KHT, s. 29.

⁶³² KHT, s. 29.

⁶³³ FO, 383/227/87240, **Escape of British Prisoners from Turkey**, American Embassy in Constantinople to Foreign Office, 25.04.1916.

sıkılaştırılmıştı. Bu değişimlerdeki temel etken, esirlerin yaşadıkları bölgelerdeki davranışlarıydı.⁶³⁴

Esirlerin davranışları ve savaş ortamının oluşturduğu psikolojik yapı dikkate alınarak esirler için yeni bir düzenleme yapılmıştı. Savaş mahkûmları teftiş kumandanı olarak görev yapan Albay Yusuf Ziya Bey imzalı 18 Mayıs 1918 tarihli bir belge ile esirlerin durumlarını iyileştirmek için halihazırdaki uygulamalara ek yeni geçici kararlar alınmıştı.⁶³⁵

Alınan bu kararlar, kamp komutanlığı tarafından uygulanmaya başlayınca esirler açısından yeni bir dönem başlamıştı. Eskiye göre içinde buldukları durumdan daha fazla hoşnut olan esirler; belirli günlerde kriket ve futbol oynuyor, kır gezilerine çıkıyorlardı. Aylığı 5 pound'a piyano kiralayan esirler, belirli aralıklarla konser tertip ediyorlardı.⁶³⁶

4.1.3. Ankara

Bağdat demiryolu hattının bir kolunun sonunda Anadolu'nun ortası denilebilecek bir konumda bulunan Ankara, I. Dünya Savaşı döneminde İngiliz esirlerine ev sahipliği yapan kamplardan birisiydi.

Kampta bulunan İngiliz esirleri, Çanakkale Cephesi ve Kut'ül Ammare savaşında ele geçirilenlerden oluşmaktaydı. Kut'ül Ammare savaş haricinde kampta Çanakkale cephesindeki savaşlarda esir alınan 30 asker de buraya getirilmişti.⁶³⁷

Ankara'da bulunan esir sayısı ki bu durum aslında tüm kamplar için genel olarak aynıdır, dönemler içerisinde farklılık göstermekteydi. Bu durumun yaşanmasının en

---

⁶³⁴ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶³⁵ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶³⁶ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁶³⁷ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

önemli nedenleri; zaman zaman kamplar arasında yapılan esir değişimi, esir iadesi ve ölümlerdi.

Burada bulunan esirlerin büyük bölümü Ankara ve Ankara-Sivas arası demiryolu yapımı çalışmalarında kullanılmak üzere getirilmişti.⁶³⁸ Ekim 1915'te Ankara'da bulunan İngiliz esir sayısı 120 idi.⁶³⁹ 1916 yılının başında Ankara'da demiryolu yapımında çalıştırılan esir sayısı yaklaşık 350 kişiydi.⁶⁴⁰ Nisan 1918'de Ankara ve civarındaki alanlarda çalıştırılmak üzere getirilen ya da kamplarda tutulan esir sayısı, tahminen 600'dü.⁶⁴¹ Eylül 1918 tarihi itibarıyla Ankara'da 236 İngiliz, 70 Hintli ve 1 Fransız esir vardı. Bu esirlerden 26 İngiliz ile 16 Hintli Ankara'nın merkezinde kalıyordu. Bu grubun dışında kalanlar, Ankara-Yozgat arası demiryolu inşaatında çalışıyordu. Kamp komutanlığı görevini Şerif Bey yürütürken, tren yolu hattında çalıştırılan esirlerin sorumluluğu ise Albay Osman Bey'deydi.⁶⁴²

Ankara'da kalan esirler, demiryolu yapımı da dahil çeşitli işlerle uğraşmaktaydı. Demiryolu binalarının yapımı işinde çalışan Kraliyet mühendisliğinde astsubay olarak görev yapmış bir esir, kendisine gösterilen ilgi alakadan son derece memnun olduğunu dile getiriyordu.⁶⁴³

Demiryolu hattı ve buna bağlı işlerde görevlendirilenler haricinde esirlerin bir kısmı kereste fabrikasında çalışırken bir kısmı motor tamiratyyla uğraşmaktaydı. Esirlerden üç tanesi, biraz da kültürel aktivite çerçevesinde sinemadaki orkestrayı oluşturuyordu. Esirler, çalışmaya sabah saat 07.00'de başlar 12.00'de öğle yemeği molası verilirdi. İş,

---

⁶³⁸ FO, 383/453/109875, **Dr. Mac Clean's interview at Tchoum**, The Netherlands Minister in Constantinople to The Hague, 26.07.1918.

⁶³⁹ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁶⁴⁰ FO, 383/335/201878, **Numbers of Prisoners Working in Baghdad Railway**, Dutch Minister in Constantinople to The Hague, 22.10.1917; FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁶⁴¹ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁶⁴² FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶⁴³ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

tekrar 13.00'de başlar 17.00'de biterdi. Esirler, yapmış oldukları işler karşılığında mevsime bağlı olarak farklı ücret almaktaydı. Yazları ortalama aylık 2 pound alınırken kışın bu rakam düşmekteydi. Sinemada çalışanlar, sadece öğleden sonrası ya da sadece akşam için 10 kuruş kazanmaktaydı.⁶⁴⁴

Şehirde bulunan esirlerden bir kısmı otelde kalırken⁶⁴⁵, çoğunluk rütbe ve kıdem ayırımı yapılmaksızın zirai okullara ait binalara yerleştirilmişti. Şehirden 2 km kadar uzakta olan bu bölgede esirlerin kolayca alışveriş yapabilme imkanları kısıtlıydı, ancak esirlerin ihtiyaç duyduğu malzemelerin karşılanması için anlaşmalı kişiler temin edilmişti.⁶⁴⁶

Konaklama imkanlarındaki yetersizlik nedeniyle aynı bina içerisinde üç farklı odada kalan esirler, sıkışık bir vaziyetteydi. Ancak kamptaki Hintliler, Bursa'ya nakledilince sorun çözülecekti çünkü kendi ibadethanelerinin yanındaki bir yerde topluca kalan Hintlilerin odaları diğer esirler arasında paylaşılacaktı. Esirlerin bu şekilde sıkışık olması, kamp komutanının kararı değildi zira Ankara'ya esirleri ziyarete gelen tarafsız gözlemciler, bu durumun çözümü için çeşitli fikirler yürütseler de konaklama imkanlarının yetersiz oluşu var olan halin devamını zorunlu kılmıştı.⁶⁴⁷

Savaş şartlarının oluşturduğu ortam içerisinde yiyecek sıkıntısı tüm Anadolu'da yaşandığı gibi burada da yaşanmaktaydı. Kamp yönetimince esirlere günlük bir ekmelekle sabah akşam karavana verilmekteydi. Bunun dışında esirler, istedikleri takdirde kendi yemeklerini de yapabilmekteydi. Kamp komutanlığı yemeğini kendisi pişirmek isteyenlere odun desteği verilmekteydi.⁶⁴⁸

---

⁶⁴⁴ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶⁴⁵ FO, 383/453/116388, **Captain K.D. Yearsley, Royal Engineers, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁶⁴⁶ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁶⁴⁷ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶⁴⁸ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

Yemek pişirme işlemini emir erleri yapmaktaydı ve bu işlerin üstesinden gelecek kadar emir eri subayların hizmetine verilmişti. İlk başlarda her subay için bir emir eri verilirken sonrasında bu uygulamadan vazgeçilerek dört kişiye bir emir eri verilmesi uygun görülmüştü.⁶⁴⁹

Ankara'da bulunan esirlerin tamamı şehirde gezmekte ve neredeyse her yere gitmekte tamamen özgürdü.

Yabancı elçilikler kanalıyla burada bulunan esirlerin ihtiyaçları takip edilmiş ve destek çıkılmaya çalışılmıştı.⁶⁵⁰ Esirler ailelerine yazdıkları mektuplarda yiyecek ve tedavi konularında herhangi bir şikayetleri bulunmadığını, sadece giyecek, bot ve sigaraya ihtiyaç duyduklarını dile getirmekteydiler.⁶⁵¹ 1918 yılına gelindiğinde yaşanan sorunların büyük oranda üstesinden gelinmiş ve esirlerin memnuniyeti artmıştı.⁶⁵²

Ankara, sadece çalıştırılmak üzere getirilen esirlerin bulunduğu bir bölge değildi. Aynı zamanda rahatsızlanarak tedavilerinin devamı için çeşitli kamplardan buradaki Hilal-i Ahmer hastanesine sevk edilen esirler de vardı.⁶⁵³ Hastanede yatan bu esirler, gerekli müdahaleler yapıp iyileştikten sonra esaretlerinin devamı için uygun görülen kampa yerleştiriliyordu. Bu noktada tercih edilen kamplar genellikle Bağdat demiryolu hattının Toros dağları üzerinde demiryolu yapımı ve tünel kazma işlemlerinin yapıldığı çalışma kampları oluyordu. Bu kamplar içerisinde en çok ön plana çıkan Belemelik'ti.⁶⁵⁴ Bunun haricinde Pozantı ve İstanbul'da bulunan kamplar, esirlerin tedavileri bittikten sonra gönderildikleri kamplar arasındaydı.⁶⁵⁵

---

⁶⁴⁹ FO, 383/453/116388, **Captain K.D. Yearsley, Royal Engineers, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁶⁵⁰ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁶⁵¹ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁶⁵² FO, 383/453/109875, **Dr. Mac Clean's Interview at Tchorum**, The Netherlands Minister in Constantinople to The Hague, 26.07.1918.

⁶⁵³ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁶⁵⁴ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁶⁵⁵ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

4.1.4. Belemelik

Bağdat demiryolu hattının Toros dağlarından geçtiği güzergah olan Adana-Pozantı arasında dağlık bir bölge olan Belemelik'e Osmanlı Devleti, İngiltere'den aldığı esirlerin bir kısmını yerleştirmişti. Belemelik'teki İngiliz esirlerini Mayıs-Haziran 1916'da ziyaret eden "Oxfordshire ve Buckinghamshire Hafif Piyadeleri'nin Savaş Esirleri Fonu", bu tarihte kampta bulunan İngiliz esirlerinin sayısını yaklaşık 309 kişi olarak ifade etmekteydi.⁶⁵⁶ Tam rakam bilinmemekle birlikte bu sayının yarısından fazlası Çanakkale cephesinde ele geçirilen İngilizlerden oluşmaktaydı.⁶⁵⁷

Belemelik kampında tutulan İngiliz esirleri, demiryolu yapımı ve tünel kazma işlerinde çalıştırılmıştı ancak burada çalıştırılan esirler sadece İngilizler değildi zira kampta Sarıkamış harekatında ele geçirilen Rus esirleri ile Irak cephesinde esir alınan Hintli askerler de bulunmaktaydı.⁶⁵⁸ Kampta bulunan Rus esirleri, sadece Sarıkamış harekatında ele geçirilenler değildi. Sivas kampının kalabalık yapısı ve demiryolunda çalıştırılmak üzere işçi ihtiyacı, Sivas'ta bulunan Rus esirlerinin bir kısmının buraya nakledilmesine neden olmuştu.

Kampta esirlere ödenen ücret, demiryolu işinde çalıştırılan kişilere ödenen parayla aynıydı ki bu da günlük 8 kuruştur. Bu rakam o günün koşullarında bu işte çalışan herkese ödenen rakamla aynıydı. Savaş şartları gereği dünya üzerinde bulunan herkes gibi esirlerin de maddi zorluklar çekmesi, çeşitli iş kollarında çalışmayı gerekli kılıyordu. Demiryolu işinde çalışan esirlerin, bu işte çalışmaktan da son derece memnun oldukları bilinmekteydi. Belemelik'te çalışan Çavuş Banister, gündeliğine iki kuruş zam yapılarak artık yirmi iki kuruş ücret aldığını belirtiyordu.⁶⁵⁹

İstanbul'da yaşayan ve Türkiye'yi iyi tanıyan Mr. Arthur Baker'in söylediğine göre; demiryolu yapımından sorumlu olan Şirket, yerel işçilere son derece iyi davranmakta, onlara barınacak yer ve kantin sağlamaktaydı. İsviçrelilerin gözetiminde çalıştırılan

---

⁶⁵⁶ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁶⁵⁷ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁶⁵⁸ Cengiz Mutlu, **Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)**, İstanbul, 2007, s.101-102.

⁶⁵⁹ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

esirlere de yerel işçilerle aynı şekilde muamele yapılmaktaydı. Deniz Kuvvetlerine bağlı The Ladies' Emergency Committee'ye göre Belemelik'te bulunan esirler; Afyon, Çankırı ve Ankara'da bulunan esirlerden daha iyi durumdaydılar.⁶⁶⁰

Belemelik'te bulunan esirler, pazar günleri çalıştırılmıyordu. Boş oldukları bu günde esirler, nehir kenarında piknik ve banyo yapıyorlar, kriket oynayabiliyorlardı.⁶⁶¹

Olumlu olan genel duruma karşın bazı olumsuzluklar da yaşanmıştı. Esaretten dönen bir subay, "Belemelik'te bulunan esirlerin büyük kısmının fazla çalıştırıldığını, gündelik olarak bir Türk askerine verilenle aynı ücreti almalarına rağmen bunun çok yetersiz kaldığını"⁶⁶² söylemişti. Subayın ifadesinden de anlaşılacağı üzere esirler, yaptıkları iş karşılığında Türk askeriyeye aynı ücreti almaktaydılar ama kişilerin savaş öncesindeki yaşam standardını esarete de devam ettirme arzusu kimi hoşnutsuzlukları beraberinde getirebilmekteydi.

Esirlere kamp komutanlığı tarafından gıda olarak en çok mısır veriliyordu ancak esirler, bunu tüketmek yerine isterlerse kazandıkları para ile başka yiyecekler satın alabiliyorlardı. Özellikle, et esirlerin bulunduğu bölgede çok ucuzdu, örneğin bir keçi 12 kuruştı.

Esirlerin kazandıkları ile alabildikleri yiyeceklerden başka, savaşın ağır şartları gereği fiyatı yükselen ve temini yerel halk için de zorlaşan gıdalar vardı. Bu gıdalar arasında en çok talep edilenler çay, şeker, kakao ve meyve konserveleriydi. Kampta bulunan bir denizci esirin yardım paketi olarak gönderilmesini istediği malzemelerin listesi şöyleydi: "*şeker, çay, reçel, süt, domuz pastırması, kakao, tereyağı, balık, et, baharat, kuru meyve, peynir, sabun, pipo, havlu, kitap, tütün, sigara, jilet, pantolon askısı, kemer, diş macunu, balık oltası, balık yemi, dikiş kutusu ve tuz*". Bir başka esir, bot ihtiyacı olduğunu kendilerine yardımda bulunan Ladies' Emergency Committee of the Navy League fonuna kartpostalla bildirmişti.⁶⁶³

---

⁶⁶⁰ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁶⁶¹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁶⁶² FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁶⁶³ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

Kampta bulunan esirlere düzenli olarak haftada ortalama 300 mektup ve koli geliyordu. Bu malzemelerin esirlere ulaştırılmasından Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti sorumlu idi. Fakat Cenevre hattın kullanımında sorun yaşandığında İsviçre yolu tercih edilmekteydi. Kızılhaç vasıtasıyla İstanbul'a gelen malzemeler buradan OHAC kanalıyla esirlere aktarılıyordu.⁶⁶⁴ Başka kamplarda kalan esirler, burada kalan esirlere gönderilen kolilerin yeterli düzeyde olduğunu dile getirmekteydiler.⁶⁶⁵

Esirlerin aileleriyle görüşmesinde herhangi bir engel yoktu ama dört satır sınırlaması vardı. Mektupların ve kolilerin esirlere ulaştırılmasında aracı olan Kızılhaç, esirlere dağıtılmak üzere para ve elbise de göndermekteydi. İlâveten Kızılhaç genel merkezi tarafından kampta bulunan Avustralyalı esirlerin hepsine Nisan 1916'da birer sterlin hediye gönderilmişti.⁶⁶⁶

Halep'te bulunan İspanyol Fahri Konsolosluğu aracılığıyla esirlere ülkelerinden aylık 3 pound yardım gönderiliyordu.⁶⁶⁷ Esirlere ülkeleri ve yardım kuruluşları haricinde en çok destek çıkanlar aileleriydi. Esirlerin birçoğu, düzenli olarak ailelerinden para almaktaydı.⁶⁶⁸

4.1.5. Bor

Niğde'nin yaklaşık 15 km güneybatısında bulunan Bor, Toros dağlarının kuzey eteklerinde bir nekahet kampı olarak kurulmuştu. Niğde'de son derece temiz ve düzenli olduğu belirtilen bir hastane vardı. Kampın ve hastanenin kurulduğu tam tarih bilinmemekle birlikte 3 Temmuz 1917'de Bor esir kampına bir doktor ve iki yardımcı doktor atanmıştı.⁶⁶⁹

---

⁶⁶⁴ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁶⁶⁵ FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

⁶⁶⁶ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁶⁶⁷ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁶⁶⁸ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁶⁶⁹ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 111.

Türk doktorlarından başka İngiliz esir subayların da görev aldığı hastanede tedavi edilen esirler, iyileşme süreçlerinin tamamlanması için Bor'a sevk edilirdi. Bor, esirlerin kendilerini toparlaması için son derece temiz bir havaya sahipti ancak Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaşanan ilaç sıkıntısı burada da yaşanmaktaydı.⁶⁷⁰

Bor'da bulunan esirler, sadece cephelerden doğrudan buraya aktarılanlardan oluşmuyordu aynı zamanda Anadolu'nun herhangi bir bölgesinde esaret yaşayanlardan da Bor'a gönderilenler vardı. Sayıları net olarak bilinmemekle birlikte daha öncesinde Çankırı'da esaret yaşayan subayların bir kısmı buraya sevk edilmişti.⁶⁷¹

Kampta yaşayan esir sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte tıpkı Anadolu'da bulunan diğer kamplar gibi bu kampta bulunan esirlerin durumu da yabancı temsilcilikler tarafından takip edilmekteydi. Esirlerin hem Osmanlı Devleti yetkilileri hem de yabancı elçiliklerin gözetimi altında bulunduğu halde kimi zaman esirlerin eşyalarının çalınması durumu yaşanabiliyordu. Yaşanan bu olumsuzluğu Yarbay C. Corbould ülkesine yazdığı bir raporda şöyle ifade ediyordu:⁶⁷²

“Kolilerin, mektupların ve paraların bizim adresimize gönderilmesi lazım çünkü usulsüzlükler yaşanabiliyordu. Bu usulsüzlükleri yapan İngilizler de var. Sorun sadece paraların çalınması değil aynı zamanda imzalar taklit edilerek de paraların soyulduğu oluyordu. Hırsızlığı yapan kişinin Hindistan Seferi Kuvvetleri'nden Çavuş M. Lewis olduğu ispatlandı ve hapse atıldı.”

4.1.6. Bursa

Osmanlı Devleti'nin bir dönem başkentliğini yapan Bursa, deniz seviyesinden 150 m yüksekte Uludağ'ın eteklerinde kurulan tarihi bir şehirdi. Savaş döneminde İngiliz esirlerinin özellikle de subayların ağırlıkta tutulduğu Bursa'da yaşam koşulları birçok kampa göre daha iyiydi. Şehirde bulunan iki otel, on dört İngiliz subayı ile bir doktorun

⁶⁷⁰ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁶⁷¹ FO, 383/453/109875, **Dr. Mac Clean's Interview at Tchoroum**, The Netherlands Minister in Constantinople to The Hague, 26.07.1918.

⁶⁷² FO, 383/453/114320, **Parcels to British POW in Turkey**, Lt.-Col. C. Corbould Warren to Lady Burgholere, 31.06.1918.

kullanımına tahsis edilmişti. Bu kişilerin emir eri olarak görev yapan, altı İngiliz ve dokuz Hintli asker de bulunmaktaydı. Subayların kullanıma açılan her bir otel, ferah bir bahçeye sahipti. Özellikle Brotte oteli, şehre hakim bir noktada güzel bir manzaraya sahipti. Brotte otelinde General Grier, Smith ve Yüzbaşı Halford konaklarken, General Mellis, Delamain, Hamilton, Evans; Albay Parr; Binbaşı Mac Kenna, Johnson, Walker, Bennett; Yüzbaşılar Hilber ve Goldfrap; Osmaniye otelinde kalmaktaydılar. Kamp komutanlığını Binbaşı Ali Remzi Bey yürütmekteydi. Kampta bulunan diğer yetkililer ise doktor olarak hizmet veren Yüzbaşı İsmet ile Dr. Angelos'tu.⁶⁷³

21-22 Kasım 1916 tarihinde Bursa'ya gelen Kızılhaç heyeti, ilk olarak subayların bulunduğu bölümü ziyaret etmişti. Ziyaret sırasında şehirde kalan subaylar, içinde buldukları şartlardan son derece memnundular. Özellikle konaklama imkanlarını övmüşlerdi. Esir subayların yemeklerini emir erleri hazırlamaktaydı. Subayların siparişine göre yemek hazırlayan emir erleri, gerekli gıdaların temini için çarşıya alışverişe silahsız askerlerin gözetiminde gitmekteydiler. Subayların rahatlıkla gezinebildikleri bir alan vardı. Ancak subaylar, bu alanın biraz daha genişletilmesini arzulamaktaydılar. Subayların diğer bir talebi ise İstanbul'da basılan kitap ve dergilerden daha fazla yararlanmaktı ki bu talep, çoğu zaman olumlu karşılanmaktaydı. Onlara tanınan başka bir ayrıcalık ise pazar günleri Amerikan Protestan kilisesinin ayinini takip etme izniydi.⁶⁷⁴

Esir askerlerin durumu subaylardan farklı olmakla birlikte çok kötü değildi. 1916 yılı sonu itibarıyla Bursa'da bulunan esir sayısı; 167 Rus ve 162 Hintli olmak üzere toplam, 329'du.⁶⁷⁵ Subay ve askerlerden oluşan Hintli grupla Rus esirler, artık kullanımda olmayan eski bir Rum okuluna yerleştirilmişti. Burada kalanlar diğerlerine göre daha rahat davranmaktaydılar.⁶⁷⁶

Salonları son derece geniş, içerisi temiz ve havadar olan Rum okulunun zemini tahta döşemeydi ve üzerinde şilteler serilmişti. Esirler, bu şilteler üzerinde kendilerine

---

⁶⁷³ KHT, s. 16.

⁶⁷⁴ KHT, s. 16.

⁶⁷⁵ KHT, s. 16.

⁶⁷⁶ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

verilen battaniyelerle uyumaktaydılar. Esirler kendi kişisel temizliklerini konakladıkları okul yerine şehrin hamamlarında yapmaktaydılar. Kullandıkları Türk usulü tuvaletler son derece temizdi.⁶⁷⁷

Esirlerin yiyecekleri Osmanlı makamlarınca temin edilmekteydi ancak yemekler, başlarında bulunan muhafız tarafından hazırlanmaktaydı. Yemeklerin kalitesi son derece iyiydi. Yemekler, esirlerin uyuduğu odada ya da başka bir bölümde bulunan masaların üzerinde yenilmekteydi.⁶⁷⁸

Tablo 2

Esir Askerlerin Günlük Yemek Dağılımı

Sabah	pirinç ya da buğday çorbası
Öğlen	et ve sebze
Akşam	sebze
Ya da	
Sabah	zeytin
Öğlen	pilav
Akşam	sebze
Ya da	
Sabah	çay
Öğlen	et ve sebze
Akşam	sebze

Kaynak: Kızılhaç Heyeti Türkiye Kampları Raporu, s. 17.

Türk askerleriyle aynı yemeği tüketen esirlere haftada bir gün et yemeği verilmekteydi. Hintli esirler, pırasa yemeği yerine pirinç tercih etseler de bunu karşılamak her daim

⁶⁷⁷ KHT, s. 17.

⁶⁷⁸ KHT, s. 17.

mümkün olamamaktaydı. Yemek haricinde esirlerin tüketimine ayrılan günlük ekmek miktarı 900 gr'dı.⁶⁷⁹

Esirlerin günlük kullanımında belirli bir kıyafet giyme zorunluluğu yoktu. Giyinmesi için sivil kıyafetler, üniformalar, sivil ve askerli şapkalar ile sarıklar verilmişti. Onlara dağıtılan kıyafetler, her altı ayda bir askeri makamlarca yenilenmekteydi. Rutin dağıtım haricinde ihtiyacı olana yeni bir kıyafet, ayakkabı ve iç çamaşırı verilmekteydi. Esirlere sadece yeni kıyafet dağıtmakla yetinilmemiş düzenli aralıklarla tıbbi muayeneden de geçirilmişlerdi. Ayrıca esirlere, kampa ilk geldiklerinde buharlı dezenfekte aletinin bulunduğu bir hastanede bit ve haşarat kontrolü yapılmaktaydı.⁶⁸⁰

Bursa'nın merkezinde tutulan esirlerden başka Bursa ovasında çalışma kampı olarak kullanılan bir alanda kalanlar da vardı. Bursa'ya arabayla iki saat mesafede olan esirler, Bursa ovasında akan Nilüfer deresinin 10 km'lik yatağının değiştirilmesi işinde çalıştırılmaktaydı. Kanal kazma işinde çalıştırılan esirler, hallerinden son derece memnundu çünkü toprağı yumuşak olduğu için kazması kolay bir arazide günde altı saat çalışmaktaydılar. Gün içerisinde esirlerin iş molası olarak bir buçuk saatlik bir araları da vardı. O kadar ki havanın yağmurlu olduğu günlerde de esirler, çalışmak istemekteydiler.⁶⁸¹

Kampta çalışan esirlerin konaklaması için Avrupalı mühendisler tarafından sağlam bir şekilde yapılmış, hijyenik olarak da son derece yeterli olan ahşap barakalar bulunmaktaydı. Barakaların hemen dışına kurulan ve temiz şekilde muhafaza edilen kapalı kulübeler ise tuvalet olarak kullanılmaktaydı.

Şantiyede çalışan esirlere verilen yemek, çalışmayanlara verilenle aynıydı. Esirlerin çay içebilmesi için kanalın kenarında semaverler yer almaktaydı.⁶⁸²

Yemeklerin aynı olması esirleri çalışma ya da çalışmama noktasında bağlayıcı değildi, ayrıca yaralı veya güçsüz olanların çalışma zorunluluğu da yoktu. Çalışanlar, günlük 8-

---

⁶⁷⁹ KHT, s. 18.

⁶⁸⁰ KHT, s. 18.

⁶⁸¹ KHT, s. 18.

⁶⁸² KHT, s. 18.

12 kuruş arası bir kazanç sağlamaktaydılar ama paranın tamamı güvenlik gerekçesiyle kendisine verilmeyip yarısı kamp kasasında korunmaktaydı. Esirlerin üzerlerinde taşıyabildikleri en yüksek rakam 20 kuruş ile sınırlandırılmıştı.

Kampta kalanlar, perşembe günleri elbiselerini ve kıyafetlerini temizlerken cuma günleri pazara ve camiye gitmek serbestti.

Hastalanan esirler, Dr. Angelos tarafından bir karantina odasının da bulunduğu Çekirge'deki Kızılay hastanesinde tedavi edilmekteydiler. Kızılhaç heyetinin Bursa'yı ziyaret ettiği dönemde hastanede 4 tane tifüs hastası vardı ve o zamana kadar herhangi bir ölüm vakası da yaşanmamıştı.⁶⁸³ Her ne kadar kampta ciddi bir durum yaşanmasa da belirli aralıklarla kampta bulunan esirler tedavi edilmekteydi. Ekim 1917'de Bursa kampında bulunan esirlerin millet ayrımı yapılmaksızın topluca tedavi edildiği rapor edilmişti.⁶⁸⁴

Esirlerin haberleşmesinde belirli kurallara dikkat edilmekteydi. Subayların ya da askerlerin ayda iki sayfalık iki mektup ile dört satırlık dört kart yazmalarına izin verilmişti ancak ailelerinden gelen mektup ve kartlarda hiçbir sınırlama yoktu.

Esirlerin kurallara uygun davranışından ve disiplinli tavrından kamp komutanı son derece hoşnuttu. Cezai bir durum olmaksızın gerekli görüldüğü hallerde kamplar arasında esir değişimi yapılabilmekteydi.

Kampta bulunan esirler, Kızılhaç teşkilatından ve Amerikan büyükelçiliğinden destek almaktaydılar. Para, kıyafet, battaniye, şilte, traş bıçağı vb. temel tüketim maddeleri esirlere yardım etme amaçlı dağıtılmaktaydı.

Askeri esirler haricinde Bursa bölgesinde sivil esirler de bulunmaktaydı. Buradaki esirler, Çankırı'da 7 ay kaldıktan sonra Bursa'ya 15 Mayıs 1916'ta sevk edilmişti. Toplamda 22 kişi olan sivil esirlerden 8'i kadın, 6'sı çocuk ve 2'si de seferberlikte çağırılmıştı. Bu kişiler, hiçbir kısıtlama olmaksızın istedikleri zaman özgürce Bursa içersinde gezinebilmekteydiler.⁶⁸⁵

---

⁶⁸³ KHT, s. 19.

⁶⁸⁴ Oran Arslan, *Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri*, s. 110.

⁶⁸⁵ KHT, s. 19.

4.1.7. Çankırı

Çankırı, İç Anadolu'nun kuzey kısmında yer alan küçük bir şehirdi. I. Dünya Savaşı döneminde İngiliz esirlerine ev sahipliği yapan şehir, dönem şartları içerisinde esirlerin hoşnut olduğu yerlerden biri değildi. Bu hoşnutsuzluğun temel nedeni, Çankırı'nın ulaşım imkanlarının yetersizliğinden kaynaklanan sıkıntılardı. Ankara'ya kadar trenle gelen esirler, yolun sonraki kısmını araba yolculuğu ile ortalama 4 günde gidebilmekteydi.

Mesafenin uzak oluşu ve anayol hatları üzerinde olmayış şehrin imkanlarını kısıtlı hale getirmekteydi. Şehre gelen ilk esir kafilesi, 1915'ten 1916 yılının başına kadar Çanakkale cephesinde ele geçirilenlerden oluşmaktaydı. Bu gelen esirlerden 60'ı hayatını kaybetmiş ve barakaların yakınına bir yere gömülmüştü. 1917 Eylül'ünde 100'ü aşkın esir, Kastamonu kampından buraya nakledilmiş ve bir önceki gruptan boş kalan buradaki bölümlere yerleştirilmişti.⁶⁸⁶

Esirler, tarihi bir kalenin alt tarafında küme halinde bulunan eski evlere nakledilmişti ancak kaldıkları binaların durumundan hoşnut değillerdi çünkü kimileri buranın kendilerinden önce ahır olarak kullanıldığını iddia ediyorlardı.⁶⁸⁷

Binada sadece subayların kaldığı odanın penceresinde cam vardı, diğer pencereler açıktı. Kamptaki esir sayısı fazla olduğu için esirler, camı olmayan odaları tercih ediyorlardı. Esirlerin kaldığı odalar haricinde binanın içerisinde bulunan bir bölme, yemek yapımında kullanılması için mutfak olarak ayrılmıştı. Binanın içerisi iki haftada bir ayrıntılı şekilde temizleniyordu. Odalarda birkaç sandalye ve masa haricinde mobilya yoktu, bu da temizliği kolaylaştırıyordu.⁶⁸⁸

İçme suyu kampın 1,5 km uzağından emir erleri tarafından bidonlarla taşınarak getiriliyordu ancak bu taşıma işi oldukça zahmetliydi. Kamp yönetimi, esirlere yardımda bulunmak için sadece su taşıma işinde kullanılmak üzere arabalar temin etti.

---

⁶⁸⁶ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁶⁸⁷ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁶⁸⁸ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

Su arabaları, günde iki tur yapmaktaydı ve hem içme suyu hem de yıkanmak için gerekli olan suyu kampta taşımaktaydılar. Yemeklerin yapılması işini esirler, kendi başlarına kaldıkları binada halletmek istemişlerdi ve bu görev, emir erlerine verilmişti. Yemek pişirmek için gerekli odun temin edilmişse de beklenen başarı elde edilememişti. Kampta yemek için gerekli olan gıdaların temini amacıyla sadece emir erlerinin pazara gitmesine izin verilmişti ancak bu izin daha sonra subayları da kapsayacak şekilde genişletildi.⁶⁸⁹

Savaş şartları gereği fiyatlar sürekli yükselmekteydi ancak ilk başlarda bu durum esirleri etkilemiyordu. Esaretin uzaması, fiyatların yükselişi, ailelerinden düzenli para gelmeyişi ekonomik olarak esirlerin hayatını zorlaştıran etmenlerdendi.⁶⁹⁰

Kamp komutanlığını Sami Bey yürütürken yardımcılığını Şerif Bey yapmaktaydı. Kamp komutanları, esirlerin içinde buldukları durumu yakından takip etmekteydiler ve onlara mümkün olduğunca yardımcı olmaya çalışmaktaydılar.⁶⁹¹

Esirlerin kaldığı barakalar yaklaşık 200 m.lik bir alana yayılmıştı ve barakaların arasında spor yapmalarına müsaade edilmişti. Barakaların güney kısmında kalan genişçe bir alan esirler tarafından futbol sahasına dönüştürülmüştü. Marangozluk, ayakkabı yapımı ve dil çalışmaları içeride yapılmaktaydı. Bir Noel günü Enver Paşa'nın izniyle esirler, bir seferliğe mahsus kızaklarla kaymak için barakalardan dışarıya çıkmışlardı.⁶⁹²

2 Kasım 1917'de kampta bulunan 120 subayın 77'si kaçmayacağına söz verdiği için Gediz'e sevk edilmişti. Kamptan ayrılış, esirler arasında memnuniyetle karşılanmıştı çünkü kamptaki sayının azlığı temel ihtiyaçlara ulaşmayı kolaylaştırmıştı, zira odalardaki sıkışıklık azaldığından daha az zorluk yaşıyordu. 2 Aralık 1917'de şehre kar yağmış ve Şubat 1918'e kadar yerde kalmıştı. Havanın bu denli soğuk oluşu daha

---

⁶⁸⁹ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁶⁹⁰ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁶⁹¹ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁶⁹² FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

fazla ısınma ihtiyacı doğuruyordu. Kamp yönetimi, esirlerin bu zorluğu aşması için ihtiyaç duydukları odunları kesme izni vermişti ancak yetersiz kaldıklarında kamp komutanı belirli bir meblağ karşılığında yine de yardımcı oluyordu.⁶⁹³

Kamp komutanları esirlere yardımcı olmaya çalışsalar da Kastamonu kampından 8 Ağustos 1917'de kaçan dört subay, komutanları zor durumda bırakmıştı hatta Kastamonu kamp komutanı Fettah Bey, görevden alınarak yerine Sami Bey getirilmişti. Bu olumsuz durum Çankırı'daki esirlere de yansımaktaydı ve esirlerin dışarıyla olan mektup alışverişi Ocak ayına kadar durdurulmuştu.⁶⁹⁴

Odun kesmek ve kamp için gerekli gıdaların temini haricinde esirlerin dışarıya çıkmalarına izin verilmiyordu.

Kamp komutanlığı şehirde bulunan imkanlar ölçüsünde esirlerin sağlık durumuyla yakından ilgileniyordu. Şehirde bulunan bir Arap mülteci dişçi, esirlerin diş bakımıyla görevlendirilmişti.⁶⁹⁵ Yerel dişçinin yetersiz kaldığı durumlarda belirli aralıklarla dışarıdan bir Yunanlı dişçi de getiriliyordu.⁶⁹⁶

Şehirde esirlerin dini ihtiyaçlarını karşılamak mümkün değildi. Bu sorunu gidermek için Papaz Dr. W.A.Wigram, Çankırı'da bulunan esirlere yardımcı olmayı talep etmişti. Papazın bu talebine olumlu cevap verildi ancak Papaz, burada kaldığı sürece esirlerden farklı olarak ayrıcalıklı bir muamele görmeyecekti.⁶⁹⁷

İngiltere, 1916 yılı başında kamp hakkında bilgi alamadığından gönderilen yardımların akıbeti hakkında inceleme istiyordu.⁶⁹⁸ Esirlerin durumuna ilişkin bir sıkıntı yoktu ama esirler içinde buldukları şartlardan çok da hoşnut değildi. Osmanlı Devleti, esirlerin

---

⁶⁹³ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁶⁹⁴ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁶⁹⁵ FO, 383/453/110134, **Dental Treatment of POW in Turkey**, Prisoners in Turkey Committee to Prisoners of War Department, 31.07.1918.

⁶⁹⁶ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁶⁹⁷ BOA, HR.SYS., 2215/4.

⁶⁹⁸ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

kampa ilişkin dile getirdikleri sıkıntıları dikkate almış, Nisan 1918'den itibaren burada yaşayanları farklı kamplara göndermeye başlamıştı. Esirlerin nakledildiği kamplar arasında ön plana çıkan yer, Yozgat olmuştu.⁶⁹⁹ Yozgat haricinde esirlerin gönderildiği bir başka yer ise Bor'du.⁷⁰⁰

Yozgat'a giden esirler arasında 77 subay ve bu kamp içindeki en üst rütbeli subay olan 66. Pencaplılar Alayından Albay A. Moore vardı.⁷⁰¹ Son grup da Çankırı'dan ayrıldıktan sonra artık buraya yeni esir nakli yapılmamıştı.

4.1.8. Çorum

Ankara'nın kuzeydoğusunda bulunan Çorum, savaş meydanlarından uzak olması sebebiyle esir kampı olarak tercih edilen yerlerden biriydi. Demiryolu hattının geçmediği bir şehir olan Çorum'a giden esirler, yolculuğun Ankara'ya kadar olan kısmı trenle gelirken yolun geri kalanını at arabasıyla bitirmişlerdi. Ankara'dan 5-6 gün süren at yolculuğuyla ulaşılan Çorum, 30.000 nüfuslu bir mutasarrıflıktı ve 1918 yılı itibariyle Trabzon'dan, Bayburt'tan ve Erzurum'dan gelen en az 25.000 de mülteciyi barındırmaktaydı.⁷⁰²

Kalabalık bir mülteci grubunun da bulunduğu şehirde, İngiliz esirleriyle birlikte Rus esirleri de vardı. 12 İngiliz subayının bulunduğu kampla ilgili olarak esirlerin yönetimle ya da yerel halka alakalı herhangi bir şikayeti yoktu hatta kamp yöneticilerini son derece nazik bulmaktaydılar. Şehirde bulunan esirlerin bir kısmı hanlarda bir kısmı da kiraladıkları evlerde yaşıyordu. Yaşamın ucuz ve yiyeceğin bol olduğu kampta tek sorun kış aylarında çetin soğukla mücadele etmekte.⁷⁰³

---

⁶⁹⁹ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁷⁰⁰ FO, 383/453/109875, **Dr. Mac Clean's Interview at Tchoroum**, The Netherlands Minister in Constantinople to The Hague, 26.07.1918.

⁷⁰¹ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1/4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁷⁰² FO, 383/453/109875, **Dr. Mac Clean's Interview at Tchoroum**, The Netherlands Minister in Constantinople to The Hague, 26.07.1918.

⁷⁰³ FO, 383/227/25646, **Allied Subjects at Choroum**, Dana K. Getchell to American College at Marsovan to the American Ambassador at Constantinople, 09.02.1916.

Soğuk, hastalıkların iyileşme sürecini uzatıyordu özellikle tifo salgını ölüm oranını arttırıyordu. 1918 yılı ile birlikte ölüm oranında büyük bir düşüş yaşansa da esirler arasında yine de hayatını kaybedenler olmuştu. Esirlerin ölüm nedenleri arasında frengi ilk sıralarda gelmekteydi ve erkek nüfusunun %60'ına bulaşmıştı. Verem, yaygın olan bir hastalık olup çok fazla ölüme sebebiyet vermişti. Hastalıkların artması üzerine esirler arasından doktor olanlardan ya da tıbbi destek verebileceklerden yardım alınmıştı. Hastalıkların durumunu takip ve müdahale etmek için sağlık hizmetlerinden bir müfettiş kampı ziyaret etmişti.⁷⁰⁴

Savaşın sonunun yaklaştığı günlerde ucuz olan maddeler artık ülke genelinde olduğu gibi burada da pahalılaştı. Bu pahalılık sadece esirleri değil yerel halkı da derinden etkilemekteydi.⁷⁰⁵

4.1.9. Darıca Çimento Fabrikası

Kocaeli'nin İstanbul sınırındaki bir ilçesi olan Darıca'da Türkiye'nin ilk çimento fabrikası 1910 yılında kurulmuştu.⁷⁰⁶ I. Dünya Savaşı patlak verince fabrikadaki üretimin devam edebilmesi için Osmanlı Devleti, çeşitli milletlere ait cephelerden aldığı esirleri burada çalıştırmaya başlamıştı. Ağustos 1918 tarihi itibariyle fabrikada çalıştırılanlar arasında 49 İngiliz, 34 Hintli ve 2 Fransız esir bulunmaktaydı.

Kampın komutanlığını Şükrü Bey, yardımcılığını ise Hüsnü Bey yürütmekteydi. Berne Antlaşması'nın imzasından sonra kampta birçok iyileştirme ve düzenleme yapılmış hatta kamp komutanı dahi değiştirilmişti. Kampta bulunan esirler, nizamlı bir şekilde kalacakları yerlere yerleştirilmişti. Buldukları yerler, çok düzenli ve temizdi. Uyumak için ayrı bir yere gidiyorlardı ve burası da oldukça tertipliydi.⁷⁰⁷

---

⁷⁰⁴ FO, 383/453/109875, **Dr. Mac Clean's Interview at Tchoroum**, The Netherlands Minister in Constantinople to The Hague, 26.07.1918.

⁷⁰⁵ FO, 383/453/109875, **Dr. Mac Clean's Interview at Tchoroum**, The Netherlands Minister in Constantinople to The Hague, 26.07.1918.

⁷⁰⁶ Lafarge Çimento, http://www.lafarge-eregli.com.tr/wps/portal/Cement/kcxml/04_Sj9SPykssy0xPLMnMz0vM0Y_QjzKLNzSJD_DWL8h2VAQA465vw! (03.11.2012)

⁷⁰⁷ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

Esirlerin kaldığı binaların arasında kalan bir oda mutfak olarak tahsis edilmişti. Dışarıdan getirilen yiyeceklerle kampta kalanlardan biri yemekleri hazırlardı. Gıdalar ve yiyecekler aylık olarak dışarıdan geliyordu. Kamp yönetiminin erzak olarak ağırlıklı olarak buğday ve fasulye tedarik edilmekteydi. Ayrıca yemeklerin pişirilmesi için gerekli olan odun, yine kamp yönetimi tarafından verilmekteydi. İlave ihtiyaç duyulan malzemelerin alınabileceği bir kantin yoktu ama gerekli malzemelerin temini için esirlerin yakında bulunan köye gitmelerine izin veriliyordu. Ayrıca elçiler tarafından kampta bulunan esirlerin ihtiyaçları da giderilmeye çalışılıyordu.⁷⁰⁸

---

⁷⁰⁸ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

Tablo 3

Darıca'da Bulunan İngiliz Esirlerine Gönderilen Yardımlar

22 Şubat 1918	6 Nisan 1918	1 Mayıs 1918	20 Mayıs 1918
490 Teneke yiyecek	100 okka balık	100 okka fasulye	100 kutu buğulama
98 parça bot	20 kilo buğulama	50 kilo buğulama	20 kilo sabun
67 önlük	500 çorba küpü	100 okka bezelye	3 makas
196 havlu	100 kalıp sabun	10 kinin	50 şapka
196 mendil	5 kova	100 tüp aspirin	25 Londra kolisi
50 boru (pipo)	10 çamaşır leğeni		
20 tıraş makinesi	10 kilo yumuşak sabun		
200 bıçak ağzı (ustura)	3 askı bandajı		
3 saç kesme makinesi			2 Temmuz 1918
12 cep oyun kartı			100 okka bastırılmış (kurutulmuş) erik
6 mızık			22 kilo sabun
50 tütün kutusu			
20 dikiş kutusu			
3 paket sigara kâğıdı			
1 kutu domino			
98 defter ve kurşun kalem			
98 adet çikolata (büyük boy)			
32 kilo sabun			
1 kutu Londra ilacı			
200 parça bağcık			

Kaynak: FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**,
Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

İçme suyu bol ve kaliteliydi. Bu su aynı zamanda bulaşıkların yıkanmasında da kullanılıyordu. Esirler arasından seçilen iki kişi bulaşık işiyle ilgileniyordu. Banyo için esirlerin kullanabileceği geniş bir alan vardı ancak genellikle kaldıkları yerden yaklaşık

yüz metre ileride körfez kenarında yıkanmaktaydılar. Fabrikanın kendine ait bir tuvaleti vardı bunun yanında esirlere kendi tuvaletlerini inşa etme izni de verilmişti.⁷⁰⁹

Esirlerin mektup yazmalarına izin veriliyordu ancak sıkı bir sansür uygulanıyordu. Bu durum çoğu zaman esirler tarafından tepkiyle karşılanırsa da sansür, güvenlik nedeniyle alınan bir tedbirdi.⁷¹⁰ Alınan tedbirler esirlere gönderilen mektupların ve kolilerin teslimine mani değildi. Belirlenen kurallar çerçevesince uygun gönderilen malzemeler kampa ulaştıkça esirlere teslim ediliyordu.⁷¹¹

Esirler, kış aylarında günlük 10 saat, yazları ise 10,5 saat çalışmaktaydı. Çalışmanın karşılığı olarak esirlere günlük 5-10 kuruş arası bir ücret ödenmekteydi. İşin yoğun olduğu dönemlerde Pazar günleri de çalışılmaya devam edilmişti. Boş zamanlarda esirlerin yakında bulunan köye gitmelerine kamp komutanı izin vermiş ancak bazılarının köyden sarhoş gelmesi üzerine bu izin iptal edilmişti. Bir müddet geçtikten sonra esirlerin köye gitmelerine yine izin çıkmıştı.⁷¹²

Esirler, kamptaki sağlık durumunun yetersizliğinden şikayet etmekteydi ancak buraya bakan doktor, aynı zamanda Eskihisar'daki esirlerle de ilgilenmekteydi. Bu nedenle zaman zaman aksaklıklar yaşanmış fakat kampta ciddi bir sağlık sorunu görülmemişti. Sadece Samuel Walton adlı bir esir, bir taş tarafından oldukça kötü bir biçimde yaralanmıştı ve tedavisi Darıca'da yapılamayacak durumdaydı. Samuel, tedavisinin yapılabilmesi için İstanbul'a Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne sevk edilmişti.⁷¹³

4.1.10. Derince

Derince, İstanbul'dan beş saat uzaklıkta tren istasyonunun bulunduğu bir yerdi. Ağustos 1918 tarihi itibarıyla kampta 200 Rus ve Sırp ile 6 Hintli vardı. Daha

---

⁷⁰⁹ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷¹⁰ FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

⁷¹¹ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁷¹² FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷¹³ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

öncesinde kampta bulunan 20 İngiliz, Derince'nin batısında bulunan Eskihisar'daki çimento fabrikasına gönderilmişti.

Kampta bulunan esirler, paralarını düzenle aldıkları için ihtiyaçlarını rahatlıkla giderebilmekteydiler, bu sebeple esirlerin dile getirdikleri bir sıkıntılarını yoktu.⁷¹⁴

4.1.11. Durak

Pozantı'dan Adana'ya devam eden Bağdat demiryolu hattının Toros dağları geçişi üzerinde bulunan Durak, tren hattının Toros dağı geçişinde açılan kamplardan bir tanesiydi. Kampta bulunan esir sayısı değişkenlik göstermekle birlikte Durak, önemli kamplar arasında yer almaktaydı.

Kampı önemli kılan etmenler biri, burada Almanların çalıştığı iyi bir hastanenin bulunmasıydı.⁷¹⁵ Hastane açılmadan önce bütün vakalar, Adana'da bulunan Türk hastanesine gitmek zorundayken hastane açıldıktan bir ay sonrasında tedavi edilen esir sayısı 18'e ulaşmıştı. Tedavi edilenlerin hepsi, Kelebek'ten yeni gelenlerdi ve içlerinden 4 kişi ölmüştü. Bunlar haricinde, Kelebek'ten gelenler arasında en az 10 tanesi de Türk hastanesinde hayatını kaybetmişti.⁷¹⁶

Kampta bulunanlar arasında Yeni Zelandalı 1 kişi de vardı. Wellington Taburu'na bağlı 2924 numaralı savaş esirlerinden Er George Gunn, 10 Haziran 1918'de yazdığı bir mektupta çok fazla koli alamadığını ancak İngilizlerin bu konuda daha şanslı olduğunu dile getiriyordu. Er Gunn'ın mektubunda geçen bir diğer bilgi ise, 27 Mart 1918'e kadar buraya gelen 260 kişilik grubun içinden 50 kişinin hayatını kaybettiğiydi. Hayatını kaybeden kişilerin ne şekilde nereye defnedildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kamp hakkında elde edilen bilgiler ise son derece sınırlıydı.⁷¹⁷

---

⁷¹⁴ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918

⁷¹⁵ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁷¹⁶ KHT, s. 28.

⁷¹⁷ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

4.1.12. Eskihisar

Eskihisar, İzmit körfezine sınırı olan oldukça küçük bir kasabaydı. Kasabada bulunan 33 İngiliz ve 60 Hintli esir çimento fabrikasında çalışmaktaydı. Fabrika'nın yöneticisi Yunan asıllı Kara Theodori'ydi. Kampta bulunan esirlerin sorumluluğu ise Kerim Efendi'deydi. Esirlerin kendi aralarından seçtikleri ve kendilerinin bir nevi sözcüsü olan kişi ise Başçavuş James Cross'du. Kampta bulunan esirler gruplara bölünerek binalara yerleştirilmişti. İngilizler, bir grup halinde kalırken Hintliler ayrı bir grup olarak kalmaktaydı. Bazı esirler, havaların sıcak olduğu dönemde bina dışında açık havada da yatmaktaydı.⁷¹⁸

Kampta bulunan esirlerin fiziksel durumu son derece iyiydi. Esirlerin çalışma saati sabah 06.00'dan akşam 18.00'e kadardı. Bu süre zarfında yarım saat kahvaltı ve 1,5 saat öğle yemeği molası verilmekteydi. Esirler yapmış oldukları bu iş karşılığında günlük 5-10 kuruş arası ücret almaktaydı. Düzenli olarak her ay elçilik kanalıyla esirlere yiyecek gönderilmekteydi. Esirler, kampta yemeklerini kendileri yapardı ve bunun için yeterli alanları mevcuttu. Kampta esirlerin ihtiyaç duydukları ilave ihtiyaçları alabilecekleri bir kantin yoktu ancak yakında bulunan köyden gerekli malzemelerin tedariki için kolaylık sağlanmaktaydı.⁷¹⁹

Esirler, bir çalışma kampında buldukları için diğer birçok kampta kalan esirden farklı olarak yıkanmaya daha fazla ihtiyaç duymaktaydı. Yıkanma konusunda kampta yaşanan bir sorun yoktu, her şey esirlerin istediği şekildeydi. Gebze'de bulunan bir doktor, demiryolunu kullanarak düzenli olarak kampa geliyordu ve gerekli olduğunda müdahale yapmaktaydı. Çalışmayla alakalı bir sorun olduğunda esirler bunu doğrudan başçavuşa iletiyorlardı ve kesinlikle çalışmaya zorlanmıyorlardı. Komuta kademesinin esirlere karşı yaklaşımı son derece iyiydi bu nedenle kampa dair herhangi bir şikayet de yaşanmamıştı.⁷²⁰

---

⁷¹⁸ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷¹⁹ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷²⁰ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

Kampta bulunan esirlerin kendi içlerinden seçtikleri ve kendileriyle birebir alakadar olan başçavuşun Hollanda Büyükelçiliğine kendi el yazısı ile yazdığı mektupta kampa ilişkin ifadeleri şu şekildeydi:⁷²¹

Eskihisar

25 Haziran 1918

Efendim,

Türkiye'deki en iyi yerlerden biri olan burada oldukça iyi durumda ve rahat olduğumuzu söylemekten memnuniyet duyarım. Buraya özel olarak da kendi paralarımız gelmektedir. Eğer mümkün olabilir de gelebilerseniz sizi burada görmek istediğimizden emin olabilirsiniz.

Lütfen bana İngilizce-Fransızca bir sözlük getirebilir misiniz?

Tüm iyi dileklerle,

Saygılarımla,

James Cross

Q.M.Sgt.

4.1.13. Eskişehir

Deniz seviyesinden 810 m yüksekte karasal bir iklime sahip olan Eskişehir, 26 Kasım 1916 tarihinde Kızılhaç heyeti tarafından ziyaret edilmişti. Ağırılıkta subayların bulunduğu bölge, aynı zamanda konumu itibariyle de Bağdat demiryolu hattına bağlı Ankara ve Konya istikametinin birleştiği en önemli demiryolu istasyonlarında bir tanesiydi. Şehrin konumu itibariyle birçok esir buraya gelmişti ve yeniden yola çıkılana kadar ortalama birkaç gün kendileri için uygun bulunan evlerde kalmışlardı.⁷²²

Kamp komutanlığı görevini Albay Yusuf Ziya Bey yürütmekteydi. Komutanın sorumluluğu altında 66 Hintli Müslüman subay, 4 doktor ve 36 emir eri vardı. Kamp

---

⁷²¹ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷²² FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

komutanının talimatı ile esirlerin konaklaması için bir otel tahsis edilmiş ancak fiyat yüksek bulunduğu için bundan vazgeçilmişti. Esirlerin otelde kalmayı reddetmeleri üzerine kendilerine taştan yapılmış 6 ev tahsis edilmişti. Şehrin en güzel evlerinden olan bu binalar, gar sokağında geniş bir meydana sahip bulunmaktaydılar. Subayların her biri, bu evlerde konaklamak için ayda 50 kuruş kira ödemekteydi. Evin odaları son derece havadar, temiz ve kusursuzdu. Zemini halıyla kaplı evlerde bit vb. hasarat yoktu.⁷²³

Esirlerin kullandığı yatakların bir kısmı demir bir kısmı ise tahtadan yapılmıştı. Yatakların üzerinde içerisi ot dolu şilteler vardı. Örtünmek için esirlere bol miktarda battaniye verilmişti. Binalarda içme suyu olarak kullanılan su, son derece kaliteli ve boldu. Bol suyun da etkisiyle tuvaletler, gayet temiz ve kokusuzdu. Bu temiz suyun aktığı şehir hamamı, istedikleri zaman esirlerin kullanımına açıktı.⁷²⁴

Esirlerin özgürlüklerinde herhangi bir kısıtlama yoktu. Hintli esirler, istedikleri zaman küçük ya da büyük gruplar halinde muhafız olmaksızın istedikleri her bölgeye gidebilmekteydiler. Hatta Kızılhaç heyetinin Eskişehir'i ziyaret ettiği dönemde heyet delegeleri, esirlerle pazarda ve garda karşılaşmışlardı. Hava güzel olunca esirler, evlerinin önünde bulunan geniş meydana futbol oynamaktaydılar.⁷²⁵

Esirlerin yemeklerinden sınırlama ya da engelleme yoktu. Subayların istedikleri yemekleri, emir erleri hazırlamaktaydılar. Kendi damak tatlarına göre hazırlanan yemeklere dair esirlerin ilave talepleri yoktu. Sadece esirlerden bir tanesi çok fazla çığ yumurta tüketmekte olup günlük ortalama 20 yumurta yemektedir.⁷²⁶

---

⁷²³ KHT, s. 20.

⁷²⁴ KHT, s. 20.

⁷²⁵ KHT, s. 20.

⁷²⁶ KHT, s. 21.

Tablo 4

Eskişehir’de Esirlerin Tükettiği Gıdaların Fiyatları

Ekmek	½ okka	kuruş	2 ½
Süt	1 okka	“	6
Tereyağı	“	“	60
Koyun eti	“	“	12-13
Sığır eti	“	“	10
Yumurta	“	tane	30
Patates	1 okka	kuruş	4
Soğan	“	“	4
Pirinç	“	“	16
Çay	1 kilo	“	200
Kahve	1 okka	“	140
Şeker	“	“	45

Kaynak: Kızıllaç Heyeti Türkiye Kampları Raporu, s. 21.

Eskişehir’de bulunan esirlerin tükettikleri gıdaların fiyatlarını kıyaslamak adına, Aralık 1916 tarihi itibarıyla İstanbul’daki fiyatlara bakmak gerekir.

Tablo 5
İstanbul'da Gıda Fiyatları

Süt	1 okka	kuruş	8
Tereyağı	“	“	60
Koyun eti	“	“	20
Sığır eti	“	“	17
Patates	“	“	6 ½
Pirinç	“	“	20
Çay	“	“	200
Kahve	“	“	120
Şeker	“	“	42

Kaynak: Kızılhaç Heyeti Türkiye Kampları Raporu, s. 21.

Esirler, ibadetlerini rahatça yapabilmek için kaldıkları evin bir odasını mescide çevirmişlerdi ancak istedikleri zaman şehir merkezinde bulunan camiye de rahatlıkla kullanabilmekteydiler. Esirler, boş zamanlarını değerlendirmede özgürdüler ve istediklerini yapabilmekteydiler. Esirler arasında boş vakitlerinde en çok futbol ve kriket oynamayı tercih etmekteydiler. Kampta bulunan doktorlar, çoğunluğun aksine zamanlarını genellikle bilimsel yazıları takip ederek değerlendirmekteydiler.⁷²⁷

Kampta disiplin cezasına çarptırılan herhangi bir esir yoktu. Kamp komutanı, esirlerle yakından ilgilenip esirlerin ihtiyaçlarını mümkün olan en iyi şekilde gidermeye çalışmaktaydı. Kampta esirlerin rahatsızlık duyduğu tek konu postaların düzensizliğiydi. Esirlerin ayda 2 mektup ile 4 kart yazma hakları vardı ancak posta hizmetinin düzensizliği esirlerin aileleriyle irtibatını zora sokmakta ve tepkilere neden olmaktaydı. Esirlerin ihtiyaç duyduğu malzemelerin teminine Kızılhaç ve Amerikan

---

⁷²⁷ KHT, s. 21.

büyükelçiliği destek çıkmaktaydı. Kıyafet, yatak vb. malzemeler toplu olarak kamp komutanlığına gönderilmekte ve buradan da esirlere dağıtılmaktaydı.⁷²⁸

Esirler ihtiyaç duyduğunda tıbbi yardım alabilmekteydi. Kızıllıhaç heyetinin Eskişehir'i ziyaret ettiği dönemde şehirdeki askeri hastanede iki tane hasta vardı. Bu kişiler bir tanesi futbol oynarken kaval kemiğini yaralamış diğeri ise sıtmaya yakalanmıştı. Farklı dönemlerde çeşitli rahatsızlıklar ortaya çıksa da kampta herhangi bir ölüm vakası yaşanmamıştı. Anadolu'da bulunan kamplar içerisinde iyi durumda bulunan Eskişehir kampındaki esirler hayatlarından son derece memnunlardı. Moral seviyeleri yüksek olan subaylara mümkün olduğunca en iyi şekilde muamele edilmeye çalışılmıştı, öyle ki esir subayların kılıçları dahi ellerinden alınmamıştı.⁷²⁹

4.1.14. Gediz

Bugün Kütahya'nın bir ilçesi olan Gediz'de I. Dünya Savaşı döneminde İngiliz esirlerinin tutulduğu yerlerden birisi olmuştu. Kaçmayacaklarına dair şeref sözü veren kişilerin tutulduğu kamp, bir nevi şartlı tahliye kampı olarak nitelendirilebilirdi.⁷³⁰

1918 yılı Ağustos'unda Gediz'de bulunan İngiliz esirlerin sayısı, 171'di. Bu esir sayısı içerisinde 110 subay ve 61 asker bulunmaktaydı.⁷³¹ Bu subaylardan 77'si önce Çankırı'ya ardından da 2 Kasım 1917'de Çankırı kampından buraya sevk edilmişti. Kamp komutanlığı görevini Yarbay Adem Bey yürütürken yardımcısı Salim Bey idi.⁷³²

Çoğunluğu üst düzey subayların kaldığı bu kamp, düzenli olarak denetlenmekteydi. Savaşın sonunun yaklaştığı Temmuz 1918'de kampı, Savaş Mahkûmları Teftiş Kumandanı Albay Yusuf Ziya Bey denetlemişti. Bir ay sonrasında kamp, bu kez Hollanda elçiliği temsilcileri tarafından ziyaret edilmişti. Kamp, sürekli bir denetim ve

---

⁷²⁸ KHT, s. 22.

⁷²⁹ KHT, s. 22.

⁷³⁰ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁷³¹ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁷³² FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

gözetim altında tutulduğu için şartlar, Anadolu'da bulunan diğer kamplara göre daha iyiydi ancak konaklama seçenekleri özellikle kampı ziyarete gelenleri sıkıntıya düşürmekteydi. Kampı ziyarete gelen Hollanda elçiliği temsilcilerine Gediz'de otel bulunmadığından şahsa ait bir evin bir katı tahsis edilmişti. Subaylar, kendilerine tahsis edilen evlerde kalmaktaydı ve emir erleri kendilerine hizmet etmekteydi. Evler, çok muntazam olmasa da temiz ve düzenli sayılırdı. Kış aylarında ısınma için kullanılan odun, esirler tarafından temin edilirdi.⁷³³

Subaylardan kaçmaya çalışmayacaklarına ve savaş süresince Türkiye aleyhine hiçbir harekette bulunmayacaklarına dair söz alındığından, genel manada oldukça iyi bir özgürlük ortamı vardı.⁷³⁴ Bu durum, Gediz'i esirler için normal hayatın yaşanabildiği bir yer yapmıştı. Akşam 8.00'e kadar şehirde ve 5 km civarında gezmeleri serbestti ve akşam 8.00'den sonra özel geçiş izinleri istenebiliyordu. Subayların çoğunun dersler ve akşam partileri için genel izinleri vardı.⁷³⁵

Esirlere sağlanan özgürlük sadece bununla sınırlı değildi. Esirlerin kendilerine ait askeri üniformalarını giymeleri serbestti. Şehrin ileri gelenleriyle esirlerin görüşmesinde bir sakınca bulunmuyordu. Dahası yerel halkın domuz avı, esirleri davet etmesi ve bu davete icap da yine esirlere sağlanan özgürlüklerdendi.⁷³⁶

Askerlerin tükettiği yemek konusunda bazı şikayetler vardı. Burada kalan askerlerin hepsi emir eriydi ve subaylarla beraber yemeklerini yemektedir. Başka bir ifade ile emir erleri yemekleri hazırlar subaylar da yemek için gerekli malzemeyi temin ederdi. Esirlerin kamp komutanlığınca tespit edilen günlük yemek istihkakı 500 gr ekmek, 300

---

⁷³³ FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

⁷³⁴ FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

⁷³⁵ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁷³⁶ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

gr tahıl ve 175 gr etten oluşuyordu. Bu miktar esirler tarafından yeterli bulunmaktaydı.⁷³⁷ İsteyen kişiler için üzümünden yapılan pekmez de temin edebilirdi.⁷³⁸

Yemek gideri esirler arasında en önemli masraf kalemini oluşturuyordu. Kampta bulunan bu subaylardan bazıları, elçilik tarafından askerlere gönderilen 6 liranın 2 lirasını yemek parası adı altında kesmişti. Askerler arasında subayların yapmış olduğu bu kesintiden kaynaklanan bir rahatsızlık vardı.⁷³⁹

Kesintiler askerlerin hoşuna gitmese de subayların durumları da zaman zaman sıkıntıya düşebilmekteydi çünkü Gediz, küçük bir yerleşim yeri olduğu için buradaki postaneye gelen para havaleleri yeteri kadar para toplanamadığı zamanlarda ödenemiyordu.⁷⁴⁰

Esirlere ait çamaşırları Gediz ahalisinden bir Ermeni kadın yıkamaktaydı. Esirlerin kendi kişisel temizliği için ise şehirdeki Türk hamamını kullanma izni verilmişti. İbadet konusunda esirlere herhangi bir kısıtlama ya da sınırlama yoktu. Pazar günü yapılan ayinleri esirler arasından bir Albay yönetmekteydi.⁷⁴¹

Esirlerin kaldığı evin bir odası hastane gibi düzenlenmişti. Esirlerden biri olan Yüzbaşı W. C. Spackman, hastaların hepsiyle yakından ilgileniyordu. Temmuz 1918'de iki kişi mide rahatsızlığından yatmaktaydı. Genelde iklim çok iyi olduğundan çok az kişi hasta oluyordu.⁷⁴²

Kampta bulunan esirlerin diş tedavisine ihtiyacı vardı ancak diş doktorunun olmayışı farklı arayışları beraberinde getirirse de bu konuda köklü adımlar atılamamıştı. Bu

---

⁷³⁷ FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

⁷³⁸ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁷³⁹ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁷⁴⁰ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁷⁴¹ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁷⁴² FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

eksikliği gidermekte zorlanan kamp yönetimi, esirlerin tedavilerinin yapılabilmesi için bu kişileri İstanbul'a göndermişti. Yüzbaşı G. O. Channer, dış tedavisi için İstanbul'a gönderilenlerden birisiydi. Dış rahatsızlığı haricinde İstanbul'a gönderilen Yüzbaşı Henry A. Clifton, hemoroit tedavisi için Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne sevk edilmişti.⁷⁴³

Gediz, yerleşim yeri olarak küçük bir bölge olduğu için ihtiyaç duyulan malzemelerin temini oldukça güçtü. Bu zorluğu aşmak için Albay Yusuf Ziya Bey, daha iyi dükkânların olduğu ve kolay alışveriş imkanı sağlayacak Uşak'a ulaşım için 2 araba verileceğini taahhüt etti.⁷⁴⁴ Bu arabalarla Uşak'ta dağıtım için bekleyen kolilerin⁷⁴⁵ kampa aktarılması da kolaylaşacaktı.

Yusuf Ziya Bey, Afyonkarahisar'da olduğu gibi 3 aylık İngilizce gazetelerin okunmasına izin verdi.⁷⁴⁶ Eski gazetelerin okunması izni kampta bulunan esirleri son derece memnun etmişti ve esirler, hem vakitlerini daha iyi değerlendirmek hem de kampta bulunan kişilerin esaret yaşantısını bir nebze olsun hafifletmek için el yazısıyla "Kedos Gazette" adı altında kendi gazetelerini çıkarmaktaydılar.⁷⁴⁷

4.1.15. Gümüşsuyu Askeri Hastanesi

Gümüşsuyu Askeri Hastanesi, İstanbul'un merkezinde ve Alman elçiliğinin hemen yanında yer almaktaydı. Hastane'nin başhekimliğini Teğmen Necdet Osman Bey yapmaktaydı. Hastanede İngiliz, Hintli ve bir Rus esir ile birlikte farklı kademelerden memurlar ve görevliler vardı. Hollanda elçiliği temsilcilerinden E. Menten ve Van Spengler tarafından hastanenin ziyaretinde kendilerine İsmail Sırrı Bey'e ilaveten

---

⁷⁴³ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷⁴⁴ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁷⁴⁵ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁷⁴⁶ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁷⁴⁷ FO, 383/452/61940, **Kedos Gazette**, Mrs. Floyer to Prisoners of War Department, 08.04.1918; FO 383/452/109154, **The Kedos Gazette**, 13.06.1918; FO, 383/452/107696, **The Kedos Gazette**, L.C. Floyers to Prisoners of War Department, 20.06.1918.

Harbiye Nezareti'nden bir kişi daha eşlik etmişti. Kendilerine eşlik etmek için yanlarında Osmanlı Devleti'nin yetkilileri bulunsa da temsilcilerin esirlerle serbestçe görüşmesine mani olunmamıştı. Hastanede kalan esirler son derece özgürdü ve kendilerini ziyarete gelenlerle rahatça görüşebilmekteydiler ancak hastane içerisinde diğer odalardaki gruplarla iletişimde sınırlamalar vardı. Bu durum esirlerin genel halini etkilememekle birlikte İngiliz esirler, oldukça geniş bir odada kalmaktaydılar ve buradan memnundular.⁷⁴⁸

Hastanede kalan esirlerin hastalıkları birbirlerinden farklıydı. Halsizlik, akli problemler, hemoroit, ayak felci, kol felci, baş dönmesi, diz sorunu ve çeşitli sebeplerle yaralanmalar hastanede kalan esirlerin yaşadıkları hastalıklardı. Çavuş Bown, hastanede kalan İngiliz ve Hintli esirlerin sözcüsü konumundaydı. Çavuş Bown, esirlerin ihtiyaçlarını not almaktaydı ve düzenli olarak Hollanda Elçiliğine iletmekteydi.⁷⁴⁹

Esirlerin pazar günleri kiliseye gitmelerine izin verilmekteydi ancak bu izin esirlerin yanında muhafız olması koşuluyla geçerliydi. Hollanda elçiliği tarafından esirlerin muhafızsız gezmeleri için birkaç girişim olmuşsa da bu durum kabul edilmemişti çünkü Samatya esir kampından iki kişi kaçmıştı, bu hadise diğer esir kamplarındaki yönetimi, elbette ki etkilemişti.⁷⁵⁰

4.1.16. Hacıkırı

Bağdat demiryolu hattının Toros dağları geçişinde bulunan Hacıkırı, Pozantı-Belemedik'ten yaklaşık 25 km güneydedir. Bu kamp ve kampta kalan esirler hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte burası özel olarak görevlendirilen birkaç esirin demiryolundaki çalışma kampıydı. Kampta bulunan esirler, düzenli olarak Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti aracılığıyla aylık 10 cent alıyorlar ve alındı makbuzunu geri

---

⁷⁴⁸ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷⁴⁹ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷⁵⁰ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

gönderiyorlardı. Bu esirler ayrıca, akrabalarından gelen yardım paketlerini de cemiyete bildiriyorlardı.⁷⁵¹

4.1.17. Harbiye Askeri Hastanesi

29 Şubat 1916'da Kızılhaç heyeti tarafından ziyaretin gerçekleştiği dönemde hastanede üç İngiliz ve dokuz Rus esiri vardı. Bu esirler, Çanakkale cephesinde ele geçirilmişlerdi. Hollandalı bakanın kızı Mile de Villebois tarafından düzenli olarak ziyaret edilen ve yardımda bulunan esirlerin mektupların düzensizliği dışında kayda değer bir şikayeti yoktu.⁷⁵² Nisan 1916'da hastanede 15 İngiliz ile bacağı kesilen 1 Fransız esir tedavi görmekteydi.⁷⁵³

4.1.18. Harbiye Nezareti Hapishanesi

İstanbul'da Harbiye Nezareti'yle doğrudan alakalı bir hapishane vardı.⁷⁵⁴ Cephelerden özellikle de Çanakkale cephesinden alınan esirlerin bir kısmı, esaret hayatlarını yaşayacak nihai kamplarına gönderilmeden önce Harbiye Nezareti Hapishanesi'nde tutulmuştu. Ekim 1915'te hapishanede bulunan esir sayısı, 124'tü. Bu esirlerden 29'u E7 denizaltısı mürettebatından olup bu grubun içerisinde 4 tane de subay vardı.⁷⁵⁵

1915 yılının Kasım ayı geldiğinde hapishanede 32 İngiliz esiri kalmıştı. Esir sayısının bir ay gibi kısa bir sürede azalmasının sebebi, cephelerden yeni gruplar geldikçe esirlerin kademe kademe Anadolu'nun iç kısımlarına özellikle de Ankara'ya doğru sevk edilmesi idi.⁷⁵⁶ Ankara, esirler için belirlenen tek kamp bölgesi değildi aynı

---

⁷⁵¹ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁷⁵² KHT, s. 39.

⁷⁵³ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

⁷⁵⁴ İncelenmiş olan kaynaklarda sürekli Harbiye Nezareti Hapishanesi olarak geçen yerin Bekirağa Bölüğü olma olasılığı yüksektir.

⁷⁵⁵ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁷⁵⁶ FO, 383/92/169076, **Military Prisoners in Constantinople**, American Ambassador in London to American Embassy in Constantinople, 11.11.1915.

zamanda Afyonkarahisar da Harbiye Nezareti Hapishanesi'nden gönderilen esirler için tercih edilen bir diğer kamptı.⁷⁵⁷

Harbiye Nezareti Hapishanesi'nde kalan E7 denizaltısına ait subaylardan Cochrane, hapishanede kalan esirlerin kendi içlerinden seçtiği sözcü konumundaydı ve yönetimle olan bağlantıyı sağlamaktaydı. Esirler, hapishaneye geldiklerinde yönetim tarafından ihtiyaç sahibi E7 denizaltısı subaylarına kıyafet dağıtılmıştı. Bu subaylar da dahil esirlerin hepsi yatakları ve pencereleri bulunan temiz bir alana yerleştirilmişlerdi. Esirler, yerleştirildikleri bu alandan son derece hoşnutlardı ve keyifleri yerindeydi.⁷⁵⁸

Subayların durumu askerlere göre daha iyiydi. Askerler kaldığı yerler biraz daha kalabalıktı ve yatak takımlarının yeterince temiz olduğu söylenemezdi. Yönetim tarafından bu esirlere tıpkı subaylarda olduğu gibi kıyafet dağıtılmıştı. Esirlere dağıtılanlar haricinde dışarıdan gelen para, kıyafet, sigara vs. yardımlar da hapishane komutanı tarafından esirler arasında paylaşılıyordu. Hapishanedeki esirler arasında hasta olanlar da vardı. Bu kişiler, tedavilerinin yapılabilmesi için İstanbul içindeki çeşitli hastanelere gönderilmişlerdi.⁷⁵⁹

4.1.19. Haydarpaşa Askeri Hastanesi

İstanbul'da bulunan esirlerden rahatsızlananlar, kendilerine en yakın hastanelere tedavi edilmek üzere sevk edilmişlerdi. Hastanede bulunan esirler, bir nevi esaret hayatlarına bu hastanelerde de devam etmekteydiler. 28 Şubat 1916 tarihi itibarıyla hastanede iki İngiliz ve bir Rus subay ile dokuz İngiliz, üç Avustralyalı, iki Hintli, bir Yeni Zelandalı ve iki Rus asker olmak üzere toplam yirmi esir vardı.⁷⁶⁰

Temmuz 1918 itibarıyla hastanenin başhekimliğini Dr. İsmail Bey yürütmekteydi. Hastanede İstanbul'da dahil Anadolu'nun her tarafından esirler tedavi amaçlı olarak gelebilmekteydi. Savaşın sonunun yaklaştığı dönemlerde hastanede sadece iki kişi

---

⁷⁵⁷ FO, 383/227/87240, **Escape of British Prisoners from Turkey**, American Embassy in Constantinople to Foreign Office, 25.04.1916.

⁷⁵⁸ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁷⁵⁹ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁷⁶⁰ KHT, s. 39.

vardı. 10 Mayıs 1918’de Yozgat’tan akli rahatsızlığı nedeniyle İstanbul’a sevk edilen Topçu sınıfına bağlı Henry Ellias Jones’ta burada tedavi görmekteydi. Henry, iyi derecede Türkçe biliyor ve Türkiye’ye yerleşmek istiyordu. Diğer bir esir, E-15 denizaltısı mürettebatından Stoker Howes, İspanyol hastalığına⁷⁶¹ yakalanmış Haydarpaşa Çalışma Kampı’ndan buraya tedavi amaçlı getirilmişti.⁷⁶²

Temiz bir salonda demir yataklar üzerinde uyunan esirler, kendileriyle ilgilenen Alman hemşirelerden son derece memnunnardı. Hastanede tedavi gören esirlere belirli aralıklarla Amerikan Büyükelçiliği tarafından yardım yapılmaktaydı.⁷⁶³ Esirlere yapılan yardımlarda yiyecek desteği ön plana çıkmaktaydı.

4.1.20. Haydarpaşa Çalışma Kampı

Haydarpaşa çalışma kampında bulunan esirler; rıhtım ve iskele inşaatında çalışmaktaydı. Kamp komutanlığını kendisi aynı zamanda mühendis olan Hayrullah Bey yapmaktaydı. Hayrullah Bey, Haydarpaşa istasyonunun eksiklerinden, rıhtım ve iskele yapımından sorumluydu. Bu işlere ek olarak kampta bulunan esirlerin sorumluluğu da yine kendisine verilmişti.⁷⁶⁴

Kampta yapılan işin savaşa bir alakası yoktu ve günlük 8.5 saat çalışma limiti vardı. Esirler günlük olarak 07.30-12.00 ile 13.00-17.00 saatleri arasında çalışmaktaydı. Çalışmayla ilgili olarak esirlerin herhangi bir şikayeti yoktu. Kampta bulunan esir sayısı değişkenlik göstermekle beraber İngiliz esir sayısı otuz bire çıkınca esirlerin ikameti için eski bir cami ayarlandı. Camiye yerleştirilen esirlerden İngilizler alt katta kalırken Ruslar üst katta kalmaktaydı. Bina içerisinde kalan esir sayısının fazlalığı yazın bir havalandırma sorunu oluşturmasa da kışın sorun yaratabilmekteydi.⁷⁶⁵

---

⁷⁶¹ Belgenin orijinalinde hastalığın adı “Spanich illness” olarak geçmektedir. Tıbbi bir terim olarak bu isimle adlandırılan bir hastalık bulunmamakla beraber ifade edilmek istenen hastalık, “İspanyol hastalığı” olması muhtemeldir. İspanyol hastalığı, I. Dünya Savaşı yıllarında İspanya’dan başlayarak dünyanın dört bir tarafında yayılan ölümcül bir grip salgınına verilen isimdir.

⁷⁶² FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷⁶³ KHT, s. 39.

⁷⁶⁴ BOA, HR.SYS., 2228/60.

⁷⁶⁵ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

Kampta bulunan su yeterli düzeyde ve kalitesi iyiydi. Yıkanmak için kullanılan suyla esirler, kendi kıyafetlerini de temizlemekteydi. Yiyeceklerin bir kısmı Türk askerleri tarafından sağlanmaktaydı. Verilen yiyecek oldukça iyi kalitede olmasına rağmen İngiliz esirler, çoğunlukla elçilik aracılığıyla getirilen yiyecekleri tercih etmekteydiler. Esirler, yemeklerini istedikleri şekilde kendileri pişirebiliyordu. Yemek pişirmek için gerekli olan odun ise kamp komutanı tarafından temin edilmekteydi. Yiyeceklerin yetersiz kaldığı ya da ihtiyaç duyulan diğer malzemelerin temini için kampta bir kantin kurulmuştu. Esirler, kantindeki fiyatların yüksekliği ve ihtiyaç duyulan malzemelerin yetersizliğiyle alakalı birkaç şikayette bulunmuştu. Bu sıkıntıların giderilebilmesi için kamp yönetimi, gerekli olduğunda dışarıdan yiyecek getirilmesine müsaade etmişti. Mesela, Galata'dan haftada iki kez tereyağı getirilmesine izin verilmişti.⁷⁶⁶

Kampta Temmuz 1918 tarihi itibarıyla İspanyol hastalığından yatmakta olan iki esir vardı. Hastalık sadece iki kişiyi etkilemekle kalmamış kamptakilerin neredeyse tamamı bu hastalıktan muzdarip olmuş ve oldukça zayıf düşmüşlerdi. Ciddi tıbbi müdahaleye ihtiyaç duyanlar Haydarpaşa hastanesine sevk edilmekteydi. Kampta bulunan esirler, sürekli olarak elçiliğin gözetimindeydi ve gerekli olduğunda onlar da esirlere yardımda bulunmaktaydı. Kampın açık olduğu süre boyunca esirler arasında ya da yönetimle esirler arasında herhangi bir sorun oluşmamıştı. Kamptaki olağan hayatı etkileyen tek durum, bir İngiliz uçağının kamp yakınına iki bomba atması olmuştu. Bu bombalamada can kaybı yaşanmamıştı ve yıkılan yerler esirler tarafından hızlıca tamir edilmişti.⁷⁶⁷

4.1.21. İslahiye

Gaziantep'in batısında bulunan ilçesi İslahiye, Bağdat demiryolu hattında çalıştırılan İngiliz esirlere ev sahipliği yapan bölgelerden birisi olmuştu. Kampa dair kısıtlı bilgi olmakla birlikte kamptaki esirlerin, Kut'tan ele geçirilenler olduğu bilinmektedir. Demiryolu hattında çalıştırılan esirler, vermiş oldukları emeğin karşılığını

---

⁷⁶⁶ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁷⁶⁷ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

almaktaydılar. Kampa dair dikkati çeken önemli konulardan biri, esirler arasında dizanteri salgınının bulunmasıydı.⁷⁶⁸

4.1.22. İzmit

İstanbul'un doğusunda 92 km uzaklıkta bulunan İzmit, körfezin hemen kıyısında kurulan bir şehirdi. Kızılhaç heyetince 5 Ocak 1917 tarihinde ziyaret edilen kampta 89 İngiliz esiri bulunmaktaydı. Bu bölgede bulunan esirler, belediye hizmetlerinde çalıştırılmak üzere buraya getirilmişlerdi ancak aralarında salgın hastalık çıkınca bu uygulamadan vazgeçildi. Belediye hizmetlerinden alınan esirler, bundan sonraki dönemde askeri idare gözetiminde tutularak esaret hayatlarına devam etmişlerdi.

Esir kampının komutanlığını Yarbay Hamdi Bey yapmaktaydı. Kampın ve esirlerin genel sağlık kontrollerinden Doktor Binbaşı Mehmet Bey sorumlu idi. Esirler, şehrin dışında tahtadan yapılmış bir evde yaşıyorlardı. Giriş kat dahil esirler, toplam sekiz odaya yerleştirilmişlerdi. Odalarda en az altı kişi, en fazla on dokuz kişi kalmaktaydı. Evin durumu kötü değildi, temizdi ama haşere yüzünden birkaç şikayet olmuştu.⁷⁶⁹

Yer kaplamalarında bir sorun yoktu. Odalarda yemek pişirmeye yarayan ocaklarla ısınma da sağlanıyordu. Esirler, hasırların üzerine konulan şiltelerde uyuyordu. Esirler için şilteler yeterli olsa da battaniye konusunda sıkıntı vardı. İçme suyu kampa yakın bir yerden esirler tarafından getirilmekteydi. Suyun kalitesi iyiydi. Esirler bu suyu aynı zamanda yıkanmada da kullanmaktaydı. Yıkanma işlemi evin avlusunda yapılmaktaydı. Esirler, evin on metre uzağına kurulan üç adet tuvaleti kullanmaktaydı.⁷⁷⁰

Gezinti için kullanılan bahçe son derece küçüktü. Evin uzağında gezintiye müsaade edilmiyordu çünkü bu kısıtlama, güvenlik gerekçesinden ziyade esirler arasında görülen tifüsten kaynaklanmaktaydı. Hastalık yüzünden kampta bulunan esirler karantina altındaydı. Karantina uygulaması nedeniyle de esirlerin dışarıda gezinmesine

---

⁷⁶⁸ FO, 383/227/145140, *Affairs in Turkey*, 25.08.1916.

⁷⁶⁹ KHT, s. 37.

⁷⁷⁰ KHT, s. 38.

müsaade edilmiyordu ancak hastalık geçtikten sonra gezintiye tekrar izin verileceği kamp komutanı tarafından duyurulmuştu.⁷⁷¹

Esirlerin günlük tüketeceği yiyecek askeri idare tarafından dağıtılmaktaydı. Bulgur, fasulye, patates, nadiren et ve günlük 900 gr ekmek temel tüketim maddelerindendi. Esirlerin belirli bir kıyafet giyme zorunluluğu yoktu, isteyen üniforma giyerken isteyen sivil kıyafet tercih edebiliyordu. Sivil kıyafet konusunda bir sıkıntı yoktu ama üniforma giyen sayısı azdı. Esirler arasında genellikle sivil kıyafet kullanıyordu.⁷⁷²

Kampta hasta olan esirler şehirde bulunan karantina merkezinde iki doktor tarafından muayene edilmekteydi. Temiz ve düzenli olan karantina merkezinde esirler, minderler üzerinde yatmaktaydı. Kızılhaç heyetinin İzmit'i ziyaret ettiği dönemde karantina merkezinde iki tifüslü hasta haricinde iyileşme sürecinde bronşit, bağırsak yangısı, dizanteri, romatizma ve tromboflebit olan toplam on altı esir vardı. Kampta iyileşen esirler haricinde ölenler de olmuştu. Ekim 1916 ile Ocak 1917 tarihleri arasında tifüs, depresyon, kansızlık, dizanteri, kangren ve zatürreeden toplam yedi kişi hayatını kaybetmişti. Ölen esirler, Rum bir rahibin yaptığı ayinle Hıristiyan mezarlığına defnedilmişti.⁷⁷³

Kampın huzurunu bozan herhangi bir durum söz konusu değildi sadece iki muhafıza ilişkin esirler birkaç kez ufak tefek rahatsızlıklarını dile getirmişlerdi. Havaleler ve koliler düzenli olarak kampa gelmekteydi fakat savaş koşulları içerisinde bu geliş süresi, 19 gün ile 2 ay arasında değişkenlik gösterebilmekteydi. Gelen mektup konusunda bir sınırlama yoktu ancak esirlerin ayda bir mektup yazma hakları vardı. Anadolu'da bulunan diğer İngiliz esirlere olduğu gibi burada bulunan esirlere de yine Amerikan Büyükelçiliğinin yardımları mevcuttu.⁷⁷⁴

---

⁷⁷¹ KHT, s. 38.

⁷⁷² KHT, s. 38.

⁷⁷³ KHT, s. 38.

⁷⁷⁴ KHT, s. 38.

4.1.23. Kastamonu

Anadolu'nun kuzeyinde 780 m rakımda kurulan Kastamonu, Karadeniz'e kıyısı olmasına rağmen iç kısımda kaldığı için karasal bir iklime sahiptir. I. Dünya Savaşı döneminde İngiliz esirlerinin tutulduğu şehirde esirler için çeşitli konaklama imkanları sağlanmıştı. Subaylar otellerde kalırken askerler, askeri garnizonda tutulmuştu. Kamp açıldığında ilk etapta bu bölgede 134 subay esir olarak tutulmaktaydı. Bu subaylardan üç tanesi vefat etmiş bir tanesi de İstanbul Haydarpaşa Hastanesi'ne ameliyat edilmek üzere gönderilmişti. İngiliz subaylar, Kastamonu'ya ilk kez Temmuz 1916'da gönderildiler ve Aralık 1916 tarihi itibarıyla kampta 130 subay ile 40 asker esirdi.⁷⁷⁵ Kampın kapatıldığı tarih olan Eylül 1917'de burada bulunan esir sayısı 200'e ulaşmıştı.⁷⁷⁶

Kastamonu'da bulunan esirlerden sorumlu kişi olarak Tevfik Bey görevlendirilmişti. Tevfik Bey hakkında şikayetler ortaya çıkınca kamp komutanlığı görevi, Fettah Bey'e devredilmişti. Fettah Bey, subaylarla iyi anlaşıyor ve onların rahat etmesi için ne gerekiyorsa yapıyordu. Bu dönemde kampta esirlere hiçbir ceza kesilmemiş ve katı bir disiplin uygulanmamıştı.⁷⁷⁷ 8 Ağustos 1917'de Yüzbaşı Keeling, Yüzbaşı Tipton, Teğmen Sweet ve Teğmen Bishop'tan oluşan dört subay, kamptan kaçınca Fettah Bey görevden alınarak yerine Sami Bey görevlendirilmişti.⁷⁷⁸

Subaylar, otellerde kalmaktaydı ve yemekleri de restorandan geliyordu. Askerler, askeri garnizona yerleştirilmişti. Garnizon içerisinde bulunan büyük salonda esirler, gruplar halinde yemeklerini yiyebilirler, kitap okuyabilirler, kart oynayabilirler ya da

---

⁷⁷⁵ KHT, s. 57.

⁷⁷⁶ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁷⁷⁷ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁷⁷⁸ FO, 383/453/116388, **Captain K.D. Yearsley, Royal Engineers, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

piyano çalabilirlerdi.⁷⁷⁹ Hatta subaylar tarafından oluşturulan orkestra, halkın da katıldığı açık havada bir performans sergilemişti.⁷⁸⁰

Esirler, Kastamonu'ya getirildiklerinde şehirde otel ve restoranın bulunduğu rahat bir yaşam vardı ancak kalabalık bir esir kafilesinin ani gelişi kimi aksaklıkları da beraberinde getirebilirdi. Aksaklıkların giderilmesi ve düzene girmesi için askeri ve sivil otorite, kamp yönetimine yardımda bulunmuştu.⁷⁸¹

Esir subayların sıkıntılarını biraz olsun hafifletmek için kamp yönetimi bu subaylara istedikleri kadar emir eri alma hakkı tanıdı. Diğer kamplardan getirilmesi düşünülen emir eri sayısı tahmin edilenden daha fazla talep edilince emir eri alma hakkına sınırlamalar getirilmiş ama bir miktar esirin gelmesine de onay verilmişti.⁷⁸²

Esirlerin en çok sıkıntı duyduğu konu, yemek mevzusuydu. Savaş ortamının verdiği ekonomik zorluklar, esirleri de etkilemekteydi zira yemek fiyatları savaş öncesi döneme göre bir hayli yükselmişti. Esirler, artan beslenme maliyetini düşürmek için yiyeceklerini şehirden kendileri almış ve yemeklerini kendileri pişirmişlerdi. İhtiyaç duyulan gıdaların temini için subayların gözetiminde bulunan emir erleri, istedikleri zaman şehrin pazarına gidebiliyorlardı.⁷⁸³

Kampta bulunan esirlerin genel sağlık durumu son derece iyiydi ve hiçbir salgın hastalık emaresi yoktu. Esirlerin fiziksel ve ruhsal yapısı da gayet sağlamdı. Esirler, Yüzbaşı Dr. Martin tarafından her sabah ziyaret ediliyorlardı hatta ihtiyaç halinde sivil ya da asker bir doktor ona destek için çağırılıyordu.⁷⁸⁴ Esirlerin dış tedavisi için

---

⁷⁷⁹ KHT, s. 58.

⁷⁸⁰ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁷⁸¹ KHT, s. 58.

⁷⁸² FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁷⁸³ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁷⁸⁴ KHT, s. 57.

gerektiğinde yerel bir diş hekimi kampa geliyordu. Hekim, dolgu ve diş çekişimi işlemi yapmaktaydı.⁷⁸⁵

Sağlık konusunda gereken her türlü işlem yapılmış olsa da salgın hastalık ya da yaralanma olmaksızın vefat eden üç subay ve üç asker şehirden 15 dk uzaklıktaki Rum mezarlığına defnedilmişti. Ölen kişilerin dini adetlerine göre gerçekleştirilen cenaze törenine tüm idari personel, muhafızlar ve esirler katılmıştı. Törene Yüzbaşı Spooner rahiplik yaparak yön vermişti. Ölen kişilerin mezarları, etrafı çitle çevrili olmayan açık bir alanda yapılmıştı. Mezarların başlarında bulunan tahta haçlar zaman içinde yok olunca yerine taştan haçların dikilmesi öngörülmüştü.⁷⁸⁶

Yüzbaşı Spooner, Papaz görevini üstlenerek Pazar günleri ve dini bayramlarda ayinleri yönetmekteydi. Garnizon içerisinde bulunan bir ev, sadece ibadet için tahsis edilmişti. Kıyafetler, kitaplar ve Papaz için gerekli diğer eşyalar İstanbul'dan getirtilmişti. Esirler, istedikleri zaman burada ibadetlerini özgürce yapabilişlerdi.⁷⁸⁷

Esirler, ihtiyaç duydukları malzemeleri kantinden, garnizondan ya da şehirden temin edebilmekteydi. Şehre gitmeye sadece alışveriş için izin verilmiyordu aynı zamanda gruplar halinde ve sırayla gezinti amaçla şehre gitmek de serbestti. Esirlerin şehirde bulunan hamamı kullanmaları da serbestti.⁷⁸⁸

Kastamonu'nun iklimi esirler tarafından beğenilmekteydi zira birçoğu havanın sağlıklarına iyi geldiğini savunmaktaydı. Esirler, gün içerisinde birçok fiziksel aktivite yapıyorlardı. Esirlerin özellikle isteği futbol oynayabilmektir ve bunun için kendilerine bir tarla kiralama izni verilmişti. Bu izinle birlikte esirler, her sabah düzenli olarak iki saat futbol oynuyorlardı.⁷⁸⁹

---

⁷⁸⁵ FO, 383/453/110134, **Dental Treatment of POW in Turkey**, Prisoners in Turkey Committee to Prisoners of War Department, 31.07.1918.

⁷⁸⁶ KHT, s. 57.

⁷⁸⁷ KHT, s. 57.

⁷⁸⁸ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁷⁸⁹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

Esirlerle alakalı olan ödemeler ve dağıtımlar kamp yönetimince itinayla yapılmaktaydı. Maaşlar, her ayın sonunda düzenli olarak esirlere ödenmekteydi ancak bazen kesintiler yapılabilmekteydi. Para ya da paketler kampa gelir gelmez ilgili esire hemen teslim edilmekteydi. Teslim işlemi gerçekleştikten sonra, teslimatın yapıldığında dair makbuz düzenleniyordu.⁷⁹⁰

Esirlere dair malzemelerin dağıtımı her daim sorunsuz ve zamanında yapılamamaktaydı, bunun en önemli nedeni savaş şartları içindeyken imkanların kıt oluşuydu. Mektuplarda ve paketlerde gecikmeler yaşanabiliyordu çünkü Ankara-Kastamonu arasında düzenli bir servis aracı bulunmamaktaydı. Bu gecikmelerinde etkisiyle bazen kampa haftada 1.200 civarı mektubun geldiği bile oluyordu.⁷⁹¹

Maaşların düşük oluşu ve paketlerin zamanında ulaşmayışı zaman zaman esirlerin hayatını zorlaştırsa da hayatlarını idare edebilmelerinden, oyunlarından ve Amerikan Büyükelçiliğinin kendilerine yardımda bulunmalarından esirler, son derece hoşnuttu.⁷⁹²

8 Ağustos 1917'de Yüzbaşı Keeling, Yüzbaşı Tipton, Teğmen Sweet ve Teğmen Bishop'tan oluşan 4 İngiliz subay, Kastamonu kampından kaçınca kamp komutanı Fettah Bey görevden alınarak yerine Sami Bey getirilmişti. Bu kaçış olayından bir hafta sonra esirlerin dışarıya çıkışlarına sınırlama getirildi, özellikle dışarıda istedikleri zaman gezinmeleri yasaklandı. Kastamonu kampındaki güvenlik zafiyeti ve kampın yapısından dolayı buradaki esirlerin Çankırı'ya gönderilmesi kararı alındı. Bu karar doğrultusunda iki gruba ayrılan esirlerden 50 kişilik ilk kabile, 21 Eylül 1917'de yola çıkarıldı.⁷⁹³

İlk grubun yola çıkışından bir hafta sonra daha kalabalık durumda olan ikinci kafilenin de 28 Eylül 1917'de Çankırı'ya hareket etmesiyle Kastamonu kampı tamamen boşaltılmış oldu. Sonbahar'ın başladığı bir dönemde gerçekleşen bu nakil, esirler tarafından memnuniyetle karşılandı. Araba yolculuğu ile 4 günde Çankırı'ya ulaşan

---

⁷⁹⁰ KHT, s. 58.

⁷⁹¹ KHT, s. 58.

⁷⁹² KHT, s. 59.

⁷⁹³ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

esirler, havalar güzel olduğu için geceyi açık alanda geçirmişlerdi. Yolculuk sırasında herhangi bir yiyecek sıkıntısı da yaşanmamıştı.⁷⁹⁴

4.1.24. Kırşehir

Osmanlı Devleti döneminde Ankara vilayetine bağlı olan Kırşehir, 985 m rakımında bulunan ve karasal iklime sahip bir bölgedir. Sivas'ta bulunan esir kampının yetersiz kalması üzerine bu bölgede yeni bir kampın kurulması kararlaştırılmıştı. Ekim 1916'da açılan kamp, 14 Aralık 1916'da Kızılhaç heyeti tarafından ziyaret edilmişti. Ziyaretin gerçekleştiği dönemde kampta 174 Rus, 7 İngiliz, 1 Avustralyalı, 1 Yeni Zelandalı ve 1 Hintli bulunmaktaydı.⁷⁹⁵

Sivas'ta bulunan esirler, Kırşehir'e aktarılmıştı ancak yüzlercesi tedavilerinin devamı için yine de Sivas hastanesinde bırakılmak zorunda kalınmıştı. Hastanede kalanlar arasında sadece Ruslar ya da İngilizler değil aynı zamanda Fransız esirler de vardı. Kırşehir'de bulunan esirler, taştan yapılmış bir askeri kışlaya yerleştirilmişti. Esirler, kışla içerisinde 12,60 x 11 x 3 m ebatlarında iki farklı odada kalmaktaydı. Odalarda 1,40 x 0,55 cm ebatlarında sekizer pencere bulunmaktaydı. Esirlerin yatakları yerden 20 cm yükseklikteki tahta karyola üzerine yerleştirilmiş minderlerden oluşmaktaydı. Hasırdan yapılan minderlerin içleri ot doluydu. Odaların temizliği yeterli düzeyde olsa da bit ve haşerata ilişkin olarak birkaç şikayet de alınmıştı. Odaların ısıtmasını her bir odaya yerleştirilen ikişer soba sağlamaktaydı.⁷⁹⁶

İçme suyu olarak kullanılan su pek sağlıklı değildi. Avludaki musluktan akan su bulanık ve sindirilmesi bir hayli zordu. Su, ancak kaynatılarak tüketilebilecek durumdaydı. Bu suya ilaveten esirlerin kaldığı eve yakın bir su kaynağı daha vardı. Esirler, tuvalet ihtiyaçlarını binanın dışındaki avluda mutfağa yakın bir yerde bulunan bir bölümde gidermekteydi. 3 adet bulunan tuvaletler her hafta kireçlenmekteydi.

---

⁷⁹⁴ FO, 383/453/116388, **Captain K.D. Yearsley, Royal Engineers, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁷⁹⁵ KHT, s. 32.

⁷⁹⁶ KHT, s. 33.

Tuvalet için kullanılan bu yer, aynı zamanda esirlerin kıyafetlerini de yıkadıkları alandı. Çamaşırların yıkanmasında kullanılan sabun, çok yeterli değildi.⁷⁹⁷

Esirlerin kıyafet konusunda bir sınırlaması ya da bir üniforma giyme mecburiyeti yoktu. Esirler, istedikleri tarzda sivil kıyafet kullanabilmekteydi. Esirlerin genel olarak çamaşır durumu iyi olsa da ayakkabı eksikliği vardı. Esirler arasında kendi kıyafetlerini tamir edebilecek bir terzi ile bir kunduracı bulunmaktaydı.⁷⁹⁸

Esirlerin gezinti için kullandığı 91 x 75 m ebatlarındaki avlu, son derece yeterliydi. Birkaç ağacın gölgelendirdiği avluda esirler, isterlerse tüm günlerini geçirebilmekte ve aynı zamanda avludaki spor faaliyetlerine de müsaade edilmekteydi. Esirler hem gezinti amaçlı hem de alışveriş yapmak için iki günde bir, bir saatliğine pazara gidebilmekteydi. İngiliz esirler, bu imkandan sıklıkla faydalanırken para sıkıntısı çeken Rus esirleri bu imkanı kullanamamaktaydı. Kamp yönetimi tarafından dağıtılan erzak, esirler tarafından hazırlanmaktaydı. Yiyecek çeşitliliği çok olmasa da yiyeceğin kalitesi iyiydi. Kırık buğday ve et çok tüketilen gıdalar arasındaydı. Verilen et miktarı konusunda farklı düşünceler olsa da düzenli olarak dağıtılmaktaydı. Her esirin günlük 900 gr ekmek istihkakı vardı.⁷⁹⁹

Hastanede kalan esirlerin beslenmesinde eksiklikler vardı ayrıca buradaki esirlerin kendilerine özel tabakları yoktu, bu nedenle on porsiyonun sığabileceği büyük tabaklar ortak kullanılıyordu. Kampta disiplin iyiydi. Esirlerin kamp komutanı hakkında herhangi bir şikayetleri yoktu. Esirlerden sorumlu muhafızlardan sadece biri hakkında bir kez rahatsızlık dile getirilmişti. Esirler de kamp disiplinini bozacak bir hareket yapmamaktaydı.⁸⁰⁰

Esirler boş vakitlerini değerlendirmek için kimi zaman çalışmak istemişlerse de onların yapabileceği bir iş olmadığı için bu talepleri geri çevrilmişti. İbadet etmek isteyen esirler için kamp komutanı, Rum kilisesine gitmelerine izin vermektedir. İngiliz esirleri aileleriyle düzenli olarak haberleşebilmekteydi, göze çarpan bir sorun yoktu.

---

⁷⁹⁷ KHT, s. 33.

⁷⁹⁸ KHT, s. 33.

⁷⁹⁹ KHT, s. 33.

⁸⁰⁰ KHT, s. 34.

Kırşehir'in konumu dikkate alındığında şehrin demiryolu hattı üzerinde olmayışı haberleşme imkanlarını kimi zaman sekteye uğrayabiliyordu. İngiltere'den gönderilen bir mektup ortalama altı haftada ilgili yere ulaşabilmekteydi. Rus esirlere gelen mektupların teslimat süresi daha uzundu. Esirlerin ayda dört satırlık dört kart yazmasına müsaade edilmişti.⁸⁰¹

Kampta bulunan esirlere Amerikan Büyükelçiliği tarafından kıyafet ve para yardımı yapılmaktaydı. Düzenli olarak gelen bu yardımlar kamp komutanı tarafından dağıtılmaktaydı. Esirler, en çok kışlık çamaşır ve battaniyeye ihtiyaç duymaktaydı. Esirlerin tıbbi ihtiyaçlarının giderildiği hastane, şehrin en yüksek noktasına kurulmuştu. Kamptan on dakika uzaktaki hastanenin bulunduğu mevkiden şehirdeki bahçeler ve etraf rahatlıkla görülebiliyordu. Hastanede görevli Türk doktorlarının verdiği bilgiye göre Aralık 1916'ya kadar 118 esir tıbbi desteğe ihtiyaç duymuştu. Bu esirlerden 77'si iyileşip taburcu olurken 15'i vefat etmişti. Vefat eden kişilerden 2'si hastaneye ölü ulaştırılırken ayrıca 2'si de can çekişirken getirilmişti. 2 tifüs, 2 kronik ishal, 3 zatürree ve 4 kişi de genel kaşeksi rahatsızlığı yüzünden yaşamını yitirmişti. Ölen esirler, Hıristiyan mezarlığına defnedilmişti.⁸⁰²

Kızılhaç heyetinin ziyaretinin gerçekleştiği dönemde hastanede tedavisi devam eden 23 esir vardı. Bunlardan 3'ü romatizma, 5'i ateş, 5'i grip, 1'i genel rahatsızlık ve 9'u da tifüs vakasıydı. Hastaneden kalan esirler, tahta karyolalar üzerinde içlerine ot doldurulmuş minderlerde yatmaktaydı.⁸⁰³

4.1.25. Konya

Orta Anadolu yaylası üzerinde 1.016 m rakımda kurulan Konya, ilkçağlardan beri yerleşim bölgesi olarak kullanılmaktadır. Anadolu'nun en eski şehirlerinden birisi olan Konya, Bağdat demiryolu hattının geçiş güzergahında bulunmaktadır. Bu yönüyle I. Dünya Savaşı döneminde hem birçok esirin geçiş yolu üzerinde olmuş hem de bazı esirlere ev sahipliği yapmıştı.

---

⁸⁰¹ KHT, s. 34.

⁸⁰² KHT, s. 34.

⁸⁰³ KHT, s. 35.

Konya'daki esir kampı, Temmuz 1916'da kurulmuş ve beş ay sonrasında Kızılhaç heyeti tarafından ziyaret edilmişti. Ziyaretin gerçekleştiği dönemde kampta biri yüzbaşı doktor olmak üzere 139 Hintli subayı ile bu subayların hizmetinde bulunan 45 Hintli asker bulunmaktaydı. Esirlerin sorumluluğu, Binbaşı Ahmet Haydar Bey'de idi. Eylül 1918'de kampta bulunan esir sayısı çok fazla değişmemekle birlikte yine de küçük farklılıklar göstermekteydi. Kampta 132 Hintli subay, 74 Hintli asker ve 1 milleti tam tespit edilemeyen Müslüman esir vardı.⁸⁰⁴

Esirlerin konaklaması için Kanaat Oteli, Şerif Oteli ve Mecidiye Oteli ile bir han ayarlanmıştı.⁸⁰⁵ Bu otellerden başka Bağdat Otel'i de esirlerin kullanımını için tahsis edilmişti⁸⁰⁶ ancak bu otel, esirlerin konaklaması için nadiren tercih edilmekteydi. Her bir otelde gezinmeye müsait bir iç avlu bulunmaktaydı. Esirlerin kaldığı odaların tamamı birinci katta ve avluya bakmaktaydı. Zemini tahta döşeme ile kaplı odalar, yeterince iyi durumdaydı ancak bazı odaların pencereleri düzgün kapanmıyordu. Sobayla ısıtılan her bir odada iki ya da üç yatak vardı.⁸⁰⁷

Otelde kalan subayların her biri kira olarak aylık 210 kuruş ödemekteydi. Buna karşılık esirlerin devletten aldıkları aylık ücret; binbaşı 8 lira, yüzbaşı ve teğmenler 7 lira, emirleri 110 kuruş'tu.⁸⁰⁸

Aydınlatma için kullanılan gaz, ücretsiz dağıtılmaktaydı fakat diğer kira ve yiyecek giderlerinin tamamı esirler tarafından karşılanmaktaydı.⁸⁰⁹ Özellikle kış aylarının soğuk oluşu ısınma ve buna bağlı harcamaları arttırmaktaydı. Pazarda bir kilosu 4 kuruştan satılan odun, kamp yönetimi tarafından esirler için kilosu 1 kuruştan temin

---

⁸⁰⁴ KHT, s. 29.

⁸⁰⁵ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸⁰⁶ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁸⁰⁷ KHT, s. 29.

⁸⁰⁸ KHT, s. 29.

⁸⁰⁹ KHT, s. 29.

edilmekteydi.⁸¹⁰ Bu destek esirlerin ellerinde kalan para miktarını ciddi şekilde etkilemekteydi.

Subaylar demir veya tahta yataklar üzerinde içerisine tüy doldurulmuş döşeklerde yatmaktaydı. Emir erleri ise uyumak için yerlere serilen hasırların üzerini kullanmaktaydı. Esirlerin bina içlerinde kullandığı içme suyu son derece kaliteliydi. Esirler, bu suyu temizlik için de kullanabilmekteydi. Ayrıca şehirde bulunan hamamlar yine esirlerin kullanımına açıktı. Kampta kalan subaylar, istedikleri zaman emir erlerini de yanlarına alarak şehir içerisinde gezintiye çıkabilirlerdi. Hatta kimi zaman şehrin dışına toplu şekilde çıkıldığı bile oluyordu. 1916 yılı sonlarına kadar kamp düzenini bozacak bir durumla karşılaşılmamıştı.⁸¹¹

Savaşın sonlarına doğru esirlerin kamp dışına gezintiye çıkmalarına bazı sınırlamalar getirilmişti. Bu durum temel nedeni, İtilaf Devletleri'nin ellerinde bulunan Türk esirlerine yapmış olduğu muameleydi zira Osmanlı Devleti, kendi askerlerine karşı yapılan olumsuz bir tutumu misilleme olarak kendi elinde tuttuğu esirlere yansıtabilmekteydi. İşte bu sebeple savaşın yaklaştığı son günlerde esirlerin her gün gezintiye çıkması yasaklanmış ve üç günde bire düşürülmüştü.⁸¹²

Esirler yemeklerini kendileri hazırlamaktaydı. Yemek için gerekli olan malzemeler, şehir merkezinden temin edildikten sonra emir erleri, yemekleri kaldıkları binada subayların istekleri doğrultusunda hazırlardı. Ekmekler bile esirler tarafından pişirilmekteydi.

---

⁸¹⁰ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸¹¹ KHT, s. 30.

⁸¹² FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

Tablo 6

Konya'da Gıda Fiyatları

Zeytinyağı	1 okka	kuruş	150
Gaz yağı	“	“	150
Sabun	“	“	160
Yağ	“	“	250
Çay	“	“	2000
Şeker	“	“	280
Süt	“	“	25
Et	“	“	50
Tütün	“	“	400

Kaynak: FO, 383/529/2625, Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos and Angora, s. 15.

Esirlerin sağlık durumuyla Yüzbaşı Dr. Bal J.M.S. ilgilenmekteydi. Hafif hastalıklar esirlerin kaldığı binada tedavi edilirken durumu ağır olanlar hastaneye gönderilmekteydi. Esirler, ilaç fiyatlarının yüksek oluşundan hoşnut değildi. 1916 yılının sonuna kadar ciddi üç hasta vakası yaşandı; trahom (İstanbul'a sevk edildi), apandisit ve zatürree. Bu ciddi rahatsızlıklar haricinde esirler arasında sıklıkla sıtma vakası yaşansa da kampta herhangi bir hastalıktan dolayı ölen olmamıştı.⁸¹³

Esirlerin aylık iki mektup ile dört kart yazmalarına izin verilmişti. Esirlerin dış dünya ile haberleşmelerine bir kısıtlama konulmamışsa da dışarıdan esirlere gelen pek bir şey yoktu. Kızılhaç heyetinin ziyaretinin gerçekleştiği tarihe kadar kampa hiç koli gelmemişti, mektuplar ise aylar süren gecikmelerle ancak ulaşabiliyordu. Esirlerin

---

⁸¹³ KHT, s. 30.

gerek haberleşme gerekse de temel ihtiyaçlarına dair eksikliklerin giderilmesi ve iyileştirilmesinde Amerikan Büyükelçiliği'nin büyük gayretleri vardı.⁸¹⁴

4.1.26. Kuşçular

Bağdat demiryolu hattının Toros dağları geçişi üzerinde Adana istikametine doğru Beledimedikten sonraki kamp olan Kuşçular hakkında ayrıntılı bir malumat yoktur.

Kampın bir tepenin zirvesinde ve son derece sağlıklı bir yerde olduğu bilinmektedir.⁸¹⁵ Haziran 1916 tarihi itibariyle kampta bulunan İngiliz esir sayısı, 68'di. Esirlerin durumuna dair tespit edilebilen bir bilgi yok hatta yardım amaçlı gönderilen kolilerin durumu da net değildi. Kampla ilgili birçok belirsizlik olsa da demiryolu yapımında çalıştırılmak üzere çeşitli kamplardan birçok esirin 1916 Bahar'ında Beledimedik ve Kuşçular'a nakledildiği bilinmekteydi.⁸¹⁶

4.1.27. Kütahya

Deniz seviyesinden 960 m yüksekte karasal bir iklime sahip olan Kütahya, 27 Kasım 1916 tarihinde Kızılhaç heyeti tarafından ziyaret edilmişti. Ziyaretin gerçekleştiği dönemde kampta; 61 Rus subayı, 3 doktor ve 20 emir eri yaşamaktaydı. Kamp komutanlığını Albay Hüseyin Bey yapmaktaydı. Kampta bulunan subaylar, kamu hizmeti de veren büyük taş yapı bir binada kalmaktaydı. Bu binaya bitişik ahşap baraka ise emir erlerine tahsis edilmişti. Subayların kaldığı binanın çatısı kiremitle döşeli olup yerler ahşap, duvarlar da kireç kaplıydı. Binanın girişinde bulunan koridor, taştan örülmüştü.⁸¹⁷

Esirlerin kaldığı barakanın zemini taş döşemeydi ve evin kimi yerlerinde hafif rutubet vardı. Binanın birinci katında esirlerin sıcak günlerde kullanabildiği son derece geniş bir balkon vardı. Kampta bulan en kıdemli subay olan firkateyn kaptanı G. Bykoff, aynı

---

⁸¹⁴ KHT, s. 30.

⁸¹⁵ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁸¹⁶ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁸¹⁷ KHT, s. 22.

zamanda esirlerin kendi içlerinden seçtiği kamp sorumlusu ya da kamp sözcüsü durumundaydı.⁸¹⁸

6,30 x 4,80 m ebadında beş büyük penceresi olan odada on subay kalırken, 4,50 x 7,50 x 5 m ölçülerindeki odada altı subay yaşamaktaydı. Odalar, iyi derecede temizdi ve haşarat vs. yoktu. Emir erlerinin kaldığı bölümde eksilikler vardı. Özellikle kömür ve erzakta eksiklikler gözlemlenmişti. Esirler, içleri ot doldurulmuş şilteler üzerinde yatmaktaydı ancak kış ayları Kütahya'da soğuk olduğundan biraz daha fazla ısınabilmek için zemindeki döşeme subaylar tarafından kaplatılmıştı. Her bir esirin birer ya da ikişer yorganı vardı.⁸¹⁹

Binanın içerisinde bulunan su, kaliteliydi ayrıca tuvaletlerde de kullanılmaktaydı. Fakat tuvaletlerde bulunan iki lavabo, esirlerin kullanımı için yetersizdi. İlâveten binada bulunan iki tuvaletten özellikle bir tanesi kötü koku yaymaktaydı. Subaylar, fiyatının yüksek olduğundan şikâyet ettikleri şehir hamamını istedikleri zaman kullanabilmekteydiler.⁸²⁰

Esirlerin kaldığı binanın önünde içinde birkaç gölgeğin bulunduğu şehir manzaralı bir avlu vardı. Binanın arkasında bulunan avlu son derece genişti. Burada esirler, yemeklerini yapmakta ve çamaşırlarını kurutmaktaydılar. Ancak bu avlu gezinti için pek elverişli değildi. Bina dışına esirlerin gezinti için çıkmalara izin verilmekteydi ancak bu izin, çok düzenli değildi. Genellikle haftada bir kez üç ya da dört saatliğine küçük mangalar şeklinde şehirde gezinmeye müsaade edilmekteydi.⁸²¹

Subaylar, emir erleri tarafından hazırlanan yemeği yerlerdi. Emir erleri isterlerse her bir Türk askerlerinin aylık erzak payı olan 110 kuruş parayı yiyecek parası olarak alabilirlerdi. Kampta gerek subayların gerekse de askerlerin, yiyeceklerin kalitesine dair herhangi bir şikâyetleri olmamıştı. Askerlerin günlük kullanımdaki kıyafetlerinde sınırlama yoktu. İsteyen üniforma giyerken isteyen sivil kıyafet tercih edebilirdi.

---

⁸¹⁸ KHT, s. 23.

⁸¹⁹ KHT, s. 23.

⁸²⁰ KHT, s. 23.

⁸²¹ KHT, s. 23.

Esirlere Amerikan Konsolosluğu tarafından daha önce sivil ve askeri ayakkabı ile başlık da gönderilmişti. Yazlık kıyafet yeterli miktardaydı.⁸²²

Esirler, hoşnut olmadıkları bir durumu doğrudan kamp komutanına iletebilmekteydi. Kamp içerisinde birkaç kez esirlere kaba davranıldığı yönünde şikayetçi olunmuştu. Kampta bulunan esirlerden hiçbirine cezai işlem uygulanmıştı. Kampta dini anlamda herhangi bir hizmet yoktu ve bu eksikliği giderilmesi için yardımda bulunulması gerekmektedir. Entelektüel faaliyet olarak esirlerden bir tanesi keman çalardı. Esirler, kampta vakitlerini iyi değerlendirmek adına Osmanlı Devleti tarafından sansüre tabi tutulmuş kitaplar ile Osmanischer Lloyd ve Le Neologos gazetelerini ayrıca bir Bulgar dergisini istemektedirler.⁸²³

Esirlere ödenen maaşların düzensizliğiyle alakalı olarak bazı şikayetler yaşanmıştı. Rus esirlere ödenen rakam, Rusya'daki Türk subaylarının aldığı miktara denk geliyordu. Albay 1.500 Kuruş, Yarbay 1.150 Kuruş, Binbaşı 950 Kuruş, Yüzbaşı ve Teğmenler 362 Kuruş maaş almaktaydılar. Ödenen maaşların %20'si, ilk etapta fazladan maaş ödendiği gerekçesiyle kesilmekteydi. Esir subaylar, aldıkları maaşlardan konaklama için 45 kuruş ödemektedirler. Alışveriş yapılan mağazaya ilişkin olarak subaylar, buranın çok pahalı olmasından şikayetçiydiler.⁸²⁴

Esirlerin ayda dört satırlık bir kart yazma hakları vardı ancak postanın gecikmesi onlar için en büyük sıkıntıyı oluşturmaktaydı. Çünkü ailelerinden gönderilen postalar, bazen 6 aydan 8 aya varan gecikmeyle esirlerin eline ulaşmaktaydı. Benzer durum kolilerde de yaşanmaktaydı hatta kimi kolilerin nerede olduğu dahi bilinmemekteydi.⁸²⁵

Amerikan konsolosluğu tarafından esirlere düzenli olarak ayakkabı ve kıyafet yardımı yapılmaktaydı ancak gönderilen bu yardımlar, genellikle subaylar arasında paylaşılmaktaydı. Esirlerin kendi içlerinden belirlediği üst düzey bir subay, kampa gelen malzemeleri ihtiyaca göre esirler arasında dağıtmaktaydı ancak bazı emirlerinin ve sivil esirlerin kışlık eşya eksikliği bulunmaktaydı. Esirlerin şikayetçi olduğu

---

⁸²² KHT, s. 24.

⁸²³ KHT, s. 24.

⁸²⁴ KHT, s. 24.

⁸²⁵ KHT, s. 24.

en önemli konu sağlık hususundaydı. Esirler, Kütahya'daki hastanelerde bakım ücreti olarak 450 kuruş ödemekteydiler. Buna ilaveten ihtiyaç duyulan ilaçların parasını da yine kendi ceplerinden vermeleri gerekmekteydi. Özellikle maddi durumu iyi olmayan esirler, kendilerinin bu ücretlerden muaf tutulmalarını istemekteydiler.⁸²⁶

Oturdukları binada yalıtım odasının bulunmayışı esirlerin tepkisine neden olmaktaydı çünkü Kütahya'ya geldiklerinden beri altı kez sıtma vakası yaşanmıştı. Her ne kadar kampta bulaşıcı hastalıklar yaşansa da hayatını kaybeden esir olmamıştı. Esirler arasında görülen diğer hastalıklar ise bir kez göz hastalığı, bir kez kulak hastalığı, üç kez frengi ve bir kez veremdi. Şehirde esirlerin dış rahatsızlıklarıyla ilgilenen bir dış hekimi de vardı.⁸²⁷

Kütahya'daki esir kampında askeri esirler haricinde sivil esirler de vardı. Toplamda otuz sekiz kişilik sivil esir grubunun otuz beşi deniz tüccarıydı. Bu grubun içerisinde altmış yaşını geçen üç kişi ile 13 ve 15 yaşlarında iki de erkek çocuk vardı. Yaklaşık iki yıldır esaret yaşayan bu kişiler, esir askerlere ödenen 110 kuruşluk maaşı almaktaydılar. Aynı zamanda bu sivil esirler, diğer esirler gibi Amerikan konsolosluğundan yardım da almaktaydılar.⁸²⁸

4.1.28. Manisa

Batı Anadolu'da bulunan ve Anadolu'nun önemli limanlardan birisi olan İzmir'e yaklaşık 40 km uzaklıkta bulunan Manisa, Osmanlı Devleti'nin önemli sancaklarından da birisiydi.

Şehir, savaşın başladığı ilk dönemden itibaren İngiliz esirlerini ağırlayan bir bölgeydi. Kampta bulunan esirlerin miktarı değişkenlik gösterse de ağırlıklı olarak kamp, İngiliz denizcilerinin tutulduğu bir yer olmuştu. Ekim 1915'te kampta bulunan esir sayısı, 75'ti.⁸²⁹ Mayıs 1916'da kampta bulunan esirlerin yedisi İngiliz Ticaret Servisi'nin

---

⁸²⁶ KHT, s. 25.

⁸²⁷ KHT, s. 25.

⁸²⁸ KHT, s. 25.

⁸²⁹ FO 383/93/154923, Crews of "City of Khios" and "Assiout" at Magnesia, American Ambassador in Constantinople to Foreign Affairs, 21.10.1915.

adamıydı.⁸³⁰ Eylül 1918 tarihi itibariyle kamptaki esir miktarı 63'e düşmüştü. Kamp komutanlığını Hamit Hüsnü Bey yürütmekteydi. Kampta bulunan esirler, eskiden Yunan Protestan okulu olan bir binaya yerleştirildiler. Şehrin ortasında yüksek duvarlarla çevrili geniş bir bahçesi ve içerisinde ayrıca bir adet evi bulunan bu okul, yapısı itibariyle esirler tarafından bir hapisane olarak algılanmaktaydı.⁸³¹

Kış aylarında odalarını ısıtmak için esirlere kamp yönetimi tarafından kömür tedarik ediliyordu. Günlük 125 okka olarak belirlenen miktar, bazı esirlerce yeterli görülmebiliyordu. Aydınlatma amaçlı olarak esirlere gaz dağıtılıyordu.⁸³²

Esirlere, elçilikten aylık 6 lira veriliyordu. Bu paraya ilaveten firmadan günlük 12 kuruş ve Londra'daki Merkezi Savaş Esirleri Komitesi'nden 20 İsviçre Frangı gönderilmekteydi.⁸³³ Esirlere yardım eden başka kuruluşlar da vardı. Bunlardan bazıları; The National Sailors' & Firemen's Union⁸³⁴ ve The Ellerman Lines LTD. idi.⁸³⁵

Kampta esirlerin tükettiği yemekler, yönetim tarafından tedarik ediliyordu ancak yemekler konusunda esirler arasında hoşnutsuzluk vardı. Esirler, yemeklerin miktarı ve kalitesinden şikayetçi oldukları için kamp komutanı esirlerin dışarıdan yiyecek tedarik etmelerine müsaade ediyordu. Yemekleri kendisi yapmak isteyenlerin kullanabileceği iyi bir mutfak, kampın bahçesine kurulmuştu. Kamp komutanlığınca esirlerin tüketmesi için en çok tedarik edilen gıdalar; fasulye, bulgur, üzüm, pekmez, patlıcan, kuru üzüm,

---

⁸³⁰ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁸³¹ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸³² FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸³³ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸³⁴ FO 383/231/178382, **5 Pound for Seamen at Magnesia**, The National Sailors' & Firemen's Union to Foreign Office, 08.09.1916.

⁸³⁵ FO 383/231/200027, **Relief for Seamen at Magnesia**, The Ellerman Lines LTD. to Foreign Affairs, 07.10.1916.

zeytinyağı ve domatesti. Verilen bu gıdalar haricinde çok fazla olmamakla birlikte haftada bir kez et dağıtılıyordu. Kimi esirler, bahçede tavuk ve kaz besliyordu.⁸³⁶

Şehirde esirlerin ibadet edebileceği bir Roman Katolik kilisesi vardı. Esirlere para dağıtmak için ayda bir İzmir'den gelen İzmir askeri papazı W.H. Brett, kampta bulunduğu gün bir dini ayin de tertip etmekteydi ancak papazın esirlerle doğrudan özel iletişime geçmesi yasaktı.⁸³⁷

Manisa'da bulunan askeri doktor, gerekli olduğu hallerde kampa gelerek hastalanan esirleri tedavi ediyordu ve ihtiyaç duyulan ilaçların temini için reçete yazıyordu. Hastane'deki stok yeterli olmadığında dışarıdan alınmak durumunda kalınan ilaçlar, esirler için büyük külfet oluşturuyordu. Bu durum şehirde yaşayan yerel halk için de aynıydı. Dış tedavisi için gerekli olan doktor ihtiyaç halinde İzmir'den çağırılmaktaydı.⁸³⁸

Kampın açık olduğu dönem boyunca William Sykes, Martin Considine ve Richard Marshall adlı üç esir hayatını kaybetmişti.⁸³⁹

Kıyafetlerini esirler kendileri yıkamaktaydı. Esirlerin çamaşır yıkamak için ihtiyaç duyduğu sabun, kamp komutanı tarafından günlük 9 gr şeklinde tedarik edilmekteydi. Esirlerin kendi kişisel temizliği için şehirde bulunan hamamı kullanma izni vardı. Kişi başı 10 kuruş olan hamam haricinde esirler, yıkanmak için haftada üç kez de Gediz nehrini kullanabilirdi.⁸⁴⁰

---

⁸³⁶ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸³⁷ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸³⁸ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸³⁹ FO, 383/231/233974, **Deaths of 3 Seamen at Magnesia**, The American Ambassador in Constantinople to Foreign Affairs, 21.11.1916.

⁸⁴⁰ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

Esirlerin aileleriyle mektup vasıtasıyla görüşmesine hiçbir engel yoktu ancak mektuplara sansür uygulanıyordu. Ailelerden gelen mektup ya da kolilerin esirlere ulaştırılmasında aksaklıklar çıksa da bu hizmet de esirlere sağlanıyordu. Özellikle esirler, Noel’de gelen kıyafet kolilerinden son derece hoşnuttu.⁸⁴¹ Kolilerin gecikmesiyle ilgili olarak İstanbul’da bulunan Amerikan Elçiliği, Londra’daki Amerikan Büyükelçiliğine yazdığı mektupta “*esirlere gönderilen koliler, İsviçre Kızılhaç Teşkilatı üzerinden Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderilirse bu kolilerin esirlere ulaşması daha kolay olacaktır*”⁸⁴² diyerek yaşanan bu sıkıntıların çözüm yoluna işaret etmekteydi.

Kampta kalan esirlerin hepsi rütbe ayırımı yapılmaksızın gri renkte kıyafet giymekteydi. Bu durum subaylar için pek kabul edilebilir olmasa da yaşanan ciddi bir şikayet yoktu. Kıyafete ilişkin yaşanan tek ciddi sorun, esirlerin tamamının sol kollarından işaretlenmesiydi.⁸⁴³ Bu işaret ilgili kişilerin esir anlamına gelen bir işaret olmalıydı ki bu tarz bir tepki çekmişti.

Manisa kampı, yerli ve yabancı birçok temsilci ve delege tarafından defalarca ziyaret edilmiş ve denetlenmişti hatta İzmir’de bulunan İngiliz Papaz, 32 kez esirlerle görüşmüştü.⁸⁴⁴

Savaş mahkûmları teftiş kumandanı Albay Yusuf Ziya Bey, Manisa kampını ziyaret ettikten sonra buradaki şartların düzeltilmesi için var olan kuralları yeniden düzenlemişti. Bu düzenleme neticesinde esirlerin uymak zorunda olduğu yeni kurallar aşağıda yazılı şekildeydi:

---

⁸⁴¹ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸⁴² FO, 383/93/202044, **Parcels for British Seamen of Magnesia**, American Embassy in Constantinople to American Ambassador in London, 10.12.1915.

⁸⁴³ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸⁴⁴ FO, 383/231/167945, **British Crews Interned at Magnesia**, Prisoners of War Help Committee to Foreign Affairs, 25.08.1916.

Yeni Kurallar

1) Tutsakların aşağıdaki yerlerde haftada 3 kere yürümelere, spor yapmaları (futbol, tenis, kriket) ve diğer oyunlar için izinleri vardır:

a) Mevlevihanenin arka bahçesi

b) Kuşçu Mevkii

c) Hacılar Mevkii

Tutsakların her seferinde bu yerlerden birini seçme özgürlüğü vardır. Yürüyüş ve spor öğleden sonra saat 3'te başlayacaktır ve günbatımıyla mahkûmlar binada olacaklardır. Kuşçu mevkiinde mahkûmların balık avlamalarına ve nehrin güvenli yerlerinde banyo yapmalarına izin vardır. Dışarı çıkma günleri Kumandan tarafından belirlenecektir. Ancak mahkûmların isteğiyle bu günler değiştirilebilir.

2) Bütün mahkûmlar aynı yere gidebilirler. Dışarıya çıkmak istemeyenler binada kalacaklardır. Yeterli sayıda gardiyan bu kişilere eşlik edecektir.

3) Mahkûmların her zaman bahçe içinde volta atmasına izin vardır.

4) Mahkûmlar haftada bir bina sınırları içinde konser verebilirler, bu konser sırasında ne Osmanlı Hükümetine, ne müttefiklerine ne de mevcut savaşa dair hiçbir bahis veya ima olmayacaktır. Herhangi bir usule aykırılık durumunda konserler derhal durdurulacak ve icracılar cezalandırılacaktır. Akşam 8'de başlayıp 10.30'da bitecek konserlerde Kumandan ve tercüman hazır bulunacaktır. Program bir önceki gün Kumandana sunulacaktır. Kamp, yerleşim yeri yakınında bulunduğundan toplu halde şarkı söylemek, çevredeki insanları rahatsız edecek aşırı sesler yasaktır. Konserlerde ya da diğer günlerde mahkûmlar diğer mahkûmları rahatsız etmeyecek şekilde şarkı söyleyebilir ve enstrüman çalabilirler.

5) Şehrin valisinin izniyle mahkûmlar haftada birkez sinemaya gidebilirler ancak toplumdan ayrı oturacaklardır.

6) Subaylar ve askerler mahkûmlara kötü muamelede bulunamazlar. Suç işleyen bir mahkûm Kumandan tarafından cezalandırılacak ve bu suçla ceza, bu amaçla tutulan bir deftere kaydedilecektir. Kumandan kendisini aştığını düşündüğü suçları üstlerine bildirecek ya da bunlar askeri mahkemenin huzuruna getirilecektir.

7) Kampın kumandanı tarafından verilen tüm emirler askerler ve mahkûmlar arasında yanlış anlamaya mahal vermemek için İngilizceye çevrilecek. Askerler kendilerine verilen emirlerin sınırlarını aşamayacaklardır.

8) Sabah ve akşam içtiması ile yatış ve kalkış saatleri belirlenecektir. Akşam içtiması güneşin batışıyla yat saati arasında bir zamanda gerçekleşecektir.

9) Günlük alışveriş öğleye kadar bitirilmelidir. Bu her mahkûmun haftada bir kez alışverişe çıkma fırsatı alabileceği şekilde, alışveriş günlük 10 kişi tarafından yapılacaktır. Bu kişilerin isimleri Yüzbaşı Lazzolo ve Allen tarafından bir gün önceden Kumandana verilecektir.

10) Pazarları ve dini günlerde mahkûmların toplu biçimde gözetimli olarak kiliseye gitmelerine izin vardır.

11) Berne Konferansı'nın kararlarına göre mahkûmlara ilaçlar ücretsiz verilecektir.

12) Barakalardan mahkûmların kullanımı için alınan odunlar arabayla getirilecektir.

13) Her Cumartesi öğleden sonra mahkûmlar en temizi olan Sahtekale Hamamı'na gidebilirler. Fiyatlar mahkûmlar için 25 kuruştan 10 kuruşa düşürüldü.

14) Ayda bir mahkûmların kıyafetleri, yatakları ve yatak çarşafaları dezenfekte edilecektir.

15) Rus mahkûm Stanislav von der Bach Afyonkarahisar'a gönderilecektir. Diğer odalardaki aşırı kalabalığı azaltmak için bu odaya 4 kişi yerleştirilecektir.

16) Her ayın sonunda Yüzbaşı Lazzolo mahkûmların durumlarını, istek ve şikâyetleri belirten bir rapor yazacaktır. Bu mektup kapatılıp mühürlenerek kumandanın kendi raporuyla beraber bana gönderilecektir.

17) Bu kriterler herhangi bir zaman değiştirilebilir, bu durumda İngilizceye çevrilecek ve Yüzbaşı Lazzolo ve Allan'a birer kopyası verilecektir.

İmza: Yusuf Ziya Bey

Savaş Mahkûmları Teftiş Kumandanı

Manisa 18/6/1918⁸⁴⁵

4.1.29. Nusaybin

Bağdat demiryolu hattı üzerinde bulunan Nusaybin, Haziran-Temmuz 1917'de Bağdat demiryolunun başlangıç noktası olmuştu. Merkez olarak Nusaybin belirlendikten sonra orta dereceli kamplar olarak Darbasiyah, Tel Halaf ve diğer birkaç yerde küçük çalışma kampları oluşturuldu. Kamp haricinde ihtiyaç halinde esirlere anında gerekli müdahalenin yapılabilmesi için büyük bir hastane kurulmuştu. Bu hastane dahil İngiliz subaylar, bu bölgelerde sağlık hizmeti veren kuruluşlarda çeşitli görevler almışlardı.⁸⁴⁶

Çalışma kampı olarak oluşturulan Nusaybin kampında nüfus olarak en kalabalık grup Hintlilerdi. Diğerleri gibi demiryolu yapımında çalıştırılan Hintliler, Halep'te bulunan İspanyol konsolosluğuna yazdıkları mektupta İngilizlerin kendilerinden çok daha fazla ayrıcalığa sahip olduklarını ve önemsendiklerini dile getiriyorlardı. Hintli esirlerin en çok üzerinde durdukları nokta koli geliyordu. İngilizler her fırsatta kendilerine yeterli miktarda koli gelmediğinden şikayetçi olsalar da durumun belirtilenden farklı olduğu

---

⁸⁴⁵ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

⁸⁴⁶ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

Hintli esirlerin beyanatında açık olarak ortadaydı. Hintliler, İngiliz esirlerinin kendilerinden çok daha fazla koli aldıklarını ve kendilerinin de onlar kadar koli almak istediklerini dile getiriyorlardı.⁸⁴⁷

Bir diğer şikayette Hintliler, İngiliz askerlerinin İngiltere’de bulunan birçok yardım kuruluşundan ve Kızılay aracılığıyla İngiliz kolonilerinden hediye olarak bol miktarda para aldığını dile getiriyordu. Hintli esirler bu şekilde bir sıkıntı dile getirseler de incelenmiş olan bir belgede İngiliz Hükümeti’nin Hintlilere gelen yardımlara sınırlama getirdiği hatta Hintlilere gelen bu yardımları kabul etmedikleri posta teşkilatlarındaki para iadelerinden ve ailelerinden gelen mektuplardan anlaşılmaktaydı.⁸⁴⁸

4.1.30. Pozantı

Bağdat demiryolu hattı boyunca İngiliz esirlerin çalıştırıldığı yerlerden biri olan Pozantı, Toros dağlarının tam orta yeri denilebilecek derin bir vadinin içerisinde Adana’nın hemen kuzeybatısında kurulmuştu. Pozantı, savaşın devam ettiği yıllar boyunca esir hareketliliği en fazla olduğu bölgelerden biri olmuştu.

Güney cephesinde özellikle de Kut’ül Ammare savaşında ele geçirilen esirler, Anadolu’nun iç kısımlarına doğru trenle nakledilirken Pozantı’da kısa bir mola veriyordu. Mola bitiminde esirlerin bir kısmı burada bırakılırken bir kısmı 25 saat süren tren yolculuğunun ardından Konya’ya ulaşıyordu.⁸⁴⁹

Yola devam etmeyip burada kalanlar ya da sonrasında Afyonkarahisar ve Çankırı gibi kamplardan Pozantı’ya gönderilen esirler, bu bölgedeki demiryolunun yapımından sorumlu Alman şirketinin denetimde tünel yapımında çalıştırılmaktaydı⁸⁵⁰ yani burada bulunan esirlerin hepsinin sorumluluğu askeri bir yetkilide değil demiryolunun

---

⁸⁴⁷ FO, 383/453/114106, **Allowance from British Relief and Indian POW**, Harbachan Singh to the Spanish Consulate in Aleppo, 27.09.1918.

⁸⁴⁸ FO, 383/453/114106, **Allowance from British Relief and Indian POW**, Harbachan Singh to the Spanish Consulate in Aleppo, 27.09.1918.

⁸⁴⁹ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁸⁵⁰ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

yapımıyla yetkilendirilen Alman şirketindeydi.⁸⁵¹ Pozantı bölgesi de dahil Alman şirketinin sorumluluğunda bulunan esir sayısı, 2.000-3.000 arasında değişmekteydi.⁸⁵²

Sayıları 361 kadar olan İngiliz esirleri, aynı bölgede 97 Fransız ve 726 Rus esiriyle birlikte tünel kazma işinde çalıştırılmıştı.⁸⁵³ Şirket, esirler kendilerine teslim edildikten sonra hemen esirlerin iş başı yapmasına izin vermiyordu. İşe başlamadan önce esirlerin birkaç günlük dinlenme hakları vardı.⁸⁵⁴ Dinlenme süreleri boyunca şirket tarafından esirlere ihtiyaçlarını gidermeleri için bir miktar para da veriliyordu.⁸⁵⁵

Pozantı'da bulunan esirlerin genel olarak bir eksiği bulunmamaktaydı hatta bir esir, ailesine yazdığı mektupta neşe ile ihtiyaç duyduğu tek maddenin tütün olduğunu belirtiyordu.⁸⁵⁶ Çalışmayla alakalı olarak da esirlerin herhangi bir şikayeti yoktu hatta birçoğu çalışmaktan son derece memnundu çünkü aldıkları yevmiye ile ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabilir durumdaydılar. Demiryolu çalışanları, beslendiklerini ve giydirildiklerini ifade ediyorlardı hatta vakit geçirmek adına yapacak çok az şeyin bulunduğu başka bir kampta bulunmaktansa burada bulunmayı tercih ediyorlardı.⁸⁵⁷

Hastalanan esirlerin tedavi olabileceği bir hastane vardı. Hastanede doktor olarak çalışan Rasim Bey, hastaneler konusunda söz sahibi birisiydi. Hastaneden sadece esirler değil Türk askerleri de tıbbi destek alabiliyordu.⁸⁵⁸

---

⁸⁵¹ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

⁸⁵² FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁸⁵³ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

⁸⁵⁴ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁸⁵⁵ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁸⁵⁶ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁸⁵⁷ FO, 383/227/69657, **British Interests in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 11.04.1916.

⁸⁵⁸ FO, 383/227/69657, **British Interests in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 11.04.1916.

Yiyecek konusunda bir sınırlama yoktu ama savaş şartları gereği her geçen gün artan fiyatlar esirler de dahil bölge insanını ciddi şekilde etkilemekteydi. Şekerin kilosu 55-60 kuruş arasında değişiyordu.⁸⁵⁹

Kampta kalan esirlere Suffolk alayı tarafından iki haftada bir havale yoluyla 4 cent gönderiliyordu.⁸⁶⁰ Birçok yardım kuruluşu tarafından da destek gören esirlere en çok ilgi gösterenlerin başında İsveç Başbakanı Huguenin gelmekteydi.⁸⁶¹

4.1.31. Samatya

Samatya, İstanbul'un Marmara Denizi'ne sahili olan bir semtidir. Eskiden ruhban okulu olarak hizmet veren binalarda İngiliz, Fransız, Rus, Romen ve Sırp esirler bir arada tutulmaktaydı. Kampta tutulan esirlerin büyük kısmı iç bölgelerde bulunan kamplardan buraya nakledilmişti.⁸⁶²

Esirlerin buraya nakledilmelerindeki temel sebep, tedavi amaçlı olarak İstanbul hastanelerine gelmeleriydi. Tedavisi bitenler, İstanbul dışındaki bir kampa gönderilmeden önce nekahet süreci tamamlanana kadar burada, Samatya kampında tutuluyorlardı.⁸⁶³

Esirlerin Samatya kampında kalmalarını gerektiren diğer bir gerekçe ise iade işlemiydi. Tedavi süreci zor olan ya da daha derinlemesine ilgilenilmesi gereken hasta esirler, İngiltere'ye iade ediliyordu. İade edilmesi öngörülen esirler, Samatya kampına getirilerek anlaşma olana kadar gidecekleri günü bekliyorlardı. Ayrıca burası, İngiliz esirlerin ülkelerine iade edilmeden önce tutuldukları merkezlerden de birisiydi. Kampta Ağustos 1918 tarihi itibarıyla iki yüz elli esir bulunmaktaydı. Bu esirlerin içinden beş tanesi İngiliz subayı ile bir tanesi de papazdı. Papaz Mullan, 1918 yılı başından beri burada tutulmaktaydı. Douglas R. Ware, Filistin cephesinde yaralı olarak ele

---

⁸⁵⁹ FO, 383/227/69657, **British Interests in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 11.04.1916.

⁸⁶⁰ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁸⁶¹ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

⁸⁶² FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁸⁶³ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

geçirilmişti. Tedavi amaçlı olarak geldiği Haydarpaşa Askeri Hastanesi'nden kendisi hakkında şikayet olunca Samatya'ya geçiş yapmıştı. Yüzbaşı F. F. Yeats Brown, Kut'ül Ammare'de eli geçirilmiş ve diş tedavisi için İstanbul'a gelmişti. Yüzbaşı G. O. Channer de Gediz kampından diş tedavisi için gelmişti. Teğmen W. E. Foster, Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nden tifo hastalığı nedeniyle getirilmişti. Teğmen Robert Paul, muhtemel esir değişimine tabi olmak için buraya getirilmişti.⁸⁶⁴

Kampın komutanlığını Celal Bey yürütmekteydi, yardımcılığını ise İhsan Bey yapmaktaydı. Kamp komutanı görüntü itibariyle sertti ama cana yakın birisiydi. Kamptaki uygulamalar Harbiye Nezaretinden gelen emirlere göre şekillenmekteydi fakat esirlerin kendilerini ziyarete gelen temsilcilerle görüşmesine müsaade ediliyordu. İlaveten Kızılhaç heyetinin önerdiği hususlara dikkat edilmekteydi.⁸⁶⁵

Her birinde ikişer yatağın bulunduğu küçük odalara yerleştirilen esirler, kullandıkları yatakları ve mobilyaları kendileri almıştı. Yeterli miktarda yorgan ve battaniye vardı. Odaların zemini temizdi, rahatsız edici bir durum yoktu. Kampta Türk usulü altı adet tuvalet vardı. Odaların dışında bulunan bu tuvaletlerden, günde iki kez temizlenmesine rağmen oldukça ağır bir koku gelmekteydi. Kampta gerek içmek için gerekse de yıkanmak için kullanılan su temizdi ancak elle taşınmaktaydı. Samatya, şehrin ortasında kalabalık bir yerdi. O yüzden burada esirlerin çalışmasına pek izin verilmezdi. İlaveten, çeşitli gerekçelerle olsa bile esirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için şehir merkezine gitmeleri izin verilmemekteydi.⁸⁶⁶

Bir defasında kampın şehrin merkezinde olması neredeyse esirler açısından hayati bir probleme neden olacaktı. Haziran 1918'de 7.500 binanın kül olduğu Cibali-Altımermer yangını esirlere büyük bir korku yaşatmıştı. Yangının buldukları yere gelme ihtimali

---

⁸⁶⁴ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁸⁶⁵ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁸⁶⁶ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

karşısında eşyalarını toplayarak harekete hazır hale geçen esirler, ateş bu kısma sıçramayınca derin bir nefes almışlardı.⁸⁶⁷

Değişim için beklemeyen ya da İstanbul'da kalmak istemeyen esirlere Anadolu'nun iç kısımlarındaki bir kampta kalmaları önerilmekteydi. Fakat kimi esirler, Anadolu'nun iç kısımlarına gitmeyi istemeyip değişim gerçekleşene kadar İstanbul'da kalmayı isteyebiliyorlardı. Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nden getirilen Albay Ch. Coventey, Bursa'ya gitmeyi istemeyerek Samatya'da kalmayı tercih etmişti. Esirlerin diş sağlığıyla alakalı olarak kampta bir diş doktoru yoktu ancak Gülhane Hastanesi'ne Türk makamlarınca atanan özel dişçiler vardı ve esirler için bu kişilerden destek alınabilmekteydi. Kampta hastalanan esirler, gerekli olduğu takdirde Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne sevk edilirdi.⁸⁶⁸

1918 yılının Ağustos ayı başında Yüzbaşı Yeats Brown ile Teğmen Robert Paul, Samatya kampından kaçmışlardı. Bu kaçışla birlikte kampta denetim artmış ve kamp dışına çıkışlar kesin surette yasaklanmıştı.⁸⁶⁹

4.1.32. San Stefano

San Stefano kampı, bugün İstanbul'un Bakırköy semtine bağlı Yeşilköy mahallesinde bulunmaktaydı. Deniz kenarında kurulan kampta sürekli esir hareketliliği olduğundan kampta kalan esir sayısı sürekli değişkenlik göstermekteydi. Savaşın bitimine günler kala kamptaki İngiliz esir sayısı 136 idi. Kampta bulunan esirler, sadece cephelerden ele geçirilenlerden değil Adapazarı kampı gibi farklı kamplardan buraya gönderilenlerden de oluşmaktaydı.⁸⁷⁰

---

⁸⁶⁷ FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

⁸⁶⁸ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁸⁶⁹ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁸⁷⁰ FO, 383/453/115881, **Report on Visit of Inspection to San Stephano**, The Netherland Minister at Constantinople to British Minister at the Hague, 24.10.1918.

Deniz kenarında büyükçe bir evde kalan esirler, kendilerine verilen yiyecek ve yatacak yerden şikayetçiydiler.⁸⁷¹ Şikayetlerin temel nedeni her ne kadar ev büyük olsa da esirler, kampta bulunan kişi sayısının bu ev için fazla olduğunu iddia ediyorlardı. Esirler, 13-15'er kişilik gruplar halinde 10 m x 15 m ebadındaki odalarda kalıyorlardı. Bu alan içerisinde esirlerin kişisel eşyaları, yatak takımları ve diğer ihtiyaç malzemeleri de bulunmaktaydı.⁸⁷²

Esirlerin şikayetlerini arttıran bir diğer unsur kamp komutanıydı. Alman bir Binbaşının idaresinde kalan esirler, bu kişiden hiç memnun değillerdi.⁸⁷³ Hatta rahatsızlık o denli üst boyuttaydı ki kampta kalan esirlerden Pte. R. Lushington ailesine yazdığı 2 Haziran 1918 tarihli mektupta “Eğer bu Alman kültürüyse bize daima Türkleri verin.” diyecekti.⁸⁷⁴

Kamp komutanı hakkında esirler arasında olumsuz bir fikir oluşsa da her şey belirli kurallar çerçevesince yürütülüyordu. Esirlerin kaldığı ev, deniz kenarında bulunmasına rağmen esirler arasında disiplinsiz davranışların varlığı, denize girme konusunda sınırlamaların getirilmesine neden olmuştu. Belirli kişilerce yapılan hataların herkese mal edilmesine ve ilave verilen ayrıcalıkların kaldırılmasına esirler tarafından tepki gösteriliyordu. Şikayetler özellikle esirlerden sorumlu Alman Binbaşısıyla alakalıydı.⁸⁷⁵

San Stefano kampında bulunan esirler, günlük 6,5 saat çalışırlardı. Yapılan işler arasında kamyon yükleme ve boşaltma, baraka inşa etmek gibi güç gerektiren işler vardı. Pazar günleri nadiren de olsa esirlerin çalıştırıldığı oluyordu. Devlet yetkililerince dağıtılan yiyecekler, kampta bulunan esirler tarafından yetersiz

---

⁸⁷¹ FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

⁸⁷² FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

⁸⁷³ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁸⁷⁴ FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

⁸⁷⁵ FO, 383/453/115881, **Report on Visit of Inspection to San Stephano**, The Netherland Minister at Constantinople to British Minister at the Hague, 24.10.1918.

bulunuyordu ancak ilave olarak her iki hafta da bir, Hollanda Elçiliği tarafında her bir esire yiyecek takviyesi yapılmaktaydı.⁸⁷⁶

Tablo 7

**San Stefano’da Hollanda Elçiliğinin Esirlere İki Hafta Bir Yaptığı
Gıda Takviyesi**

	Okka	Kilo
Zeytin yağı	½	1 3/8
Makarna	1	2 ¾
Reçel	1	2 ¾
Soğan	2	5 ½
Patates	4	11
Fasulye	1	2 ¾

Kaynak: FO, 383/453/115881, **Report on Visit of Inspection to San Stephano**, The Netherland Minister at Constantinople to British Minister at the Hague, 24.10.1918.

Her bir esire yiyecek ve aylık 6 lira para verilmesi esirler arasında memnuniyetle karşılanıyordu hatta Kasım 1918’den itibaren geçerli olmak üzere aylık 1 liralık artışa ilişkin düzenlemeler de yapılmıştı. Ayrıca, yakacak ve gaz lambası için gazyağı da kış ayları boyunca verilecekti ancak savaşın bitişiyile esirlerin durumlarını iyileştirme faaliyetleri geçersiz olacaktı.⁸⁷⁷

Kampta kalan esirlerin sağlık durumları son derece iyiydi ve açlıkla ilgili sorunları yoktu. Esirler arasından sadece iki kişi rahatsızlanmıştı, onlar da tedavi için hastaneye sevk edilmişlerdi. Kolilerin ve paketlerin kampa geliş gidişleri son derece düzenliydi.

⁸⁷⁶ FO, 383/453/115881, **Report on Visit of Inspection to San Stephano**, The Netherland Minister at Constantinople to British Minister at the Hague, 24.10.1918.

⁸⁷⁷ FO, 383/453/115881, **Report on Visit of Inspection to San Stephano**, The Netherland Minister at Constantinople to British Minister at the Hague, 24.10.1918.

Her bir esir için aylık ortalama iki yiyecek kolisi geliyordu.⁸⁷⁸ Kolilerin aksine mektup geliş gidişlerinde Anadolu'da bulunan diğer kamplarda da görülen kısmi aksaklık ve gecikmeler burada da vardı.⁸⁷⁹ Bu sorunun temel nedeni, esirlere ve mektup gönderen ailelerine yapılan bilgilendirmeye rağmen çok fazla gönderinin olmasıydı.

Kampın İstanbul merkezde bulunuşu, yabancı temsilcilikler tarafından sıklıkla ziyaret edilmesini kolaylaştırıyordu. Birçok farklı yetkili tarafından ziyaret edilen kampla en çok alakadar olan Hollanda Elçiliği yetkilileriydi.⁸⁸⁰

4.1.33. Sivas

Sivas esir kampı, Anadolu'da açılan ilk kamplar arasında yer almaktaydı. Çünkü Doğu cephesindeki mücadelelerin başlamasıyla birlikte bu bölgeden alınan Rus esirleri için merkezi bir kamp olarak oluşturulmuştu. Kamp, her ne kadar Rus esirleri için açılmış olsa da özellikle Kut'ül Ammare savaşından sonra ele geçirilen İngiliz esirlerinin Anadolu'da yerleştirildiği bölgelerden birisi olmuştu.⁸⁸¹

Kampta bulunan İngiliz esirlerinin sayısı Kut'ül Ammare savaşı sonrasında artmış olsa da bu savaşın bitti kabul edildiği günlerde Sivas kampında Binbaşı Brett adında bir İngiliz ve bir Mısırlı subay bulunmaktaydı. Asıl kalabalık yekünü oluşturan Ruslar kampta 460 kişi olup ayrıca 18 Fransız askeri ile 2 Fransız subayı daha vardı. İngiliz subayı Brett, Afyonkarahisar'da bulunduğu dönemde görünmez mürekkeple mektup yazdığı için yakalanmış ve Sivas'a sürgün edilmişti. Fransız subaylardan bir tanesi yerel bir okulda Fransızca öğretiyordu, diğeri ise yol yapımında çalışan Ruslara patronluk yapıyordu.⁸⁸²

---

⁸⁷⁸ FO, 383/453/115881, **Report on Visit of Inspection to San Stephano**, The Netherland Minister at Constantinople to British Minister at the Hague, 24.10.1918.

⁸⁷⁹ FO, 383/453/109929, **Bad Conditions of San Stephano**, Prisoner of War in Turkey Committee to New Zealand Prisoners of War Department, 27.08.1918.

⁸⁸⁰ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

⁸⁸¹ BDH, 2348/135-16.

⁸⁸² FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

Dini inançlarına göre şehrin farklı yerlerine yerleştirilen esirler arasında çıkması muhtemel sorunlar engellenmeye çalışılmıştı.⁸⁸³

Hasta olan esirler, tedavilerinin yapılabilmesi için hastaneye sevk edilmekteydi.⁸⁸⁴ Bu konuya çok önem veriliyordu çünkü Sivas'taki kampta bulunanlar içerisinde en kalabalık durumda olan Rus esirleri arasında var olan salgın hastalıkların Türk askerlerine ve yerel ahaliye bulaşma olasılığı yüksekti.⁸⁸⁵

4.1.34. Taşkışla Hastanesi

İstanbul'da bulunan Taşkışla Hastanesi, cephelerden ele geçirilen ve hali hazırda esir kampında bulunan askerlerin tedavilerinin yapılabilmesi için kullanılan hastanelerden bir tanesiydi. Esirlerin tedavi amaçlı burada bulunmaları hastanedeki esir sayısının sürekli değişkenlik göstermesi anlamına geliyordu. 12 Ekim 1915 tarihi itibarıyla hastanede 98 yaralı esir vardı.⁸⁸⁶ Ay sonunda bu sayı 65'e gerilerken⁸⁸⁷ Kasım ayı ortalarında 60 İngiliz esir hastanede iyileşmeyi bekliyordu.⁸⁸⁸

Esirler, tedavileri tamamlandıktan ve nekahet dönemi sonlandıktan sonra asıl hayatlarını sürdürecekleri kamplara aktarılıyordu. Bu aktarımlar yapılırken sadece tedavi görenler değil Harbiye Nezareti Hapishanesinde tutulan esirler de Anadolu'nun iç kısımlarına özellikle de Ankara'ya gönderiliyordu.⁸⁸⁹

Hastanede tutulan esirler, bina içerisinde büyükçe bir alana yerleştirilmişti. Subaylar, emir erleri ile aynı odayı paylaşıyorlardı, geriye kalanlar kendilerine gösterilen alanda

---

⁸⁸³ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 73.

⁸⁸⁴ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁸⁸⁵ BOA, DH.SYS., 123/11-30.

⁸⁸⁶ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁸⁸⁷ FO, 383/92/169076, **Military Prisoners in Constantinople**, American Ambassador in London to American Embassy in Constantinople, 11.11.1915.

⁸⁸⁸ FO, 383/92/201909, **Treatment of British Prisoners in Turkey**, 14.11.1915.

⁸⁸⁹ FO, 383/92/169076, **Military Prisoners in Constantinople**, American Ambassador in London to American Embassy in Constantinople, 11.11.1915.

kalıyorlardı.⁸⁹⁰ Esirlerin kaldığı odaların aydınlatması ve havalandırması çok iyi olmasa da buraya alınacak birkaç küçük malzeme ile Türk askerleriyle aynı şartlar elde edilebilirdi ancak bu durum birçok Avrupalı için yine de yetersiz görülmekteydi.⁸⁹¹

Fiziki şartlar İngiliz esirlerini memnun etmese de hastanede verilen tıbbi bakım son derece yeterliydi. Tedavinin bir parçası olarak subayların tamamı ve askerlerin neredeyse çok büyük kısmı gezintiye çıkabiliyordu ancak odalarından çok uzaklaşmaları yasaktı. Hastanede kalan rütbeli esir subaylardan Yüzbaşı Fawkes, sürekli olarak askerlerin sağlık durumunu gözlemliyordu.⁸⁹²

Hastanede kalan esirlerin ihtiyaç duyduğu malzemelerin tedariki için koli ya da nakit para yardımları yapılabiliyordu. Amerikan elçiliği tarafından maddi durumu iyi olmayan esirlere battaniye, iç çamaşırı vs. tedarik edilmişti ayrıca elçilik, her bir subay için 2 lira nakit yardımda bulunmuştu.⁸⁹³ Bir ay sonrasında bu sefer askerler ağırlıkta olmak üzere elbise, bot vs. ve yeterli miktarda para Amerikan elçiliği tarafından esirlere gönderilmişti.⁸⁹⁴

Amerikan elçiliğinden başka esirlere yardımda bulunan bir diğer elçilik Hollanda idi. Mademoiselles de Villebois, resmi makamlardan gerekli izinleri aldıktan sonra hastanede kalan esirleri ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında esirlere para ve giysi yardımı yapılmıştı.⁸⁹⁵

---

⁸⁹⁰ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁸⁹¹ FO, 383/92/169076, **Military Prisoners in Constantinople**, American Ambassador in London to American Embassy in Constantinople, 11.11.1915.

⁸⁹² FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁸⁹³ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁸⁹⁴ FO, 383/92/169076, **Military Prisoners in Constantinople**, American Ambassador in London to American Embassy in Constantinople, 11.11.1915.

⁸⁹⁵ FO, 383/92/201909, **Treatment of British Prisoners in Turkey**, 14.11.1915.

Hastanede bulunan esirlere yardım edenler elçilikler haricinde çeşitli kamplarda esaret yaşayan ve maddi durumu iyi olanlardan bazıları, hastanelerde kalan esirlere maddi destek vermekteydi.⁸⁹⁶

Hastanede kalan esirlerden kimisi çok istisnai olarak çalıştırılıyordu.⁸⁹⁷

4.1.35. Ulaş

İzmir'in Tire ilçesi yakınlarında bir yer olduğu bilinen Ulaş, esirlerin ziraat işlerinde kullanıldığı bir çalışma kampıydı. Kampta bulunan esirler, Afyonkarahisar'dan buraya nakledilmişti. Kamp hakkında temin edilebilen ayrıntılı bilgi bulunmasa da esirlerin, burayı pek sevmediği bilinmektedir. Burası esirler tarafından her ne kadar sevilme de mektup ve yardım paketlerinin kampa ulaşması son derece hızlıydı.⁸⁹⁸

4.1.36. Urfa

Urfa, Anadolu'nun güneyinde bugünkü Suriye sınırında bulunan bir şehirdi. Urfa'da bulunan esirler, 1915 yılının ortalarından itibaren Şam'dan nakledilmişti.⁸⁹⁹ 1915 yılının Aralık ayı itibariyle 136 İngiliz, 110 Fransız, 90 Rus ve 8 Karadağlı esir burada esaret hayatı yaşamaktaydı.⁹⁰⁰

Savaş yıllarında Urfa'ya gitmek için Halep üzerinden trenle Bağdat demiryolu hattının geçtiği bölüme 7 saatte ulaşılabilirdi. Oradan da at arabası ile 8 saat yol alınması gerekmektedir. Urfa'ya getirilen esirler, etrafı dikenli tellerle çevrili bir Ermeni Manastırı'na yerleştirilmişti. Manastıra yerleştirilmeyenler oda kiralamıştı. Bölgenin sıcak bir iklime sahip oluşu ısınmayı kolaylaştırırsa da Avrupalıların bu denli yüksek sıcaklıklara alışık olmayışı kendilerini rahatsız etmekteydi. Ayrıca havanın sıcak oluşu dizanteri gibi salgın hastalıkların esirler arasında hızla yayılmasına neden oluyordu.

---

⁸⁹⁶ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

⁸⁹⁷ FO, 383/92/201909, **Treatment of British Prisoners in Turkey**, 14.11.1915.

⁸⁹⁸ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁸⁹⁹ FO, 383/92/121126, **Deportation of British Subjects to Qurfa from Damascus**, The American Ambassador to Foreign Affairs, 28.08.1915.

⁹⁰⁰ FO, 383/92/183062, **Allied Subjects at Qurfa**, The American Ambassador to Foreign Affairs, 02.12.1915.

1915 yılı içerisinde A. Lapierre ve D. Scerri salgın hastalıklardan hayatlarını kaybetmişlerdi.⁹⁰¹

Kampta düzenli olarak bulunan bir doktor yoktu, sadece ihtiyaç halinde çağırılmaktaydı. Diş doktoru da aynı şekilde talep olduğu zaman kampa çağırılıyordu ayrıca şehirde bulunan yerel hastaneler esirlerin kullanımına açıktı. Yaşları 50'nin üzerinde 21 İngiliz, 31 Fransız ve 36 Rus esirinin bulunuşu kampta yaşayanların sağlık durumuna daha çok dikkat etmeyi gerektiriyordu.⁹⁰²

4.1.37. Yedikule

3 Ocak 1917'de Kızılhaç heyeti tarafından ziyaret edilen Yedikule kampı, Sirkeci tren istasyonundan batı yönünde yaklaşık 8 km uzaklıktaydı. Konumu itibariyle kampa demiryolu ya da tramvay ile gitmek mümkündü. Kamp komutanlığını görevini Yüzbaşı Ahmet Bey yürütürken kampın doktorluğunu Yüzbaşı Mehmet Zeki Bey yapmaktaydı. Kızılhaç heyetince ziyaretin gerçekleştiği dönemde kampta 127 Rus esiri vardı ama kampta çok sık esir hareketliliği yaşanmaktaydı. Hatta 1917 yılının Ekim ayında Dobruca bölgesinden 1.200 Rus esir buraya getirilmişti. Gelen esirlerin bir kısmı tarım işlerinde çalıştırılmak üzere çiftliklere gönderilirken bir kısmı da benzer faaliyetleri yapmak için Yedikule'de bırakılmıştı.⁹⁰³

Esirler taştan yapılmış bir Ermeni okulunda konaklamaktaydı. Binanın yer kaplamaları, duvar sıvaları ve çatısı yeterli seviyedeydi.⁹⁰⁴ Esirler, ebatları farklılık gösteren üç farklı salonda kalmaktaydı. 14 m x 11 m x 5 m ebadındaki büyük salonda 54 kişi, 7 x 5,5 m x 5 m ebadındaki küçük salonda 14 kişi, 14 m x 11 m x 5 m ebadındaki diğer büyük salonda 49 kişi kalmaktaydı. Büyük salonlarda 14, küçük salonda ise 3 pencere vardı. Odaların ısıtılması için sobalar kullanılmaktaydı. Esirlerin kaldığı odalar, düzenli sayılabilecek düzeydeydi ancak temizlik yönünden esirlerin biraz daha dikkat etmesi gerekmekteydi çünkü odalarda bit vardı. Yatacak yer olarak esirler, içleri ot

---

⁹⁰¹ FO, 383/92/183062, **Allied Subjects at Qurfa**, The American Ambassador to Foreign Affairs, 02.12.1915.

⁹⁰² FO, 383/92/183062, **Allied Subjects at Qurfa**, The American Ambassador to Foreign Affairs, 02.12.1915.

⁹⁰³ KHT, s. 35.

⁹⁰⁴ KHT, s. 35.

doldurulmuş minderleri kullanmaktaydı. Örtünmek için kullanılan battaniyelerin sayısı yeterli düzeyde değildi.⁹⁰⁵

Kampta içme suyu yeterli düzeydeydi ama içimi zordu. Binada altı adet tuvalet vardı. Tuvaletler son derece temiz ve kokusuzdu ancak yeterli miktarda duş yoktu. Yıkama olanakları sınırlı olsa da esirler son derece temiz ve pak görünmekteydi. Esirlerin gezinti yapabilmeleri için ayrılmış iki adet bahçe vardı. Bahçelerden biri kışlaya birkaç dakika uzaklıkta Marmara Denizi'ne nazır konumdaydı. Geniş ve önü açık olan bu bahçede esirler, günlük bir saat kadar gezinti yapabiliyorlardı ancak bu alanın dışına toplu çıkış yasaktı.⁹⁰⁶

Askeri idare tarafından dağıtılan yiyecek yakındaki bir mutfakta pişiriliyordu. Yiyecekler arasında kırık buğday, patates, fasulye ve yulaf bulamacı vardı. Sabah kahvaltısı için verilen kırık buğdayın özü her zaman çok değildi. Akşam yemeği fasulye ya da patatesle birlikte yulaf bulamacından oluşurdu. Et, esirlere ayda birkaç kez verilebilmekteydi. Ekmek istihkakı günlük 900 gr'dı. Esirlerden kimisinin ayakkabısı kötü olsa da genel olarak kıyafetleri iyiydi ama çamaşır takviyesi yapılabilmirdi. Esirlerin kıyafetlerini derinlemesine temizleyebileceği buhar odası yoktu.⁹⁰⁷

Osmanlı Devleti'ne ait üst düzey yetkililerce ara sıra teftiş edilen kampta, kamp komutanına dair esirlerin herhangi bir şikayeti olmasa da bazı muhafızlara ilişkin rahatsızlıkları vardı.⁹⁰⁸

Haberleşme olanakları çok çeşitli değildi ancak yine de esirlerin ayda iki mektup yazmasına müsaade edilmişti. Esirlere yardım amaçlı Amerikan elçiliği ve Kızılhaç teşkilatı tarafından çamaşır ve ayakkabı yollanmıştı. Gelen yardımlar, kamp yönetiminin eksiksiz ve düzenli olarak esirlere dağıtılmaktaydı. Kampta bulunan esirlerin ihtiyaç duyduğu malzemeler genellikle ayakkabı, kışlık çamaşır, battaniye ve onarım malzemelerinden oluşmaktaydı. Esirlerin sağlık kontrolleri öncelikle kampta

---

⁹⁰⁵ KHT, s. 36.

⁹⁰⁶ KHT, s. 36.

⁹⁰⁷ KHT, s. 36.

⁹⁰⁸ KHT, s. 36.

yapılmaktaydı ancak yetersiz kalınan durumlarda esirler, Eyüp'te bulunan Maltepe hastanesine sevk edilmekteydi. Kızılhaç heyetinin kampı ziyaret ettiği dönemde üç esir, bağırsak probleminden sıkıntı çekmekteydi. Kampta ölüm olayı yaşanmamıştı.⁹⁰⁹

4.1.38. Yozgat

Anadolu'nun iç kısmında 1.300 m rakımda bulunan Yozgat, Kızılhaç heyeti tarafından 11 Aralık 1916'da ziyaret edildi. Ankara'nın doğusunda at arabası ile 5 günlük mesafede bulunan şehirde içlerinde dokuz askeri doktor (Dr. Baines, Startin, O'Farrell) ile bir rahibin bulunduğu toplam 98 İngiliz subayı ve 30 eri vardı.⁹¹⁰ Kampın komutanlığını Binbaşı Kazım Bey yapmaktaydı.⁹¹¹ Daha sonra Kazım Bey'in yerine Kerim Bey atanmıştı.⁹¹²

24 Nisan 1918'de Kastamonu kampından 78 subay, Çankırı'ya gönderilmişti. Burada bulunan, 20 subay da Yozgat'ın iklimini sert bulunca Afyonkarahisar'a nakledildiler.⁹¹³

Esirlerin konaklaması için şehrin önde gelen şahıslarına ait dört müstakil ev tahsis edilmişti⁹¹⁴ ancak Yozgat'a gelen esir sayısı, gidenden fazla olunca var olan ev sayısı da altıya çıkarıldı.⁹¹⁵ Esirlerin kaldığı evler, bir tepenin sarp yakasında kavak ağaçları ve binalarla çevriliydi. Evlerin yer döşemelerinin ve duvarlarının durumu gayet iyi olup odalarda havalandırma iyiydi. Sobayla ısıtılan her bir odada dört ila yedi subay kalmaktaydı. Subaylar, tahta yataklar üzerinde içleri ot doldurulmuş minderlerde

---

⁹⁰⁹ KHT, s. 37.

⁹¹⁰ KHT, s. 30.

⁹¹¹ FO, 383/453/112284, **Letter from Colonel Moore Lodge at Yozgat**, Moore Lodge to Netherland Minister at Constantinople, 31.08.1918.

⁹¹² FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁹¹³ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁹¹⁴ KHT, s. 30.

⁹¹⁵ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

uyuyordu. Battaniye sayısı her bir esir için değişkenlik gösterse de genel olarak yetersizdi.⁹¹⁶

Esirlerin kullandığı içme suyu bazen yetersiz kalıyordu, kalitesi kimi evde pek iyi değildi. Bazen kanalizasyonla ilgili şikayetler yapılmaktaydı, bunun en önemli nedeni evde bulunan tuvaletlerin konumundan kaynaklanmaktaydı. Tuvaletler, evin mutfağının hemen yanındaydı ve düzenli temizlenmesi gerekiyordu.⁹¹⁷

Esirler kaldığı evinde önünde bulunan bahçe son derece büyüktü. Esirler, bu geniş alanın bir kısmında hokey alanı oluşturmuştu ayrıca bahçe, kış aylarında kayak pisti olarak kullanılmaya çok müsaitti.⁹¹⁸ Bahçesi olmayan evlerde esirlerin gezinebilmesi için 100 m alan tahsis edilmesi düşünülmüşse de başarılı olunmamıştı. Bunun yerine bu tarz evde kalanlar bahçeli evlere aktarılmıştı.⁹¹⁹

Bahçe özellikle yaz aylarında gezinti için çok daha uygundu ayrıca iki ya da üç kilometrelik bir alanda esirlerin toplu yürüyüş imkanları da vardı. Her bir rütbeli subay, beş günde bir kez dışarı çıkma iznini sahipti.⁹²⁰

Birkaç üst düzey subayın ise daha fazla özgürlüğü vardı. 66. Pencaplılar Alayından Yarbay Alexander Moore, kamp içerisinde özgürlüğü en çok olan esirlerin başında geliyordu çünkü Moore, kamp komutanı ile koordineli çalışarak gerekli ihtiyaçları düzenleyen kişiydi.⁹²¹

Yarbay Moore ve bazı üst düzey subaylar, her gün öğleden sonraları muhafız eşliğinde yürüyüşe giderken cumartesi günleri bu yürüyüş izninin süresi daha uzun tutuluyordu. Haftada iki kez, sabah 04.00'ten 09.00'a kadar avlanmalarına izin veriliyordu.

---

⁹¹⁶ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹¹⁷ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹¹⁸ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁹¹⁹ FO, 383/453/112284, **Letter from Colonel Moore Lodge at Yozgad**, Moore Lodge to Netherland Minister at Constantinople, 31.08.1918.

⁹²⁰ KHT, s. 31.

⁹²¹ FO, 383/453/112284, **Letter from Colonel Moore Lodge at Yozgad**, Moore Lodge to Netherland Minister at Constantinople, 31.08.1918.

Çarşamba günleri bir saat uzaklıkta bulunan çamlıkta piknik yapmaya ve akşamları diğer evlerde oturan subayların çamlığa yemeğe gitmelerine müsaade ediliyordu. Son dönemlerde bazı esirlerin avlanmaya gitmesine dahi izin verilmekteydi.⁹²²

Kampta yemek işleriyle emir erleri ilgilenmekteydi. Subayların istekleri dikkate alınarak yemekler, emir erleri tarafından hazırlanıyordu.⁹²³ Kamp komutanı tarafından belirlenen bir kişi, kantin vasıtasıyla esirlerin erzakını dağıtmakla görevlendirilmişti.

Tablo 8

Esirler için Temin Edilen Yiyeceklerin Fiyatları

Gıda	Miktar	Kantindeki fiyatı (kuruş)	Marketteki fiyatı (kuruş)
Ekmek	½ okka	1	
Dana eti	1 okka	5	5
Koyun eti	“	6	5
Süt	“	5	
Elma	“	3	2 ½
Şeker	“	55	50
Teryeağı	“	40-45	40
Patates	“	5	5
Kahve	“	160	200
Çay	“	3-400	5
Buğday	“	6	5
Pirinç	“	25	5
Yağ	“	35	5
Bal	“	30	5
Yumurta	“	1	5

Kaynak: Kızılhaç Heyeti Türkiye Kampları Raporu, s. 31.

⁹²² FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁹²³ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

Esirlerin kullandığı elbiseler yeterli miktardaydı ve durumları iyiydi.⁹²⁴

1916 yılının sonlarına doğru kampta tifüs hastalığı ortaya çıkmıştı. Hastalık yayılmaya başlayınca 10 Aralık 1916'da kamptaki esirlerle ilgilenmek üzere 3 doktor görevlendirilmişti.⁹²⁵ Bunun sonucunda tedavi süreci başarı ile tamamlanmıştı ancak hastalığın tekrarını önlemek amaçlı ve olası diğer hastalıklarla mücadele için Türk doktorlarının bilgisi ve denetimi dahilinde üç İngiliz doktor görevlendirilmişti. Görevlendirilen bu doktorlardan ayrı olarak kampta yaşanacak olası bir tifüs vakası için bir ev, hastaların tedavilerinin sağlıklı yürütülmesi ve başkalarına bulaşmaması için karantina alanı olarak düzenlendi.⁹²⁶

Kızılhaç heyetinin ziyaretini gerçekleştirdiği dönemde iyileşme sürecine giren bir tifüs hastası vardı. Kampta bulunan bir subay, dizinde oluşan irinli arterit yüzünden hayatını kaybetmiş ve askeri törenle Ermeni mezarlığına defnedilmişti. Kampta bulunan esirlere dini hizmet, bir rahip tarafından verilmekteydi.⁹²⁷

Kamp komutanının esirlere olan yaklaşımına dair herhangi bir şikayet yoktu. Esirlerin şikayetçi oldukları tek konu mektupların düzensiz gidiş gelişleri konusuydu. Esirlerin ayda iki mektup ile dört kart yazma hakları vardı ancak mektubun ilgili yere varması bazen altı aya yakın bir sürede gerçekleşebilmekteydi.⁹²⁸

Kampta bulunan esirlere belirli aralıklarla Amerikan Büyükelçiliği tarafından para ve giyecek yardımında bulunuluyordu. Aileler ya da yardım kuruluşlarından haftalık düzenli olarak gelen koliler büyük memnuniyet yaratıyordu.⁹²⁹

Savaşın sona erip kampın kapandığı döneme kadar kampta yaşanan en önemli sorun, Yüzbaşı J. H. Harris'in 7 Ağustos 1918'deki firarıydı.⁹³⁰ Yüzbaşının firarı, kampta

---

⁹²⁴ KHT, s. 31.

⁹²⁵ Oran Arslan, **Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 110.

⁹²⁶ KHT, s. 32.

⁹²⁷ KHT, s. 32.

⁹²⁸ KHT, s. 32.

⁹²⁹ FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

olumsuz bir hava oluştursa da hadise, savaşın son günlerine denk geldiği için kampta kalanların durumunu etkileyecek olumsuzluk bir hava oluşmadığı kanaatindeyiz.

4.1.39. Diğer Kamplar

I. Dünya Savaşı döneminde Anadolu bulunan kamplara dair adı geçenler haricinde sadece isim olarak bilinen kamplar da vardı. Bu kamplar hakkında herhangi bir bilgi bulunmasa da incelemiş olan belgelerde sadece Amanos dağlarının eteklerinde olduklarına dair isimleri geçmektedir. Bu kamplar: Bahçe, Yarbaşı, Entelli, Seherdere ve Ayran.⁹³¹

4.2. İngiliz Esirleri'nin Anadolu'nun Dışında Bulunduğu Esir Kampları

I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti, esir aldığı İngiliz askerlerini Anadolu'nun farklı bölgelerindeki kamplarda tutmuştu. Esirler, ele geçirildikleri cephelerden yaşayacakları bu kamplara ilerleyişleri sırasında birçok şehirde ve bölgede konaklamışlar hatta uzun süreli yaşamışlardı.

Esirlerin kaldığı bu bölgeler, asıl kamplara ulaşmadan evvel geçici iskanlardı ve neredeyse tamamı Anadolu sınırlarının dışındaydı. Savaşın başladığı dönem şartları göz önünde alındığında Osmanlı Devleti, savaş görmeyen bu topraklara ekonomik olarak gerektiği kadar tasarrufta bulunmuştu.

Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığını devam ettirdiği dönemde sınırları içerisinde bulunan bu bölgeler, savaş bittiğinde bugün yaşadığımız coğrafyanın dışında kalacaktı.

4.2.1. Bağdat

Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu coğrafyasında en çok ehemmiyet verdiği şehirlerden birisi olan Bağdat, Irak cephesindeki savaşların hedef şehri konumundaydı. Şehir, 11 Mart 1917 tarihinde İngilizler tarafından işgal⁹³² edilene kadar Irak topraklarındaki en önemli geçiş hattıydı.

---

⁹³⁰ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁹³¹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹³² **The Times**, "Baghdad in British Hands", Monday, Mar 12, 1917_ pg. 9.

Şehre gelen esirler, olağanüstü bir durum olmadıkça ortalama bir hafta burada kalmaktaydılar.⁹³³ Bağdat'ın hemen yakınında bulunan süvari barakalarına yerleştirilen esirlerin bulunduğu yer, gelen kabilelerin çokluğunu ve kalabalıklığı göz önüne alındığında sıkıştıktı.⁹³⁴ Buraya gelenler içerisinde hasta ve yaralı olanlar hastanelere yerleştirilmişti.⁹³⁵ Tedavi süresince hastanede kalan esirler, iyileştikten sonra Anadolu'ya doğru yola devam etmişlerdi.

Şehirde bulunan esirlere para havaleleri ilk başlarda posta merkezi üzerinden yapılırken bu uygulamadan vazgeçilerek Cenevre Kızılhaç Teşkilatı'nın aracılığı kullanılmıştı. Para havaleleri haricinde kimi esirlere, haftalık yemek paketleri de gönderiliyordu. Gönderilen bu yardımlara ilaveten Amerikan konsolosluğu, esirlerin kaldığı barakalara gelerek her bir esire 4 pound değerinde Türk altını vermişti.⁹³⁶

Bağdat'tan İngiltere'deki ailelerine gönderdikleri mektuplarda esirler, kendilerine iyi davranıldığını ve ihtiyaç duyanların tedavi edildiği yazıyorlardı. Burada bulunan esirlerden bazılarının moral düzeyi bir hayli yüksek olmalı ki Bağdat'tan ayrılmalarından bir gün önceki akşam yemeği sonrası konser düzenlemişlerdi.⁹³⁷ Esirlerin en çok dile getirdikleri hoşnutsuzluk, kendilerine yeterince ekmek verilememesi yönündeydi.⁹³⁸

Bağdat'tan Musul'a doğru hareket eden esirlerin bir kısmı Dicle nehri boyunca gemilerle taşınmışlardı. Gemi olmaksızın eşekle ve yaya olarak yoluna devam eden esirler de vardı. Bunlardan bir saat eşeğe binen üç saat yol yürümüşü.⁹³⁹

---

⁹³³ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁹³⁴ FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁹³⁵ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

⁹³⁶ FO, 383/453/116388, **Captain K.D. Yearsley, Royal Engineers, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁹³⁷ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹³⁸ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁹³⁹ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

4.2.2. Darbasiyah

Darbasiyah, Resulayn ile Nusaybin arasında Türkiye-Suriye sınırının hemen güneyinde bugün yaklaşık 10.000 nüfusu bulunan bir yerleşim yeridir. Bağdat demiryolu hattının geçiş güzergahı olan bölgede İngiliz esirleri çalıştırılmıştı. Eski adı Arad el Kebir olan Darbasiyah merkez olmak üzere Tel Halaf dahil Resulayn-Nusaybin demiryolu hattının yapımında 1916-1917 yıllarında çalıştırılan esir sayısı 4.500 dolayındaydı. Bu esirlerin çoğunluğunu Hintliler oluştururken aralarında 15-20 kadar İngiliz vardı.⁹⁴⁰ 1917-1918 kışına gelindiğinde bu bölgede 650 İngiliz ve 5.390 Hintlinin görev aldığı biliniyordu.⁹⁴¹

Kamp komutanlığının Binbaşı İbrahim Hakkı Bey'in yaptığı kampta İngilizler, Alman mühendislerinden Eastendorf ve Kisling ile Türk muhafızların gözetiminde demiryolunun bölge binasında çalıştırılıyordu.⁹⁴²

Esirler buraya geldiklerinde kıyafetleri kötüydü ve iyi beslenmemişlerdi. Ellerinde 4 kuruşa karşılık gelen Ruble vardı. Garnizonda bulunan Türk askerlerinin istihkakı kadar yiyecek tüketmekteydiler.⁹⁴³ Kendilerine verilen yiyeceği az bulanlar ya da farklı gıdalar tüketmek isteyenler için demiryolu şirketine bağlı olarak çalışan birkaç Alman hemşire, esirlerin yemek yapabilecekleri bir asker evi açtılar.⁹⁴⁴

Esirler, istedikleri takdirde yemeklerini kendileri yapsalar da erzakın temini noktasında zaman zaman sıkıntılar oluşabiliyordu. Demiryolu şirketi esirlere düzenli yiyecek temininde bulunmuyordu ama ara sıra dağıtılması için hediye un ve et gönderiyordu. Demiryolu şirketinin dağıttıklarından başka Kızılhaç kumanyaları da buraya geliyordu.

---

⁹⁴⁰ FO 383/534/6451, **Indian Prisoners of War**, Brig. Gen. C. Sendanah to the Secretary of State of India in London, 14.06.1919.

⁹⁴¹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹⁴² FO, 383/534/6451, **Indian Prisoners of War**, Brig. Gen. C. Sendanah to the Secretary of State of India in London, 14.06.1919.

⁹⁴³ FO, 383/534/6451, **Indian Prisoners of War**, Brig. Gen. C. Sendanah to the Secretary of State of India in London, 14.06.1919.

⁹⁴⁴ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

Dağıtılan kumanyalara ilişkin tutulan kayıtlar, ilk olarak şirketin Halep'te bulunan ofisine, oradan da İstanbul'daki Savaş Esirleri Bürosu'na gönderilmektedir.⁹⁴⁵

Darbasiyah'ta adı Kirisamush olan 25 yataklı bir hastane vardı. Hastanenin hemen bitişiğinde aciliyeti daha az olan hastalıkların tedavi edildiği 7 adet bedevi çadırı bulunmaktaydı. İçerisinde 30 esirin bulunduğu her bir çadırda duvar vs. yoktu ve esirler yer yataklarında yatmaktaydı. Hastanede kalan esirlerin ısınması sobalarla yapılmaktaydı. Kamp yönetimi hava şartlarına göre belirli oranda odunu temin ediyordu ancak bu miktardan fazlasını esirlerin kendileri satın alıyordu. Hastanedeki yiyecek miktarı yeterliydi⁹⁴⁶ hatta ilaç, Nusaybin'de bulunan Türk Askeri Hastanesi⁹⁴⁷, nden daha fazla miktarda bulunmaktaydı.

Hastanede Ermeni kökenli Dr. Hrechdakian⁹⁴⁸ görev yapmıştı. Bu kişiden başka şirketin iki doktoru S. Farah ve F. Farah da zaman zaman hastanede çalışmaktaydı. Yüzbaşı rütbesinde olan Asmond, Newcombe ve M. L. Puri de asistan doktor olarak hastanede görev yapmışlardı. Adı geçen doktorlar hastalanarak hastaneden ayrıldı, bir tek Ermeni doktor burada kaldı.⁹⁴⁹

Darbasiyah'ta hastalıklardan kaynaklanan ölüm oranı çok yüksekti. Şubat 1917'ye gelindiğinde hastalıklar nedeniyle 4.600 kişiden 2.000'i ölmüştü. Sadece 1916-1917 kışında 625 ölüm vakası yaşanmıştı. Ölümün temel nedeni; tifo, dizanteri, zatürree ve soğuktu. Ölüm nedenlerine ilişkin kayda geçen bir diğer ifade “zehirli otların yenilmesinden kaynaklanan ölüm” idi. Nadiren de olsa “çalışma bölgesinde ölüm”, “kampta ölüm” gibi ifadeler, ölüm nedenleri arasında gösterilmektedir. Vefat edenler

---

⁹⁴⁵ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹⁴⁶ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁹⁴⁷ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹⁴⁸ Bu kişinin daha sonrasında İngiltere için muhbirlik yaptığı ifade ediliyordu.

⁹⁴⁹ FO, 383/534/6451, **Indian Prisoners of War**, Brig. Gen. C. Sendanah to the Secretary of State of India in London, 14.06.1919.

uygun görülen yerlere defnedilmişti ancak esirlerin gömüldüğü mezarlara ve mezarlıklara dair bir işaret yoktu.⁹⁵⁰

4.2.3. Halep

Bugün Suriye sınırları içerisinde bulunan Halep, esirlerin direkt tutuldukları bir kamp olmaktan ziyade geçiş kampı olarak kullanılmıştı. Özellikle Kut'ül Ammare savaşında ele geçirilen esirlerin taşınması sırasında en çok kullanılan geçiş güzergahlarından birisi olmuştu.⁹⁵¹

Halep, geçiş güzergahı olarak kullanılmış olsa da bazen esirler burada planlanandan daha uzun kalabiliyordu. Bunun en önemli sebebi, trenlerin Halep'e geliş sıklığındaki değişkenlikti. Farklı bölgelerden şehre gelen trenlere kabileler halinde bindirilen esirler, Anadolu'nun iç kısımlarına naklediliyordu. Halep, İngiliz esirlerinin Anadolu topraklarına girmeden önce konakladıkları son şehirdi. Nisan 1916'da Halep'te 152 Hintli asker bulunmaktaydı.⁹⁵²

Esirler, burada kaldıkları süre zarfında rütbelere göre ayrıştırılarak farklı binalara yerleştirilmişti. Esir askerlerin kaldıkları yer hakkında net bir bilgi elimizde mevcut olmasa da subaylar, şehirde bulunan Amerikan oteline yerleştiriliyordu.⁹⁵³ Daha düşük rütbeliler ise yaklaşık 1,5 km uzaklıktaki askeri barakalarda tutuluyordu.⁹⁵⁴

4.2.4. Musul

Bugün Irak sınırları içerisinde bulunan Musul, Kut'ül Ammare savaşında ele geçirilen İngiliz askerlerinin geçiş noktasında bulunan bir şehirdi. Kut'ül Ammare'den hareket ederek Bağdat üzerinden Musul'a ulaşan esirler, buradan Resulayn'a kadar olan yolu yürüyerek ya da at sırtında devam etmişlerdi. İngiliz esirlerinin bugünkü Irak topraklarında kaldıkları son şehir olan Musul, büyük bir toplanma merkeziydi. Kampta

---

⁹⁵⁰ FO, 383/534/6451, **Indian Prisoners of War**, Brig. Gen. C. Sendanah to the Secretary of State of India in London, 14.06.1919.

⁹⁵¹ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery**.

⁹⁵² FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

⁹⁵³ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁹⁵⁴ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

İngiliz ve Hintliler haricinde Nisan 1916'da 8 Rus esir de bulunmaktaydı.⁹⁵⁵ Buraya gelen esirler, askeri barakalara yerleştirilmişti.⁹⁵⁶

Kampta bulunan esirlerin aileleriyle olan haberleşmelerinde herhangi bir sınırlama olmayıp Anadolu kamplarındaki gibi bir muamele yapılmaktaydı ancak Musul'un konumu göz önüne alındığında haberleşme olanakları günün koşulları gereği sınırlıydı zira Bağdat demiryolu hattı henüz tamamlanmamıştı. Ayrıca bölgenin savaş meydanlarına yakın oluşu başka sorunları da beraberinde getirmekteydi. Esirlere uluslararası para postası tarafından Nisan 1916 haftalık olarak para gönderilmişse de hiçbir geri bildirim alınmamıştı. Hem mektuplar hem de posta kartları "yerinde bulunamadı" işareti konularak göndericiye geri iade edilmişti. Esirlerin yerinde bulunamayışının en önemli sebebi, bu kampın esirler için doğrudan bir yerleşim kampı olmaması ve geçiş kampı durumunda olmasıdır.⁹⁵⁷

Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti, esirlerin yerleri net belli olana kadar ailelere para gönderilmemesini tavsiye etmişti, bu durumda paranın ulaşip ulaşmadığı gibi bir şaibe de ortadan kaldırılmış olacaktı. Musul'da bulunan İngiliz esirleri, burada uzun süre tutulmamış ve kademe kademe Anadolu'nun iç kısımlarına sevk edilmişti.⁹⁵⁸ 200 kişilik bir kabile Musul'dan Halep'e sevk edilirken bu kişileri görenler esirlerin durumu hakkında olumlu görüş belirtmişlerdi.⁹⁵⁹

Esirlerin kampta kaldığı süre zarfında Mr. Bryant'ın kendileriyle ilgilenmişti. Esirlerin ihtiyaç duyduğu malzemelerin tedarikiyle ilgilenen Mr. Bryant; şapka, diş temizleyici, mızıkça, şarkı ve dini kitapları esirlere ulaştırmıştı.⁹⁶⁰

---

⁹⁵⁵ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

⁹⁵⁶ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁹⁵⁷ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery**.

⁹⁵⁸ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁹⁵⁹ FO, 383/227/69657, **British Interests in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 11.04.1916.

⁹⁶⁰ FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

4.2.5. Nasıra

Nasıra, bugün kuzey İsrail diye adlandırılan bölgede yer alan bir şehirdir. I. Dünya Savaşı'nın başladığı ilk dönemde şehir, savaş alanının sınırları içinde bulunmadığından cephelerdeki savaşlarda elde edilen esirlerin bazıları kısa süreli olarak burada kalmıştı.

Esirlerin kaldıkları süre boyunca sadece Nasıra'da değil Filistin bölgesi olarak geçen coğrafyada bulunan Türk yetkililerden genel bir memnuniyeti vardı. Öyle ki 1916 yılı içerisinde yaşanan bir olay da yetkili bir kumandan kendi yaverini İngiliz subaya Kudüs'teki dükkanları gezerken yardımcı olması için görevlendirmiş ve gerekli alışverişler için 50 pound para da vermişti.⁹⁶¹

Nasıra'da bulunan esirler, genellikle hastanede tedavi görenlerden oluşmakta ve tedavileri bittikten sonra Anadolu topraklarına doğru yolculuklarına devam etmekteydiler. Nasıra'da bulunan hastaneler çok dilli bir yapıya sahipti. Fransız, Yunan, Suriyeli ve Ermeni personel, esir ya da Türk hasta ayırımı yapmaksızın hizmet veren kuruluşlardı.⁹⁶²

Nasıra'nın İngilizlerin eline geçtiği tarihte buradaki hastanenin başhekimliğini İsmail Bey yapmıştı. Ekonomik şartların peki iyi olmayışı zaman zaman hastane yönetimini zorda da bıraksa gereken tüm hasasiyeti göstermişlerdi. Hastanede kalan esirler için sabah kahvaltısı olarak içerisinde mısır ya da pirinç bulunan çorba ve ekmek verilirdi. Öğlen ve akşam yemeğinde haşlanmış mısır ve bir miktar esirlerin yemek istihkakı olarak ayrılırken yaz mevsiminde sebze yemekleri de çıkmaktaydı. Gün içerisinde esirlerin çay alma hakları da vardı. Hastalığın ilk evresinde bulunan esirler için uygulanan süt diyetinde, bir bardak süt, sabahları çorba ve günlük bir bardak çay vardı. Esirler, yemeklerin yetersizliği ve kalitesinden şikayetçi olunca durumu daha iyi hale getirmek için mutfakta çalıştırılmak üzere bir kadın hastaneye getirilmişti.⁹⁶³

---

⁹⁶¹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹⁶² FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹⁶³ FO, 383/530/3892, **Treatment of British POW at the British Hospital at Nazareth**, Miss Edith Johncock, Matron of the British Hospital at Nazareth to British High Commission at Constantinople, 26.03.1919.

Hastanede tıbbi malzeme ihtiyacı vardı. Yeterli düzeyde ilaç ve malzemenin bulunmayışı hastaların iyileşme sürecini uzatmaktaydı. Ancak devletin içinde bulunduğu durum dikkate alınarak bu eksikliklerin kasti olup olmadığı da değerlendirilmek zorundaydı. Hastanelerin talep ettiği malzemelerin tamamı gönderilmişti ama bu işlemin savaş şartları gereği gecikmeli olabileceğini de göz önünde tutmak gerekmekteydi.⁹⁶⁴

Hastanede kalan esirlerin hastane dışından ziyaret edilmesinde herhangi bir sınırlama yoktu. İngiliz hanımlar, hastanelerde bulunan eşlerini ya da yakınlarını serbestçe ziyaret edebiliyorlardı.⁹⁶⁵

4.2.6. Resulayn

Bağdat demiryolu hattı projesinin I. Dünya Savaşı başladığındaki en son durağı, doğu sınırı Resulayn'dı⁹⁶⁶ ancak hat, her ne kadar bu bölgeye kadar ulaşmış olsa da arada bazı bölgeler tamamlanmamıştı. İstanbul'dan Suriye çöllerine kadar olan hattın Toros dağları ve Amanoslar'daki bölümlerinde birkaç tünel deliği gerekiyordu ve esirlerde bu işi bitirmekle görevlendirilmişti.⁹⁶⁷

İngiliz esirlerinin büyük bir kısmını oluşturan Hintlilerin çoğunluğu demiryolu hattının düz bir ova üzerinden Musul'a kadar ilerletildiği yolda, Resulayn'da bırakılmıştı. Geriye kalanlar ise Toroslar ve Amanoslar'da tünel patlatma işlemlerinin merkezi olan Anadolu'nun güneydoğu köşesindeki Tarsus ve Adana'ya getirilmiş ve buradan da asıl çalıştırılacakları alanlara sevk edilmişlerdi.⁹⁶⁸

1917 yazının başına doğru Toros dağlarındaki demiryolu işi bitince Resulayn-Musul hattının tamamlanması için esirlerin doğuya kaydırılması kararı alındı. Toros ve

---

⁹⁶⁴ FO, 383/530/3892, **Treatment of British POW at the British Hospital at Nazareth**, Miss Edith Johncock, Matron of the British Hospital at Nazareth to British High Commission at Constantinople, 26.03.1919.

⁹⁶⁵ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹⁶⁶ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁹⁶⁷ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁹⁶⁸ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

Amanos bölümünde tasarımcılar ve mekanikten anlayan birkaç kişi işlerin sorunsuz tamamlanması için bir müddetliğine daha burada bırakıldı.⁹⁶⁹

Resulayn'da bulunan kampın komutanlığını Tevfik Bey yapmaktaydı.⁹⁷⁰ Kamp komutanı, esirlerin rahat edebilmesi için eldeki imkanlar dahilinde elinden geleni yapan birisiydi. Kampta bulunan esirler, açık alana kurulmuş kısa siyah deve kıllarından yapılmış çadırlarda kalıyorlardı. Bu bölge yılın çok büyük bölümü sıcak olduğu için bu çadırlar, esirlerin barınması için yeterliydi.⁹⁷¹

Kasım 1916'da 1.300 Hintli esir, demiryolu yapımında çalıştırılıyordu. Esirlerin çalışmadıkları zaman diliminde istedikleri gibi gezinmelerine izin veriliyordu ancak yerel halk olan Araplarla zaman zaman sorun yaşanmaktaydı. Esirler, yemeklerini kendileri pişirmekteydi, bu nedenle yemek konusunda şikayet gerektirecek bir durum yaşanmamıştı.⁹⁷²

Banyolarını kampın yakınlarında bulunan nehirde yapan esirler arasında salgın bir hastalık görülmemişti. Eğer bir hastalık durumu oluşursa da esirlerin tedavi olabileceği bir hastane vardı.⁹⁷³

Resulayn sadece demiryolu yapımında çalıştırılan esirlerin bulunduğu bir bölge değildi. Aynı zamanda Kut'ül Ammare'den hareket ederek Bağdat üzerinden Resulayn'a getirilen İngiliz esirleri geçici bir süreliğine burada konaklamaktaydı. Geçici olarak gelen esirler için tren istasyonunun yakınında bir alan düzenlenmişti. Uzun bir yolculuk sonrasında Resulayn'a ulaşan esirlerin bol miktarda su temin edebilmesi mümkün

---

⁹⁶⁹ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁹⁷⁰ FO, 383/534/6451, **Indian Prisoners of War**, Brig. Gen. C. Sendanah to the Secretary of State of India in London, 14.06.1919.

⁹⁷¹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹⁷² FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁹⁷³ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

olmuştu. Kafileden sorumlu komutanlar, ihtiyaç duyanların yerel halktan yiyecek temin etmesine izin veriyordu.⁹⁷⁴

Resulayn'a geçici bir süre gelen bu esirler, nakliye amaçlı gelen trenlere bindirilerek Anadolu'nun iç kısımlarına hareket ettiriliyorlardı. Buradan demiryolu ile yola devam eden esirlerin Bursa, Yozgat ve Kastamonu'daki noktalara varması bir ayı buluyordu.⁹⁷⁵

4.2.7. Şam

Anadolu sınırları dışarısında kalmasına rağmen Şam, savaş meydanı olduğu döneme kadar Osmanlı Devleti'nin cephelerden aldığı esirlere ev sahipliği yapan yerlerden birisi olmuştu.

Şam'da tutulan esirler, özellikle 23 Nisan 1916'ta Katya baskınında Yeomanry Alayı'ndan ele geçirilen askerlerinden oluşmaktaydı. Bu kişilerin, şehir merkezinde bir yerde tutulduğu bilinmekteydi ancak kamp alanı tam olarak bilinmese de istihkam edildikleri yerin çok muntazam olmadığı dile getiriliyordu.⁹⁷⁶

Şehirde kamp haricinde hasta olan esirlerin tedavisine tahsis edilen bir hastane vardı. Hastane'nin sorumluluğunu Kamil Efendi yürütüyordu. Savaş şartları gereği yaralı esirlerin hastaneye gelmesiyle bu kişilerin kalması için ayrı bir alan düzenlenmişti. Düzenlenen bu alanın güvenliğini sağlamak ve olası firar girişimlerini engellemek amacıyla da kapıda askeri muhafızlar bekliyordu.⁹⁷⁷

Bilgi dahilinde esirlerin hastane bahçesinde gezmesine izin veriliyordu. İyileşme süreci tamamlanan esirler, birkaç gün fazladan hastanede kalabiliyor, ardından da kendileri için tahsis edilen kamp alına götürülüyorlardı. Tedavi süresince hastanede kalan

---

⁹⁷⁴ FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

⁹⁷⁵ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

⁹⁷⁶ FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

⁹⁷⁷ FO, 383/530/3892, **Treatment of British POW at the British Hospital at Nazareth**, Miss Edith Johncock, Matron of the British Hospital at Nazareth to British High Commission at Constantinople, 26.03.1919.

subaylar, paralarını kendileri ödemek koşuluyla şarap ve tavuk alabiliyorlardı, birçok hastanede de bu tarz muamele mevcuttu.⁹⁷⁸

Hastanede kalan esirlere saygısızca davranılması ya da ceza verilmesi mümkün değildi ve bu tarz herhangi bir şikayet de yaşanmamıştı hatta isteyenler, esirleri özgürce ziyaret edebilir, teselli amaçlı küçük hediyeler getirebilir ve mektup getir götürleri yapabilirlerdi.⁹⁷⁹

Hasta esirlere ilişkin ziyaretlerin son derece rahat olup çok kaliteli Türk doktorlarının bulunduğu bu hastanede yiyecekler de son derece yeterli miktardaydı.

Şam'da bulunan Türk hastanesinden başka bir tane de İngiliz hastanesi vardı. Gerektiğinde kullanılan bu hastanenin en üst katında 80-90 yatak bulunmaktaydı. Bu yataklar en fazla kullanıldığında 42 esir aynı anda hastanede tedavi görmüştü.⁹⁸⁰

4.3. Sivil Esirler

Savaşlar sadece birbirine silah doğrultan askerlerin hayatlarını etkileyen bir olgu değildi. Bu çatışma hali savaş meydanları dışında kalan sivil halkın özellikle de yabancı bir ülkede yerleşik bulunan insanların da hayatlarını etkilemekteydi. Bu etki, psikolojik baskıdan öteye tıpkı eli silahlı askerlerden bazılarının yaşadığı gibi esaretle son bulmaktaydı.

Sivil halkın esir alınması girişimi ilk olarak İngiltere tarafından gerçekleştirilmişti. İngiltere, kendi toprakları üzerinde yaşayan ya da ticaret yapan Türkleri tutuklayarak Osmanlı Devleti üzerinde psikolojik baskı kurmak istemişti. Tutuklanan siviller, İngilizler tarafından Hindistan'da Belgaum kampında, Burma'da Thatmyo Kampında⁹⁸¹, Mısır'da Kahire Kalesi ve Ras-El-Tin Kamplarında tutulmuşlardı.⁹⁸²

---

⁹⁷⁸ FO, 383/530/3892, **Treatment of British POW at the British Hospital at Nazareth**, Miss Edith Johncock, Matron of the British Hospital at Nazareth to British High Commission at Constantinople, 26.03.1919.

⁹⁷⁹ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

⁹⁸⁰ FO, 383/530/3892, **Treatment of British POW at the British Hospital at Nazareth**, Miss Edith Johncock, Matron of the British Hospital at Nazareth to British High Commission at Constantinople, 26.03.1919.

⁹⁸¹ KHHB, s. 38, 93.

⁹⁸² KHFKM, s. 62, 69.

Osmanlı Devleti, kendi vatandaşlarının bu şekilde tutuklanması üzerine bir nevi misilleme diyebileceğimiz bir hareketle kendi toprakları üzerinde bulunan bazı sivil İngiliz vatandaşlarını tutuklamaya başlamıştı. Tutuklanan bu kişiler, Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yerleştirilmişti. Yerleştirilen bu esirlerin kamplar arasında yer değişikliği yapması ve yeterli kaynak bulunamayışı nedeniyle sivil esirlerin net miktarı ve buldukları yerler hakkında sınırlı bilgiye ulaşılabilmektedir.

Merzifon'da ticaretle uğraşan Mr. Bunning, Çorum'da oturan Mr. Ferguson ve doktor olan Mr. Mac Gill, tutuklanarak Çorum'a getirilmişlerdi. 1916 yılı başlarında Çorum'a getirilen bu kişiler, yaşamın ucuz ve yiyeceğin bol oluşu nedeniyle hayatlarından son derece memnundu ancak yine de Merzifon'da bulunan işlerine geri dönmek arzusundaydılar.⁹⁸³

Nasıra'daki İngiliz hastanesinde 1905 yılından 1915 yılına kadar başhemşire olarak görev yapan Ms. Edith Johncock, esir alındıktan sonra Kudüs'ün düştüğü tarihe kadar yine aynı görev yerinde gerek yerel halka gerekse de İngiliz esirlerine hizmete devam etmişti. Nasıra'dan sonra Şam'a gönderilen Ms. Johncock, savaşın sonuna kadar yine çeşitli hastanelerde görev alacaktı.⁹⁸⁴

Afyon'da birkaçı Bağdat bölgesinden getirilen bayan olmak üzere toplam 8 sivil vardı. 1916 yılının ortalarına doğru esir alınan bu kişilerin yaşantıları hakkında elimizde bir bilgi bulunmasa da hayatlarına dair herhangi bir sorun kayıtlara geçmemişti.⁹⁸⁵ Bu sivil esirler içerisinde bulunan Emi Cooke isimli İngiliz kadın, 1917 yılı Eylül ayında İstanbul'a giderek konsoloslukla görüşmek istemiştir⁹⁸⁶ ancak bu talebinin karşılanıp karşılanmadığını bilmiyoruz.

Afyon'un İtalyan kökenli yerlisi olan Anton Bartholomev Evagelist, Mariupol limanına bağlı Rus Vapuru, "Shura" da görevli bir denizci olarak çalışmaktaydı. Vapur, Yalta

---

⁹⁸³ FO, 383/227/25646, **Allied Subjects at Chorom**, Dana K. Getchell to American College at Marsovan to the American Ambassador at Constantinople, 09.02.1916.

⁹⁸⁴ FO, 383/530/3892, **Treatment of British POW at the British Hospital at Nazareth**, Miss Edith Johncock, Matron of the British Hospital at Nazareth to British High Commission at Constantinople, 26.03.1919.

⁹⁸⁵ FO, 383/227/145140, **Affairs in Turkey**, 25.08.1916.

⁹⁸⁶ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 43/19.

yakınlarındaki Meganom'da Hamidiye zırhlısı tarafından batırılınca Anton ile diğer denizciler, esir alınarak Afyon'a yerleştirilmişlerdi.⁹⁸⁷

Sivil esirlerin miktarına dair en yüksek rakam, İzmir'de tespit edilmiştir. Amerika'nın İzmir Konsoloslugu, İstanbul'da bulunan elçiliğine gönderdiği raporda "29 İngiliz ve 22 Kıbrıslının bulunduğu esirler, Osmanlı yetkililerince diğer sivillerle birlikte İzmir'den Nymphio⁹⁸⁸'ya nakledilerek hapsedilmiştir." diyordu. Konsolosluk, bu esirlere yiyecek ve para yardımında bulunmuştu. Hasta olanlar veya tedavi edilmesi gerekenler buldukları yerde ya da başka bir bölgeye sevk edilerek muayeneleri yaptırılmıştı.⁹⁸⁹ Yerel memurlar tarafından son derece iyi bir muamele gören esirler, esarete kaldıkları süre boyunca rahat yaşamışlardı.⁹⁹⁰

İzmir'de bulunan esir sayısı fazlalaşınca bölgenin önemli merkezlerinden birisi olan Manisa'ya yerleştirilenler olmuştu ancak evlerde bulunan tahta kuruları nedeniyle yer değişikliği talepleri olmuştu. Benzer durum yerel ahali için de geçerliydi ve resmi makamlarca kendilerine tıpkı burada yaşayanların yaptığı gibi kendilerinin de bu haşereleri imha etmeleri gerektiği telkini yapılmıştı.⁹⁹¹

Anadolu'da yaşayan insanların genelinin yaşadığı sorunları haliyle esirler de yaşamaktaydı ancak devletin esirlerle ilgili olarak en çok üzerinde durduğu konuların başında sağlık gelmekteydi. Savaş esirlerinde olduğu gibi eldeki imkanlar ölçüsünde sivil esirler için de gerekenler sonuna kadar yapılmaktaydı. Ankara'nın Ayaş bölgesinde esaret yaşayan Okost Memo, hastalanınca tedavisi için Ankara'ya hastaneye götürülmüş ancak tedavisi burada yapılamayınca Konya'ya gitmesine müsaade edilmişti.⁹⁹² Tedavi amaçlı benzer sevklerin sivil asker ayırımı yapılmaksızın herkes için yapıldığı bilinmekteydi.

---

⁹⁸⁷ FO 383/92/95052, **British Prisoners of War in Turkey**, Sir Edward Grey to Mr. Page, 19.07.1915.

⁹⁸⁸ Nymphio, bugün İzmir'in yaklaşık 20 km doğusunda bulunan Kemalpaşa'dır.

⁹⁸⁹ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 19/36.

⁹⁹⁰ FO, 383/92/95541, **Deportation of British Subjects from Smyrna to Nymphio**, The American Ambassador at Constantinople to Foreign Affairs, 15.08.1915.

⁹⁹¹ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 25/48.

⁹⁹² BOA, DH.EUM.2.ŞB., 75/29.

Sağlık kadar hayatın idamesi için önemli olan bir diğer ihtiyaç paraydı. Devlet, tıpkı savaş esirlerinde olduğu gibi sivil esirler için de yapmış oldukları işler karşılığında ödeme yapmaktaydı, ancak verilen para miktarı ya da ödeme düzensizliği esirler arasında tepkilere neden olabilmekteydi. Bursa’da tarım işlerinde çalıştırılan Raymond Arnold, Arthur Grischi, Pierre Damuto ve Antonio Buhajiar, birbuçuk aydır ödeme alamadıklarını dile getiriyorlardı.⁹⁹³ Kastamonu’nun Devrekani bölgesinde sokak temizliğinde görev alan Philibert Rubellin, Hollanda Büyükelçiliği’ne yazdığı mektupta kendisine ödenen paranın az olduğunu dile getirmişti.⁹⁹⁴

Savaşın son dönemlerine gelindiğinde artık esaretin de vermiş olduğu mutsuzlukla esirlerin talepleri değişmeye başlamıştı. 10 Ekim 1918’de Konya’da bulunan sivil esirlerden Con Rayvens’in Haleb’de ikamet eden ailesinin yanına gelmesine dair talepte bulunmuştu.⁹⁹⁵ Savaşın son günlerine denk gelen bu talebin dikkate alınmadığını düşünüyoruz çünkü çok kısa süre sonra asker ya da sivil ayırımı yapılmaksızın tüm esirler serbest bırakılacaktı.

4.4. Esirlere Dönük Farklı Uygulamalar

Savaş dönemi boyunca Osmanlı Devleti, esir kamplarında bulunan İngiliz esirleri de dahil tüm esirler için elindeki imkanlar ölçüsünde yapabileceklerini ortaya koymuştu ancak esirler için zaman zaman kamp hayatı dışında farklı yaklaşımların yaşandığı görülmektedir. Rutin hayatın içerisinde bu farklılıkların temel nedeni İngiltere elinde bulunan Türk esirlere dönük kötü yaklaşımlar, kimi kamplarda bulunan esirlerin olumsuz tutumları ya da kamplar içerisinde lider görünümünde olan kişileri elde ederek kamplar üzerinde olması muhtemel sorunlara karşı strateji geliştirmektir.

Yüzbaşı Stoker ve Asteğmen R.N.R. Geoffrey FitzGerald, Afyonkarahisar kampında kalan iki İngiliz subayıydı. Kampta saygınlığı ve etkinliği bulunan bu iki subay, Harbiye Nezareti’ne çağırılmış ve buraya ulaşmak için de 2 Ekim 1915’te Afyonkarahisar’dan trenle yola çıkmışlardı. Bir gün sonrasında İstanbul’a ulaşan bu kişiler, küçük bir odaya konulmuşlardı. 10 Ekim’de Mısır’da tutulan Türk subaylarının

---

⁹⁹³ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 47/36.

⁹⁹⁴ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 57/40.

⁹⁹⁵ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 71/11.

yaşadıkları sıkıntılar ve acılara ilişkin kendilerine bir bilgilendirme yapılmış ve devlet olarak bu tarz yaklaşımların tasvip edilmediği dile getirilmişti.⁹⁹⁶

Yerleştirildikleri odada 25 gün kalan subaylar, günde bir kez saat 18.00-19.00 saatleri arasında egzersiz yapmak için dışarıya çıkartılıyorlardı. Günde iki kez Türk askerlerinin yedikleri yiyeceklerin aynısı bu kişiler için de temin ediliyordu. Subaylara istedikleri taktirde ilave ekmek ve su veriliyordu. 6 Kasım günü kaçmayacaklarına dair şeref sözü vermeleri karşılığında subaylar, tutuldukları odadan çıkartılarak kendi istedikleri bir otele yerleştirilmişlerdi. 6 gün boyunca bu otelde kalan subaylar, istedikleri yiyecekleri ve kıyafetleri almak, toplu alan (kafe) ve mekanlara gitmek konusunda özgür bırakılmışlardı. Bu özgürlükler içerisinde uyulması gereken kuralların başında İngilizce bilen Türk rehber, bu kişilerin hep yanında olacaktı ilaveten Savaş'a dair politik konuların ve savaş ilanlarının konuşulması da yasaktı.⁹⁹⁷

İstanbul'da San Stephano kampında kalan esirler, başlarında bulunan Alman binbaşından dolayı hoşnutsuzdu⁹⁹⁸ çünkü binbaşı, kampla ilgili bir sorun yaşandığında sorun çıkararak kişi de dahil kampta kalanların hepsine ceza kesiyordu. Bu duruma ilişkin olarak F.J. Dilloway, 2 Haziran 1918 tarihinde düştüğü bir notta şöyle diyordu: *"Bu geçtiğimiz hafta ve öncesindeki haftada birçok sıkıntı yaşadık ve bize bunlardan dolayı ceza verilmesinden korkuyorum. Herşeyin durdurulması sinir bozucu ve birkaç ayrıcalık da sebepsiz yere son bulacak."*⁹⁹⁹

1918 yılı başında İngiltere, Hindistan'da bulunan Türk subaylarına tanınan hakları sınırlayınca hatta bir kısmını kaldırınca Osmanlı Devleti de elinde tuttuğu İngiliz esirlerine, öncesinde verdiği haklar da sınırlamalara gitmişti.¹⁰⁰⁰ Karşılıklılık esası

---

⁹⁹⁶ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

⁹⁹⁷ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

⁹⁹⁸ FO, 383/453/115881, **Report on Visit of inspection to San Stephano**, The Netherland Minister at Constantinople to British Minister at the Hague, 24.10.1918.

⁹⁹⁹ FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

¹⁰⁰⁰ FO, 383/453/113169, **Conditions of POW in Turkey**, 11.09.1918.

doğrultusunda yapılan bu girişim, İngiliz hükümetince Türk esirlere tanınan hakların geri iadesi ile son bulacaktı.

Esirlere dönük uygulamalar, kanlı bir savaşın tarafı olan devletlerin birbirlerine bir nebze olsun psikolojik üstünlük kurma gayesinden ileri gelmekteydi.

BÖLÜM 5: İNGİLİZ ESİRLERİ'NİN MÜBADELE VE İADE ÇALIŞMALARI

I. Dünya Savaşı'nın tarafı olan devletler, savaş meydanlarında ele geçirdikleri esirleri çeşitli esir kamplarında tutmuşlardı. Esir oldukları ülkeye ait farklı bölgelerdeki kamplarda hayatlarını devam ettirenlerin çok büyük bölümü, savaşın sonu gelene kadar özgürlüklerine kavuşamamıştı.

Savaşın devam ettiği yıllar boyunca çeşitli birebir görüşmelere ve uluslararası diyaloglara dahil olan bu esirlerin sadece küçük bir kısmı daha savaş devam ederken serbest bırakılmıştı.

Esirlerin bağlı oldukları ülkelere iade edilişleri ve bu sürecin seyri, bu bölümde başlıklar halinde incelenecektir.

5.1. I. Dünya Savaşı Devam Ederken Yapılan Mübadele Çalışmaları

I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde savaş meydanlarındaki kanlı mücadelelerde birçok asker hayatını kaybetmiş, birçokları da çarpıştıkları devlet tarafından esir alınmıştı. Esir alınan askerler içerisinde hayati tehlikesi yüksek olanlar ya da çok ciddi tıbbi desteğe ihtiyaç duyanlar daha savaş bitmeden devletlerarası görüşmelerle mübadeleye tabi tutulmuştu.

Savaş meydanlarında aldığı yaralardan dolayı mübadele edilenler haricinde esir kamplarına ulaştıktan sonra durumu ağırlaşanlar, salgın hastalığa yakalananlar ya da çeşitli gerekçelerle sağlıklarını kaybedenler de farklı zaman dilimlerinde memleketlerine gönderilmişlerdi.

Görüldüğü üzere daha savaş devam ederken memleketlerine gönderilen esirler olmuştu. Gönderiliş dönemleri dikkate alındığında bu esirleri iki grupta değerlendirilebilir. Bunlardan savaş meydanlarından esir kamplarına götürülmeden doğrudan memleketlerine ya da daha iyi tedavinin yapılabileceği hastanelere sevk edilenler birinci grup ve esir kamplarına ulaştıktan sonra memleketine dönenler ikinci grubu oluşturmaktadır.

Esaret hayatı başladıktan sonra tarafsız devletlerle birlikte OHAC ve Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı'nın gerçekleştirdiği ziyaretler ve incelemeler neticesinde tekrar savaşamayacağı kabul gören ikinci grup esirlerin bir kısmı da daha savaş bitmeden memleketlerine gönderilmişlerdi.

4 Ekim 1915'te başlayıp 26 Nisan 1916'ya kadar devam eden kuşatma sırasında açlık, hastalık ve çatışmalarda hayatını kaybedenlerle asker sayısı ciddi oranda düşen General Thowshend komutasındaki İngiliz ordusundan geriye kalanlar, Osmanlı Devleti'ne teslim olmuştu.¹⁰⁰¹ Hasta ve yaralı olmak üzere hastanede yatan 1.450 askerle birlikte 13.000'in üzerinde İngiliz askeri Osmanlı Ordusu'nca esir alınmıştı.¹⁰⁰² Hastanede bulunan bu esirlerden İngiliz ve Hintli olmak üzere 1.100'u en kötü durumdaki vakalardı ve 4 subayla birlikte geciktirilmeden Dicle nehri boyunca Basra körfezine doğru nakledilmişlerdi.¹⁰⁰³

Basra körfezine gönderilen bu grup haricinde sağlık personeli ile subay ya da asker ayırımı yapmaksızın değişimi konusunda görüşmelerin devam ettiği bir grup daha vardı. Bağdat'ta bulunan bu kfileden 22 subay ile 323 askerin değişimi kabul edildi ancak son anda Türk doktorları tarafından bu grubun içersinden 2'si sağlık subayı olmak üzere 50 kişi alıkonuldu ve diğerleri botla nehir boyunca ülkelerine doğru hareket ettiler.¹⁰⁰⁴

İkinci gruba giren esirlerin durumuna ilişkin olarak mübadele işlemleri, savaşın çetin şartları altında çok da hızlı ilerlemiyordu ama sürekli olarak tarafsız devletlerin İstanbul'da ve diğer bölgelerde bulunan temsilcilikleri ile uluslararası yardım organizasyonları esirlerin bulunduğu kampları ziyaret ediyorlardı. Esirlerin durumlarıyla alakalı bu ziyaretler, Osmanlı Devleti de dahil savaşan tüm devletlere gerçekleştiriliyordu. Ziyaretler neticesinde elde edilen bilgiler, savaşan ve tarafsız kalan

---

¹⁰⁰¹ BOA, DH. KMS., 38/18.

¹⁰⁰² BDH, 4281/68 – 031-02.

¹⁰⁰³ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

¹⁰⁰⁴ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

devletlerle esirlere ne kadar ve ne şekilde yardım yapılacağıın tespiti için paylaşılyordu.

Savaşın başladığı daha ilk dönemlerinde Papa, elde edilen bu bilgiler ışığında Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu savaşın tarafı olan devletlere askerlik hizmetini yapamaz derecede yaralanmış ve hasta olan esirlerin mübadele edilmesi çağrısında bulunmuştu. Osmanlı Devleti, Papa'nın bu çağrısına olumlu yaklaşarak hasta ve malul esirlerin karşılıklılık esası doğrultusunda mübadele edilebileceğini 6 Şubat 1915'te kabul etmişti.¹⁰⁰⁵

Papalık, Osmanlı resmi makamları ile savaşamayacak durumdaki esirlerin değışimine ilişkin çalışmalar yürütürken diğer taraftan tarafız devletlerle de irtibat halinde Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde bulunan temsilcilikleri vasıtasıyla sürekli olarak esirler hakkında bilgi toplamaya devam ediyorlardı. Elde edilen bilgilerden birisinde, 8th Lancashire Fusiliers bölüğüne bağlı David Melling adlı askerın durumu dikkat çekmişti. Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi, İstanbul'daki kampları ziyareti sırasında tespit ettiği bu asker için ihtiyaç duyduğu malzemeleri temin etmiş ve memleketine takasla gitmesi hususunda çeşitli girişimlerde bulunmuştu¹⁰⁰⁶ ancak bu takasın gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında bir malumat bulunmamaktadır.

Malul esirlerin durumuna ilişkin Papa, bireysel girişimlerini sürdürürken Osmanlı Devleti de Papalık makamının teklifi sonrasında her ne kadar resmi ikili bir antlaşma imzalanmamış olsa da muhtemel bir değışime tabi tutulabilecek esirlerin tespiti için çalışmalarına başlamıştı.¹⁰⁰⁷

Osmanlı resmi makamları değışim için gerekli çalışmaları yürütürken Papa, sadece esirlere yardım etmek ve onların durumunu yakından takip etmekle kalmayıp kimi zaman onların serbest bırakılması için girişimlerde de bulunmaktaydı. Örneğin Papa, Enver Paşa ile görüşerek denizci Teğmen Geoffrey FitzGerald'ın memleketine gönderilmesini talep etmişti. Bu talep karşısında Enver Paşa, ilgili esirin tekrar

---

¹⁰⁰⁵ BOA, HR.SYS., 2237/1.

¹⁰⁰⁶ FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

¹⁰⁰⁷ BOA, HR.SYS.,2237/4.

savaşmayacağına dair kesin teminat vermesi dahilinde serbest bırakılacağını bildirmişti. Enver Paşa'nın kararı olumlu karşılanmış ve Teğmen Geoffrey FitzGerald, Papa'nın yapmış olduğu girişimle Şubat 1916'da serbest bırakılmıştı.¹⁰⁰⁸

Esir değişimiyle alakalı olarak Papa'nın girişimleri sürerken Amerikan büyükelçiliği aracılığıyla İngiltere, Osmanlı Devleti'ne bir esir değişim teklifinde bulundu. 13 maddeden oluşan bu teklif aslında İngiltere'nin Almanya ile esir değişimi antlaşmasının bir suretiydi ve 1915 yılının sonuna denk gelen bu teklifte İngiltere, Osmanlı Devleti ile de benzer şartlarda anlaşmak istiyordu. Bu teklife göre İngiltere, aşağıdaki maddeleri kapsayan esirlerin değişimini öngörüyordu:¹⁰⁰⁹

1. *Bir ya da birden fazla uzvun kısmen veya tamamen kaybı (ör. en azından bir el ya da ayak).*

2. *Bir ya da daha fazla uzvun işlevini kaybetmesi, kasların yağlanması ya da zarar görmesi veya eklem sertleşmeleri: ciddi oranda hareket yeteneğini kaybedecek ölçüde omurganın zarar görmesi, süreklilik arz eden damar sertleşmesi. (subaylar ve astsubaylarda görülme olasılığına karşılık) “uzvun kısmen ya da tamamen kaybı”, aynı zamanda diğer eksikliklerle bağlantılı olarak askerlere eğitim veremeyecek seviyede olmak.*

3. *Vücudun bir bölümünde ciddi şekilde kalıcı felç nedeniyle oluşan sakatlık ya da hasarın devam etmesi.*

4. *Kalıcı sonuçlar doğuracak şekilde beyin hasarı (beynin bir tarafında felç ya da beynin önemli fonksiyonları yerine getiremeyecek durumda olması).*

5. *Omurilik'te kalıcı hasar.*

6. *İki gözün görme yeteneğini tamamen kaybetmesi (körlük).*

7. *Yüzün ciddi şekilde hasar görmesi ve ağız boşluğunda ağır yaralanma.*

8. *Yaralanmadan kaynaklanan kalıcı güçsüzlük.*

---

¹⁰⁰⁸ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. “Europa”, 29.04.1916.

¹⁰⁰⁹ BOA, HR.SYS., 2237/2.

9. Kurşun yaralanmasıyla göğüs kafesinde oluşan ağır hasar.

10. Karın bölgesinde hemen iyileşemeyecek durumda olan ağır yararlanmalar.

11. İleri seviyede verem.

12. Vücudun iç kısımlarında çeşitli yararlanmalardan kaynaklanan kronik güçsüzlük.

13. Tedavi edilmeyecek düzeydeki beyin hastalıkları.

İngiltere, Osmanlı Devleti'ne bu teklifi götürdüğü dönemde elinde bulunan Türk esirlerinden değişime dahil olacakların listesini oluşturmaya başlamıştı¹⁰¹⁰ ancak her iki taraf için de görüşmeler olumlu bir seyirde devam etse de arzu edilen toplu değişim gerçekleşmemişti. Tabii bu girişim sonuçsuz kalsa da bu denli büyük kanlı bir savaş ortamında yine de insani duygularla bir araya gelinebileceği ispatlanmıştı. Hatta Osmanlı Devleti, kendisine ulaşan kimi talepleri dikkate alarak birkaç esiri serbest bırakarak iyi niyetini de ayrıca göstermişti.¹⁰¹¹

İngiltere, kendi vatandaşlarıyla ilgili çalışmalarını yürütürken Osmanlı Devleti de İngiltere'nin elinde bulunan Türk esirlerine odaklanmıştı. 1916 yılı ortalarından itibaren hala tarafsız durumda olan Amerika nezdinde Türk esirlerinin durumu hakkında girişimler başlamıştı. İngiliz esirlerinde olduğu gibi hasta ve malul Türk esirlerinin de karşılıklılık esası ölçüsünde değerlendirilerek iadesi isteniyordu. 1917 yılıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin girişimleri hızlanmış, özellikle Türk esirleriyle yakından ilgilenen İspanya, en önemli aracı devlet olmuştu.¹⁰¹²

Berne Antlaşmasının imzasına kadar geçen dönemde Osmanlı Devleti, İngiltere ile geniş kapsamlı esir değişimi yapamamıştı ancak savaş halinde bulunduğu diğer İtilaf devletleriyle olan görüşmelerini de sürdürmekteydi. Bu görüşmeler neticesinde tıpkı

---

¹⁰¹⁰ BOA, HR.SYS., 2237/3.

¹⁰¹¹ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

¹⁰¹² BOA, HR.SYS., 2238/3.

İngiltere'nin teklifindeki benzer hükümleri¹⁰¹³ taşıyan malul esirlerin karşılıklı olarak değiştirilmesi ve bu değişim yapılırken bu kişilerin İsviçre, Danimarka ve Norveç'te ikamet etmeleri hakkında mutabakat sağlanmıştı.¹⁰¹⁴ Lakin bu girişimlerden tıpkı İngiltere'de olduğu gibi beklenen netice elde edilememişti.

Esir değişimine dönük yapılan bu girişimler her ne kadar başarısız olmuş olsa da yapılan her hamle bir öncekine göre daha olumlu sonuçlar doğurmakta ve gitgide başarı elde edilecek sürece doğru ilerlenmekteydi. Bu olumlu hava Osmanlı Devleti içerisinde de kendini göstermiş ve olası bir esir değişimi için daha teşkilatlı bir yol takip edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu amaçla, 20 Ekim 1917'de "Mübadele-i Üsera Komisyonu" adı altında bir komisyon kurulmuştu.¹⁰¹⁵

Komisyon'un çalışmalarına başlamasından kısa süre sonra yani Aralık 1917'de hasta ve malul esirlerin karşılıklı değişimini öngören Berne Antlaşması imzalanacaktı.¹⁰¹⁶

5.2. Berne Antlaşması ve İngiliz Esirler

I. Dünya Savaşı'nın başladığı günden itibaren Osmanlı Devleti, İngiltere ile çarpıştığı cephelerden değişen miktarlarda esir almıştı. Alınan bu esirler, Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki kamplarda tutulmuş ancak hasta ve malul esirler için farklı bir durum söz konusuydu. Bu hasta ve malul esirler, savaşın acı yüzünü en derinden yaşamakla kalmamış, sağlıklarını ve çeşitli uzuvlarını kaybetmişlerdi. Zor durumda olan bu esirlerin çarpışan ülkeler arasında değişimi için savaşın başladığı ilk günden itibaren tarafsız devletler, organizasyonlar ve Papalık makamı kanalıyla birçok girişim olmuştu.¹⁰¹⁷ Bu girişimler her seferinde farklı gerekçelerle resmi temeller üzerine

---

¹⁰¹³ BOA, İ.DUİT., 35/8.

¹⁰¹⁴ BOA, HR.SYS., 2238/3.

¹⁰¹⁵ BOA, HR.SYS., 2243/2.

¹⁰¹⁶ FO, 383/457/90800, **Berne Agreement**, Presented to both House of Parliament by Command of His Majesty, 22.05.1918; BOA, HR.SYS., 2238/7.

¹⁰¹⁷ FO, 383/452/29896, **Assistance From The Vatican For British POW in Turkey**, Prisoners of War Department to Central Prisoners of War Committee, 16.02.1918.

oturtulamamış ve beklenen başarı elde edilememiştir ancak genel bir değişim antlaşması yapılamasa da münferit iyi niyet gösterilerinin de yapıldığı bilinmektedir.¹⁰¹⁸

Bu iyi niyet gösterileri savaşın seyri içerisinde zor durumda olanlardan küçük bir grubu etkilemişti hatta denilebilir ki Osmanlı Devleti'nin çeşitli gerekçelerle serbest bıraktığı esir sayısı, İngiltere'nin bıraktıklarından çok daha fazlaydı. Bu yüzden Osmanlı Devleti, kendi vatandaşları için de girişimlerini uluslararası arenada sürdürmekteydi.¹⁰¹⁹

Savaş şartları gereği uluslararası diplomasi tarafsız devletler üzerinden yürütülmekteydi. Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esirler için aracı olan devletlerin başında İspanya¹⁰²⁰, Amerika¹⁰²¹ ve Papalık makamı¹⁰²² gelmekteydi. Amerika I. Dünya Savaşı'na dahil olunca İspanya'nın ve Papa'nın Anadolu'da bulunan İngiliz esirleri üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdığı görülmektedir.

İspanya, Anadolu'da bulunan İngiliz esirleri ile ilgilendiği gibi aynı zamanda İngiltere'nin elinde bulunan Türk esirleri ile de yakından ilgilenmekteydi. Osmanlı Devleti, kendi esirleriyle olan görüşmeleri ve onlar hakkında toplanan bilgileri İspanya'nın Stockholm Büyükelçiliği vasıtasıyla sağlamaktaydı.¹⁰²³

İspanya'nın Türk esirleriyle yakından ilgilenişi, Anadolu'da bulunan İngiliz esirleriyle alakalı bir hususta yabancı bir devlet olarak İspanya'yı Osmanlı Devleti nezdinde tercih sebebi yapmaktaydı.

Savaş'ın her geçen gün uzamasıyla esirlerin hayat koşulları tarafsız devletlerin müdahalelerini de yetersiz kılmaktaydı. Artık savaşın tarafı olan devletlerin bir araya

---

¹⁰¹⁸ FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

¹⁰¹⁹ BOA, HR.SYS., 2214/2.

¹⁰²⁰ BOA, HR.SYS., 2238/3.

¹⁰²¹ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918

¹⁰²² FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

¹⁰²³ BOA, HR.SYS., 2238/3.

gelerek her geçen gün sayısı artan bu insanlar hakkında kalıcı çözümler bulması zarurleşmişti. Çözümüne dönük bu girişim, 1917 yılının son günlerinde yaşanacaktı.¹⁰²⁴

İsviçre'nin Berne şehrinde bir araya gelen Osmanlı ve İngiliz temsilcileri, hasta ve malul esirler sorununda ilk kez bu denli çözüme yaklaşmışlardı. İsviçre'nin ev sahipliğinde gerçekleşen bu konferans'ta Osmanlı heyeti adına görüşmeleri Albay Ziya Bey yürütmüştü.¹⁰²⁵ Heyette ayrıca, 1912 yılında Atina Askeri Ataşeliği ile aynı yıl içerisinde kısa bir dönem Hariciye Nazırlığı yapan Muhtar Bey ve Anadolu'da bulunan esirlerin müfettişliği görevini yürüten Hüseyin Aziz Bey¹⁰²⁶ de vardı.

Osmanlı heyetine karşılık Berne konferansındaki görüşmeleri İngiltere adına Lord Newton ve Sir H. Beltied yürütmüştü.¹⁰²⁷

Heyetlerin karşılıklı görüşmeleri neticesinde 3 bölüm 24 madde ve 7 maddelik Ek Bildirimler bölümünden oluşan Berne Antlaşması, 28 Aralık 1917'de imzalandı.¹⁰²⁸ Antlaşmanın imzasının hemen ardından heyetler çalışmalarına 02 Ocak 1918'de başlamışlardı.¹⁰²⁹

Çalışmaların öncelikli hedefi, her iki devletin elinde kaç esirin bu haktan yararlanacağıın tespitiydi. Antlaşma hükümleri belli olmadan önce Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu çalışmaya göre 11 İngiliz esiri bu haktan yararlanabiliyordu¹⁰³⁰ ancak antlaşma hükümleri değişime tabi tutulacak esir sayısını tespit edilenin çok ötesine taşımıştı. Sayının bu şekilde artışı, demiryolu hattında çalıştırılan bazı esirlerin de iadesi anlamına gelecekti ki bu durum, özellikle Ankara

---

¹⁰²⁴ FO, 383/457/90800, **Berne Agreement**, Presented to both House of Parliament by Command of His Majesty, 22.05.1918.

¹⁰²⁵ FO, 383/457/1805, **Conference at Berne**, 03.01.1918.

¹⁰²⁶ FO, 383/344/237628, **Turkish Delegates at Conference in Berne for Exchange of British and Turkish Prisoners of War**, Sir H. Rumbold to A. J. Balfour, 15.12.1917.

¹⁰²⁷ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

¹⁰²⁸ AWM, C 567/8/186, **Agreement Between The British and Ottoman Governments Respecting Prisoners of War and Civilians**, 28.12.1917.

¹⁰²⁹ BOA, HR.SYS., 2238/7.

¹⁰³⁰ BOA, HR.SYS., 2237/4.

bölgesindeki demiryolunun yapımından sorumlu Albay Osman Bey tarafından pek kabul edilmek istenmiyordu.¹⁰³¹

Devlet içerisinde bazıları çok miktarda İngiliz esirinin iadesinden hoşnut olmasa da İngiltere'nin tespitine göre Anadolu'da bulunan esirlerden 300 İngiliz ile 700 Hintliye karşılık 1.500 Türk esiri, esir mübadelesinden faydalanacaktı.¹⁰³² İlaveyen yaşları 17 ile 50 arasındaki sivil esirler de isterlerse değişime tabi tutulabilecekti.¹⁰³³

İngiltere ile Osmanlı Devleti görüşmelerini sürdürürken konferansa Fransız heyeti de dahil olmuştu. Fransız Heyeti ile Anadolu'da bulunan Fransız, Fransa'da bulunan Türk esirleri hakkında görüşmeler yapılmıştı.¹⁰³⁴

Yapılan tüm görüşmeler neticesinde 1.000 İngiliz esirine karşılık 1.500 Türk esirinin karşılıklı değiştirilmesi karara bağlandı ve takas yeri olarak da Kuşadası limanı kabul edildi. İskenderiye'den hareket eden gemi, Kuşadası'na ulaştığında limana gelen esirler, gemiye bindirilerek önce Yunanistan sınırlarına oradan da İngiltere'ye götürülecekti.¹⁰³⁵

Değişim şartları, taraf olan iki ülke arasında kararlaştırılsa da toprakları kullanılacak olan Yunanistan, haklı olarak bu değişim hakkında bilgi talep ediyordu.¹⁰³⁶ Osmanlı Devleti ile savaşan ve bu büyük savaşın sebebi gösterilen Almanya'da yine bu değişimin şartlarından haberdar olmak istiyordu¹⁰³⁷ çünkü esirlerin yüklendiği geminin Alman denizaltılarınca batırılma riski vardı.

---

¹⁰³¹ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

¹⁰³² FO, 383/453/113169, **Conditions of POW in Turkey**, 11.09.1918.

¹⁰³³ FO, 383/457/3050, **Summary of the Agreement between British and Turkish Fronts**, 05.01.1918.

¹⁰³⁴ FO, 383/457/5405, **Berne Agreement**, 10.01.1918.

¹⁰³⁵ FO, 383/459/87312, **Ratification of Berne Agreement**, British Legation at The Hague to Foreign Affairs, 16.05.1918.

¹⁰³⁶ FO, 383/459/107875, **Berne Agreement**, Greek Minister to Foreign Affairs, 22.06.1918.

¹⁰³⁷ FO, 383/459/70122, **Berne Agreement**, Netherland Minister at Constantinople to Sir W. Townley at The Hauge, 22.04.1918.

Kuşadası haricinde ikinci bir değişim yeri olarak da Mersin Limanı kararlaştırılmıştı.¹⁰³⁸ Kuşadası, Anadolu'nun Batı bölgelerinde bulunan esirlerin rahat ulaşabileceği bir yerdı. Mersin de Anadolu'nun güney kesimlerinde ve özellikle demiryolu yapımında çalıştırılanların rahat ulaşabileceği bir konumdaydı.

Kuşadası ve Mersin'de denizden yapılacak değişimde esirlerin yüklendiği geminin Alman denizaltılarınca batırılma riskinden dolayı denizde yapılacak bir takas yerine kara takas seçeneği de masaya yatırıldı. Tıpkı 1916'da Mezopotamya'da olduğu gibi Filistin sınırında da bir değişim yapılabilirdi. Şayet sınır hatları seçenekler arasında düşünülecekse Bulgaristan, Avusturya ve İsviçre yoluyla daha fazla seçenek üretmek mümkündü.¹⁰³⁹

Esirlerin nereden ve ne şekilde taşınacağına tespit çalışmalarından başka konferansta görüşülen bir diğer konu da Anadolu'da bulunan esir kamplarının Hollanda Elçiliği tarafından ziyaret edilmesi isteğiydi.¹⁰⁴⁰ İngiltere'nin bu talebi, Osmanlı temsilcilerince olumlu karşılanmış ve ilerleyen dönemde de bu ziyaret izinleri verilmişti.¹⁰⁴¹

İngiliz esirlerinin durumlarını düzeltme ve hatta esirlerin iadelerine dair bu görüşmeler yapılırken Osmanlı Devleti de kendi esirleri için çalışmalarını yürütmekteydi.¹⁰⁴² 1.500 esirin iade edileceği netleştirilmişti ancak tıpkı İngiliz esirlerinin takas yeri ve şekli konusundaki kaygıyı Osmanlı yetkilileri de taşımaktaydı.¹⁰⁴³ İngiliz esirlerini taşıyacak olan gemi Türk esirlerini de taşıyacaktı ve deniz üzerindeki olası bir saldırı felaketle sonuçlanabilirdi.

Karşılıklı kaygıların yaşandığı bu esir değişim süreci devam ettirilmeye çalışılırken içinde bulunulan kanlı savaş da durmaksızın devam etmekteydi. Esir değişimine dair

---

¹⁰³⁸ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 67/15.

¹⁰³⁹ FO, 383/453/113169, **Conditions of POW in Turkey**, 11.09.1918.

¹⁰⁴⁰ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

¹⁰⁴¹ FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

¹⁰⁴² BOA, HR.SYS., 2214/4.

¹⁰⁴³ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 65/41.

son hazırlıkların yapıldığı dönemde savaşın sona erdiği, yeni bir süreci de beraberinde getirecekti.

5.3. I. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Esirlerin İadesi

Esir değişimi antlaşmasının imzasından sonra bu takasın nerede ve ne şekilde yapılacağı neredeyse netleşmişti ama tarih sorunu hala tam olarak çözülememişti. Bu sırada I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği, esirler için yeni sürecin başlamasına neden olacaktı çünkü bitmesi için uzun zamandır beklenen ama hazırlıksız yakalanan bu yeni gelişme, savaşan devletlerde olduğu gibi esirlerin durumunu da köklü şekilde etkileyecekti.

Ortaya çıkan yeni durum, en çok Osmanlı Devleti'ni etkileyecekti çünkü savaş devam ederken eğer esir değişimi olsaydı şartlar, çarpışan iki devlet statüsünde nispeten daha eşit olacaktı ancak şimdi Osmanlı Devleti, savaşın mağlup tarafı ve neredeyse hiç pazarlık şansı yoktu. Bu durum, değişim bekleyen Türk esirlerini oldukça etkilemişti.

Osmanlı Devleti'ni ve esirlerini bu zorlu sürece sokan olay, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıydı. 29 Eylül 1918 tarihinde Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi¹⁰⁴⁴ zaten sıkıntılı günler geçiren Osmanlı Devleti'ne ağır bir darbe vurmuş ve devletin savaştan çekilme sürecini hızlandırmıştı. Mütareke'nin Osmanlı Devleti adına imza sürecini başlatan kişi General Townshend olmuştu. Townshend, devletin resmi makamları tarafından Midilli Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon zırhlısında bulunan Amiral Arthur Calthorpe ile görüşmek için tam yetkiyle görevlendirilmişti.¹⁰⁴⁵

Townshend, yetki ve görevinin gereği olarak yapmış olduğu görüşmeler neticesinde İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin barış masasına oturmasını sağlamıştı. Osmanlı Devleti'ni Rauf Paşa'nın temsil ettiği görüşmelerde İngiltere adına yetki Amiral Calthorpe da idi. İngiltere'nin galip devlet olmasının verdiği özgüvenle yapılan müzakerelerde Osmanlı Devleti'nin teslimiyet belgesi olan 24 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918'de imzalandı.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴⁴ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 108.

¹⁰⁴⁵ Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s. 642-658.

¹⁰⁴⁶ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 25.

24 madde halinde imzalanan Mütareke'nin iki maddesi doğrudan esirlerle alakalıydı. Bunlardan 4. madde "İtilaf Devletleri'nin bütün esirleri ile Ermeni esirleri kayıtsız şartsız İstanbul'da teslim olunacaktır." derken, 22. madde "Osmanlı harp esirleri, İtilaf Devletleri nezdinde kalacaktır." demektedir.¹⁰⁴⁷ 22. maddeye ek olarak düşülen açıklamada "Sivil savaş esirleri ile askerlik yaşları dışında olanların bırakılması göz önünde bulundurulacaktır." şeklinde ifade ediliyordu.

Mütareke hükümlerinden anlaşılacağı üzere artık Osmanlı Devleti, elinde bulunan esirlerin bir kısmı değil tamamını koşulsuz şartsız serbest bırakmak zorunda kalıyordu. Buna mukabil, Osmanlı Devleti'ne ait esirlerin ne zaman teslim edileceği hiçbir şekilde dikkate dahi alınmamıştı.

Osmanlı Devleti, imzaladığı antlaşma gereği elinde bulunan esirlerin tamamını millet ayırımı yapmaksızın serbest bırakacaktı. 25 Ekim 1918 tarihi itibarıyla Anadolu'da bulunan Hintliler dahil İngiliz esirlerinin sayısı, 9.595'ti.¹⁰⁴⁸

---

¹⁰⁴⁷ Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 135-136

¹⁰⁴⁸ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

Tablo 9

Anadolu’da Bulunan İtilaf Esirlerinin Sayısı

Ülkeler	Toplam esir miktarı	İade edilenler, vefat edenler ya da kayıp olanlar	Esareti sürenler
İngiltere	16.583	6.988	9.595 ¹⁰⁴⁹
Rusya	15.000 ¹⁰⁵⁰ (tahmini)	10.376	4.624 ¹⁰⁵¹ (mart 1918)
Fransa	169 (tahmini)	8	161 ¹⁰⁵²
İtalya	700 ¹⁰⁵³ (tahmini)	-	-

Kaynak: FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW**

in Turkey, Prisoners of War Department, House of Lords to

Houses of Parliament, 11.10.1918.

Osmanlı Devleti’nin mücadele ettiği devletlere dair Anadolu’da bulunan toplam esir sayısı Ekim 1918 itibariyle 14.380 idi. Bu rakam içerisinde en büyük çoğunluğu İngiliz esirleri oluşturmaktaydı ve yakın zaman öncesinde imzalanan esir değişim antlaşmasına göre bu sayı içerisinde zaten 1.000 kişinin takasa girmesi kabul edilmişti. Mağlubiyetle birlikte diğer esirlerin de Anadolu’dan ayrılışı çok uzak görünmüyordu.

Berne Antlaşmasına göre esir değişimi yapılacak yer olarak Kuşadası belirlenmişti ancak sürecin hızlandırılması ve güvenlik kaygıları nedeniyle ikinci bir merkez olarak

¹⁰⁴⁹ FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

¹⁰⁵⁰ Oran Arslan, **Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 39.

¹⁰⁵¹ Oran Arslan, **Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, s. 193.

¹⁰⁵² Selçuk Ural, “İtilaf ve Ermeni Esirlerinin İadesi Meselesi”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, Erzurum, 2003, s. 153-154.

¹⁰⁵³ Ural, **İtilaf ve Ermeni Esirlerinin İadesi Meselesi**, s. 154.

Mersin limanının da takasta kullanılması uygun görüldü. Takas için İzmir ve Mersin düşünülmüşken esirlerin tamamen iadesinde bu şehirlerdeki limanlara ek olarak İstanbul'un da değerlendirileceği düşüncesiyle Anadolu'nun farklı yerlerinde bulunan esirlerin bu merkezlere doğru taşınmasına başlanılmıştı.¹⁰⁵⁴

Esirler, kamplardan çıkarken yanlarına alabildikleri kadar malzeme almaya çalışıyorlar bunlardan günlükler, kitaplar ve dergiler en çok tercih edilenlerdi. Fakat bu malzemelerin gemilere bindirilirken el konulabileceği kaygısını yaşayanlar buldukları bölgelerdeki tarafsız konsolosluklara daha sonradan almak koşuluyla ellerindeki kişisel eşyalarını teslim etmişlerdi.¹⁰⁵⁵

Esir nakilleri her tür koşula rağmen devam ediyordu. Anadolu'nun iç kısımlarında bulunan esir sayısının fazlalığı ve bu bölgelerin demiryolu ile İstanbul'a bağlantılı oluşu, İstanbul'u esir iadesinde önemli bir merkezi haline getirmişti.¹⁰⁵⁶ İstanbul'a ulaşan esirler, iade olunacakları güne kadar çoğunlukla Samatya kampında tutulmuşlardı.¹⁰⁵⁷

İstanbul haricinde esir iadesinde kullanılan bir diğer merkez, İzmir'di. İzmir'in Anadolu'nun batı ucu denilebilecek bir liman bölgesi olması ve Anadolu'nun iç kısmıyla demiryolu bağlantısına sahip oluşu burayı önemli kılıyordu. Kasım 1918'le birlikte başta Yozgat kampı olmak üzere Kırşehir ve Afyonkarahisar'da bulunan esirler İzmir'e doğru nakledilmeye başlanılmıştı. Esirler, yoğun bir şekilde aktarılırken kimi zaman trenler yetersiz kalıyordu.¹⁰⁵⁸

Esirlerin taşınması sırasında yaşanan bu yoğunluğun temel nedeni bir anda tüm esir kamplarının boşaltılmaya çalışılmasıydı ancak iadesi yapılacaklar sadece esir kamplarındaki esirler değildi. Aynı zamanda çeşitli bölgelerde hapis tutulanların da

---

¹⁰⁵⁴ Ural, **İtilaf ve Ermeni Esirlerinin İadesi Meselesi**, s. 154-155.

¹⁰⁵⁵ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

¹⁰⁵⁶ BOA, HR.SYS., 2249/62.

¹⁰⁵⁷ FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesty, 20.11.1918.

¹⁰⁵⁸ Selçuk Ural, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtilaf Esirlerinin Teslimi", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 5, Ankara, 2007, s. 40.

tahliyesi gerekmekteydi. Osmanlı yetkilileri, bu konuda gerekli çalışmalarını yapmışlar ve Kasım ayının ortalarından itibaren tahliye işlemleri başlatmışlardı.¹⁰⁵⁹ Tahliye olan bu kişiler, halihazırda iade noktalarına aktarılanlara eklenince yoğunluk daha da artacak hatta kimi zaman esirler yollarına yürüyerek devam etmek durumunda kalacaktı.¹⁰⁶⁰

Tutuklu esirlerin durumu, kamplarda bulunanlardan farklıydı çünkü tutukluluk, hukuki bir durumdu ancak mütareke hükümleri, esirlerin tamamını kapsadığı için tam bir karmaşa ortamı oluşmuştu. Buna bir de Ermeni esirler eklenince kimin serbest kalacağını kimin tutuklanacağını ayırt etmek neredeyse imkansız olmuştu.

Kamplardaki Ermeni esirler haricinde tutuklu olanların durumlarının görüşüldüğü 24 Aralık 1918 tarihili Meclis-i Vükela toplantısında Ermeni savaş esirlerine ilaveten sürgün edilenlerin de serbest bırakılması kararı alındı.¹⁰⁶¹ Bu kararla birlikte Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi doğrultusunda esir kamplarında, hapishanelerde ya da sürgün olanlar dahil istisnasız tüm İtilaf Devletleri ve Ermeni esirler serbest bırakılmış oldu.

İngiltere, kendi vatandaşı olan esirleri serbest bıraktırmanın yanında Ermeni esirleri de özgür bıraktırarak aslında Anadolu coğrafyasında bir kargaşa ortamı yaratmak istiyordu zira İngilizlerin tutuklu Rumların da serbest bırakılmasına dair çalışma başlatmalarının başka bir izahı yoktu. İngilizler, yapmış oldukları girişimlerle tutuklu bulunan Rumların büyük kısmını serbest bıraktırınca bundan rahatsızlık duyan Dahiliye Nezareti, 04.02.1919 tarihli resmi bir yazıyla “*affin kapsamının genişletilmesinin uygun olmayacağını*” dile getirmişti.¹⁰⁶² Lakin, Dahiliye Nezareti'nin bu haklı kaygısı dikkate alınmamıştı.

İngiltere, Anadolu'da bulunan İtilaf devletlerine ait esirler, Ermeniler, Rumlar ve kendi esirleriyle alakalı olarak sıkı bir çalışma yürütmüştü ancak İngiliz esirleri kavramı içerisinde kullanılmasına rağmen tam anlamıyla İngiltere tarafından aynı yaklaşımı görmeyen Hintli esirlerin Hindistan'a mı yoksa İngiltere'ye mi gönderileceği

---

¹⁰⁵⁹ BOA, HR.SYS., 2232/43.

¹⁰⁶⁰ Ural, **İtilaf ve Ermeni Esirlerinin İadesi Meselesi**, s. 154.

¹⁰⁶¹ BOA, MV., 214/28.

¹⁰⁶² BOA, DH.MB..HPS.M., 37/10

belirsizliği vardı. Hindistan Şubesinde Bayan Dorling, bu sorunu çözmek için Hintli subayların Hindistan'a gönderilmesi gerektiğini yazılı olarak dile getirmek zorunda kalmıştı.¹⁰⁶³

5.4. Sivil Esirlerin İadesi

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından bittiği tarihe kadar savaşın tarafı olan her bir devlet, çarpıştığı devlete ya da devletlere psikolojik baskı kurmak için cephelerden aldığı esir askerler haricinde kendi topraklarında yaşayan, ticaret yapan ya da çeşitli gerekçelerle ülke topraklarında bulunan sivilleri de esir almıştı. Esir alınan bu siviller, tıpkı savaş esirleri gibi çeşitli bölgelerde oluşturulan kamplarda tutulmuşlardı.

Osmanlı Devleti vatandaşlarının İngiltere tarafından esir alınarak Hindistan, Burma¹⁰⁶⁴ ve Mısır'da¹⁰⁶⁵ bulunan kamplara gönderilmişti. İngiltere'nin sivillere dönük olarak yapmış olduğu bu hareket üzerine Osmanlı Devleti de kendi topraklarında bulunan sivilleri, esir almaya başlamıştı. Esir alınan bu kişiler, başta İzmir olmak üzere Afyon, Kastamonu, Niğe, Merzifon ve hatta Anadolu toprakları dışında Şam'da kurulan kamplara yerleştirilmişlerdi.

Sivil esirler, yaşantılarını askeri esirler statüsünde yürütmekteydiler dolayısıyla cephelerden alınan askerlerle aralarında herhangi bir hayat standardı farkı yoktu. Tabi bu kişiler, savaşın doğrudan tarafı olan ya da cephede savaşan kişiler olmadıkları için çoğu zaman esir edilmelerini tepkiyle karşlamışlardı.

Kendilerine haksızlık edildiğini düşünün bu kişiler sürekli olarak tarafsız ülke temsilciliklerine kendilerini kurtarmaları için girişimlerde bulunuyorlardı. Hatta içlerinde kimi hasta olanlar, tedavilerinin devamı için ülkesine gitmesi gerektiğini dile getiriyordu ancak şatlar gereği esir askerlerle aynı şartlarda değerlendirilmek durumundaydılar.¹⁰⁶⁶

---

¹⁰⁶³ FO, 383/453/115014, **Conditions of British POW in Turkey**, 11.10.1918.

¹⁰⁶⁴ **KHHB**, s. 38, 93.

¹⁰⁶⁵ **KHFKM**, s. 62, 69.

¹⁰⁶⁶ BOA, HR.SYS., 2238/3.

Kut'ül Ammare savaşında binlerce asker esir alınmıştı. Bu askerler içerisinde bulunanlardan bazılarının aileleri de esir alınmış ve 8 kadın Afyonkarahisar'a yerleştirilmişti. Kadınların savaşla alakalarının olmadığı ve serbest bırakılmaları yönünde Batılı temsilcilerce Osmanlı Devleti'ne çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da¹⁰⁶⁷ istedikleri sonucu elde edememişlerdi çünkü Osmanlı vatandaşlarının durumları da Osmanlı Devleti'nin elindeki esirlerden farklı değildi.

Berne Antlaşmasına kadar sivil esirlerin durumlarını etkileyecek ilave bir tedbir alınmamıştı çünkü devlet, imkanları dahilinde tüm esirlere aynı uzaklıktaydı. Antlaşmanın imzasıyla birlikte¹⁰⁶⁸ İngiltere'de bulunan sivil Türk esirleri ile Osmanlı topraklarında bulunan sivil İngiliz esirlerin değiştirilmesi kararı alınmıştı.¹⁰⁶⁹

Karar gereği sivil esirler, vatandaşı oldukları ülkelere gönderilecekti ama ticari nedenlerle ülkesi dışında yaşayanlardan bazılarının gitmeye hiç niyeti yoktu. Bu amaçla Berne Antlaşması'nın sivil esirlerle ilgili bölümüne şöyle bir yapılmıştı: *"17 ile 50 yaş arasındaki sivil esirler isterlerse değişime tabi tutulabilecekti."*¹⁰⁷⁰

İlgili maddeden de anlaşılacağı üzere kimse gitmek için zorlanmayacaktı. Bu durumu dikkate alan Osmanlı yetkilileri, gitmek istemeyen ya da bir müddet daha kalmak isteyen sivil esirlerin özgürce dolaşabilmelerine imkân sağlayan bir kanun çıkarmışlardı.¹⁰⁷¹

Çıkan bu kanunla, esirlerin ülke içersinde özgürce seyahat etmelerinin de önü açılmıştı. Böylelikle esirler, mübadele için ilgili toplanma merkezlerine kendi imkânlarıyla gidebilirlerdi.¹⁰⁷²

---

¹⁰⁶⁷ FO, 383/227/145140, **Affairs in Turkey**, 25.08.1916.

¹⁰⁶⁸ AWM, C 567/8/186, **Agreement Between The British and Ottoman Governments Respecting Prisoners of War and Civilians**, 28.12.1917.

¹⁰⁶⁹ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 29/19.

¹⁰⁷⁰ FO, 383/457/3050, **Summary of the Agreement between British and Turkish Fronts**, 05.01.1918.

¹⁰⁷¹ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 74/42.

¹⁰⁷² BOA, DH.EUM.5.ŞB., 76/12.

Esirler kendi imkânlarıyla yolculuk hakkına sahiplerken Niğde’de ikamete tabi tutulup İzmir ve İstanbul’a gitmek üzere serbest bırakılan sivil İngiliz, Fransız, Mısırlı, Tunuslu ve Cezayirli esirlerin yol masraflarının devletçe ödenmesi kararlaştırılmıştı.¹⁰⁷³

Bunun üzerine Berne Antlaşması ile iadesi yapılacak olan esirler, toplanma merkezlerine doğru harekete geçmişlerdi. Kasaba ve benzeri küçük yerlerde bulunanlar, şehir merkezlerine¹⁰⁷⁴ oradan da tıpkı savaş esirlerinde olduğu gibi asıl toplanma merkezleri olan İstanbul, İzmir ve Mersin gibi liman şehirlerine doğru sevk edilmişlerdi.¹⁰⁷⁵ Bu yollar kıyı şehirlerine ulaşan sivil İngiliz esirleri, tarafsız gemilere bindirilerek memleketlerine gönderilmişlerdi.¹⁰⁷⁶

İngiliz esirlerinden farklı olarak Afyonkarahisar’ın yerlisi bir İtalyan olan Anton Bartholomev Evagelist, Mariupol limanına bağlı Rus Vapuru, “Shura” da görevli bir denizci olarak çalışmaktaydı. Vapur, 29 Ekim 1914’te Meganom¹⁰⁷⁷ da Hamidiye zırhlısı tarafından batırıldı. Anton ile diğer denizciler, esir alınıp Afyonkarahisar’daki kampa yerleştirilmişti. Haziran 1915’te Anton, ciddi şekilde rahatsızlandı ve İstanbul’daki İtalyan Büyükelçiliği aracılığıyla bir hastaneye kaldırıldı. Tedavi süreci bittikten sonra arzu ederse İtalya’ya gidebileceği izni verildi. İstanbul’da işi bittikten sonra tekrar Afyonkarahisar’a gelen Anton, burada işlerini hallettikten sonra Dedeoğaç yoluyla İtalya’ya ulaşmıştı.¹⁰⁷⁸

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, millet ayırımı yapmaksızın herkese eşit mesafede durmaya çalışmıştı ancak bunu başaramadığı zamanlar da muhtemelen olmuştur.

Berne Antlaşması doğrultusunda takas işlemleri sürerken Mondros Mütarekesi’nin imzasıyla birlikte sivil ya da asker ayırımı yapmaksızın tüm esirler, aynı şartlarda değerlendirilmiş ve kademe kademe memleketlerine iadeleri yapılmıştı.

---

¹⁰⁷³ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 74/31.

¹⁰⁷⁴ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 71/38.

¹⁰⁷⁵ BOA, DH.EUM.5.ŞB., 85/13

¹⁰⁷⁶ BOA, DH.İ.U.M.EK., 106/90.

¹⁰⁷⁷ Ukrayna’nın Kırım Yarımadası’ndaki Yalta yakınlarında bulunan bir yer.

¹⁰⁷⁸ FO 383/92/95052, **British Prisoners of War in Turkey**, Sir Edward Grey to Mr. Page, 19.07.1915.

5.5. Esir Kamplarından Firar Teşebbüsleri

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar geçen süre zarfında Osmanlı Devleti, İngiltere'den aldığı binlerce esiri, Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki kamplarda tutmuştu. Bu kamplar, İngiltere'nin Türk esirlerini tuttuğu gibi dikenli tellerle çevrili değildi ve neredeyse tamamı şehir merkezindeydi. Kampların şehir merkezinde oluşu, temel ihtiyaçların karşılanmasını kolaylaştırırken esirlerin, muhafazasını zorlaştırmıştı.

Şehir merkezi ya da kenar bölge ayırımı yapmaksızın kamplardaki rütbeli esirlerin neredeyse tamamı özgürce şehir merkezinde gezinme, alışveriş yapma hatta akşamları birbirlerini ziyaret etme hakkına sahipti. Bu denli özgürlük ortamı elbette, istenmeyen olayların da yaşanmasına neden olabilmekteydi.

Bu özgürlük ortamını fırsat bilen bazı esirler, bölge ve kamp ayırımı yapmaksızın firar teşebbüsünde bulunmuş hatta kimileri başarılı olmuştu. Bu firar girişimlerinden en çok ön plana çıkanlar şunlardı:

Mart 1916'da Stoker, Price ve Cochrane isimli üç denizaltı subayı Afyonkarahisar kampından kaçmıştı. Stoker, AE2 denizaltısının komutanıydı. Price, E15 denizaltısında teğmendi. Cochrane, E7'nin komutanıydı. İzmir ya da Antalya yolunu kullanarak kaçtığı düşünülen bu kişiler içerisinde Cochrane, biraz Türkçe biliyordu. Kaçan kişilerin kimin vasıtasıyla ve ne şekilde kaçtıkları bilinmese de doğrulanmamış bir raporda, bu esirlere Enver Paşa tarafından kampa gönderilen dış doktoru bir Türk subayının yardım ettiği ifade ediliyordu.¹⁰⁷⁹

Kamptan kaçanlar için şartlar kendi lehlerine dönmüş olsa da geride kalanları kapsayan bir dizi tedbir alınmış hatta kamp komutanı da değiştirilmişti. Esirlerin konakladıkları bölgelerdeki yaşantılarına daha fazla dikkat edilmeye başlanmış, kamp dışına yapılan gezintiler sınırlandırılmış ve dışarıdan yapılacak alışveriş için sabit kişiler belirlenmişti. Yapılan bu yeni düzenlemeler, kamptaki esirlerin hal hareketlerine bağlı olarak belirli aralıklarla gevşetilmiş ya da daha da sıkılaştırılmıştı.¹⁰⁸⁰

---

¹⁰⁷⁹ FO, 383/227/87240, **Escape of British Prisoners from Turkey**, American Embassy in Constantinople to Foreign Office, 25.04.1916.

¹⁰⁸⁰ FO, 383/227/87240, **Escape of British Prisoners from Turkey**, American Embassy in Constantinople to Foreign Office, 25.04.1916.

Afyonkarahisar haricinde esir firarının yaşandığı bir diğer kamp, Kastamonu olmuştu. 8 Ağustos 1917'de Yüzbaşı Keeling, Yüzbaşı Tipton, Teğmen Sweet ve Teğmen Bishop adlarında 4 subay, Kastamonu kampından kaçmıştı. Bu firar, kamp komutanının değişmesiyle sonuçlanmış ve kamp komutanlığı görevi, Fatih Bey'den alınarak yerine Sami Bey tayin edilmişti.¹⁰⁸¹

Kampta kalan esirlerin belirttiğine göre Kastamonu'daki kamp komutanı, esirlere yardımcı olmaya çalışan hatta güvenlik konusunda da sıkıyönetim uygulamayan birisiydi¹⁰⁸² ancak bu iyi niyet, yaşanan olumsuzlukları engelleyememişti.

Firarın kampta kalan esirlere elbette olumsuz yansımaları olmuştu. Kamptakilerin dışarıya çıkma izinleri de dahi birçok ayrıcalığı iptal olmuş ve bir hafta boyunca dışarı çıkış yasağı konulmuştu. Hatta bu firar hadisesi de bir gerekçe gösterilerek kampta bulunan esirler, iki gruba ayrılarak Eylül ayı içerisinde Çankırı'ya nakledilmişlerdi. Esirlerin Çankırı'ya nakilleri firar hadisesinin izlerini silmeye yetmemiş ve bu olumsuz durum Çankırı'daki esirlere de yansımıştı. En büyük sınırlama olarak kamptaki esirlerin dışarıyla olan mektup alışverişi, Ocak ayına kadar durdurulmuştu.¹⁰⁸³

I. Dünya Savaşı'nın son anları denilebilecek günlerde Ağustos 1918'de Yüzbaşı Yeats Brown ile Teğmen Robert Paul, Samatya kampında kaçmışlardı. Bu kaçışla birlikte kampta denetim artmış ve kamp dışına çıkışlar kesin surette yasaklanmıştı.¹⁰⁸⁴

Firarla birlikte gelen bu yasaklar, kampta kalanları zor durumda bırakmıştı ancak firar edenlerin durumu da pek iyi sayılmazdı. Firariler, Sirkeci istasyonu yakınlarındaki bir evde yakalanmışlardı. Kaçan kişiler, kendilerine uygun görülen evlere yerleştirilmiş ve dışarıya çıkışları yasaklanmıştı ancak bu subaylar durumlarından hoşnut değillerdi. Çünkü günde bir kez bahçeye çıkmayı yetersiz buluyorlardı.

---

¹⁰⁸¹ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

¹⁰⁸² S.P. MacKenzie, "The Ethics of Escape: British Officer POWs in the First World War", **War in History**, 2008, s.9.

¹⁰⁸³ FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

¹⁰⁸⁴ FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

Yerleştirildikleri yer başka İngiliz subaylarının da bulunduğu bir evdi ancak diğer odalarda kalanlarla gürüşmeleri yasaktı. Bu sınırlamalar, firar eden her esirin karşılaşabileceği en hafif cezalardı ki bu kişiler, kendi yaptıklarını görmezden gelip sınırlamalardan şikayetçi durumdaydılar. Her ne kadar bu tedbirler alınmış da olsa hastalandıklarında, tedavilerinin yapılabilmesi için geciktirilmeden en yakındaki hastaneye sevk edilmişlerdi.¹⁰⁸⁵

Batı Anadolu'da bulunan Gediz kampında da benzer firar teşebbüsleri olmuř¹⁰⁸⁶ ancak başarısız olunmuştu.

---

¹⁰⁸⁵ FO, 383/529/3105, **Illegal Imprisonment of Certain British Officers in Ministry of War Prison**, Lieut. E.J. Fulton to The Minister of War Prison at Constantinople, 03.03.1919.

¹⁰⁸⁶ FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

SONUÇ

Uzun yıllar karşılıklı çıkar diplomasi yürüten Osmanlı Devleti ile İngiltere, çıkarlarının çelişmesiyle 19.yy'ın son çeyreğinden itibaren iki farklı kutupta yer almaya başlamışlar ve I. Dünya Savaşı'nda da iki düşman devlet olarak bir birlerine üstünlük kurmaya çalışmışlardı.

Üstünlük kurma hatta tamamen ortadan kaldırma fikriyle dört farklı cephede yapılan mücadelelerde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı büyük başarılar kazandığını görüyoruz. İngiltere'nin cephelerin genel durumu itibariyle galip geldiği bir ortamda Çanakkale savaşları ve Kut'ül Ammare savaşı, Türk tarihi açısından parlak zaferler olmuşlardı.

Başta Kut'ül Ammare savaşı olmak üzere Osmanlı Devleti, İngiltere ile yapılan çatışmalarda 23.500 İngiliz askerini esir almıştı. Esir alınan İngiliz askerleri, esir kamplarına gönderilmeden önce cephe sahası içerisinde sağlık kontrolünden geçirilmekteydiler. Yapılan bu ilk değerlendirme neticesinde tekrar savaşamayacak durumda olanlar ya da hayati bir sağlık sorunu yaşayanlar doğrudan memleketlerine gönderilmişlerdi.

Cephe gerisine geçmeden memleketlerine gönderilenler haricindekiler, ilk sorgulamalarının ardından buldukları bölgelerin ulaşım şartları dikkate alınarak gemilerle, trenlerle, motorlu araçlarla, at arabalarıyla ya da bu nakliye araçlarının hiç birinin temin edilemediği ve en yakın taşıma vasıtasına ulaşıncaya kadar yürütülerek toplama kamplarına sevk edilmişlerdi.

Toplama kampı olarak ön plana çıkan şehirler; İstanbul, Ankara ve Afyonkarahisar'dı. Bu şehirler, esirler için hem toplama kampı hem de esaret yaşadıkları kamplar olmuşlardı. Adı geçen şehirlerin bulunduğu Batı Anadolu ve İç Anadolu aynı zamanda esir kamplarının da en yoğun olduğu yerlerdi. Buralar haricinde Toros dağı demiryolu tünelleri ve hattı yapımı için birçok esir yine Çukurova bölgesine yerleştirilmişlerdi.

Esirlerin çoğunluğu bu bölgelerde yaşamaktaydı ancak savaş ortamının getirdiği şartlar gereği esirlerin Anadolu sınırları içerisinde ya da dışarısında birçok yerde tutulduğu tespit edilmişti. 38'i Anadolu sınırları içerisinde, 8'i de Anadolu sınırları dışında olmak

üzere Osmanlı Devleti toprakları üzerinde bulunan 46 kamp hakkında ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılmıştı. Bu kamplar haricinde yine Anadolu sınırları içerisinde esirlerin tutulduğu 5 adet daha yer tespit edilmişse de buralar hakkında herhangi bir bilgi ulaşılamamıştı.

Öte yandan esir kamplarının yer tespiti yapılırken belirli esaslar dikkate alınmıştır. Demiryollarına yakınlık, güvenlik ve ihtiyaç duyulan çalışma alanları, kamp bölgelerinin seçiminde önemli rol oynamıştı.

Esirlerin kalacağı kampların neresi olacağına çoğunlukla toplama kamplarına ulaşıldıktan sonra karar verilmekteydi. Toplama kampına ulaşan esirler, burada cephede olduğu gibi yeniden sorguya çekilirler ve belirli değerlendirmelerden sonra tıpkı İngiltere'nin Türk esirlerine yaptığı gibi gruplara ayrılarak kabileler halinde kendileri için uygun görülen kamplara doğru nakledilirlerdi.

Nakil işlemi yapılırken esirlerin temizliğine ve kıyafetlerine mümkün olduğunca dikkat edilirdi ancak İngiltere'nin Mısır'da Türk esirlerine yaptığı gibi esirleri dezenfekte etme ve hastalıklara karşı koruma bahanesiyle asitli suyla dolu çukurlara zorla sokulamazlardı.

Kamplara sevk edilen esirlerin gruplara ayrılmasında rütbeleri esas alınmıştı. Öyle ki bazı kamplar, neredeyse tamamen subaylardan oluşmaktaydı. Rütbeli subayların bulunduğu bu tarz kamplarda rütbesiz olarak sadece subaylara yardım etmekle görevli emir erleri vardı.

Sadece subayların bulunduğu kamplar olarak en çok Bursa ve Konya ön plana çıkmaktaydı ancak esir hareketliliği buralardaki dağılımı da sürekli değiştirmekteydi. Bunun içindir ki bir kampta kuruluşundan kapandığı tarihe kadar sadece subaylar bulunmuştur denilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Rütbelere göre yapılan bu dağılımdan başka subaylarla askerlerin bir arada kaldığı kamplar da vardı. Bir arada kalış aynı odayı paylaşmak anlamına gelmemekteydi. Subaylar, rütbeleri dikkate alınarak kendileri için uygun görülen aynı şehir içerisindeki evlere ya da ev içerisindeki odalara yerleştirilmişlerdi.

Rütbeli esirlerin konaklama imkânlarına diğer esirlere kıyasla daha fazla dikkat etmiş olan Osmanlı Devleti, esirlerin sevk edildiği bölgelerde uygun devlet binası ya da ev bulunamaması durumunda şehirde var olan otelleri kiralama yoluna gitmişti. Oteller, Anadolu'nun birçok şehrinde en iyi konaklama seçenekleriydi, hatta otel seçiminde varsa manzarası olan otellere öncelik verilmekteydi.

İngiliz esirlerine otel ya da en iyi konaklama seçenekleri sunulmaya çalışılırken İngiltere'nin elinde tutulan Türk esirleri, dikenli teller ardında esaret yaşamaktaydılar. Hatta bu sebeple, esirler arasında dikenli tel hastalığı diye bir psikolojik rahatsızlık ortaya çıkmıştı.

Türk esirleri dikenli teller ardında iken rütbelerine göre otel, ev, resmi kurum, kullanılmayan okul ya da kilise binalarına yerleştirilen esirler, esaret öncesindeki hayat standartlarını yakalayamadıkları için çoğu zaman kendilerine sunulan imkanlardan hoşnut olmamışlardı. Esirler, bu şekilde her ne kadar sahip olduklarından hoşnutsuzluklarını dile getirseler de birçok yabancı tarafsız kişi ve organizasyonun ziyaretleri sırasında, başlarında bulunan muhafız askerlerle aynı yemeği yediklerini ya da halkın elinde kendilerine sunulandan daha fazlasının olmadığını dile getirmişlerdi.

Esirlerin Türk halkı için söyledikleri son derece doğrudu çünkü halkın ekonomik olarak durumu son derece kötüydü çünkü 1912 yılından beri durmaksızın süren bir savaşın içindeydiler ve bu durum elbette devletin de ekonomik yapısını derinden etkilemekteydi. Öyle ki devlet, daha seferberlik süreci devam ederken kendini bu kanlı savaşın içinde bulmuş hatta soğuk kış şartları altında kıyafet ve gıda yoksunlukları yüzünden Doğu cephesinde Sarıkamış harekatında on bilerce askerini kaybetmişti. Bir diğer hayati cephe olarak başkent İstanbul'u doğrudan tehdit eden Çanakkale Savaşları'nda devlet, çarpışan askerleri için günlük yemek istihkakı olarak çoğu zaman bir dilim ekme ve üzüm hoşafı verebilmekteydi.

Devlet, vatan savunması için canlarını ortaya koyan askerleri için bile bu kadarını verebilirken toprakları içerisindeki asker ve sivil esirlere çok daha fazlasını sunmaya çalışmış olsa da bu girişim çoğu zaman yine de yeterli görülmemiştir.

Esirlerin tamamının sahip olduğu imkanlardan hoşnut olmadığını söyleyemez hatta kendi memleketlerindeki kadar hür ve özgürce dolaşabilen, ibadet edebilen ve istediği

kadar dışarıda kalabilen kişilerin bu imkanlardan mutsuz olması ya da eleştirmesi taraflı bir yaklaşımdır. Zira İngiltere, Türk esirlerinin dışarıda özgürce gezmesine müsaade etmemiştir.

Kızılhaç heyetinin Anadolu kamplarını ziyareti sırasında yanlarında muhafız olmaksızın Eskişehir’de çarşı içersinde gezen ve alışveriş yapan esirlere dair bilgiler uluslararası raporlarda yer bulmuştur.

Şehir merkezlerinde kalan esirler haricinde çalışma kamplarında bulunanlar da vardı. Çalışma kamplarında bulunanların sayısı, diğerlerine oranla daha fazlaydı çünkü savaş şartları gereği çocuk denilebilecek yaştaki erkekler dahi cepheye gidince tarım ve hayvancılık başta olmak üzere birçok alanda çalışacak birilerini bulmak son derece zorlaşmıştı.

Bu ihtiyaçları gidermek için Osmanlı Devleti elinde tuttuğu esirlerden istifade etmişti ancak esirlerin kullanıldığı bir diğer alan, Bağdat demiryolu hattının eksik kalan kısımlarının tamamlanması ve Adana-Pozantı arası Toros dağı tünel ve köprülerinin yapımını olmuştur.

İngiliz esirlerinin çalıştırılması sadece Osmanlı Devleti’ne özgü bir durum değildi. Savaşın tarafı olan tüm devletlerin yaptığı gibi İngiltere de Türk esirlerini ihtiyaç duyulan işlerde hatta Osmanlı Devleti’nin yaptığı gibi demiryolu yapımında kullanmıştı.

Osmanlı Devleti, elinde tuttuğu esirleri ihtiyaç dahilinde çeşitli işlerde çalıştırmıştı ancak bunu yaparken insani yaklaşımdan uzaklaşmamıştı. Esirlerin çalıştırılmalarının yanında devlet, esirlere imkanlar ölçüsünde en iyi muameleyi yapmaya çalışmıştı. Fakat esirlere gösterilen samimi ve içten davranış onların istedikleri her şeyi yapabilecekleri anlamına gelmemekteydi, çünkü bu kişiler nihayetinde savaş esirleriydi. Bu şartların bir sonucu olarak, esirlerin haberleşmelerinde sansür uygulaması, yabancı temsilcilerin ziyaretlerinde izin alınması, kamplar arası değişimlerde keyfiyetten uzak olunması gibi konulara dikkat edilmekteydi.

Dikkat etmek demek her şeye karşı gelmek anlamına gelmemekteydi. Osmanlı Devleti, esirlerin ziyaretlerine ilişkin resmi izinlerin alınmasından sonra kampların ziyaretinde

kimseye sınırlama getirmemişti ancak bazı batılı ziyaretçilerin kendilerini Türk toplumundan üstün görmelerinden kaynaklanan tavırla kural tanımaz ziyaret girişimleri kabul görmemişti. Devlet, yurtdışı ziyaretlerini haklı olarak belirli kurallara bağlamıştı ki benzer durum, İngiltere için de geçerliydi.

Yurtdışından gelen ziyaretçilere ilişkin Osmanlı Devleti belirli kuralları uygulaması esirlerin taleplerinin göz ardı edildiği ya da görmezden gelindiği anlamına gelmemektedir. Öyle ki Devlet, buldukları yerlerde mutlu olmayanları ya da Kastamonu, Çankırı gibi soğuk iklim bölgelerine alınamadıkları gibi durumlarda kaçmayacaklarına dair şeref sözü veren esirleri daha ılıman iklimi olan bölgelere sevk etmişti.

Devlet, esirlere dair şartları gevşetmek ya da sıkılaştırmak gibi düzenlemeler yapsa da asıl sorun hasta ve malul esirlerdi. Bu kişilerden bazıları, hayati tehlike taşımaktaydı ya da tek başına kendisini idare edemez durumdaydı. Yani Devlet, bu kişiler için ne yaparsa yapsın başarılı olamazdı. Zor durumda olan esirlerin durumlarını görüşmek ve neler yapılabileceği hakkında tartışmak üzere İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin temsilcileri İsviçre'nin Berne şehrinde bir araya gelmişlerdi. 1917 yılının son günlerine denk gelen bu görüşmede hasta ve malul esirlerin karşılıklı değiştirilmesi kararı alınmıştı ancak takas girişimleri savaşın sonunun yaklaştığı bir dönemde neticelendirilebilmişti.

Bu sürecin uzaması biraz da İngiltere'nin tavrından kaynaklanmaktaydı çünkü İngiltere, savaşı kazanacağından çok emin olduğu için Türk esirlerini hemen salıvermek niyetinde değildi ancak kendisi bunu yaparken İngiliz esirleri için sürecin hızlandırılmasını talep etmekteydi. İngiltere'nin bu ikili tutumu, Osmanlı Devleti'ni de değişim konusunda çok acele etmemeye itmekteydi.

Devletler arası diplomatik ilişkilerle esir takasının uzadığı bir dönemde savaşın sonu, takas girişimlerini bir kenara bırakarak yeni bir sürecin yaşanmasına neden olmuştu. Savaş devam ederken yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti ile İngiltere çatışan iki devlet statüsünde esirler hakkında müzakere ederken bu süreçten sonra Osmanlı Devleti, mağlup bir devlet olmuş ve pazarlık şansı hiç olmayan bir konuma düşmüştü.

Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, elinde bulunan İngiliz esirlerinin tamamına ilaveten diğler milletlere bağılı esir ve tutukluların tamamını serbest bırakmak zorunda kalmıştı.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

1.1. The National Archives, London (İngiliz Ulusal Arşivleri)

CAB, 37/159/42, **Report on the Siege of Kut-el Amara**, Lieutenant H. S. D. McNeal to Secretary of State for India, 16.11.1916.

FO, 383/227/126425, **British Prisoners of War in Turkey**, C.M. Wilson to War Prisoners Fund, 30.06.1916.

FO, 383/227/145140, **Affairs in Turkey**, 25.08.1916.

FO, 383/227/25646, **Allied Subjects at Chorum**, Dana K. Getchell to American College at Marsovan to the American Ambassador at Constantinople, 09.02.1916.

FO, 383/227/69657, **British Interests in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 11.04.1916.

FO, 383/227/78842, **British Prisoners in Turkey**, G.R.M. to Mrs. B., 26.04.1916.

FO, 383/227/81180, **Treatment of British Officers at Afion Kara Hissar**, Sub. Lieut R.N.R. Geoffrey FitzGerald to H.M.S. "Europa", 29.04.1916.

FO, 383/227/87240, **Escape of British Prisoners from Turkey**, American Embassy in Constantinople to Foreign Office, 25.04.1916.

FO, 383/231/167945, **British Crews Interned at Magnesia**, Prisoners of War Help Committee to Foreign Affairs, 25.08.1916.

FO, 383/231/178382, **5 Pound for Seamen at Magnesia**, The National Sailors' & Firemen's Union to Foreign Office, 08.09.1916.

FO, 383/231/200027, **Relief for Seamen at Magnesia**, The Ellerman Lines LTD. to Foreign Affairs, 07.10.1916.

FO, 383/231/233974, **Deaths of 3 Seamen at Magnesia**, The American Ambassador in Constantinople to Foreign Affairs, 21.11.1916.

FO, 383/236/272848, **Treatment of the officers of the "Zaida" at Angora**, The Ambassador of the United States of America in Constantinople to the American Embassy in London, 13.11.1916.

FO, 383/332/4536, **Stores for Indian Prisoners in Turkey**, Indian Soldiers' Fund Committee to British Red Cross Society, 06.01.1917.

FO, 383/333/63265, **Conditions of New Zealand Prisoners in Turkey**, High Commissioner's Office in London to The Under-Secretary of State, Colonial Office, S.W.L., 26.03.1917.

FO, 383/333/95879, **New Zealand Prisoners in Turkey**, High Commissioner's Office in London to The Under-Secretary of State, Colonial Office, S.W.L., 12.05.1917.

FO, 383/334/157897, **High Death Rate among British POW at Angora**, Prisoners of War Department to the Army Council, 13.08.1917.

- FO, 383/334/188723, **High Death Rate Among British POW at Angora**, Admiralty to Prisoners of War Department, 29.09.1917.
- FO, 383/335/201878, **Numbers of Prisoners Working in Baghdad Railway**, Dutch Minister in Constantinople to The Hague, 22.10.1917.
- FO, 383/335/204214, **Conditions of British POW at Angora**, Admiralty to Prisoners of War Department, 25.10.1917.
- FO, 383/335/216871, **List of Men at Ada Bazar**, British Legation, The Hague to Foreign Affairs, 13.11.1917.
- FO, 383/335/223825, **Conditions at Angora**, The Hague to Foreign Affairs, 22.11.1917.
- FO, 383/344/237628, **Turkish Delegates at Conference in Berne for Exchange of British and Turkish Prisoners of War**, Sir H. Rumbold to A. J. Balfour, 15.12.1917.
- FO, 383/452/107696, **The Kedos Gazette**, L.C. Floyers to Prisoners of War Department, 20.06.1918.
- FO, 383/452/13486, **Treatment of POW at Ada Bazar**, Mrs. Calvert to Miss Lloyd Baker, Hardwicke Court, 22.01.1918.
- FO, 383/452/29896, **Assistance From The Vatican For British POW in Turkey**, Prisoners of War Department to Central Prisoners of War Committee, 16.02.1918.

FO, 383/452/61940, **Kedos Gazette**, Mrs. Floyer to Prisoners of War Department, 08.04.1918.

FO, 383/452/7003, **Pay of Turkish POW Working on Railways**, Prisoners of War Department to War Office, 12.01.1918.

FO, 383/452/76639, **Treatment of British and Indian POW**, India Office to Prisoners of War Department, 01.05.1918.

FO, 383/452/109154, **The Kedos Gazette**, 13.06.1918

FO, 383/453/109875, **Dr. Mac Clean's Interview at Tchoroum**, The Netherlands Minister in Constantinople to The Hague, 26.07.1918.

FO, 383/453/109929, **Bad Conditions of San Stephano**, Prisoner of War in Turkey Committee to New Zealand Prisoners of War Department, 27.08.1918.

FO, 383/453/110134, **Dental Treatment of POW in Turkey**, Prisoners in Turkey Committee to Prisoners of War Department, 31.07.1918.

FO, 383/453/110191, **Conditions of British POW in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Britannic Majesty's Minister at the Hague, 31.07.1918.

FO, 383/453/110585, **Bad Conditions of San Stephano**, Prisoners in Turkey Committee to Prisoners of War Department, 06.08.1918.

FO, 383/453/110625, **Condition of POW Camps in Turkey**, The Netherland Minister at Constantinople to Foreign Office, 07.08.1918.

FO, 383/453/111587, **The Kedos Gazette**, The Hague to Foreign Office, 21.08.1918.

FO, 383/453/112271, **Financial Straits of Officer POW in Turkey**, S. T. Bell to Prisoners in Turkey Committee, 31.08.1918.

FO, 383/453/112284, **Letter from Colonel Moore Lodge at Yozgad**, Moore Lodge to Netherland Minister at Constantinople, 31.08.1918.

FO, 383/453/112521, **Visit of Inspections to POW Camps in Turkey**, Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 04.09.1918.

FO, 383/453/113169, **Conditions of POW in Turkey**, 11.09.1918.

FO, 383/453/114106, **Allowance from British Relief and Indian POW**, Harbachan Singh to the Spanish Consul in Aleppo, 27.09.1918.

FO, 383/453/114320, **Parcels to British POW in Turkey**, Lt.-Col. C. Corbould Warren to Lady Burgholere, 31.06.1918.

FO, 383/453/115014, **Conditions of British POW in Turkey**, 11.10.1918.

FO, 383/453/115015, **Report on Treatment of British POW in Turkey**, Prisoners of War Department, House of Lords to Houses of Parliament, 11.10.1918.

FO, 383/453/115881, **Report on Visit of Inspection to San Stephano**, The Netherland Minister at Constantinople to British Minister at the Hague, 24.10.1918.

FO, 383/453/116388, **Captain F. Ellis, Duke of Cornwall's Light Infantry, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

FO, 383/453/116388, **Captain J. H. Harris, 1./4. Hampshire Regiment, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

FO, 383/453/116388, **Captain K.D. Yearsley, Royal Engineers, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

FO, 383/453/116388, **Captain M.A.B. Johnston, Royal Garrison Artillery, Treatment of British Officer POW in Turkey**, Government Committee on Prisoners of War to Prisoners of War Department, 31.10.1918.

FO, 383/453/117667, **Treatment of British POW in Turkey**, Presented to Parliament by Command of His Majesy, 20.11.1918.

FO, 383/453/119689, **Report on Treatment of British POW by Bagdad Railway Company**, British High Commission at Constantinople to the Army Council, 01.12.1918.

FO, 383/456/41000, **Working on Baghdad Railway**, The Hague to Foreign Affairs, 05.03.1918.

FO, 383/457/1805, **Conference at Berne**, 03.01.1918.

FO, 383/457/3050, **Summary of the Agreement between British and Turkish Fronts**, 05.01.1918.

FO, 383/457/5405, **Berne Agreement**, 10.01.1918.

FO, 383/457/90800, **Berne Agreement**, Presented to both House of Parliament by Command of His Majesty, 22.05.1918.

FO, 383/458/57927, **Employment of Turkish and Arab POW in India**, Army Department in India to Military Department in India Office, 02.04.1918.

FO, 383/459/70122, **Berne Agreement**, Netherland Minister at Constantinople to Sir W. Townley at The Hauge, 22.04.1918.

FO, 383/459/87312, **Ratification of Berne Agreement**, British Legation at The Hague to Foreign Affairs, 16.05.1918.

FO, 383/459/107875, **Berne Agreement**, Greek Minister to Foreign Affairs, 22.06.1918.

FO, 383/529/2625, **Report on Visits of Inspection Made by Dr E Menten to The Camps of Afion Kara Hissar, Magnesia, Kedos And Angora**, The Netherland Minister at Constantinople to British Legation, The Hague, 17.02.1919.

FO, 383/529/3105, **Illegal Imprisonment of Certain British Officers in Ministry of War Prison**, Lieut. E.J. Fulton to The Minister of War Prison at Constantinople, 03.03.1919.

FO, 383/530/3892, **Treatment of British POW at the British Hospital at Nazareth**, Miss Edith Johncock, Matron of the British Hospital at Nazareth to British High Commission at Constantinople, 26.03.1919.

FO, 383/531/1399, **Payments on Account of B.R.F**, Prisoners of War Department to Treasury, 22.01.1919.

FO, 383/534/6451, **Indian Prisoners of War**, Brig. Gen. C. Sendanah to the Secretary of State of India in London, 14.06.1919.

FO, 383/535/1716, **British POW Buried at Kut**, Chaplain Harold Spooner to The Netherland Minister in Constantinople, 28.01.1919.

FO, 383/92/95052, **British Prisoners of War in Turkey**, Sir Edward Grey to Mr. Page, 19.07.1915.

FO, 383/92/95541, **Deportation of British Subjects from Smyrna to Nymphio**, The American Ambassador at Constantinople to Foreign Affairs, 15.08.1915.

FO, 383/92/121126, **Deportation of British Subjects to Qurfa from Damascus**, The American Ambassador to Foreign Affairs, 28.08.1915.

FO, 383/92/149077, **Treatment of British Prisoners**, American Embassy in Constantinople to American Embassy in London, 12.10.1915.

FO, 383/92/169076, **Military Prisoners in Constantinople**, American Ambassador in London to American Embassy in Constantinople, 11.11.1915.

FO, 383/92/183062, **Allied Subjects at Qurfa**, The American Ambassador to Foreign Affairs, 02.12.1915.

FO, 383/92/201909, **Treatment of British Prisoners in Turkey**, 14.11.1915.

FO, 383/93/154923, **Crews of “City of Khios” and “Assiout” at Magnesia**, American Ambassador in Constantinople to Foreign Affairs, 21.10.1915.

FO, 383/93/202044, **Parcels for British Seamen of Magnesia**, American Embassy in Constantinople to American Ambassador in London, 10.12.1915.

HO, 45/10838/331607, **Report of the Mesopotamia Commission**, General Nixon to Secretary of State for India, 1917.

1.2. Switzerland Red Cross Committee Archive (İsviçre Kızılhaç Teşkilatı Arşivi)

Comité International De La Croix-Rouge, RAPPORTS de MM. F. THORMEYER, Em. SCHOCH & Dr F. BLANCHOD sur leurs visites aux camps de prisonniers de guerre ottomans et d'internés autrichiens et allemands aux Indes et en Birmanie; Février, Mars et Avril 1917, Juin 1917. (Kızılhaç Heyeti'nin Hindistan ve Burma Kampları Raporu).

Comité International De La Croix-Rouge, RAPPORTS de MM. Le Dr F. BLANDHOD, F. THORMEYER & Em. SCHOCH sur leur inspection des camps de prisonniers turcs en France, en Corse et en Egypte; Decembre 1916

et Janvier 1917, Mars 1917. (Kızılhaç Heyeti'nin Fransa, Korsika ve Mısır Kampları Raporu).

Comité International De La Croix-Rouge, RAPPORTS de MM. Alfred BISSIER et D' Adolphe VISCHER sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, Octobre 1916 a Janvier 1917, Mars 1917. (Kızılhaç Heyeti'nin Türkiye Kampları Raporu).

1.3 National Archives of Australia (Avustralya Ulusal Arşivi)

Prisoners of War, Australians Captured in Turkey,
<http://naa12.naa.gov.au/scripts/imagines.asp?B=395661&I=1&SE=1>
(11.06.2009).

1.4. Australian War Memorial Office (Avustralya Savaş Anıtları Bakanlığı)

AWM, C 567/8/186, **Agreement Between The British and Ottoman Governments Respecting Prisoners of War and Civilians**, 28.12.1917.

1.5. Australian Red Cross Archive (Avustralya Kızılhaç Arşivi)

Report on the Prisoners of War Department of the Australian Red Cross Society,
September 1918.

1. 6. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH.EUM.2.ŞB., 75/29.

BOA, DH.EUM.3.ŞB., 5/13.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 19/36.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 25/48.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 28/14.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 29/19.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 31/48.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 38/26.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 47/36.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 54/29.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 57/40.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 58/28.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 65/41.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 67/15.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 71/11.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 71/38.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 74/31.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 74/42.

BOA, DH.EUM.5.ŞB., 76/12.

BOA, DH.EUM.KLU., 2/38.

BOA, DH.İ.UM.EK., 106/90.

BOA, DH.KMS., 38/18.

BOA, DH.MB..HPS.M., 37/10.

BOA, DH.SYS., 123/11-30.

BOA, DH.ŞFR., 48/292.

BOA, DH.ŞFR., 76/127.

BOA, DH.ŞFR., 97/50.

BOA, HR.SYS., 2107/4.

BOA, HR.SYS., 2189/5.

BOA, HR.SYS., 2193/35.

BOA, HR.SYS., 2213/5.

BOA, HR.SYS., 2214/2.

BOA, HR.SYS., 2214/3.

BOA, HR.SYS., 2214/4.

BOA, HR.SYS., 2214/6.

BOA, HR.SYS., 2215/4.

BOA, HR.SYS., 2216/7.

BOA, HR.SYS., 2218/19.

BOA, HR.SYS., 2219/16.

BOA, HR.SYS., 2221/4.

BOA, HR.SYS., 2223/31.

BOA, HR.SYS., 2223/49.

BOA, HR.SYS., 2225/11.

BOA, HR.SYS., 2225/21.

BOA, HR.SYS., 2225/38.

BOA, HR.SYS., 2225/61.

BOA, HR.SYS., 2227/6.

BOA, HR.SYS., 2227/51.

BOA, HR.SYS., 2228/8.

BOA, HR.SYS., 2228/60.

BOA, HR.SYS., 2229/66.

BOA, HR.SYS., 2230/71.

BOA, HR.SYS., 2232/43.

BOA, HR.SYS., 2237/1.

BOA, HR.SYS., 2237/2.

BOA, HR.SYS., 2237/3.

BOA, HR.SYS., 2237/4.

BOA, HR.SYS., 2238/3.

BOA, HR.SYS., 2238/7.

BOA, HR.SYS., 2243/2.

BOA, HR.SYS., 2246/5.

BOA, HR.SYS., 2249/62.

BOA, HR.SYS., 2251/2.

BOA, HR.SYS., 2252/61.

BOA, HR.SYS., 2253/16.

BOA, HR.SYS., 2254/24.

BOA, HR.SYS., 2453/11.

BOA, HR.SYS., 2884/7.

BOA, Í.DUÍT., 35/8.

BOA, MV., 214/28.

1. 7. Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi

BDH, 258/1068 – 033-2/1.

BDH, 2348/135-16.

BDH, 2427/70 - 003.

BDH, 2427/70 - 004.

BDH, 4281/68 – 031-02.

1.8. Kızılay Arşivi

KA, 23/265.

KA, 94/204.

KA, 561/3.

KA, 635/126.

KA, 690/11.

KA, 693/3.

KA, 839/1.

2. Raporlar

Report on Treatment of British Prisoner of War in Turkey, Presented to Parliament by Command of His Majesty, Miscellaneous, No. 24, House of Commons Parliamentary Papers Online, November 1918.

Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Beyin Raporu, Dersaadet, 1335.

3. Kitaplar

ALTINTAŞ, Ahmet, **Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No: 7, Çanakkale, 1999.

ARIKAN, İbrahim, **Harp Hatıralarım**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2001.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Zeus Kitapevi, İzmir, 2006.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1914-1922**, Cilt 3, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1978.

AYTEKİN, Halil, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I. Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt 1, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuku İslamiyye ve Islahat'ı Fıkhiyye, Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1976.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, Cilt VI, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1978.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, Cilt 3, 1. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, Cilt 4, 2. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, Cilt V, 1 inci 2 nci ve 3 üncü kitapların özetlenmiş tarihi, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, Cilt 5, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1978.

BOĞUŞLU, Mahmut, **1. Cihan Harbi**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1997.

BURAK, Durdu Mehmet, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Babil Yayınevi, Ankara, 2004.

CEMAL PAŞA, **Hatırat (1913-1922)**, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul, 2006.

Cepheden Mektuplar, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

ÇALIŞLAR, İzzetin, **On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Haz. İsmet Gögülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

ÇULCU, Murat, **Birinci Dünya Harbinde Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2006.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999.

EARLE, Edward Mead, **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)**, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

GRAVES, P. Philip, **İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)**, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999.

HACIFETTAHOĞLU, İsmail, **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer**, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara, 2007.

HİÇYILMAZ, Ergün, **Esir Kampları**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2001.

İRTEM, Süleyman Kani, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

İstiklal Harbi'mizde PTT, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009.

KARAL, Enver Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1947.

KELEŞYILMAZ, Vahdet, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

KESER, Ulvi, **Kıbrıs 1914-1923**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, KKTC, 2000.

KURAT, Akdes Nimet, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

KÜTÜKOĞLU, Mühabat S., **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.

MERAM, Ali Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969.

MUTLU, Cengiz, **Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları (1914-1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

NEDİM, Şükrü Mahmut, **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Çev. Abdullah Es, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1995.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

ÖZEL, Ahmet, **İslam Devletler Hukuku'nda Savaş Esirleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1994.

RENOUVIN, Pierre, **Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)**, Çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1982.

- RENOUVIN, Pierre, **Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)**, Çev. Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.
- SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, Cilt 2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.
- SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, Cilt 3, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- SANDERS, Liman Von, **Türkiye’de Beş Yıl**, Haz. Resul Bozyel, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.
- SEYHUN, Mehmet Arif, **Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, **Ana Ben Ölmedim**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- TETİK, Ahmet ve Mehmet Şükrü Güzel, **Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- TEVFİK RIZA BEY, **Çanakkale Günlükleri**, Yay. Haz. V. Türkan Doğruöz, E. Yasemin Yüceltürk ve Raşit Gündoğdu, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli, 2012.

TOWNSHEND, Charles V. F., **Irak Seferi ve Esaret**, Tercüme: Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni, Sadeleştiren: Recep Ahışhalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

TUNÇOKU, A.Mete, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

TUNÇOKU, Mete ve Cemalettin Taşkiran, **Çanakkale, Churchill ve Anzaklar**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2000.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2000.

ÜZEN, İsmet, **1. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.

WILSON, Arnold Talbot, **The Suez Canal: Its Past, Present, and Future**, Oxford University Press, London, 2007.

YALÇIN, Durmuş ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

YENİ TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, **Kızılay maddesi**, Cilt 5, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1856-1859.

YILDIRIM, İsmail, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

4. Makaleler

ALBAYRAK, Mustafa, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Cilt: VI, 1995, ss.1-38.

ALTUĞ, Yılmaz, “Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılışı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 25, Ekim 1969, ss. 25-33.

BARDAKÇI, İlhan, “Büyük Dehşetin 80. Yılındayız”, **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 6, Ağustos 1994, ss. 12-15.

BAYUR, Yusuf Hikmet, “Trablusgarp ve Balkan Savaşları”, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1951.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, “The Construction of the Baghdad Railway and Its Impact on Anglo - Turkish Relations”, **Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 1902-1913”, Sayı 16, Ankara 2004, ss. 109-129.

BULUNÇ, Ahmet Zeki, “Kıbrıs Politikasının Annan Belgesi ile Başlayan Kırılma Noktaları”, **Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, ss. 73-114.

BURAK, Durdu Mehmet, “Kastamonu Milletvekili Halit Bey’in Rusya ve Diğer Ülkelerde Kalan Türk Esirleriyle İlgili Önergesi ve Bakanlıklardan Gelen Cevaplar”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt 14, No 1, Mart 2006, ss. 201-216.

- ÇALIK, Ramazan ve Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 16, Konya, 2007, ss. 205-228.
- ÇAPA, Mesut, “Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İtilaf Devletleri Esirleri”, **Toplumsal Tarih**, Cilt XI, Sayı 66, Haziran 1999, ss. 49-56.
- DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu, “İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)”, **Akademik Bakış**, Sayı 14, Nisan 2008, ss. 1-15.
- DOĞRU, Deniz, “I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, Şubat 2001, ss. 51-57.
- EFE, Ayla, “Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 18, 2005, ss. 95-119.
- EYİCİL, Ahmet, “Çanakkale Savaşları”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ağustos 2009, ss. 317-370, s. 319.
- GÖKSU, Erkan, “İngiliz Savaş Muhabirinin Çanakkale Savaşı İtirafı”, **Bidder Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, Eylül-Aralık 2010, ss. 59-68.
- GÜLER, Yavuz, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi”, **Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, Kırşehir, 2004, ss. 101-112.

- GÜNAY, Nejla, “Kıbrıs’ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu’da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi”, **Akademik Bakış**, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, ss. 115-126.
- GÜNAY, Selçuk, “II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri”, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 17, Sayı 28, 1995, ss. 85-108.
- GÜNDÜZ, Ahmet, “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt 6, Sayı 1, 2005, ss. 1-12.
- GÜRBÜZ, Ali Kemal, “Osmanlı İmparatorluğunda Demiryollarının Rolü”, **Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 1999, ss. 169-193.
- HÜLAGÜ, M. Metin, “İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları”, **Ankara Üniversitesi, OTAM Dergisi**, Sayı: 6, 1995, ss. 139-154.
- KANSU, Şarman, “Mısır Hayalinin Sonu”, **Popüler Tarih**, Sayı: 14, Temmuz-Ağustos 2001, ss. 18-19.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 48, Şubat 2000, ss. 143-147.
- KEMAL, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 40, Kasım 2007, ss. 643-691.

KEMAL, Cemal, “Osmanlı’nın Filistin Cephesi’ndeki Son Muharebesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 45, Bahar 2010, ss. 37-69.

KLIEMAN, Aaron S., “Britain’s War Aims in the Middle East in 1915”, **Journal of Contemporary History**, Vol. 3, No. 3, The Middle East. (Jul., 1968), pp. 237-251.

MacKENZIE, S.P., “The Ethics of Escape: British Officer POWs in the First World War”, **War in History**, 2008, pp.1-16.

ÖRSAL, Alaeddin, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Görev Yapan Yabancı Subayların Birinci Dünya Savaşı’nın Askeri Yönetimi Üzerindeki Etkileri”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, ss. 341-357.

ÖZDEMİR, Ahmet, “Hukuk Dilinde Harp Esirleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 2, Sayı 7, 1991, ss.573-577.

SAKİN, Serdar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)”, **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, ss. 133-152.

SAYILIR, Burhan, “Çanakkale Savaşları’nda Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı”, **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, Sayı: 18, 2006, ss. 319-331.

SEVGİ, Ahmet, “Türk-Ermeni Meseleleri İle İlgili Bir Vesika”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 9, 2001, ss. 1-8.

- SUBAŞI, Turgut, “Anglo-Ottoman Relations Before The Tanzimat”, **New Millennium Perspectives in the Humanities**, Edited by Judi Upton-Ward, İstanbul, 2002, ss. 202-230.
- ŞAHİN, Enis, “İngiliz The Times Gazetesine Göre Dicle Havzasında Türk-İngiliz Askeri Münasebetleri (1914-1918)”, **I. Uluslararası Batman ve evresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Cilt 2, 2009, ss. 221-236.
- TOPRAK, Zafer, “Çanakkale’de kara, deniz ve hava gücü koordinasyonu”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 111, Mart 2003, ss. 84-93.
- UCA, Alaattin, “1915 Yılında Yayınlanan Bir sera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri”, **A.. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, 2003, ss. 169-183.
- ULUSAN, Şayan, “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye”, **Dokuz Eylül niversitesi, ÇTTAD (aėdaŐ Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi)**, VIII/18-19, Bahar-Gz 2009, ss. 229-256.
- URAL, Selçuk, “Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtilaf Esirlerinin Teslimi”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 5, Ankara, 2007, ss. 35-52.
- URAL, Selçuk, “İtilaf ve Ermeni Esirlerinin İadesi Meselesi”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, Erzurum, 2003, ss. 151-167.
- ZEN, İsmet, “İngilizlerin Kudüs’ Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H. Allenby’nin Kuds’e Törenle Girişi (9–11 Aralık 1917)”, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, 2009, ss. 329-344.

ÜZEN, İsmet, “Türklerin Kut’ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)”, **Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, ss. 81-102.

YARAMIŞ, Ahmet, “Mısır’da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883 – 1907)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 2, Aralık 2007, ss. 121-130.

YILDIRIM, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, 2002, ss. 311-324.

5. Süreli Yayınlar

New York Times, “Half of the British Prisoners, Taken at Kut, Have Died”, 21 June 1917_pg.1.

The Times, “Basra Occupied”, Tuesday, Nov 24, 1914_ pg. 8.

The Times, “Turkish Prisoners in Cairo”, Friday, Feb 05, 1915_ pg. 8.

The Times, “Operations In The Straits”, Tuesday, May 04, 1915_ pg. 7.

The Times, “Our Losses In The Dardanelles”, Friday, Sep 17, 1915_pg. 8.

The Times, “Steamers On The Tigris”, Thursday, Nov 25, 1915_pg. 9.

The Times, “Baghdad in British Hands”, Monday, Mar 12, 1917_ pg. 9.

The Times, “Samarra Station Occupied”, Wednesday, Apr 25, 1917_pg. 7.

The Times, “40.000 Turkish Prisoners”, Thursday, Sep 26, 1918_pg.6.

The Times, “Occupation of Damascus”, Thursday, Oct 03, 1918_ pg. 8.

The Times, “The Tigris Victory”, Saturday, Nov 02, 1918_pg. 5.

The Times, “British Losses At The Suez Canal”, Monday, Mar 29, 1915_pg. 7.

The Times, “The Surrender of Kut”, Thursday, April 29, 1919_17.

The Times, “Isle of Wight Men in Turkish Hands”, Tuesday, Apr 16, 1918_pg. 4.

Tercüman Gazetesi, Rus Gizli Belgelerinden Türkiye'nin Paylaşılması”, 14 Ocak 1992, s. 8.

Resmi Gazete, “Türkiye Kızılay Derneği Tüzüğü”, 19 Şubat 2009, Sayı: 27146.

Wileman's Brazilian Revies, “Lady Burgholere's Prisoners of War Fund”, 04 June 1918, Vol.7, N.23.

6. Tezler

ARSLAN, Sezai, “Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları”, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, 2008.

ÇELİK, Cemil, “Birinci Dünya Savaşında Sina Filistin Cephesinde Birinci Kanal Seferi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 1999.

KAYA, Halit, “Refet Bele’nin Askeri ve Siyasi Hayatı (1881-1963)”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, 2008.

KEY, Hafize, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti Topraklarındaki Esir Kampları”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2010.

METİN, Barış, “Birinci Dünya Savaşı’nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 2007.

ORAN ARSLAN, Nebahat, “I. Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, 2003.

ÖLÇEN, Yavuz, “Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kütülammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 1992.

ÖZÇELİK, Mücahit, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Yabancı Esirler”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010.

UÇAR, Muharrem, “Birinci Dünya Savaşında Türk Ordularındaki Sağlık Hizmetlerinin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010.

7. İnternet Kaynakları

A Gallipoli Diary, The Diary of Sergeant D Moriarty, http://ww1.osborn.ws/a_gallipoli_diary.htm (04.07.2010).

Battle for Gallipoli: February 1915 - January 1916, http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwone/battle_gallipoli.shtml (04.07.2010).

Kızılây'ın Tarihçesi, <http://www.manisakizilay.org.tr/defaultgoster.asp?id=21>, (22.12.2010).

Öztuna, Yılmaz, Osmanlı Türk Toplumunda Köleler ve Cariyeler, http://www.sosyalsiyaset.net/documents/osmanlida_kole_cariye.htm (19.11.2010).

Savaş Tutsağı, http://tr.wikipedia.org/wiki/Sava%C5%9F_tutsa%C4%9F%C4%B1 (19.11.2010).

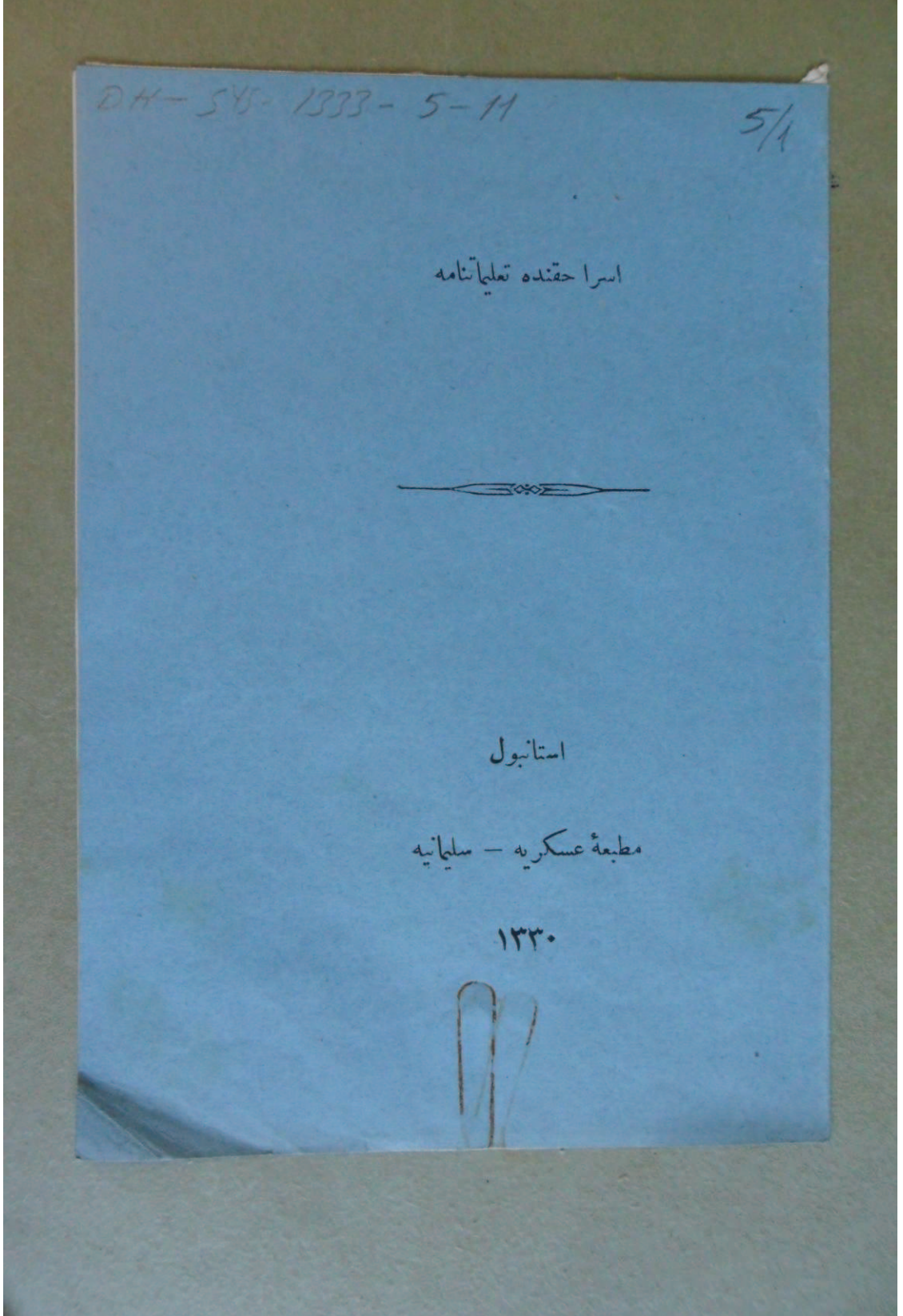
The End of the Siege of Kut, April 1916, <http://www.firstworldwar.com/diaries/siegeofkut.htm> (09.07.2010)

Prisoner of War, http://en.wikipedia.org/wiki/Prisoner_of_war (19.11.2010).

Lafarge Çimento, http://www.lafarge-eregli.com.tr/wps/portal/Cement/kcxml/04_Sj9SPykssy0xPLMnMz0vM0Y_QjzKLNzSJD_DWL8h2VAQAt465vw!! (03.11.2012)

EKLER

EK 1: 1915 yılında ilan edilen Esir Talimatnamesi.

1. Sevk ve idare

1. Üsera; Harbiye Nezaretince tayin olunan garnizonlara sevk ikame olunur. İcabında garnizonların kısmen veya kamilen tebdil-i keza Harbiye Nezaretine emr olunursa da ahval ve müsteacilede kolordu kumandanlıkları vekilleri bu babda haiz-i selahiyetdardırlar.

2. Esir zabitler; haiz olduğu rütbenin orduyu hümayunda muadele-i rütbenin haysiyet ve şerefine ve keza hükümet-i metbuaları tarafından bilahare tesviye edilmek şartıyla o rütbenin mahsusat-ı şehriyesine mazhar ediliyorlar. Esir küçük zabıt vezaifi askeriye rütbesiz sivillerle efrad; Osmanlı küçük zabıt ve neferine mahsus teayyünata mazhar fakat maaş verilmez.

3. Üseray-ı Harbiye her türlü sui muameleden mahfuz ve insaniyetin her türlü icabatına muvafık muamelatına mazhar ediliyorlar. Üseranın inzibat ve muhafazası ve her türlü ahvale karşı hukuk ve haysiyetlerinin temini buldukları garnizon kumandanıyla Garnizonun merbut olduğu kolordu kumandanlığı vekaletinden mesuldür.

4. Esir zabitlerin iskân ve ikameleri için mümkün mertebe muvafık haysiyet ve şeref oteller veya konaklar kiralanarak temin olunur. Esir zabitler mevkun icabatından olarak kendi kendilerine iâşe edemezlerse talepleri halinde iâşeleri taraf hükümetinden deruhte temin olunur.

5. Esir silah, endezan garnizonundaki kışla veya münasip müesselerde ikame olunur ve doğrudan doğruya tarafı devletten iâşe ve icabında iksa ve tedavi edilirler.

2. Müsaadat-ı Umumiye

6. Esir efradın nukud ve zii kıymet şeyleri bu makbuz emanetten ahz ve üsera komisyonunun kasasında hıfz olunub ihtiyacı için üzerinde bir mecdiyeden fazla para bırakılmaz ve sarf edip paraya ihtiyacı oldukça makbuzdan bittenzil hisse hisse emanet akçesi tesviye olunur.

Esir-i zabitan nukud ve'zi kıymet mevadını emaneten kasaya tevdi etmek veya nezdlerinde hıfz etmek hususlarında muhtardırlar.

7. Üseray-ı Harbiyeye mahsus olan veya onlar tarafından irsal olunan mektuplar, havale nameler nukud ve posta paketleri gerek mevrut ve gerek mahrec memleketde, gerekse mutavassıt memleketlerde her türlü posta ücretlerinden muaftır. Üseray-ı Harbiyeye mahsus hedaya ve ianat-ı ayniyeye her türlü ithalat rüsumundan vesaireden muaf olduğu gibi hükümetçe işletilen hatvetten ücret-ı nakliyeden de muaftır. Bilumum Üseray-ı Harbiyenin Memalik-i Osmaniye dahilinde nakli mesarifi Hükümeti Seniyece ifa olunur.

8. Üseray-ı Harbiye mektupları, namlarına gelen paketler gazeteler ve keza irsal edecekleri mevcut daima sansüre tabidir. Binaenaleyh iş bu mevad sansür edilmedikçe irsal olunmayacağı gibi sansür edilmedikçe kendilerine verilmez. Mahzurdan salim olmayanlar ise ita olunamaz.

9. Ciheti askeriyece ve hükümet-i mahalliyeye emr olunacak tedabir asayışi perveraneye tevfiik hareket şartıyla üsera din ve mezheplerine ait muamelatta hazır bulunmak dahil olmak üzere ayin-i mezheplerinin icrasında serbestiyi tammeye müzahher olurlar. İcabat-ı ahvale göre derece-i serbesti garnizon kumandanlığınca tahdid olunabilir.

10. Üseranın iaşesi için erzakın nevi icabat-ı mezhebiyeye göre intihab etmek ve izhar eylemek hakkı mecburiyet katiye görülmedikçe üseraya tamamen terk olunmalı ve yalnız esman-ı baliğa itibariyle müntehib erzakın bir neferi tayinata tekabil nazar-ı dikkatde tutulmalıdır. Fazla masraf icab eder ve üsera bunu bizzat tediye ederlerse istedikleri etamenin ihzarı mümkün oldukça muvafik ve lazımdır.

11. Üseranın mazhar edilebileceği müsaadât-ı mahsusa ve hususiye icaba göre Harbiye Nezaretince tayin ve emr olunur.

3. Mahsusat ve iaşe

12. Esir zabıtlere haiz olundukları rütbenin orduyu hümayundaki muadil rütbenin tahsisat-ı şehriyesi aylık olmak üzere her ayın nihayetinde ita olunur. Otel ve konak gibi müessesat-ı hususide ikame olundukları halde ücret-i şehriyesi ve şayed taraf-ı hükümetten iaşe edilmekte iseler iaşe masrafı maaşlarında tevkuf ve pul ve varaka esmanı ve harbden mütevellid ceriye ve hastalıklardan olmayubda vücudlarına arz olan

diğer rahatsızlıkların mesarif-i tedavisi kati olunur. Fakat tekaüd aidatı ianet namıyla bir para kati ve tevkif edilmez harbden mütevellid ve hastalıkların tedavisi hükümeti seniyyeye aiddir.

13. Silah endazlar bir Osmanlı neferinin taayinatı şehriyesi tahsis ve bir arada iaşeleri ve kışla ve müessesat-ı umumiyyede ikameleri temin ve icabında eksa olunurlar. Fakat ne eksa ve iaşe ve ikame, ne de icabında tedaviye mukabil kendilerinden bir para talep olunamaz.

14. Esir zabitler her türlü hıdmatdan muaftır. Fakat silah endaz üserayı devlet istiadadlarına göre amele ve işçi olarak istihdam hakkını haizdir.

15. Amele ve işçi olmak, istihdam edilen üseraya devletçe takdir olunan bir yevmiye ita olunur. Ancak bu yevmiyenin bir kısmı hin-i itlakında ita kılınmak üzere emaneten komisyonun kasasında hıfz ve tehvin ihtiyacına medar olacak kadar bir mikdarı haftalık vesaire tarzında yedine ita kılınır.

4. Üsera Komisyonları

16. Üseranın ikame ve iskânı iaşe ve idaresi tediye-i tahsisatı hastaların tedavisi haklarındaki muamelat-ı kaydiyenin ifası, inzibat ve sevk idarelerinin temini için üsera komisyonları teşkil olunur.

17. Üsera komisyonu reisi icabına göre emr eden bir zat veya bir zabıt olmak üzere bir reis ile bir iaşe ve hesap heyeti icabı kadar muhafaza-i asker ve jandarma daha terkip ve teşkil olunur. Bu komisyon reisi ve heyetlerini mıntıkasında bulunan Kolordu Kumandan vekilleri intihab ve tayin ederler.

18. Üsera Komisyonu, üseranın bir künye defteri numune 1- tanzim eder. Her yeni üsera kafilesi geldikçe aynı deftere muteselsilen sıra numarası takib ederek kayd eder. İşbu künye defterleri bir suret de her yeni kafile geldikçe bir defaya mahsus olarak tanzim ve doğrudan doğruya Harbiye Nezaretine irsal eder.

19. Üsera komisyonu üseraya mahsus bir vukuat defteri numune 2- tanzim eder. Ve üseradan ve fiyatı vuku bulan olursa işbu deftere muhalifatıyla beraber günü gününe kayd eder. İşbu vukuat defterinin her ay nihayetinde bir suretini vukuat cedvellerine imal ederek ma'a muhallefatı Harbiye Nezareti müsteşarlığına irsal eyler.

20. Üsera komisyonu bir tahsisat defteri numune 3- tanzim eder ve üsera zabitana maaş verildikçe işbu defteri amele ve esir zabitlere imza ettirir. Aynı zamanda bunun bir sureti olan tahsisat cetvellerini tanzim ve harbiye nezaretine takdim eder.

21. Esir olan silah endazani iaşe iskân ve ilbas ve tedavi hususunda vuku bulacak masarifat için kıtaa-ı Osmaniyede tanzim edilen vesaik-i misüllü aynen mezabit ve cidavil ve icmal tanzim ve harbiye nezaretine takdim olunur.

22. Üsera için tutulan defterlerde esame-i hassanın aynı zamanda Fransızca huruf ile dahi yazılmış, esame-i mezkurenin doğru olunmasına ve her türlü sehviyatın ademi vukuuna ve binaen aleyh muhaberat ve muamelat-ı zadenin adem-i husuluna sebep olacağından pek münasibdir. Bu babda komisyonlarca imkan bulunamazsa mahalli memurin ile ahali-i mahallinin Fransızca bilenlerinden istifade olunmalıdır.

23. Üsera Komisyonu, her ayın sonuncu günü garnizonda mevcut üseranın Kuvve-i Umumiyesini Numune 4- gibi defteri mahsusasına kayd eder ve bir suretini cetvel halinde vukuat cetveli ile birlikte harbiye nezaretine takdim eyler.

Mevadı İnzibatiye

24. Üserayı harbiye devletin bilcümle kavanin ve nizamat ve o emr ve talimatına tamamen tabi tutulur.

25. Garnizonda icabat-ı inzibatiye ve ahval-i asayışe göre zabitlerin tamamen serbest bırakılması, efradın nizam-ı mahsusa ve muayene de muhafaza-ı efradla küçük postalar halinde tanzim edilmesi lazımdır.

26. Üsera vukuatlarının derecesine ve icabına göre divanı harblere tevdi ve bir asker gibi mücazat olunur.

27. Firara teşebbüs edenler serbestisini zai ederek muamelatı şedideye tabi tutulur ve hin-i firarında tevkifi için alel usul istimal-i silah olunur.

28. Üseradan ahval-i namunasebede bulunanların icabında cezar garnizonlarının tedbirlerin Garnizon kumandanları Kolordu Kumandanı vekillerinden talep ve kumandan mumaileyhde tervic ve matleb hakkına haizdir.

EK 2: Lahey Sözleşmesine İlave Edilen Kara Savaşının Kanunları ve Adetleri Hakkında Yönetmelik (1907).

Madde 4: Savaş esirleri kendilerini esir eden şahısların veya birliklerin değil, düşman hükümetinin hükmü altındadırlar.

Onlara insani bir şekilde davranılma zorunluluğu vardır. Silahları, atları, askeri evrakları hariç kendilerine ait her şey kendi uhdelerinde kalacaktır.

Madde 5: Savaş esirleri; bir şehirde, kalede, kampta yahut herhangi bir yerde, belirli sınırlarının ötesine uzaklaşmama mecburiyetiyle gözaltına alınmaya (hapsedilmeye) itaat edebilirler, ancak sadece zorunlu güvenlik tedbiri ve yalnızca bu tedbiri gerektiren haller süresince hapsedilmeleri uygundur.

Madde 6: Devlet, savaş esirlerini subaylar hariç, rütbe ve kabiliyetlerine göre işçi olarak kullanabilir. Ancak bunlara yaptırılacak işler aşırı derecede yorucu ve savaş operasyonlarıyla ilgili hiçbir iş olmayacaktır.

Esirler kamuya, özel kişilere ya da kendi hesaplarına çalışabilirler.

Devlet için yapılan işlerin karşılığı, yürürlükte olan şekliyle, milli orduda aynı işi yapan askerlere ödenen miktar üzerinden esirlere ödenir. Veya orduda yapılan işler karşılığında para ödenmiyorsa, yapılan benzer işler tarifesi üzerinden ödeme yapılır.

İşler, kamu ya da özel kişi hesabına yapılmışsa, şartlar askeri yetkiliyle yapılan anlaşmayla düzenlenir.

Esirlerin aldıkları ücret, durumlarını iyileştirmede kullanılacaktır, artanı ise iaşe masrafları düşüldükten sonra serbest bırakılmaları esnasında kendilerine ödenecektir.

Madde 7: Savaş esirlerinin buldukları ülkenin hükümeti onların iaşesini sağlamakla yükümlüdür.

Savaşan taraflar arasında özel bir anlaşma bulunmadığından, savaş esirlerinin yiyecek, yatacak ve giyecekleri konusunda kendilerini esir eden hükümet, kendi birliklerinde mevcut aynı şartlarda esirlere muamele edecektir.

Madde 8: Savaş esirleri, esir buldukları devletin ordusunda yürürlükte olan emir, yönetmelik ve kanunlara itaat edeceklerdir. Her itaatsizlik eylemi, onlar açısından gerekli sert tedbirlerin alınmasını lüzumlu kılar.

Kendi ordusuna iltihak etmeden veya esir edildikleri ordunun işgal ettiği toprakları terk edemeden yakalanan firari esirler disiplin cezasına çarptırılırlar.

Kaçmayı başardıktan sonra tekrar esir edilenler, yeniden savaş esiri sayılırlar ve önceki firarlarından dolayı kendilerine hiçbir ceza uygulanamaz.

Madde 9: Her savaş esiri, bu konuda sorgulandığında, gerçek ismini ve rütbesini bildirme mecburiyetindedir. Bu kurala aykırı davranan esirin kendi sınıfından olan esirlere tanınan avantajlardan faydalanmasına bir kısıtlama getirilir.

Madde 10: Şayet kendi ülkelerinin kanunları izin veriyorsa, savaş esirleri verecekleri söz üzerine serbest bırakılabilirler. Bu durumda şahsi şereflerinin garantisi altında, kendi hükümetlerine olduğu ölçüde, esir edildikleri hükümete karşı söz vermiş oldukları yükümlülükleri yerine getirmek zorundadırlar.

Aynı şekilde, kendi hükümetleri onlardan verdikleri sözle çelişen hiçbir hizmet isteyemez.

Madde 11: Savaş esiri vereceği söz üzerine serbest bırakılmaya zorlanamaz; aynı şekilde düşman hükümet, vereceği sözle serbest bırakılmayı isteyen esirin isteğini yerine getirmek zorunda değildir.

Madde 12: Düşman hükümete şeref sözü verdikten sonra serbest bırakılıp yeniden hükümete ya da müttefiklerine karşı silahı eline alan her savaş esiri, yeniden esir olursa savaş esirleri sözleşmesindeki haklarını kaybeder ve muhakeme edilir.

Madde 13: Doğrudan bir ordu memuru olmayıp, ordunun beraberinde bulunan; postacılar, gazeteciler, ordu bakkalları ve yiyecek temin edenler gibi kişiler, düşman gücün eline düştüklerinde ve düşman gücün onları alıkoyma gereği duyduğu durumlarda, eşlik ettikleri ordunun yasalarıyla cezalandırılmaları şartına bağlı olarak savaş esirleri sözleşmesindeki haklara sahiptirler.

Madde 14: Düşmanlıkların başlangıcından itibaren her savaş ÷lkede ve gerektiğinde, savaşıan tarafları topraklarına kabul edecek tarafsız ÷lkelerde savaş esirleriyle ilgili olarak bir İstihbarat/Enformasyon bürosu oluşturulur. Görevi savaş esirleriyle ilgili her türlü isteğe cevap vermek olan bu büro; alıkoyma, yer değiştirme, söz üzerine serbest bırakma, mübadele, firar, hastanelere giriş ve ölümlerle ilgili her türlü hizmetleri ve her savaş esiri için güncel bireysel fişleri tutmak ve oluşturmak amacıyla diğer gerekli bilgileri toplar.

Büro tutacağı bu bireysel fiş üzerine; sicil numarasını, soyadları ve isimleri, yaşı, doğum yerini, rütbesini, mensup olduğu birliği, yaralanmaları, esir edilme tarih ve yerini, hapsedilme, yaralanma ve ölüm yer ve tarihleri ile tüm özel gözlemleri yazmak zorundadır. Kişisel fiş, barışın sağlanmasından sonra savaşıan diğer hükümete teslim edilecektir.

İstihbarat/ Danışma Bürosu aynı zamanda, değerli şeyler, mektuplar vs. gibi savaş alanında bulunacak ya da şeref sözü üzerine serbest bırakılan esirlerin, mübadele edilenlerin, firarilerin veya ölümlerin hastane ve ambulanslarda bırakacakları eşyaları kabul edip bir araya toplamak ve onları ilgililere ulaştırmakla görevlidir.

Madde 15: Ülkelerin kanunlarına uygun olarak kurulmuş ve amaçları hayırseverlik olan yardım cemiyetleri, insani görevlerini etkin bir biçimde yerine getirmek amacıyla, kendileri ve yetki verdikleri görevlileri için askeri gereklilikler ve idari kuralların izin verdiği sınırlar içerisinde savaşıan taraflardan her türlü kolaylığı göreceklerdir. Bu cemiyetlerin delegeleri, kayıtlı oldukları polis ve düzenle ilgili her türlü tedbirlere itaat edeceklerini kabul ederek; askeri yetkilerden alacakları şahsi izin aracılığıyla gözaltı esir kampları ve esirlerin memleketlerine gönderilme noktaları (sevkiyat merkezleri)'nda yardım dağıtma işini göreceklerdir.

Madde 16: İstihbarat/Danışma Büroları posta taşıma ücretlerinden muafır. Savaş esirlerine gönderilen ya da savaş esirlerinin gönderdiği mektuplar havaleler ve değerli maddeler ile koliler gönderilen ÷lkede olduğu gibi gönderilme güzergâhındaki aracı ÷lkelerde de her türlü posta vergilerinden muaf olacaktır.

Madde 17: Esir subaylar kendi hükümetlerinin karşılaması şartıyla, esir buldukları ÷lkede aynı rütbedeki subayların aldığı aylık ücrete sahip olacaklardır.

Madde 18: İnançlarıyla ilgili mahaller tahsis etmek dahil, savaş esirlerine, genel nizama ve askeri otoritenin görevlendirdiği polis tedbirlerine uymak şartıyla, dinlerinin gereğini yerine getirmeleri için her türlü serbestlik tanınır.

Madde 19: Savaş esirlerinin vasiyetleri milli ordunun askerleri için söz konusu olan aynı şartlar dahilinde kabul edilir ve yerine getirilir. Aynı zamanda ölülerin saklanmasıyla ilgili bölümlerde ve ölen savaş esirlerinin defininde sıra ve rütbe göz önünde bulundurularak aynı kurallar izlenecektir.

Madde 20: Barış sağlandıktan sonra savaş esirlerinin vatanlarına kavuşmaları, mümkün olan en kısa süre içinde gerçekleştirilecektir.

EK 3: Savaş mahkûmları teftiş kumandanı olarak görev yapan Albay Yusuf Ziya Bey, 18 Mayıs 1918 tarihli bir belge ile esirlerin durumlarını iyileştirmek için halihazırdaki uygulamalara ek olarak kabul ettiği yeni geçici kararlar.

Geçici Düzenlemeler

Afyonkarahisar - 18 Mayıs 1918

Mad. 1. İngiliz ve Rus subay esirleri ve Rus deniz albayları ve ticari gemilerin makinistleri daha önce haftada üç kez nehir istikametinde yürüyüş yapma ve oyun oynama iznine sahipti. Bundan sonra, nehrin her iki kıyısına ve sadece Teper köyüne doğru olmak üzere yaşadıkları Ermeni semtinden sokak boyunca 3 kilometre gitmelerine izin verilecek. Yürüyüş sırasında tutsak subaylar 3 gruba ayrılacak ve her gruba farklı yöne gitme hakkı sunulacak.

Yürüyüş gruplarının muhafızları sadece tabanca taşıyacak.

Nehir kenarına gidenlere balık avlama yasağı olmayacak.

Ruslar ayrıca yürüyüşe alınacak.

Mad. 2. İngiliz, Fransız ve Rus subaylar, deniz albayları ve makinistler; evlerinde bahçeleri olmadığından, yürümek için kendilerine gösterilen yer yetersiz bulunduğundan mahallelerinin güneyindeki tepede gösterilen yer yürüyüş mekanına çevrildi.

Bütün subaylar, deniz albayları ve makinistlerin burada sabah 9.00'dan 18.00'e kadar serbestçe yürümelerine izin verilecektir.

Bu yerin her iki tarafına birer nöbetçi konulacak ve yanlış anlamaları önlemek amacıyla arazinin sınırları işaretlenecektir.

Mad. 3. Tutsak subaylar ve emir erleriyle tutsak erler Pazar ve Pazartesiler dahil haftanın her günü çarşıya gezmeye gidebilirler. Süt alımı yasak değildir ancak süt satıcılarının muhafızların şeridine geçmelerine izin yoktur. Şehirden tütün alımına izin verilecektir; her evden iki subay ve yeterli sayıda emir erinin (oran 10 subaya 1 emir eri; bu sayıdan daha az subay olan evlerdeki subay sayısı 10 olarak kabul edilir) sabahtan öğleye kadar serbestçe çarşıya gitmelerine izin verilecektir.

Emir erlerinin seçimi ve değiştirilmesi subayların kendileri tarafından düzenlenir.

Mad. 4. Komisyon tarafından kullanılan ev komisyonun gitmesinden sonra hastane olarak düzenlenecektir. Hafif hastalar tutsak doktorlar tarafından tedavi edilecektir. Garnizonun resmi doktorunu hastaneyi kontrol etme hakkına sahiptir.

Tutsak doktorların şehirdeki eczacıdan ilaç almalarına izin verilecektir.

Mad. 5. Evlerin lüzum gerektiren tamirleri için subaylardan para kesilmeyecektir. Tamirler, pencerelerin, camların ve çerçevelerin tamamlanması, hela ve lağımların temizlenmesi, çatıların tamirleri garnizon bütçesinden karşılanacaktır.

Evlerin tamirinden sonra meydana gelen hasarlar sebep olanlardan tahsil edilecektir.

Mad. 6. Önemli ve genel emirler savaş tutsaklarına yazılı ve kendi dillerinde ayrıca her halükarda Fransızcaya çevrilmiş olarak verilecektir.

Özel ve basit emirler şifahen verilebilir, bu emirler garnizonun resmi çevirmenleri aracılığıyla verilecektir. Gardiyanlar aracılığıyla emir verilmesine izin yoktur.

Mad. 7. Hastanede ölmekte olan hastaların son dileklerini kaydetmek üzere aynı ırktan, yoksa İngilizce ya da Fransızca bilen iki askerden olmak üzere katipler sürekli hastanede bulundurulacaktır. Bu iki adam diğer zamanlarda hasta bakıcı olarak kullanılmayacaktır.

Mad. 8. Akşam içtması gün batımında olacak ve geç kalan subayların evlerine girmesine izin verilmeyecektir.

Mad. 9. Mümkün olduğu takdirde esir erlerin arasından iki terzi subayların kampına aktarılacaktır. Kendilerine çalışmaları için uygun bir oda verilecek ve gerekli malzemeleri temin etmeleri için lazım olan bütün imkanlar sağlanacaktır.

Mad. 10. Evlerin çöpu belediyenin arabası gelene kadar bekletilmemeli, bilakis garnizonun ulaştırma imkanlarıyla emir erlerinin de yardımlarıyla kamplardan 200-300 metre uzaklıkta uygun yerlere aktarılmalıdır. Bu çöpler belediyenin arabalarıyla belirli aralıklarla toplanacaktır.

Mad. 11. Kumandanın yetkisi dahilinde verdiği cezaların yazıldığı bir defter bulundurulacaktır.

Mad. 12. Her milliyetin kıdemli subayları tarafından şahsıma yazılan mektupların bana ulaştırılmasında her türlü geciktirme ya da ihmal yasaktır.

Mad. 13. Garnizonun kumandanı kendisine mahkûmlar tarafından yapılan bütün talep ve şikayetleri dinlemekle yükümlüdür. Kendi yetkisi dahilinde her ne gerekiyorsa vakit kaybetmeden yapmalı, yetkisi haricindeki şeyler için de mahkûmların yöneticisine başvurmalıdır.

Mad. 14. Bu düzenlemelerin çevrilmiş bir kopyası her bir kıdemli subaya verilecektir (Rus kıdemli subayın kopyası Fransızca düzenlenecektir).

Yeni bir emre kadar mahkûmlar için Kızılay tarafından ulaştırılan para ve paketlerle aşağıdaki gibi ilgilenilecektir:

a) İstasyona ulaşan öteberi çuvalı kıdemli subaylarının ve çavuşlarının gözetiminde açılıp, kontrol edildikten sonra mahkum sayılarına ve isteklerine göre teker teker dağıtılacaktır.

Geri kalan garnizon deposuna konulacaktır.

Malların listesi büroda tutulacaktır.

Depoya alınan kıyafetlerin her birinin numaralandığı detaylı listeleri imzalanacak ve birer kopyası depodan sorumlu subay tarafından kıdemli subaylara ve mahkûmların çavuşlarına verilecektir.

Gerektiğinde, teslim edilen mallar bu listelerde işaretlenecektir; bu listedeki kıyafetleri bitirildiğinde bu liste dosyalanacak ve büroda diğer mal listeleriyle beraber tutulacaktır.

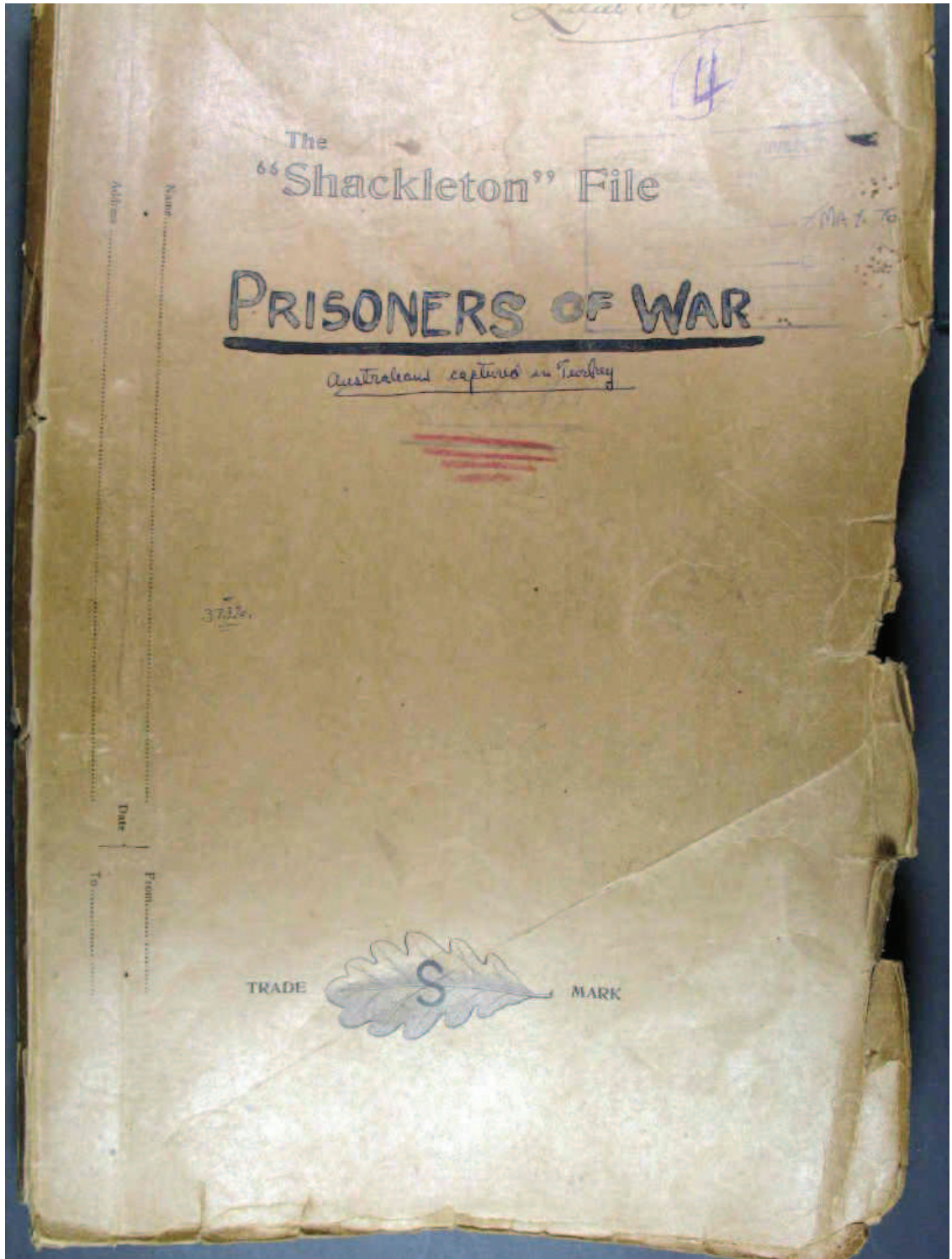
Çuvalarda eksiklik bulunduğunda, paketler yırtık olduğunda ya da malzeme yetersizliğinde mevcut herkesin imzaladığı bir beyan oluşturulacak ve durumu bildiren bir mektup Kızılay'a gönderilecektir.

- b) Elçilik parası haricindeki mallar da aynı işleme tabi tutulup aynı şekilde takip edilecektir.
- c) Herhangi bir incelemede garnizon görevlileri istasyona ulaşan mal ve para için yazılı kanıtlar sunmakla yükümlüdürler.

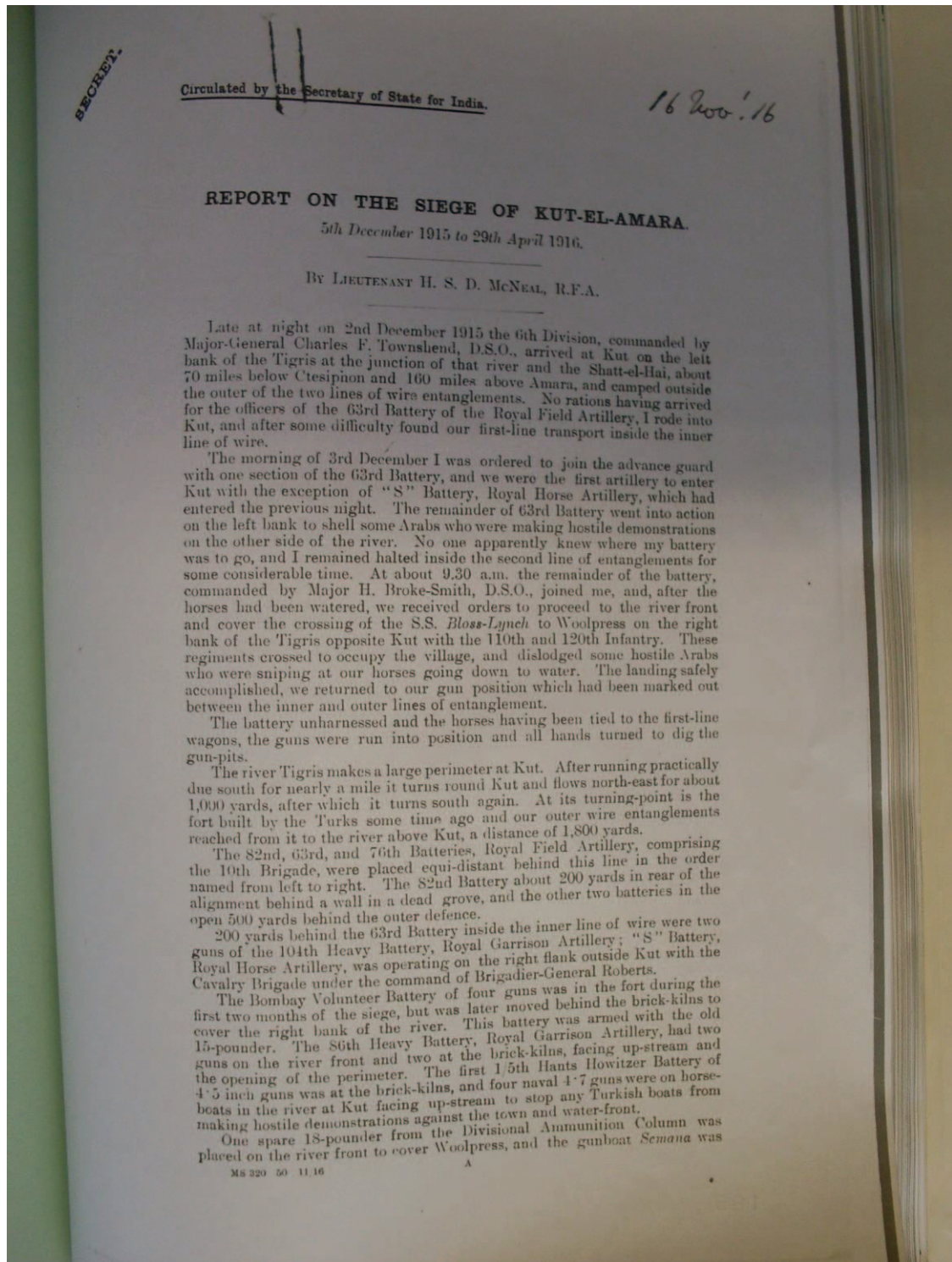
(imza) Alb. Yusuf Ziya

Teftiş Kumandanı

EK 4: Avustralyalı Esirlere İlişkin Rapor

EK 5: Kut'ül Ammare kuşatmasına ilişkin rapor.

EK 6: 25.10.1918 tarihi itibariyle Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İngiliz esirlerinin duruma ilişkin rapor.

—	Believed captured.	Repatriated, Escaped, or Released.	Died.	Untraced.	Still prisoners.
Officers—					
British	472	43	14	None	415
Indian	231	7	7	None	217
Total officers ..	703	50	21	None	632
Other ranks—					
British	4,932	279	1,840	449	2,364
Indian	10,948	1,177	1,429	1,773	6,569
Total other ranks..	15,880	1,456	3,269	2,222	8,933
Total all ranks ..	16,583	1,506	3,290	2,222	9,565
The corresponding figures for the Kut Garrison in particular are :—					
—	Believed captured.	Repatriated, Escaped, or Released.	Died.	Untraced.	Still prisoners.
Officers—					
British	284	31	10	None	243
Indian	222	7	5	None	210
Total officers ..	506	38	15	None	453
Other ranks—					
British	2,680	210	1,306	449	715
Indian	10,486	1,177	1,290	1,773	6,246
Total other ranks..	13,166	1,387	2,596	2,222	6,961
Total all ranks ..	13,672	1,425	2,611	2,222	7,414

EK 7: Hasta ve malul esirlerin değişimine dair Osmanlı-İngiliz antlaşması.

COPY.

Conditions of Exchange.

For the exchange of the severely wounded between Germany and France, England, Russia, Belgium.

- A. Are eligible for exchange - all persons suffering from severe wounds or illness, whose wounds or complaints are such as to debar them, permanently or for a calculable period, from military service in the army, or, in the case of officers and N.C.O.s from service in training or office-work.
- B. The following are to be regarded as injuries and complaints which under any circumstances imply the release of the persons affected:-
1. Complete or partial loss of one or more limbs (i.e. a hand or foot at least).
  2. Loss of the use of one or more limbs through stiffness, loss or shortening of the muscles, or stiff joint; disease of the spine of a nature to produce serious interruption in movement; severe aneurism combined with after-effects. (in the case of officers and N.C.O.s) "loss or loss of use of a limb", but only in conjunction with some other defect, if thereby the person's employment in training or office-work is excluded.
  3. Permanent paralysis of a character rendered serious by the position of the part maimed or the extent of the injury.
  4. Damage to the brain with serious results (Paralysis of one side or disturbance of important functions of the brain).
  5. Damage to the spinal chord with serious results.
  6. Loss of the eyesight of both eyes (blindness).

57

57

EK 8: 1915 yılı sonu itibariyle İngiltere'nin hazırladığı malul Türk esirleri listesi.

Name, rank and Corps.	Nature of disability.
Abdul Sattar Ahmed Private Gendarmerie Basra.	Bullet wound through left eye and mastoid.
Ali Ahmed Private 103rd Regiment.	Bullet wound through head, left auricular region and paralysed left arm from the wound.
Yassar Obaid Private unknown Regiment.	Blind both eyes, trachoma.
Hason Mahomed Private 104th Regiment.	Very old and weak. Bronchitis.
Towik Ali Corporal 2/112th Regiment.	Right thigh amputated, for bullet wound.
Shaharh Taam Corporal 1/113th Regiment.	Blind totally from bullet wound through right eye and left temple.
Salah Abood Private Gendarmerie Basra	Left thigh amputated, bullet wound.
Raza Hason Private 112th Regiment.	Blind right eye, very weak left eye from trachoma.
Mahomed Alwan Private 2/114th Regiment.	Blind both eyes.
Mahomed Habib Irregular.	Left thigh amputated for bullet wound.
Abdul Kareem Ameen Irregular.	Left thigh amputated for shell wound.
Zeboon Ali Private 2/113th Regiment.	Right leg amputated for bullet wound.
Sayed Majid Ahmed Corporal 103rd Regiment.	Left lower limb paralysed from bullet wound of head.
Ali Hammo Private Reserve.	Fracture left thigh; 3" shortening, from bullet wound.
Hason Mahmood Private 104th Regiment.	Fracture right thigh, 4" short from bullet wound.
Ali Saleh Private 113th Regiment.	Stiff right knee, bullet wound, 1½" shortening of leg.
Kheder Abbas Irregular.	Blind both eyes, trachoma.
Masayef Jassim Private 2/112th Regiment.	Bullet wound right shoulder paralysed right arm amputated right thumb.
Hadji Omer Najim Private 46th Regiment.	Bullet wound right elbow, right hand paralysed.
Hamid Mahomed Private Depot Battalion Bagdad.	Right hemiplegia.

OUR LOSSES IN THE DARDANELLES.

87,630 OF ALL RANKS.

1,130 OFFICERS AND 16,478
MEN DEAD.

The Under-Secretary for War stated in the House of Commons yesterday that the British casualties in the Mediterranean Expeditionary Force, including the Naval Division, up to August 21, were as follows:—

	Officers.	Men.
Killed or died of wounds	1,130	16,478
Wounded	2,371	59,257
Missing	373	8,021
Total	3,874	83,756
Total for all ranks ..	87,630	

These figures, Mr. Tennant said, were included in those he gave the other day.

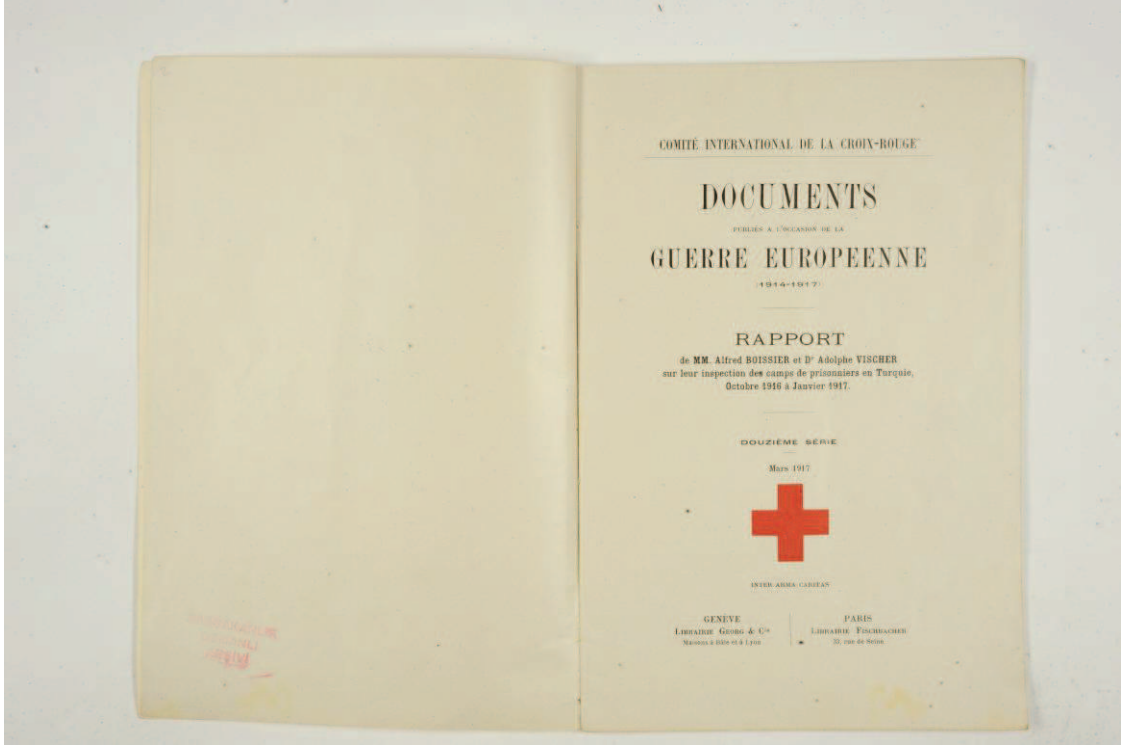
Of the 2,432 casualties in the ranks announced to-day 2,126 are reported from the Dardanelles, 222 being New Zealand casualties. Over 400 are reported dead. The heavy list of missing consists mainly of men of the 6th Lincoln Regiment, the 4th Worcestershire Regiment, and the 6th Cheshire Regiment (T.F.).

Only 26 casualties among officers are announced.

The casualty lists will be found on the following pages:—Officers, 11; Mediterranean Force, 4; Expeditionary Force, 2; New Zealand and Canadian Contingent, 7; Naval Casualties, 2;

Biographical notes on fallen officers are given on page 11..

EK 10: Uluslararası Kızılhaç Heyeti Türkiye kampları raporu.

EK 11: 1914 yılı itibariyle Osmanlı Devleti demiryolu haritası.

EK 12: Tarsus demiryolu hattında çalıştırılan Avustralyalı esirler.

EK 13: Belemelik kampında bulunan İngiliz ve Avustralyalı esirler.

EK 14: AE2 denizaltısına ait mürettebat.

ÖZGEÇMİŞ

Mahmut Akkor, 1981 yılında Eşme / Uşak'ta doğdu. İlk ve Ortaöğrenimini Uşak'ta tamamladı. 1999 yılında Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde yükseköğrenime başladı. 2003 yılında "Tarihçi" ünvanıyla mezun oldu. 2003 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitime başladı. 2006 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda doktora eğitime başladı. 2006 yılında Sakarya Üniversitesi'nde başladığı kamu görevine Kırklareli Üniversitesi'nde devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.